199259

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A
MAGY. EMBER
KÖNYVTÁRA.

OSZK

3.

21.480
III.
ord. Lieb

OSZK

OSZK

OSZK

III.
Sick

MAGYAR EMBER KÖNYVTÁRA.

3

Kiadja Heckenast Gusztáv. Pesten.

Rohn rajz. Ruzsicska fmint.

III.

Jó és olcsó magyar könyveket
terjesztő vállalat.

A MAGYAR EMBER
KÖNYVTÁRA.

PÁKH ALBERT,

A „VASÁRNAPI UJSÁG“ SZERKESZTŐJE,

FELÜGYELETE ALATT.

HARMADIK KÖTET.

PEST.
KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.
1868.

R 1965
R 2.
199.259

Pest, 1863. Nyomatott Landerer es Heckenastnál.

TARTALOM.

Lap

Bölcs mondatok. Gróf *Széchenyi István* müveiből III. 1

A magyar nemzet. Irta *Bolgár Emil* 22

I. A magyar nemzet alakulása.

II. Milyenek voltak öseink?

III. További fennállásunk.

IV. A magyar faj mostani állása.

V. Országunk állapota.

A nőnem állása keleten és nyugaton. Közli dr. *Bardocz Lajos* 58

A Molnárék kisértete. Irta *Győry Vilmos* 96

Miklósvárszéki és nagy-ajtai Cserei Mihály uram. Történeti elbeszélés. Irta *Válkai Imre* 113

Borászati közlemények. Az erjedésről. Irta *Perlaky Mihály* 162

Az angol, ir és skót. Közli *Sárvári Előry Andor* 187

I. Az angol nők.

II. Az angol arisztokratia.

III. Az angol értelmesség.

IV. Az angol szeszély és különczség.

V. Az angol életmód.

VI. Az angol kényelem.

VII. Gépek és gyárak.

VIII. Árnyképek.

IX. Irföld (Irland) lakója.

X. A skót nép.

Jó és rosz nevelés. Irta *B—y L.* 227

Állatok és növények meghonositása. Irta *K. I.* 237

Dunántuli tájrajzok. Irta *Jancsik Ede* 263

I. Bevezetés.

II. Vácztól Székesfehérvárig.

III. Székesfehérvártól Palotáig.

IV. Palotától Veszprémig.

V. Veszprémtől Balatonfüredig.
VI. Veszprémtől Zirczig.
VII. Zircztől Győrig.
VIII. Veszprémtől Pápáig.
IX. Veszprémtől, Komárom, Esztergom felé, Pestig.
X. Pestről Mohácson át Siklósig.
XI. Siklóstól Pécsig, Szigetvárig.
XII. Szigetvártól Kaposvárig, Veszprémig.

Jegyzetek a titkos tanok köréből. Közli *P. D.* 348
Pápaválasztás. Közli *V. J.* 357
A flibustierek. Közli *P. Ö.* 364
A hangya. Irta *S. E. A.* 371
A gyöngyhalászat Ceylon szigetén. Olasz források után *Kenessey Albert* . 381
Történelmi emlékek. Régi magyar oklevelek Tisza-Kürt levéltárából.
Közli *Bolgár Emil* 389

Bölcs mondatok.

Gróf SZÉCHENYI ISTVÁN műveiből.

III.

— *(Értsünk egyet és tartsunk össze.)* Karunk soha ne legyen felfegyverkezve alacsonyabb helyen álló hontársink elnyomatása végett — — — nem, nem, mert ő is hazánkfia; de használjuk kifejtése végett inkább minden tehetségünket, hogy a már kicsinosult ugy mint mi, szivdöbögve s örömteli harsoghassa fel az egekbe. „Nekem is van hazám!“ — — — az állati soron álló pedig, ki nem kevesebbé földink, láboljon ki végre a halhatatlan embert undokító baromi körből.

Fenyíték többé már nem biztos kapocs, mely egy ország lakosait egybekötné; s most, midön az emberiség gyermekkorát már elhagyá, a sértő privilegium jó sikerrel többé nem vitat a természet törvényei ellen; s végre bizonyára nagy sírhalom alá dül egy fejledező nép virága, ha a felekezetek örökké mint ellenségek s nem mint barátok állnak szemközt egymással.

Nemzetiség, hazaszeretet azon titok, mely mindent egyesít. Az elsőt lehetőségig kifejteni, a másodikat minden anyaföldünket lakja kebelben lehetővé tenni, s így egy háborítlan s csendes, de életteli jövendőt virrasztni hazánkra Magyarország képviselőinek legszentebb tisztük.

S ha szerencsétlen eleinket a még tisztára ki nem fejlett korok előitéleti, természetes vadságok, belső irigykedés s külső fondorkodások örök meghasonlásokra ingerelték, s ők sokszor, ugyszólván, a hon megrontására esküdtek össze: kössünk mi ujabbak, müveltebbek már valahára egy szebb frigyet, mely alatt nem egyesek haszna s elömene ele lappang, hanem a közjó melegítő sugára fényledez. Üljük már

valahára az ész, igazi érdem s halhatatlan erény diadalmának ünnepét, s mindenesetre soha ne felejtsük, hogy

„Szakadozva felette gyengék vagyunk, egyszivüek, egyakaratuak pedig óriási erő“ — s ne felejtsük, Istenért, mert mindenre van alkalmas idő, hogy

„A mi ma háladatos köszönettel fogadtatnék s csudákat müvelne, az holnap semmibe vétetni, és tán csak boszantaniſog“.

— *(Reform.)* ‚Én azt hiszem, minden a mi bizonyos mértéken túl nő, hibás, s hogy kivétel nelkül mindennek az egész roppant világi egyetemben időszakként reformáltatni, vagy pedig veszni kell.‘ S minekutána látjuk, hogy Istengondolta napsystemák is bizonyos revolutiók alá vannak vetve, eleinket kárhoztatnunk kellene, ha egy még az emberiség gyermekkorában szendergő scytha csoport által összehalmozott s egymásra rakott alkotmányon időjártával némi némüképen nem segitettek volna, — s hogy épen ez okbul nem annyira dicséretre, mint inkább szánakozásra méltók, hogy változásikat nem mindig és annyira a természet örök törvényire állíták, mint inkább ön s felekezetbelieik *közel* hasznát keresni törekedtek s ekép, midön elmulaszták az igazi szabadságnak s nemzeti létnek talpkövét rakni, melyeken egy erötül pezsgő fiatal nemzetnek dicső férfi kora halhatatlan magassággal emelkedett volna fel — — mi élők most, sok század lefolyta után, azt tapasztaljuk, hogy létünk talpkönélküli, s azon veszélyben vagyunk, hogy annyit igéró fiatalságunkból, minden férfiodás nélkül, unalmas kis ingadozások közt — melyek más nemzeteknek ha nem kerüli el figyelmöket, csak szánakozását gerjesztik, — egyenest egy becstelen s megvetésre méltó agg korra jussunk.

— *(Régi hibák.)* Ha alkotmányunkban, mely nemzetiségünkre, szokásinkra annyira behatott és hat — mert a törvény életet vagy halált okozhat — nyolczszáz és annyi esztendeig épen semmi sem javíttatott s változtatott volna, és eleink makacsan s homlokkal álltak légyen a hatalmas időjárásnak ellene, akkor teljes meggyözödésem szerint most már nem is volna polgári létünk, s tán még mélyebb helyre sülyedve nézné a világ a Magyart, mint a Bolgárt, Serbust stb., melyeknek szintugy valának régibb időkben fényvilla-

náspillanati; de más részrül azt is hiszem erösen, ugyan különb helyt foglalnánk a nemzetek sorában ma, ha ösi törvényhozóink s országos embereink az értelmi suly nagyobb kifejlödése s a magyar nemzetiség valódibb felemelkedése s terjesztése által ösztönözve, időszakként, nem mindig csak felszinleg s palliativkép reszelgettek s foltozgattak volna törvényinken, s nem mindig jobbára csupa régi theoriákba merülve, vagy mindig csak idegen kéztül s másoktul várván üdvességöket, úgy szólván egy helyt veszteglettek volna: hanem ha gyökeres s a czélnak megfelelö reformátiók által, 800 ezernyi talpkö helyett lassankint 10 milliónyi sulyút raktak, latán theoriák helyett velünk élö, de régibb s több tapasztalásu alkotmányos nemzetek praxisával élni akartak, s idegen gratia, gyámol és segítség-koldulás helyett, saját nemzetiségökben, ön keblökben — — — — — — — — — — s az ország minden lakosi felszabadításában bíztak volna.

De ugy történt, hogy mind ezt bizony elhibázták, s azért most csak az a kérdés: el akarjuk-e magunkat végkép törültetni a nemzetek sorából a nélkül, hogy a világ évrajziban a Magyar legalább elhunyta után egy fényes lapot foglaljon.

— *(Fokozat.)* Minden népnek van bizonyos lépcsöje, melyen áll; s csak ez határozhatja el valódi szükségit, józan kivánságit. — — — Ezen lépcsö magasságát keresni s némileg meghatározni azonban nem könnyü.

— *(Kormányforma.)* Az embernek kora, temperamentuma s testalkotása határozza el kirekesztöleg mikép, s mivel kelljen neki élni: a bor teszem egynek méreg, a másiknak gyógyszer: épen ugy csak a fekvés, sajátság s civilisatiói magasság jelelheti ki némi határozottsággal azon kormánynemet — regiment — mely nemzetekre nézve leghasznosb. Épen azon egy ember teszem például fölötte consequens lenne, ki mint Török ‚egész mibenlétének gyökeres megváltoztatását' szomjuzná; mint Gallus ‚alkotmánya körül számtalan theoriai experimentálgatások' megszüntét; mint Angol ‚némi kis elsöségeknek megsemmisítését' stb. Ellenben nyers eszü volna, ha mint Török sajtói szabadságra, mint Franczia a pairek eltörültetésére, s mint Angol kirekesztöleg demokratikai alapokra állítná reformatiói systemája talpkövét. A

dolgokat valódi fekvésében látó, itéletem szerint, mindig a lakosok nagyobb részének értelmi súlya után szerintezi — conformálja — munkálódásit, s így noha ötet a török nép ultraradicalnak, az angol nép pedig hihetőleg ultratorynak tartaná — ámbár ő mindig csak egy — sem azoknak sajtói szabadságot mint legelsőt nem kivánna, kik közt csak minden századik tud olvasni — — s igy még valami praecedens is van t. i. az olvasás tanulása; sem azoknak pairnélküli alkotmányt, kik még az aristocratikai repraesentatió systemára sem értek tökéletesen meg, sem azoknak respublikai kormányt, kik minden elsőségeik mellett, arra szükségkép megkivántató intelligentiával s abbul fakadó mérséklettel sem birnak még. Elérik valaha a nemzetek az erkölcsiség s értelmességnek azon magasságát, bizom a perfectibilitas szellemében, midőn egy nemzeti familiának minden tagja a szerencse s dicsőség templomától egyenlő távolságra helyeztetve, abba mindegyik beléphet, ki belbecse által oda felemelkedhetik, s midőn némi alkotmány még egy pyramisnál erősebb golyóhoz lesz hasonló, mely, mint a csillagok milliard évekig bomlatlan forognak tengelyeik s napjaik körül, ugy fogja most tőlünk nem is sejdített boldogság és nagyság fényében századokon keresztül háborítlan összehangzásban végre megdicsőült lényekhez közelebb emelni az agyag fiait. De mily messze áll az emberiség még ezen ponttul, midőn a lefolyt századok bizonyitása szerint a respublicák eddigi próbái — pedig *semmi egyéb* mint egyedül intelligentia hija miatt — mindig sikeretlenek valának; s csak azért tartának és tartatnak némi magukat s másokat mystificáló okoskodók által szabad respublicáknak, mert az ezernyi heloták, római rabszolgák s amerikai szerecsenek égbekiáltása — — — — még nem hangzott elég erősen az emberiséget megvető embernek füleiben „hogy az iszonyu hazugság!“ Mily messze, midőn még öreg Britanniában — mely a lefolyt századok legtöbb tapasztalásit kincsezte fel — s igy még a mai civilisatio focusában sem egészen bátor létü a szabad vélekedés! Mi emberek összeleg jövő magasságunknak csak egy igen alacsony lépcsőjén állunk még — — — s hát még mi Magyarok! — — —

— *(Crisis.)* Minden nemzetnek bizonyos crisisen át kell esni, mely annál erőszakosb, annál tartósb, minél kevésbbet alapulának köz erőművének addigi rugói a természet örök szent törvényein, s minél tovább hevert az tisztítlan. Ez axioma, — ha a világ évrajza nem hazugság.

— *(Gazdagság.)* Mennél gazdagabb valamely ország, annál nagyobb adó s védő tehetsége, s viszont. Minden kormánynak pedig, a legkorlátlanabbtul lefelé, vagy inkább felfelé a respublicáig, legfőbb szempontja soha sem más — habár külön czélra s néha sejdítlen is — mint az adófizetési tehetség emelése, s a kül megtámadtatást visszaverhetői erő nevelése. Tombolhat ezen elért két czél határi közt a feslett kormány zajos ünnepek ál-fényü örömiben, és a védsereget, ha kénye készti, megtámadóvá is teheti — — -- — de viszont mily tökélyre emelheti egy mérséklett országlás a köz erőmű minden rugóit, kerekeit, lánczait, ha *sokan sokat* adózhatnak *könnyen*, s mily bátorságos jövendőt nyit a közönségre, ha visszaverő ereje elégséges, magát minden hatalomtul megtiszteltetni. Gazdagság tehát minden esetben s minden körülállások közt kivánatos.

— *(Rosz gazdálkodás.)* Egyesek szintugy mint kormányok jobbadán értéköknek tőkéjét támadják meg a helyett, hogy a kamatokbul pótolnák ki szükségiket. Ez valódi oka, miért áll annyi nagy birtokos közel a koldusbothoz, s miért vannak a legszámosb országok financziái oly nyomorult állapotban. Ezen tengely körül forog hosszabb vagy rövidebb létök; s valamint egyesek, tőkéiket költvén, habár jó darabig fényesen élhetnek is, végre elbuknak : ugy merül végkép vissza legfeketébb homályba akármi hatalmasnak látszó ország is, ha fénye s hatalma nemzeti tőkéjének megemésztésén fenekült.

A gazdagságra törekedés egész veleje tehát mind egyesekre mind kormányokra nézve abban áll : a tőkét nemcsak soha nem támadni meg s kevesbítni, de azt minden módon s uton nevelni s csorbátlan tartani fenn, ugy hogy az abbul kerekedő kamat elégséges legyen a szükségek pótlására, a mi fő dolog, mert máskép kénytelenségből végre mégis megtámadtatik a tőke, s el van hibázva a fő czél.

Ha ez áll : akkor bizonyos, hogy azon földesur nem cselekszik helyesen, ki jószágibul nagy jövedelmet sajtol ki a nélkül, hogy azokat előbb instruálná; mert ő minden bizonynyal, s tán anélkül, hogy tudná, tőkéjébül él; s ekép ha tán igen távolrul is, de szoros tudományikép már közelít a végbukáshoz. Ha ez igaz : akkor minden kétségen kivül azon kormány sem tenne józanul, mely a népre nagy adót vetne, minekelőtte annak szántóvetői, mesterségi s kereskedési szelleme kifejtve még nincsen; mert igy nem sokára ki lenne merítve a csekély nemzeti fundus, minthogy minden öncsalást elmellőzve, tulajdonképen csak az támadtatnék meg.

— *(Az adóst nem kell pártolni.)* Azon felette hibás theoria, mely az adóst legyezni tanácsolja, semmi egyéb, mint egy lágy szivtül meglágyított főnök képzelgési rajza, mely szerint a pénzes mindig egy fösvény, kemény, irgalmatlan vén, nőtlen fukarnak képében jelenik meg, ki pénzit olvasván s virrasztván, semmi egyebet nem tesz, mint egy falusi háznép szivvérét s csontvelejét pók gyanánt szivogatja. Midőn azonban bizonyos, s a nagy Istent hivom bizonyságul, hogy legalább a magyar földön több a kijátszott, s a lassu, puha s egyoldalu törvény által megrontott hitelező, mint mennyi a megkárosított adós, kit inkább pártol mindenkor a törvény. S ne keverjük össze, mikor hitelezőkrül szólunk, azon számos harpagont, ki a törvények hiját vagy igen is jól tudja helyre ütni, azon számtalan árva, özvegy s becsületes hitelezőkkel, kik — midőn a törvény annyi s oly igen industrialis (!) nagy urainkat pártolja — türésen, szenvedésen, nyomorult élésen s vég-elpusztuláson kivül valóban semmi egyéb kölcsönnel nem élhetnek!

A felgyüjtött vagyon és pénz általánosan véve, egykori munka, szorgalom s takarékosság gyümölcse; s ekép ha kivétel gyanánt néha nem jó uton nyeretett is, a mihez egyébiránt senkinek köze nincs, mert miért nem boszulja azt a törvény? — annak mindenkor és mindenütt közbátorság paizsa alatt kellene lennie. De nálunk ez nincs biztos paizs alatt, sőt bizonyos veszély torkában van, s azért sokszor szintén csaknem józanabb mindent elfecsérleni, mint sokrul lemondani, naprul napra nagy gonddal gyüjteni, s végkép

takarékosan keresztül élt hosszu esztendők unalmai után azt szemlélni s tapasztalni, hogy egy fényes ur, ki pénzünket szintén kegyelembül vevé fel, azt egy nap alatt elkölti, s nekünk se kamatot, se tökét nem ád vissza: s ha Methusalemmel versenyt élni nem tudunk, minden pénzünkhezi jusunk abban áll, hogy azt *tán szerencsésb* maradékinknak, vagy a barátoknak testáljuk!

A törvény philosophiája: a jót pártolni, a roszat sujtani; s nincs veszedelmesb, mint ha a törvények politikai tekintetek miatt, majd egynek majd másnak kedveznek; mert akkor valóban vége minden törvényi szentségnek, mely nélkül az emberi társaság végkép vadállati csordák sorába dül. Ne pártoljon tehát a törvény tul se hitelezőt se adóst; de pártoljon mindenkit egyenlön.

A végrehajtó hatalom philosophiája pedig: szorosan a törvény parancsát teliesítni s teljesíttetni; s nincs megint veszedelmesb, mint midön a végrehajtó kénye szerint magyarázgatja a törvényeket; mert akkor ezen utolsók megszünnek törvények lenni, s egyenes gúny s nevetségi tárgyak alacsony helyére sülyednek. Ne fejtegettessék tehát a törvény, de szórul szóra hajtassék végre.

E két oszlopon álló alkotmányi compendium philosophiája végre: a becsületes, állhatatos, józan eszü fáradozást — a mi valódi polgárerény (virtus civica) — minden módon jutalmazni; mert a restet, fonákot, tompa eszüt pártolni valóban nem egyéb, mint a rosz tanulót eminensek sorába emelni, a jó tanulót ellenben 3-ik classisba taszítni le. Legyen azért az érdem pártolva, de ne az érdemetlenség.

— *(Aristocratia.)* Én egyenesen megvallom, hogy testestül lelkestül az aristokratiai principiumnak pártolója vagyok; de nem ám — s erre kérek figyelmet — a szónak elfacsart s elrutított, hanem annak valódi kellő értelme szerint. A jónak ereje csak szerencsét s boldogságot szülhet. Aristocratáskodni pedig semmi egyebet nem jelent, mint ‚a legjobbak Kormányát', hol t. i. *egyedül az ész, igazság s erény Isteni parancsolnak;* s ekép ha fejedelemtül lefelé mindenki egyenlön csak ezen mennyei bíróknak engedelmeskedik, oh akkor elmulhatlan szerencse fénylik s bol-

dogság ragyog, a máskép gyászba borult hazának szirtei és lapályai fölött.

Engedelmeskedjünk csak mindnyájan ezen most említett isteni magzatok szent szavainak, akármily magas vagy alacsony lépcsőről zengjenek is azok hozzánk : jobban s módnélkül sikeresbben fenntartandjuk azon Aristocratiát, mely az emberiségre, hervasztó fény helyett, a kellemek minden virágit biztosabban hinti, mintha álhiedelminkben az Aristos nevet egy-egy nemzetségre fogjuk, mely becsnélküli hiu elbizottsága által az Aristocratiának szent értelmét úgy elrutítja, hogy az, s ekkép a legszentebb, végre közgyülölség s közönséges megvetés tárgyává sülyed.

Becsültessék az Aristocratia mindenek felett, t. i. becsültessék az ész, igazság s erény disze mindenütt s mindenkor, akár a fejedelem akár a legutolsó jobbágy, akár a legvénebb akár a legifjabb halhatatlan lelkét ékesíti is az.

Ezen Aristocratiák fentartását — melyhez magasodni minden becsületes ember a legerősb ösztönt érzi keblében — csak ugy eszközölhetni legbiztosabban, ha a sorstul megajándékozott, *véletlen elsőségit* az által törekedik tul emelni a köz, de természetes irigység határin, hogy *szerzett elsőségei* a véletlenül nyerteket messze felül haladják; a mostohább természet fia pedig szintugy s viszont tenyere, esze, állhatatos s tiszta erkölcsü szorgalma által iparkodik helyre állítni azt, a mit neki a véletlen megtagadott; szóval : ha a hitel mindenkire nézve egyenlően szent, s a szó annál sérthetlenebb, minél szerencsésb szülöttje a sorsnak mondá ki azt; ha nem a hosszu egymásra halmozott évek, s tán kissé szárazabb archivumokban s nagyobb gonddal praeservált genealogiai tabellák s effélék sugározzák azon nimbust, melyben sok régi törzsök — Isten tudja miért — még most is ül, ámbár az naprul napra mind inkább egy vastag ködhöz lesz hasonló : hanem ha azon varázsló fény csak oly nemzetségek körül von s parancsol szent rettegést, édeni szeretetet s mindennek hódoló mély tiszteletet, melyek nem hosszu életsorok, lopott-idő bitanglási, álfényü sybaritai lakomák, ünneplések s az önségnek szánakozásra méltó, de mégis csudálatos kifejtési által hiszik magukat többi ember s honfi-

társaik felettieknek: hanem melyeknek nemzetségi genealogiája csak az érdem, köz haszonra forditott idő s a polgáriság erényinek dicső láncza által van összefüggesztve; s végre ha mindenki érzi s tudja, hogy fáradozásinak nyitva áll az emberi szerencsének egy legfőbbike, t. i. ingatlan sajáton élni a házi boldogság napjait.

Ily moralis közvéleményből fakadó szorgalom s az erénynek minden-feletti tisztelése állít egy országot az igazi Aristocratiának kormánya alá, mely a fejdelemtül lefelé mindenkinek valódi szerencséjét s hatalmát, s ekép igazi hasznát módnélkül jobban és sikeresbben emeli, mint egy elaljasodott Oligarchia nevelheti azt, mely azt hiszi ‚Minden és mindenki neki van lekötelezve, ő pedig semminek és senkinek.‘

— *(Igazság.) Minden ember szereti az igazságot, de a becstelen csak magának, a becsületes ellenben minden felebarátinak;* s midőn a lélekismeretlen kész embertársát önkénye szerint itélni, s egyszerre alperes s birói személyt játszani, irtózni fog ily tettül a lélekismeretes s őszintén megvallani, hogy két felekezet közt csak egy harmadik lehet biró, vagy ha egy harmadik nincs, egyedül az Isten.

— *(Biztosság.)* Az emberi élet nem egyéb, mint egy szünetnélküli megcsalt remények, kijátszott fáradozások s eldült munkálódások rövidebb vagy hosszabb láncza. A bizatlankodás, bátortalan lét mindenütt keseríti földi pályánkat, hanem ez emberi sorsunk, melyet elszánással türnünk kell, s azon okbul türnünk lehet is, mert annak kellemetlen sulyát felettébb könnyítnünk hatalmunkban van; de ha polgári rendezkedésink által létünket még bizalmatlanabb s bátortalanabbá teszszük, akkor valóban minmagunknak vagyunk legszivtelenebb ellenségi, kik saját kezeinkkel akasztjuk fejünk felibe gyönge lószőrrel a hegyes kétélü vasat.

— *(Javítás.)* Időszakként, mikor valami uj planéta vétetik fel egy napsystemában, vagy néha belőle egy kiesik, változnak akkor a világok forgási, s tengelyei kifordulnak, a természet is egyben másban tán más elveket követ; de az attractio és repulsio törvényi, habár módosítva is, fenmaradnak, s az egész naprendszer nemcsak nem bomlik el, hanem

midön belőle tán egy büntül rothadó föld kidobatik, vagy egy uj csillag áll belé, százszorta egészségesebben s a Mindenség nagyobb dicsőségére forog, mint azelőtt. S valóban nem az hozza a napsystemákat veszélybe, mert azok, a Mindenható mély bölcsesége szerint néha-néha reformáltatnak, hanem valóban akkor dülnének sarkaibul ki, ha az álbölcsek hiusága elég hatalommal birna *tisztítlan s javítlan változatlanságra* itélni azokat, mint a magyar Constitutiót; mibül azon valóság tünik elő minden fényében, hogy nemcsak az örökség, de még a tartósság — durabilitas — principiuma sem alapul *változatlanságon*, hanem az egyedül szünetnélküli reformatio s javítási mozgásban él s élhet csak; megint s megint — szünetlen.

— *(A nyelv.)* Mibül támad emberek közt legtöbb zavar és ekkép legtöbb nyomoruság? kérdem. Tán abbul, mert szívtelenek, roszak? Valóban nem; hanem legfőkép azon felette egyszerü okbul, mert nem értik egymást. Száz eset közt tán nincs tíz, hol valami kifejlett bajnak alapját szántszándékos gazság tenné; félreértés, ebbül eredő szenvedély, ezt követő boszú, s innen folyó gyülölet és roszakarat, meg vakság képezi szintén minden emberi nyomornak sarkalatát, azaz: hogy nem értik egymást. De ugyan miért nem értik egymást? Legfőkép azért, mert az emberi nyelv — s itt egy nyelv sem érdemel tökéletes kivételt — oly kevessé kiképzett, oly kevessé határozott, hogy nem ritkán egyetlenegy roszul definiált szó, még a legrégibb jó barátokat is rögtön heves és engesztelhetlen ellenségekké változtatja. Már most ha igaz, mikép a közjólétnek, közboldogságnak elérése végett mindenek előtt zavart és ebbül fakadó nyomort kellene, valamint a legnagyobb ugy a legkisebb emberi társaságbul lehetőleg kirekeszteni, és ennél nincs sürgetőbb teendő; s ha továbbá igaz, mikép legtöbb zavar és ezt kisérő nyomor, félreértésekből ered, melyeknek hibás, természetelleni rendszer okvetlen következése: akkor ugy látszik, nincs nemzet a szerencse és előmenet oly magas fokán még, mihezképest kedvező körülményei daczára is lehetne valami józanabbat eszközlenie, mint mindeneket félretéve, előlegesen nyelve javítását venni munkába. S ugy van; mert valamint na-

gyobbszerü munkát, mint például a szemeink előtt épülő dunai hidat, csak ugy folytathatni akadatlanul és aránylag könnyü szerrel, ha, bár látszólag mily nagy költséggel és idővesztéssel is, minden előmunkák előlegesen jól elrendezvék : szintugy egyedül csak előleges, szorosan meghatározott definitiók következésében lehet nagyobb szövevényü fejtegetések- és vitatkozásokban, aránylag könnyen vagy csak általjában is, czélhoz jutni, t. i. az igazságot teljes világba helyezni, s ekkép rábeszélni s győzni. Mi okbul nemcsak látszólag, de valósággal sem lehet nemzetnek sürgetőbb és komolyabb tenni-valója, mint nyelvét lehetőleg közel vinni a szoros tudományok szabatosságához; mert csak oly nyelvvel, mely ehhez leginkább közelít, lehet aránylag legtöbbet, legszaporábban saját érdeke körül felvilágosítni, a hatalom mind bel- mind külviszonyokra nézve pedig ott van t. i. azon nemzetnél van — legfőkép mai felvilágosult időkben, mikor egyedül a való győzhet, minthogy anyagi diadal nem győzelem, hanem elnyomás — hol a legnagyobb számot legszaporábban lehet saját érdeke körül összepontosítni. Mit aránylag könnyen egyedül kiképzett nyelvvel eszközölhetni; és ekkép ennyi és nem kevesebb felsőbbséget rejt a kimüvelt nyelv magában

— *(Nyelvmívelés.)* Habár egyedül előmeneteli és hatalomnövesztői szerként veszszük is az emberi nyelvet, az előadottakbul azt hiszem elég világos — s tán ebben mindenki megegyez — hogy, ha nem legelső helyet foglal is annak kiképzése a nemzetek előmeneteli lépcsőzetén, legalább a lehető legfontosabb ügyek közé tartozik még oly nemzeteknél is, melyek az önfertőztetés és elkorcsosulás undok bünétül menten, saját tisztaságukban emelhetik fejüket az egek felé.

De ha ez áll, és a nyelv kiképzése minden nemzetnél a lehető legfontosabb ügyek közé való, bármily szilárdul és bármily szüzességi fényben álljon is ott nemzetiség és nyelv : ugyan legyünk őszinték, mikép és mily szinben mutatkozik nálunk magyaroknál, ezen ügynek sürgetős aggasztó léte még? kérdem; nem épen oly tantalusi kinok közt-e, mint szélvészszel küzdönek a révpart, a határtalan sivatagban

eltévedtnek menedék, börtönben sóvárgónak a megszabadulás, a végvonaglásban fuldoklónak levegő; és mi mindezeknél több, sokkal több, becsületvesztettnek a becsület visszanyerése? És ugyan, nem ily aggasztó színekben mutatkozik-e minden elfogulatlan előtt nyelvünk, és ezzel oly szorosan egybefüggő nemzetiségünk ügye még mai időkben is? Mert mi tagadás benne, nem világlik-e még most is oly gyengén és oly bágyadtan köztünk azon nemzeti életszikra, mely kevés kivétellel nem sokkal ezelőtt egyedül szalmafödelek alatt pislogott, vagy kirekesztőleg a tudományok szük körére szorítkozék, vagy csupán mintegy kivételként közhelyeken időszaki alkalmaknál lobbant-lobbant fel, és innen is egy darabig egészen ki vala tiltva már? Ámde ha az egy kissé előrelátóbb még ma is remeg nyelvünk és nemzetiségünk sorsa fölött, mikor törvény védi azt, és nem egy magyar nézett az elkorcsosulás és önfertőztetés tükrébe már, s maga-magán eliszonyodva, buzgólkodik minden módon helyrehozni vagy legalább felejtetni eldődei büneit; ha még mai időkben is remeg az előrelátóbb legdrágább kincsünk fölött, melylyel mindent elérhet a magyar, nélküle ellenben semmit: ugyan kérdem, lehetett volna-e ezer bajaink közt aránylag oly kis tehetséggel akármi czélirányosbbat is eszközleni, mint hazánk elhunyt, de a messze távolba néző hiveinek utmutatását követve, csekély erőnket is előlegesen nyelvünk védelme körül pontosítni némileg össze; mikor az 1823-ki gyászos esetektől fölrázatva aggasztólag kétes jövendő borult honunkra; mikor nyelvünk törvényesítése messze háttérben azon merész remények képében mutatkozék előttünk még, melyek megvalósítása körül kétségbeesve, nem egy hű kedély törött meg, s nem egy lett volna annak életbeléptét szívvérével megvásárlani kész, de elesvén, mielőtt ismét élet felé fordulna a magyar, vigasztalatlan lehellé ki jobb sorsra méltó lelkét; mikor, mint az irodalom mezején, ugy a társasági viszonyok közt, ha nem is fertőzteték a magyar nyelv, a magyar nemzetiség, az aljasság bélyegével többé — és pedig ennyire hagyták eldődink sülyedni létünk és becsületünk ezen drága és oly annyira nemes zálogát! — oly divatkünti vala még is a honi hang, és még min-

dig oly heterogen elem kiképzettebb köreinkben a magyarság — oh hozzuk csak emlékezetünkbe e kinos napokat, hogy alig ismerhetett csak hazájára is, és rendszerint a távol idegenben volt kénytelen vélni magát a lelkesb anyaföldének közepette, s ha ráismert is öt szülte földére néha, mint koszorús lantosunk ‚magyar költője', ki szavakba foglalá minden hü magyarnak öszinte érzelmit, egyedül saját néma keservében lelhete írt és vigasztalást.

— *(Nemzetiség.)* Egészséges nemzet kiléphet legott, a müveltség bármily fokán álljon, egyenesen a cselekvés mezejére, a nyavalygónak azonban egészség kell elöbb, a némának szó, mielött neki józanon szabad volna, egészséges népek lépcsözetit követni mindenben. S im ez kulcsa — mert hiszen nemzetiség dolgában még most is távul vagyunk a teljes egészségtül, söt nagyobb mozgalmak közé állítva, még tán veszélyesb állapotban mint ezelött — miért kever oly sok és kivált a lelkesb magyar bármibe is annyi nemzeti fellengzést, miszerint öt mindazok, kik állásának titkaiba nem hatának — s ugyan magyaron kivül, de még született magyarokat is ide értve, hány van, ki erre elég időt s fáradságot szentelt, vagy kinek erre elég tág lelke volna — oly ábrándteli lénynek tartják, kivel teljes lehetetlen a gyakorlati élet bármily kérdését is, minden utbulvágás és mellékes tekintet nélkül, egyszerüen fontolóra venni és oldani fel. Ámde ki sokáig élt becsület nélkül és azt visszanyerni kezdi, részint visszanyerte már, az százszorta féltékenyebb e kincse körül, mint az, ki ily erkölcsi agonia közt soha nem élt. Nem ritkán házsártos lesz ez okbul az, és a megbántásnak de csak árnyékát is véresen megboszulni hajlandó, ki azelött igen is hanyag vala e kincse körül. — Szintígy van a magyar nyelvével, nemzetiségével. Hol más nemzet egyedül loyalis versenygést lát, ott közüle legtöbb, kivált most, midön egy idő óta minden szenvedelmek ugyszólván elvileg és rendszeresen felkorbácsoltatnak, elnyomatást, utbanállást, türhetlen sérelmet gondol észrevehetni. Midön más nemzet — jó egészségü emberként, ki sem öltözetére, sem eledelére nézve tulgonddal nincs — egyedül a dolog jósága után hajol, nem igen aggódván, mily oldalrul s mi formákban jö az : addig a magyar

mindent, a legnagyobbat ugy, mint a legkisebbet, magyar köntösbe akar ölteni, és mi nem ebben jelenik meg, már gyanús előtte Míg más nemzetü, imáiban az egek uránál gazdagságért, hatalomért, vagy erényért és bölcseségért esdeklik, hadd áraszsza a menny ezeket fajtája fölött el, azalatt nem egy buzgó magyar térdre esve azért sóvárog az egek felé, bár csak a magyar nyelv válnék átalánossá; és annyira megy e féltékenység, mikép tán a nagyobb rész tisztán fel nem fogva az emberi szózat legdicsőbb czélját: „lelkünk legmélyebb érzelmit lehető legvilágosabban tárhatni ki," épen oly mértékben örül az uj, habár homályosabb kitételnek, legyen csak magyar, mint a legvilágosbnak kész megtagadni a honosítást, ha idegen. — Ennyire emeli tán legtöbb nyelvünknek nemzetiségünk kifejlésével egybefüggő szeplőtlenségét annak gazdagulása fölé, ennyivel magasbra a szüzesség rideg ideálját mindazon bőségnél, gazdagságnál és ebből folyó uralkodói hatalomnál, mely Minerva minden leiki tehetségének tárt agyából háramlanék ránk.

És szintígy emeli a lelkesb magyar megint a magyarság külszinét is nem ritkán magasbra, mint a dolgok velejét, ha idomuk nem magyar.

De ugyan mit mutatnak és minek jelei mindezek? Tán aggasztó symptomák, láznak kitörései, mikor hagymázra hevül a velő, s minden eszméket összekever, vagy tán a végvonaglás kapkodásai már? Korántsem; sőt épen ellenkezőleg nemzeti életerőnknek kezességei, hogy t. i. vérünk jobb része a megsemmisüléstől visszaborzadva, nemcsak mindazon öldöklő méreg ellen, melyet nemzeti testünk magába szitt, küzdeni elég fogékony, hanem az élet egy javát, egy kéjét sem hajlandó félelembül magába venni, ha nem viseli a honi szint, csakhogy idegen elemektül még inkább elszédítve, minden nemzeti sajátságibul kivetkőzve, ne düljön örök enyészetbe. Nemcsak nem érdemel e féltékenység ennélfogva gúnyt vagy épen szánakodást, melylyel még született magyarok részérül is — oh szégyenteli vakság — oly sokszor érintetik; sőt még csak tévedésnek sem lehet mondani azt; minthogy egyedül nemzeti hüségben veszi eredetét, azon szent hazafiui lelkesedésben, mely ha nem is erény, mint

sokan állitják, hanem egyedül csalódás, mégis a legszebb erényeknek senkitül soha kérdésbe nem vett alapja, és az emberi ábrándoknak habár nem leghasznosbja is, mindenesetre legnemesebbike, s melynek legalább mi magyarok köszönhetjük, ha eddigelé minden jellemnélküli szolgagyarmattá nem sülyedtünk. — Üdv nektek s áldás rátok ez okból ti hivek, kik ily érzelmektül, ily lelkesedéstül hevítve, hü kebellel örködétek nemzeti létünk fölött, mikor az már hajszálon függött. Titeket illet a legdicsőbb polgári koszorú; mert ha vajmi derék tett is sikeresen szembeszállni a halállal, vagy annak karjaibul kiragadni embertársát, mennyivel derekabb még a végveszély óráiban egy egész népet megsemmisüléstül óvni meg. Igen, titeket illet az örök dicsőség, midőn mi ujabbakra, kik legnagyobb veszélyeitül megmentve vettük at nemzetiségünk ügyét, s kikre hasonlíthatlanul kedvezőbben fordultak az idők, azon szent kötelesség szállott : meg nem rontani otromba kézzel, söt mint szemünk fényét, mint lelkünk üdvét, óvni minden hátraeséstül, s ápolni erönk szerint azt, mit annyi veszélyek közt egyedül a leghübb, leggyöngédebb anyai kedély birt megmenteni, minthogy egyedül hasonló érzelem, hasonló türelem háríthatja el a magyarnak végenyészetét ezentul is, és egyedül ezekben rejlik azon feltámadási életszikra és erő, mely fajtánknak jövendöt igér.

— *(Elfogultság.)* Ha jobban buzog a magyarnak vére, mint akárki másé, honának puszta említésén is; ha már mennyekbe ragadtatni véli magát, mikor a magyar hölgynek ezelött oly sokáig néma ajkán a nemzeti hang zengedez; ha életét koczkára bocsátni kész, mikor vére mentöjét csak megkarczolva is gondolja; mindez, jóllehet sok által még most is egyedül nyavalyás kitörésnek tartatik, felette helyes s vajmi örvendetes jelenet, mert ez egyedül a visszatért becsületérzés és a magához hü erönek eredménye, s csak ebbül pezsg élet és fejlik jövendö. Ennélfogva még a kelleténél többet tenni buzgó fiatalság tulzásit is némileg megbocsáthatóknak tartom; mert ki szegheti szárnyát az élet tavaszkorában azon lelkesedésnek, mely eget kér , hol megégeti ugyan néha magát, melynek hiját azonban fiatal kebelben

semmi a világon nem pótolhatja ki; mert az isteni szikrának nincs surrogatuma. S jaj, százszorta jaj azon fiatalnak, kinek lelke testében mindig megfért.

Férfiutul azonban többet lehet, többet szabad követelni, s kivált olytul, ki vezetői szerepre emelkedik. De itten búba merül lelkem, mert én legalább, felette kevés kivétellel, alig ismerek egy valóban buzgó magyart is — és ezen őszinteséggel tartozom szent ügyünknek, melynek minden személyes tekintetet alávetek — ki, bármennyi ősz haj fedné is fejét, bármily tapasztalás és életbölcseség redőzte volna is egyébiránt velejét, mint elmetévedett, ha rögeszméje (fixe Idee) pendíttetik meg, többé kevesebbé ki ne vetkeznék a kölcsönös méltányosság söt az igazság szabályaibul is némileg, ha nyelvünk s nemzetiségünk ügye kerül szőnyegre.

S annyira megy ez elfogultság, ezen felingerült állapot, mikép mindennapi eset, kivált mostani a természetesen tul még mesterséggel is felcsigázott napokban, épen azok kikeléseit és gyanusításait hallani legsértőbb változatokban, ha más ajku, egyenesen csak példájukat követve, ön vére mellett buzog, kik legcsiklandósbak saját nemzetiségük körül. Valóban szomorú, szívrepesztő látvány. Boszútlan egy hajszált sem enged fején csak érintetni is, és ez helyes; ámde mást üstökénél ragadni hajlandó, és ez is egyes viadalban vagy verekedésnél, mikor ember áll ember ellen, és anyagi erő s állati bátorság határoz legtöbbet, felette helyes lehet, nemzetnek békés ujjászületési működésében azonban, ha nem is gyávaság, valóban felette nagy bün, és a legkimélőbb kitétellel mindenesetre nem kevésb, mint szánakozásraméltó, magamagán uralkodni nem tudó pajzánság; melynek, ha a mélyebben gondolkozók tapintata, és általján véve a nemzet súlya, mielőtt késő volna, féket, zablát nem vet: bizony mondom, a magyar nem „lesz," mint azt többen oly gyönyörtelien álmodánk, de rövid idő mulva egyedül e négy betü „volt" fogja illustrálni valahai létét; s pedig mert a nemzetek békés átalakulási működésében, mikor minden, bár a legkisebb erőszak is ellenhatást, és egyetlenegy igazságtalanság ezer megboszulót szül, semmi nem győz, mint egyedül lelki felsőbbség és az örök való.

— (*Mennyiség és minőség.*) Az ujabb kor, buzogva a legszebb lelkesedéstől s vágytól minél előbb ragyogni a nemzeti egészség fényében, nem bírta szellemdús hevében felfogni, hogy javulási lépcsőzetünk okvetlen csak halk lehetne, mert sülyedésünk sem vala rögtöni; felejtvén e fölött: nemzeti tekintetben mennyire javultunk legyen már, eliszonyodott csigalépteinken, s fajtánk más nemzetekhez képest még mindig oly alacsony állásán. S igy lön, hogy legtöbb magyar vak hevében ugy jutott azon tévutra, melyhez képest magán kivül keresett segítséget, valamint a hullámokkal küzdő is ha magában nem bizik, mindent megragad, mire csak kezét teheti. „Jaj mily kevesen vagyunk — igy sopánkodának — lehetetlen, mikép ennélfogva a roppant számu német- és szlávban el ne olvadjunk: terjeszteni kell tehát a nyelvet s nemzetiséget mindenekelőtt.“ És ez felette helyes, csakhogy a ‚mikép‘ körül forog a siker, minthogy nem minden modor vezet czélhoz, sőt a mostan divatozó attól egészen eltávolit. Engem soha nem ijesztett csekély számunk, de fennmaradhatásunkért annál erősebben rettegtem mindig azon okból — s ezt ki kell végre mondani — mert fajtánk anyagi, mint szellemi léte oly *felette könnyü.* Itt a baj, és essünk át elvégre az önmegismerésnek ezen legkeserübb adagán — mert csak ezután javulhatunk teljes egészségre — mikép, t. i. nem a mennyiség, hanem a minőség a szellemi erőnek sarkalata, s e szerint épen nem azért forog veszélyben létünk, mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk oly parányi. És ezt sok magyar sejti, és azért tüzeli saját magát s másokat törhetlen bátorságra, mi felette dicsőséges, csakhogy itt megint más csalképzetbe bukik, mi annak jele, hogy ha felébredett is már nagy száma, azért mindnyája koránsem ábrándult ki még; s a multat a jelennel, s Magyarország azelőtti és mostani bajait összekevervén, oly hangulattal ül lovára most is, mintha jelenleg is törökkel vagy franczival kellene vívnia, észre sem vévén, hogy az nem kontyos, se nem vörös sipkás, kivel dolga van, de egyenesen a civilisatio, melyen kard nem fog, s mely előtt a legtündöklőbb vitézség is térdre esni kénytelen.

— (*A törvény kelléke.*) Nem elég mai időkben törvé-

nyeket irni; de azok iránt sympathiát is kell gerjeszteni. És ha valaki olyas törvénynek nem hódol, mely előtte gyülöletes, melytől természete visszaborzad, sujthatja öt a betünek szigorúsága ugyan, de czélját veszti; mert martirt emel, ez pedig fanatismust szül.

— *(Szellemi felsőbbség.)* Oh vajmi jól tudom felfogni, mily kimondhatlan irigységi színben mutatkozik a nemzeti nagyság a nemesb kedély tükrében, s mily kinokat kénytelen érezni honunk minden hübb fia, ha parányi sötétségtől körülvett, maga keblében duló vérünket ama szerencsésb fajtákkal hasonlítja elfogulatlan össze, melyek a civilisatiótól környezve, vagy azzal napontai érintkezésbe léve, nagy nemzetekké alakultak, s hol, habár náluk sincs kiküszöbölve minden aljas — miből halandó tökéletesen kilábolni soha nem képes — mégis nagy és kicsi, boldog s boldogtalan csak egy nagy családot képez, s hol legalább fővonásokban egy érdekért, egy hazáért élve s halva, mindent már csirájában meg nem ront, meg nem gyilkol a viszálkodás, az irigység daemona. Ily boldogság, melyhezképest anyaföldünk körül, bármennyi szinre oszoljunk is egyébiránt alábbrendelt lépcsőzeteken, mindnyájunkat csak egy nagy érdek füzne össze egy családba; ily boldogság azonban távol tölünk. Ezt el kell is ismernünk. De azért sem kétségbe esnünk nem szabad, s ellankadva a vak sorsnak átengednünk jövendönk kifejlését, sem önhittségtől felfúva, s minden hatalmakat felbőszítve és ellenszegülésre kihíva, erővel törekedni az után, mit kirekesztőleg csak bölcseséggel, t. i. élet-, s nem egyedül szoba- és könyv-bölcseséggel érhetni el.

Köztünk — azt hiszem — nincs, ki, ha épen szívvérét és életét nem is akarná adni — mik egyébiránt ugy is szintén csak harcz mezején bocsáthatók áruba haszonnal — legalább ne volna kész, ideje, fáradsága, értelme, vagyona, szóval: tehetségének kisebb vagy tán nagyobb részét is áldozatul hozni, miszerint nemzetisége ne csak tengödve éldegéljen, de mindinkább terjedve s nemesülve, vagy inkább, nemesülve és terjedve, — mert ez a kifejlési logika — elvégre nagy, hatalmas és dicső nemzetté váljék is vére.

Ámde ezt, jóllehet saját bennünk nemcsak a feltáma-

dási, de még a felemelkedési erő is, soha el nem érjük, ha csak lelki felsőbbség által nem. Ennek eléréséért kötelességünk tehát buzgólkodnunk.

S im ez az egész titok, mikép menthetjük meg fajtánkat bukástól, s mikép emelkedhetünk nagy, hatalmas, dicső nemzetté. Felsőbbség által, vagy sehogy sem.

— *(Ál-hazafiság.)* Ha igaz, hogy egyedül az önmegismerés keserü gyümölcse által nyerheti el teljes egészségét az emberi lélek s ha igaz, hogy egyedül ennek egészséges léte emelhet valamint embert úgy nemzetet is valódi hivatásának fényfokára : akkor ürítsük a megismerésnek keserü serlegét fenékig ki, s valljuk meg, hogy tán nincs ország e földön, hol annyira össze volna zavarva a hazafiságnak magasztos eszméje a hazai nyelvvel, mihezképest nem egy gyalázattal megrakott, erkölcsi fekélytől émelygésig rosz szagu vérrokonunk tartatik mentségre s kiméletreméltónak, sőt nem ritkán még a legjobb hazafiság hitelében is áll, s pedig egyedül : mert magyarul jól pereg nyelve, nagy szónok s ügyesen tudja viselni a magyar szerepét ; mintha a hazafiság e küljelei már elégségesek volnának a hazafiság legveszélyesb mirigyeit eltakargatni. Mi nem egyebet jelent, mint velő elibe tenni külsőt, lényeg elibe színt, élet elibe halált ; minthogy nincs elidegenítőbb, nincs semmi visszataszítóbb, méltó antipathiát gerjesztőbb, mint az üres, nyavalyás, bünös kebelre rámázolt hazafiság.

A magyar szó még nem magyar érzés, az ember, mert magyar, még nem erényes ember, és a hazafiság köntösében járó még koránsem hazafi. S hány ily külmázos dolgozik a haza meggyilkolásán, ki, mert épen nincs más tulajdona, és a vak hév által mégis felhőkbe emeltetik, azok hazafiságát is gyanússá teszi, homályba állítja, sőt ellenük antipathiát és gyülöletet gerjeszt, kik szeplőtlen kebellel minden efféle undok salaktól menten, a honszeretet legtisztább szellemében kapcsolvák vérükhöz. — S ím ez főoka, miért áll a magyar hazafiság sokkal kisebb becsben, sőt nem legtisztább fényben a világ nagy színpadán, s miért nem képes civilisatioi sympathiát s hódító közvéleményt gerjeszteni a legmagasztosb magyar polgári erény is odakün. Ám mert annyi

bitor fényü álhazafiságtól van környezve és elrútítva, mely tapsot arat, s bálványul emeltetik ide ben.

— *(Önbizalom.)* Bizzunk magunkban, bizzunk erönkben, készületlen azonban soha ne lépjünk síkra, s erönkkel jobban gazdálkodjunk, mint eddigelé; mert hiába, nemzetnek regeneratioi működésében, hol minden, s kivált az idö oly drága, és minden léptek annyira gátolvák, vajmi többet mozdít a szerény méh, a munkás hangya, mint a sok szópompa, meg a sok lelkesedési zaj. — S legyünk meggyöződve, minél közelebb emelkedhetünk, minél többen azon nép-ideálhoz, melyet felhozék, annál biztosabban s szaporábban éri el vérünk földi üdvét.

— *(Lelkesedés.)* Lelkesedés nélkül csak félig-meddigi tökélylyel sem megy semmi, bár a legkisebb is. Hála ez okból, hogy hazai lelkesedésünk fölébredt immár ugy, mikép külbefolyás nem sülyeszthetí vérünket régi fagy-álmaiba többé, söt minden ellenséges beleavatkozás, mint inger, csak nevelni, szilárdítni fogja azt; hála, mondom, mert innen buzog népekre élet, s innen fejlik rájok jövendö. Lelkesedés azonban nem mindig egészséges állapot, s vajmi sokszor tör nyavalyás lobba, lázba ki, s ekkor többet szaporábban ront, mint maga a tespedés.

— *(Túlhév.)* Fajtánk, vagy legalább annak igen nagy része egy tulságból a másikba esett, és így hihetö — s bár ne volnánk kénytelenek ezen leges-legkeserübb serleget kiürítni — hogy bizony helyes példákat követni, s rosz példáktól óvakodni nem igen tudó vérünk is csak saját kárán fog tanulni, s pedig, mert valamint azelött elömenetelünk legsürgetöbb kérdéseit csak papirosra tudta mázolni, s életbehozni nem birta a tespedés; úgy compromittálta már eddigelé is és fogja még inkább compromittálni a tulhév, hazánk némi fiainak nyavalyás lelkesedése ujraalakulásunk legsürgetöbb, legéletbevágóbb érdekeit; miszerint jövendönk valóban aggasztóbb, mint bármikor ezelött.

Közelebb állunk ugyan azon komoly kérdés eldöntö napjához, hogy vajjon leszünk-e vagy nem; ámde, „szikla-csucsra“ fölcsigázva, honnét ugyan hátra többé nem, de elöre épen oly kevessé léphetünk okvetlen nyakszegés nélkül, ha-

hogy nem lépünk a lehető legnagyobb óvakodással, minden ámítás-, fölhevülés- s szédelgéstől menten, mert ezerszer tapasztalt és soha máskép ki nem fejlett tény, hogy hol mértéken tuli erőltetés és zaklatás makacs ellenszegülést szül, ott a viszontorlások elmulhatlanul mindig bekövetkező hada közt annyira felhevül, s oly vak s makacs szenvedélyességre fajul a nagy közönség, mikép bármily óvakodást gyanusítva, bármily okot félrelökve, felbőszült fékeiből kibontakozott árként mindent magával sodor a megtámadási párt, hahogy erősb; vagy csontmerevedtségre, halálos mozdulatlanságra ridegül a haza, s nincs ok, nincs rábeszélés, mely csak egy hüvelyknyi tágítást is eszközölhetne, ha viszont az ellenszegülési osztályzat győz. Mihezképest, minthogy valóban és a szavak devalvatio-szüksége nélkül „sziklacsucsra" felcsigázva, ily hangulati, ily érzési körülmények és viszonyok közt kel és alkonyodik fölöttünk a kétes nap: vagy bukni fog vérünk előbb, mint gondolnók, vagy magasztos, de vajmi éhes és sovány sasként ülhet a civilisatiotól elszigetelt szikla kupján a magyar, míg nyavalygós, öntulbecsülési álmainak vége nem szakad; mikor aztán már minden késő lesz talán.

A magyar nemzet.

Irta BOLGÁR EMIL.

Az emberi ismeretek legfőbbike: ismerni önnön magunkat; ugyanazért méltán megvárhatjuk attól, a ki magyar, hogy megismerni törekedjék a magyart.

Mi büszkék vagyunk rá, hogy Isten magyarnak teremtett; e büszkeség honszerelmünknek, kitartásunknak egyik fő támasza, mely nélkül annyi meg annyi nagy tett, mely történetünkben feljegyezve örök dicsőséget biztosit nevünknek, nem jött volna létre, — sok nagy sziv, nagy elme maradt volna parlagon, vagy gyümölcsözött volna másnak mint hazánknak, nemzetünknek díszére, javára. Nemzeti büszkeségünk az önbecsérzeten, nagy és élénk nemzeti öntudaton alapulván, erőt kölcsönöz a hazafiságnak, úgy hogy nélküle annyi vihar közt, mint a mennyin mi keresztülmentünk, bizonnyal eltörültetett volna a magyar már rég a föld színéről, mint elenyészett számtalan népe a földnek.

Mi a multba tekintve nem tudtunk lemondani soha; s mig a mult dicsőség emléke híres bajnokaink, számtalan jeleseink példája lelkesit letünt nagylétünk romjain, addig mi el nem veszhetünk, s lesznek férfiaink, kik megértve e számra nem nagy, de lélekben nagyra termett fajnak — a magyarnak rendeltetését, melyet még betölteniek ell, a zászlót viendik előttünk, — oktatva és buzditva, hogy meg ne szünjünk reményleni s tenni a hol lehet.

Nem tartozom tehát azok közé, kik nemzeti büszkeségünket hibául róják fel; de a néptől, mely magát becsüli, megvárhatjuk hogy meg is ismerje, mert önérzetének — hogy az hiú dölyffé ne váljék — alapja ez. Történelmünknek s nemzetünk egyéb viszonyainak ismerete nemcsak önérzetünket

szilárditja meg, de gazdagitja szellemünket, a tennivágyónak tájékozást, a lelkesedésnek irányt, a gondolkozónak kielégitést nyujt, — mindenkinek diszére válik, s arra nézve, hogy müvelt tanult embernek tartassék valaki, okvetetlenül megkivántatik, ha nem is mindenkitől egyenlő mértékben; — mert igen kivánatos ugyan, hogy a történelem és államtan, a népélet és népszellem tanulmánya minél jobban elterjedjen, de sok jó hazafinak ehez sem ideje sem módja nincs.

Itt főleg azoknak óhajtok rövid felvilágositást nyujtani, kik, ha nem is ülnek sokat a könyvek közt, de a haza és nemzet állapotai iránt érdekelödnek, s néha-néha örömest olvasgatnak.

I.

A magyar nemzet alakulása.

Ázsiából származunk, mint mindnyájan tudjuk.

Ha a mostani magyarul beszélő nemzeten végig tekintünk, akadunk olyanokra — ezek legtöbben vannak — kik magokat csak egyszerüen magyarnak nevezik, de akadunk olyanokra is, kik noha a magyarral egy ugyanazon nyelvet beszélik, ugyanazon törvényekkel, szokásokkal, erkölcsökkel és rokon származással birnak, általanosságban magyarnak neveztetnek, de egyszersmind külön elnevezésekkel is birnak, s az összes magyar nemzet különböző törzseinek tekintetnek. Ilyenek a székelyek, kunok, jászok, palóczok és csángók.

Hajdanában egy nagy népfaj élt Ázsiában, melyet szittyának neveztek; de mivel e nevezet alá gyakran szláv fajok is foglaltattak, nevezzük azt hunszittya népnek. E szittyáktól származik az egész magyar nemzet, belé értve az emlitett törzseket is. Ezek a Káspi tengertől a Dniszter folyóig terjedő tájakat lakták, de hogy a mesés hajdankorban még beljebb déli Ázsiában is megfordultak, azt jellemök, nyelvök, sok egyes szó, és az őshit is tanusitják. — Toldy Ferencz nyelvünket vevén szemügyre, igy szól: „Azon — históriai nyomok által is támogatott tényszerü tételt szabad felállitanunk, miszerint a hunmagyar törzsök a legrégibb időben Armenia, Mesopotamia, Persia népei közé volt vegyülve, s onnan a

kaukazusi szorosokon keresztül felnyomva, nyelvét a scytha földön és népek közt fejtette ki.“

Nagy zürzavar volt hajdan a népek nevezeteire nézve. Egy ugyanazon nép ugyanazon időszakban vagy csak kevéssel korábbi szereplése után már más-más néven fordul elő. Igy a szittyák is különféle törzseket foglalván magokban, a legkülönbözőbb nevezetek alatt jönnek elő a világtörténetben; — ugyannyira, hogy ha mindezen népnevek alatt megannyi külön népet értenénk, megfoghatatlan maradna, miként enyészhetett el annyi különböző nemzet egészen a világ színéről, oly hirtelen, oly nyomtalanul, mint neveik letüntek?

1. A *jászok* voltak az elsők, kik a hunszittyák közül a mostani Magyarország földére vetődtek; mindazonáltal biztosan feljegyezve sehol sem találtatik: hogy és mikor kerültek volt ide? Már a rómaiak idejében jászok lakták a Duna és Tisza közti földet egész a Garan folyóig, s mindig vitézül tudták védeni szabadságukat ugy a rómaiak mint később a kelet felöl elötóduló német népek ellen. Fessler a 2-ik század elejére teszi bejövetelök idejét; szerinte a Dnieper táján lakó jászok (jaszigen), egészen elszakadván a főtörzstől, átjöttek a Kárpátokon, s kiszoritván a Duna és Tisza közül az ott lakozott dákokat (az oláhok öseit), magokat ezen földrész birtokába helyezték.

Ezen jászokról hallgat a krónika ezután s kezdenek a velök rokon húnok, avarok, és magyarok szerepelni. — Miután azonban ezalatt a jászok ki nem költözködtek, sem azt nem emliti a történet, mintha kipusztittattak volna, de azt sem hogy ilynevü nép ujolag költözött volna e tájra, — jászok pedig folyvást fordultak elő s ma is laknak országunkban: öket egyenesen ama hajdani jászoktól kell származtatnunk, s legkisebb okunk sincs e származás felett, melyet a név is igazol, s melynek a történet sehol ellent nem mond, kételkedni; annál kevesbbé, mert a népek nem teremnek úgy mint a gomba, s nem is semmisülnek meg oly hamar. Tévednek azok is, kik tudván hogy a magyar hét törzsből állt, a jászokat a magyarok egyik törzsének tekintik, mert bölcs Leo görög császár a hét magyar törzs nevezetét feljegyezte, s azon népek, melyek most hazánkban mint a magyar nemzet tör-

zsei szerepelnek, hajdan épen oly külön önálló ágai voltak a szittya népnek, mint egyik ága volt annak a magyar, mely számra ma legnagyobb. Külön alaptörténete van mindenik törzsnek, melyek később egyesültek, s igy a jásznak is, mely „megfogyva bár, de törve nem“ most is él, s a magyarnak, mióta ez ide beköltözött, békében és harczban hü kenyeresbajtársa volt.

A jászok tehát azért szünnek meg utóbb önállólag szerepelni, mert napkeletről jövő erősebb rokonaikban támaszt találván számtalan ellenségeik ellen, hozzájok szegődtek, s velök együtt szolgálták a közös hazát. Azt tartják, hogy ők voltak az ijjalvaló harczolásmód feltalálói, s azért neveztetének íjászoknak vagy jászoknak. Áll, hogy az ázsiai népek előtt nagy tekintélyben állottak a szittya íjászok, igy Cyaxares méd királyról, ki 600 évvel Urunk születése előtt uralkodott, irják, hogy fiait a szittyáknak adá által, hogy tanulnák meg a szittya nyelvet s íjászatot. — Ezen Cyaxares uralkodása alatt a szittyák Ázsiában győztesen kalandoztak szerte, s Psammetich egyiptomi király is csak nagy ajándékokkal birta fegyvereiket országáról elháritani (irja Herodot).

Feltünő, hogy a jászokkal egy bibliai nemzet hozatott kapcsolatba: a philisteusok! Horvát István egyenesen a philisteusoktól származtatja őket, de ezt semmi történeti tény sem támogatja, legfelebb azon vélelem, hogy atyáinknak e származás felől hagyományokkal kelle birniok, miután a jászok hajdani királyaink okleveleiben egyszersmind philisteusoknak (Philisteos seu Jassones), vagy pusztán philisteusoknak neveztetnek, igy Zsigmond király is Berzeviczi Pohárnok István hevesi főispán és jászok főkapitányát „Philisteorum Regalium Comes“-nek nevezi, — továbbá a Mária királyné idejebeli 1382-i magyar bibliai forditás fenmaradt töredékeiben úgy a philisteus mint a palestinus szók (mik különben is egy jelentésüek) majd jásznak, majd felváltva philisteusnak iratnak. Továbbá ugyancsak Horvát István a régi parthusokat is, kik Palaestinát lakták, pártosoknak nevezvén, a magyarrali rokonságukat bizonyitgatja, több történeti észrevételen kivül felemlitvén, hogy a philisteus szó zsidó szó, s magyarul szintén pártost jelent; hogy a parthusokról Justinus

ezeket mondja; „nam scythico sermone Parthi exules dicuntur“, azaz hogy szittya nyelven pártos olyat jelent, ki honától elpártolt, — végre hogy a magyarokat s kunokat is sok századdal ezután is gyakran emlitik a krónikások az ősrégi parthus néven, mely Palaestina hajdani lakóit illeté.

2. A jászok után *a húnok* emlitendők. Ők voltak az elsők, kik e tájakon nagyobb hatalmat fejtettek ki.

A híres Róma és Görögország népei el voltak fajulva, elerkölcstelenedve, puhaságba merülve, midőn a húnok Ázsiában fölkerekedtek, s győztesen haladva nyugat felé, remegésbe hozták az öreg Európát.

Helyesebben *khúnoknak* kellene őket neveznünk, mert a keleti népeknél általában megvan, s a magyarnál is megvolt a *kh* hang, mint azt a szent István korabeli halotti beszédből is tanulhatjuk; igy nevezék a görögök is (χοῦνοι), de a szokás ezt egyszerü *h* betüvé lágyitotta, mondván őket a régiek is hunnusoknak, mig az maig is élő ivadékaiknál a kúnoknál megkeményedett a szójárás változtával.

Egyébiránt az ujabbkori kúnok a krónikások által majd cumanusoknak, majd hunnusoknak neveztetnek. Sőt a magyarok és bolgárok is neveztettek gyakran húnoknak.

A húnok Krisztus születése után 374-ik évben nyomultak Európába, s az utjokban állott népeket legyőzvén, két év alatt a Tanais vizétől a Dunáig minden tartományt meghóditottak. Ők inditották meg a nagy népvándorlást keletről nyugat felé, midőn előhaladásukban sok népeket nyugat felé szoritottak, mások pedig nyomdokaikat követvén, csakhamar fel volt forgatva a világ régi rendje; olyan nemzetek tüntek elő, melyeknek addig hírét sem hallotta senki; vitéz, elszánt, a müvelt rómaiakhoz képest nyers, durva, de fogékony népek, melyek Európában birodalmakat döntve meg, ujakat alapitottak, s Európa ujjászületését eszközlötték.

A húnok birodalma legnagyobb hatalomra vergődött Attila vagy máskép Etele király uralkodása alatt, ki nem csak tetemesen öregbitette birodalmát, de a keletrómai császárt hétszáz font aranyig megadóztatta, Rómát rettegésben tartotta, s olyan hatalmat gyakorolt, hogy általánosan az „Isten ostorának“ neveztetett, mintha általa akarná Isten a népeket

romlottságukért megfenyiteni. — De halála után fiai közt egyenetlenségek támadván, harczra került köztük a dolog, mit a legyözött népek felhasználtak, s kiüzték öket birodalmukból.

Igy dönté meg a pártviszály, a szabadság e régi sírásója, azon roppant hún birodalmat, mely a Rajna és Duna folyamoktól Ázsiába, egész a Volga folyóig kiterjedt.

A húnok egy kis része Erdélyben vonta meg magát, s e bérczes hazáját minden külellenség ellen megvédelmezte, mig a magyarok az országba jövén, velök egyesültek, s mai napig is *székely* néven mint a merészségig bátor, nyakas, szabadságszerető nép ismeretes. — Szokás a székelyeket lófejünek is mondogatni, de ez nem gúnynév, hanem eredeti nemzettségi nevök, s lófejöt (scythae hippomolgi) jelent.

A nagyobb rész a mai Oroszország déli részeit özönlé el, Moldva és Bukovinától, melyek még a magyarok bejövetele után is több századon át Kunországnak neveztettek, egész a Fekete tengerig. — Egy részök pedig Attilának fia Irnák — vagy, mint a hagyomány nevezi, Csaba vezérlete alatt — a Kaspi tó környékeig ment vissza, hol ekkor a magyarok tanyáztak.

3. Nevezetes az *avar* nép is, mely Ázsiában túl a Kaukázus hegyein sokáig uralkodott, majd Európába költözvén, Attila birodalmának romjain hatalmas birodalmát —melynek központja épen úgy mint a hún birodolomnak is — a mai Magyarország volt, a 6-ik század közepe táján megalapitotta.

Az avarok fejedelmeinek, kik khánoknak neveztettek, mind a nyugati mind a keleti fejedelmek évi adót fizettek. De a frankok hatalmas királya Nagy Károly az avarokat hosszas vitéz ellenállás után legyözte, s nagy részt kiirtotta Urunk születése után a 800-ik év körül, helyökbe németeket telepitvén. A megmaradottak kénytelenitteténeka keresztény hitre térni, és a magyarok bejövetele alkalmával (888 táján) ezekkel egyesülvén, nevök végképen elenyészett.

4. A jászok, kunok s avarokon kivül említést érdemelnek a *bolgárok* is. E nép egyike volt a hunszittya népfaj legnagyobb ágainak. — Ázsiából még jóval a magyarok előtt

költözvén nyugat felé, az akkori görög birodalom, vagy mint nevezik, keletrómai császárság felső részeiben telepedtek le. Egyideig vitézül állottak ellen minden megtámadtatásnak, de utóbb áttérvén a keresztyénségre, ősi hitükkel nemzetiségöket is levetkezték, s a köröskörül lakó szláv népek nyelvét sajátitván el, annyira elszlávosodtak, hogy ivadékaik, a mostani bolgárok — kik, mint tudva van, nagyrészt török uralom alatt élnek, tiszta szlávok, sőt azt állitják, hogy kiejtésök minden szláv népekénél tisztább és szebb.

5. A *kazárok* története jobbadán összevág a magyarokéval.

6. Ázsiában a Don folyó környékén *a magyar faj* egyesülten élt a húnok azon ágával, mely Attila király halála után Csaba vezérlete alatt ősi hazájába tért vissza. Hét törzsre oszolva, minden törzsnek külön vezére volt.

A húnok által firól fira szállt köztök Attila birodalmának története; részint tehát az általános vándorlási hajlamtól indíttatva, mely ekkor a népeket hullámzásban tartá, részint egyéb körülmények által kényszeritve, felkerekedtek, hogy Attila országát magoknak ujra megszerezzék.

A hét törzs egyesült; legszámosabb volt köztök Álmos törzse, melybe Csaba húnjai is beléolvadtak volt. Maga Álmos vezér is ezen Csabától vette származását, legalább azt tartja a másfélezer-éves monda. Egyesült tehát, s egy összetartó nemzetté alakult a hét törzs, megválasztván fővezérül Álmost, Attila ivadékát. És megindultak. Legrégibb krónikásunk, Béla király névtelen jegyzője Dentumogereknek, azaz Dontömagyaroknak nevezi öket, nyilván mivel a Don folyó tövében volt birodalmuk alapja.

Először is atyafiaik — a kazárok — mellett telepedtek meg, kik a krimi Tatárországban — azon tartományban, mely ekkor Lebediának neveztetett, oly feltétellel engedték meg nekik a letelepedést, hogy öket harczaikban segiteni tartoznak, mit a magyarok híven teljesitettek. — Constantinus Porphyrogeneta azt mondja, hogy „ennélfogva ez időben szabartoas falosoknak“ neveztettek, mit Fessler természetesen érthetlen ferditésnek vevén, szabadosfelesnek olvas. — Három év mulva *a bessenyők* által, kik szintén a magyarok atyafiai — de a szittyák legvadabb törzse — voltak, szorittatván, tovább kel-

tek, s megállapodának ott, hol ma Moldva és Oláhország, másként Havasalföld feküsznek. Nevezték pedig ők e tanyájukat Atelköznek.

A kazárok nagyobb része is egyesülvén velök, köztök a nyolczadik nemzetséget alkotta, mely kabár nevezet alatt — mivel a többieknél egyenkint számosabb volt — első helyet foglalt el, és az ütközeteket kezdette; mint azt Biborban született Konstantin görög császár megirta. Ezóta nincs többé kazár nép, mert ha maradtak is még hátra, az ott élő kunok és besenyők közé elegyedtek. Kik pedig a magyarral szövetkeztek, utóbb nevökre nézve is magyarokká lettek, s e néven velök együtt illeti őket a honfoglalás érdeme és dicsősége, s vérök él még most is a magyarok közt.

Atelközről a magyarok először Simon bolgár fejedelem ellen indultak, majd legyőzvén ezt, két oldalról Erdélyország s Galiczia felöljöttek mostani hazánkba, hol meghóditván rendre az itt lakó népeket, Álmos fiának Árpádnak vezérlete alatt sok diadalmas harcz után Magyarországot megszerezték a 890-ik év táján.

Megjegyzendő, hogy a magyarok utközben már előbb harczot viselvén a kievi oroszok ellen, ezek segitségül hitták az arra tanyázó és velök szövetséges kúnokat. A magyarok „ugy vágták az oroszok fejeit, mint a nyers tököt" irja Béla király névtelen jegyzője, s a kúnok megismervén atyafiaikat, hét vezérök alatt hozzájok csatlakoztak, s velök jöttek az országba, s itt szintén szállásokat nyertek az osztálynál. Ivadékaik elhagyván a kún nevet, utóbb csak magyarnak neveztettek általában mindazok, kik Árpáddal ide bejöttek, s mint egy nemzettest letelepedének.

Ugyszintén önként egyesültek az érkező magyarral a székelyek, jászok, és azon csekély számu avarok, kik magokat még fentartották, és itt a magyarokéval együtt ujból kezdődik e *népek története* e hon elfoglalása után.

Érdekes még tudni: mi lett azon húnok vagy kúnokból, kik nem csatlakoztak a magyarokhoz? — Mi lett a besenyőkkel? — Maradtak-e még más rokontörzsek Ázsiában? — S azon kúnok, kik most a Nagy- és Kiskúnságot lakják Magyarországban, honnan kerültek ide s mikor? E kérdés összefügg

az elsővel. — Hát a palócz merről cseppent ide? — És a Bukovinában, Moldvában, Havasalföldön és Bessarabiában találtató magyarok és csángók hogy maradtak itt, hogy jutottak ide elszakadva, szétszórtan, árván?

Ha ezen kérdésekre megfelelünk, tisztában leszünk nemzetünk alakulásának vázolatával, mert azon ezer nevü szityták, kik még a történetben mint a húnok s magyarokkal rokon népek feltünedeztek, részint eleve velök azonosak, egyes saját rovásukra kardoskodó kisebb törzsek levén, részint közéjök olvadván, nevök is csak futólag tünt fel.

a) *A kúnok* később az Árpád vezértől származott magyar királyok korszakában szintén beköltöztek Magyarországba, itt a Kis-és Nagykúnságot alapitották, mint azt nemzetünk későbbi fejlödésének vázlatában alább látni fogjuk.

b) *A besenyők* szintén fentartották még nevöket egy ideig, söt a kúnok példájára ellenségként is többször támadtak a magyarra, de utóbb részint legyözetvén megtelepedtek a magyarok közt s keresztyén magyarokká lettek, — részint a kúnokkal egyesültek.

c) *A palóczok* a hunszittya nép egy ágát képezték, mely majd különböző nevek alatt önállóan, majd a húnok s kúnokkal egyesülten élt. Ugy kell lenni, hogy Ázsiából együtt jöttek ki a magyarral e földre, hol magukat maig is sajátságos, de eredeti dialektusuk által — mely legrégibb irataink ban is feltalálható — különböztetik meg.

d) *A csángók* szintén magyarok, de oláh uralom alatt élnek Moldovában, s daczára annak, hogy számuk nem valami tetemes, nemzetiségöket annyi századon át megtartották, nyelvök a magyarétól csak a kiejtésben különbözik némileg. A hajdani Kunországban hátramaradt kúnok és besenyök ivadékainak tartatnak. — *A Besszarabiában, Havasalföldön, és Bukovinában élő magyarok* felől részint ugyanazt lehet mondani, részint a későbbi háborgós időkben költöztek ki ide eleik, föleg Erdélyországból.

Igy tehát rendben volnánk, csupán azon kérdés marad még fenn: vajjon maradtak-e még rokonaink Ázsiában? — Igenis, maradtak; s úgy öseink, mint Ázsiában maradt feleik megtartották kölcsönösen az elszakadás emlékezetét. Mutatja

ezt az is, hogy IV-ik Béla király felkeresteté őket. — Ugylátszik, ezek a bolgár törzshöz tartoztak eredetileg, legalább a byzanti irók többnyire bolgároknak, s néha khúnoknak nevezik, országukat pedig, mely a Volga vizénél a tatárok jöveteléig fennállt, Nagy-Bolgárországnak. Fővárosuk szintén Bolgárnak neveztetett a Volga partján. — Felölök még alább megemlékezünk.

Az izmaeliták, kiket történetünk szintén emleget, Mahomed hitét követő magyarok voltak, kik később megkeresztelkedvén, a többi közé elegyültek. Pest városát ők alapitották.

Most világszerte mindenütt találtatnak magyarok, de ezek csak egyes kivándorlottak, hazátlan bujdosók, vagy ország-világlátni járó vándorok.

Ha csudákat hinni hajlandók nem vagyunk, fel kell tennünk, hogy ezen vitéz népeknek, melyek a félvilágot tartották remegésben, s egyenkint is oly roppant hatalmat birtak kifejteni, külön-külön számra is erősnek kelle lenniök, mig a folytonos harczok, melyeket észak, kelet, dél és nyugat ellen folytattak, annyira meg nem sapasztották, hogy önfentartásuk ösztönéből fokozatosan egyesülniök kellett, egy összetartó egészszé, egy nemzettestté forrniok, melynek nevet a magyar törzs adott, azon népág, mely eredetileg, úgy látszik, mind a hún, mind az avar, mind a bolgárnál kisebb volt, de melynek a szerencse leginkább kedvezett, mig az előbbi nevek elenyésztek, vagy csak alárendelt jelentőséggel birnak.

II.

Milyenek voltak őseink?

Őseinket a történetirók általában mint vitéz, rettenthetlen népet jellemzik. Az ellenséges indulatu olasz és más nemzetbeli barátok — kik ez időben az irás mesterségét majdnem kizárólag gyakorolták, — vad, istentelen, vérszopó, nyers hussal élő, kutyaképü nemzetnek mondják a magyart. Ezek azonban szánalomraméltó, tudatlan, elfogult tanuk. Hiszen ugy remegtek a jámborok, hogy még a litániába is befoglalták: „a magyarok nyilaitól ments meg Urunk minket.“

„Nemes és szabad nép, mely a fényüzést és felesleget kevésbe véve, ellenеit csak férfias bátorság tekintetében tö-

rekszik felülmulni; a küzdést és fáradalmakat szilárdul állja ki, hideg és meleg ellen edzett, s a szükséget közönynyel tudja türni. Czéljait titokban tartja" — igy ir apáinkról szövetségesök, bölcs Leo császár.

A ló különös becsben állt előttök. Lovaik gyorsasága és kitartása bámulatra ragadta a velök érintkezésbe jött népeket. Hirtelen megjelenésök és el-eltünésök kétszerte félelmesebbé tette őket. — Gyalog nem harczoltak. Mint maig is mondják: „lóháton éltek haltak apáink".

Példájokra, s mintegy ellenök alakult a németek közt, kik gyalog szoktak volt harczolni, a lovas vitézség, melyből utóbb a német lovagrend eredett.

Legfőbb fegyvereik voltak a nyil, az íj, kard és buzogány; továbbá a balta, fokos, csákány, dárda és parittya, — védelmül a paizs szolgált.

Vitézségök páratlan, s nemzetünknek ujabb történetei is mutatják, hogy a régi vitézség, bátorság, az a nemes elszánt lélek, nagylelküség a legyőzött népek iránt, mely atyáinkat ékesitette, ezer éven át sem veszett ki a magyar ember véréből.

Sok mindenféle áldomás, tor és vigalom divatozott köztök; a bor iránt sem voltak idegenek. E tulajdonságok most sem hiányzanak bennünk, ámbár gyakorlatuk — mióta nem vagyunk olyan urak mint hajdan — azóta jóval alábbszállt. Táborozás közben csapra ütötték a hordókat, lobogó tüzek mellett ökröket sütöttek a nyárson, és vigadoztak. — Vigalmaiknál a hegedősök lantot verve és hires bajnokaik dicsőségét zengedezve lelkesíték őket, mely szokás csak a török időkben szünt meg. — Majd táncznak eredve, büszkén, méltóságteljesen lejtették ama tánczot, melyről Csokonai azon mostoha időkben, midőn nemzeti szokásainkat az idegenek majmolása háttérbe szoritotta, igy szól:

Nemes magyar tánczom! ki ősi nyelvünkkel
S ruhánkkal jöttél ki dicső nemzetünkkel,
Ki európai finnyás lakhelyeden
Maig sem szenvedtél mocskot szépségeden,
Ázsiai szinben fénylik nemességed,
S még a módi sem tett alacsonynyá téged:
Im a külső népek bámulják díszedet,
S tulajdon nemzeted nem becsül tégedet!

Eledelök leginkább vad és szeliditett állatok húsából, tejből és halból állt; a földmüveléssel nem igen foglalkoztak, s hazánkban ez eleve a meghóditott népek és hadi foglyok — azaz szolgák — foglalkozása volt. — A honlakosok ezen osztályából fejlödött ki nálunk a parasztrend, melyhez utóbb mindazok soroztattak, kik jobbágy név alatt — noha eredetileg független emberek voltak, — a birtokviszonyok átalakulásával s megszilárdulásával a tehetösebb nemzetségek zászlai alá szegödtek. — E néposztály az 1514-ik évben az ismeretes pórzendülés következtében törvény által földhöz tapadt örökös szolgaságra lett kárhoztatva, mely állapot utóbb több törvény által szeliditettvén, 1848-ban — midön a nemesség az ország egyéb lakosait kiváltságos jogainak önként részesévé tette — megszüntettetett, minélfogva most a magyar alkotmány értelmében minden honpolgár független szabad ember, s törvény elött egyenlö. — De hogy tárgyamhoz visszatérjek, megjegyzem, miszerint valószinüséggel bir azon állitás is, hogy eleink nagy számu ménesekkel birván, a csikóhust és lótejet is használták eledelül.

A becsületre, adott szavokra igen sokat tartottak, s azt soha meg nem szegték; az esküt csak ünnepélyes dolgokban használták, s a törvények megtartását vérök hullásával igérték. „Igazságtalan öseink iránt Leo byzanti császár — mond Wenzel Gusztáv tud. akademiai tag — midön rólok azt mondja, hogy esküvel nem gondolnak, sem szerzödést meg nem tartanak. Ezen állitást számos történeti adattal lehet megczáfolni. Például csak azon 9 évi fegyverszünetre hivatkozom, melyet ök 936. I. Henrik német királylyal kötöttek, és saját kárukra lelkiismeretes pontossággal megtartottak.“

A magyarok különösen a Duna és Tisza közti rónaság és a Dunán és Tiszán-tuli gyönyörü tájak iránt viseltettek elöszeretettel, mely tájak némileg ázsiai öshazájukra emlékezteték, s melyeken roppant nyájaik számára tág legelöt találtak. — Itt telepedett meg a magyarság zöme, s innen van, hogy országunk legszebb és legtermékenyebb tájait bírja maig is. — „Erdélyben a magyarlakta föld a románok által megszaggattatik, kivéve a székely földet, hol a magyarság tömeg-

ben foglalt helyet.“ [1]) - - Magyarország felsőbb hegyes vidékein egyes vitézek jutalmul vagy osztályrészül nyertek földbirtokot, s ott várakat épitvén, azon részint belföldi, részint külföldről jött vagy az itt lakó s a magyarokkal mindjárt meghódittatásuk után egyenjogositott népek közül kiemelkedett, az ország és fejedelem védelmében érdemeket szerzett vitézekkel együtt, kik uralkodóinktól adományföldeket nyertek, és mennyiben idegenek voltak, honosittattak — a felföldi birtokososztály magvát képezték; — s innen ered, hogy mig a magyar felvidék köznépe nagyrészt tót, az intelligentia nagyrészt magyar, s még a legnemzetietlenebb időkben sem vetközte le egészen magyarságát.

A történetirók sátrak alatt lakó népként rajzolják őseinket, mig viszont történelmi adatok bizonyitják, hogy Ázsiában városokkal birtak, valamint nyelvük, hitök, fogalmaik fejlettsége is hajdani müveltségre mutat, mi az örökösen sátrak alatt élő pásztor és hadviselő néppel össze nem fér.

Azt kell tehát tekintetbe vennünk, hogy apáink nem egy napi elhatározás, hanem évek óta folyt atott harczok és honvédelem után hagyták el ősi tájaikat, évek teltek belé, mig magoknak idáig utat törtek; ezen idő alatt természetesen sátrakban kelle tanyázniok, s igy e földre jövén, eleinte szintén csak sátrak alatt éltek, — de tudjuk történetünkből, hogy mindjárt a honfoglalás s az állandó megtelepülés után várakat épitettek, megnépesitették — és épen nem rombolták le, sőt nagyra becsülték a városokat, melyek főleg Dunántul már léteztek; s állandó szállásokat alapitottak. Maradtak szent Istvánig több kalózcsapatok, melyek a megszokott kalandos élettől nem oly könnyen birtak megválni, de a történészek a sátoros élet emlegetésével a később beköltözött kúnokig felhagynak.

Öltözetök jobbára bőrből készült prémes holmi volt, habár a lenszövetek s az ázsiai finom kelméknek is bizonynyal volt kelete köztök; vállaikon párducz-vagy tigrisbőrt, utóbb medve és farkasbőrt is viseltek, melyet kaczagánynak híttak.

[1]) Fényes Elek.

A fényüzést és pompát eleinte megvetették, mint azt Leo császár a magyarokról, Priscus Rhetor Attiláról bizonyítják, de utóbb a folytonos harczokban tömérdek kincsnek jutván birtokába, a többi keleti népekkel közös fényüzési hajlamuk erösen fejlödött ki. Paripáikat, nyergeiket, fegyvereiket arany és ezüsttel, drágakövekkel diszité, s saját öltözetükben is fényüzöbbek lettek. Meg van irva, hogy mig Attila király a régi kemény szokást tartván, faedényből evett és ivott, és mindenben a nemes egyszerüség követője volt — addig a többi húu urak arany és ezüst edényekből étkeztek, magokon, lovaikon s fegyvereiken kincseiket ragyogtatták.

Be van bizonyitva az is, hogy már a régi magyarok közt sokféle mesterség divatozott, s különösen ügyesek voltak a bőrök kidolgozásában és az ötvösművekben. Jó fegyvereiket szintén magok gyártották, s a huszár alá most sem tud senki különb nyerget csinálni a magyar nyereggyártónál. — Söt kétséget nem szenved, hogy akkor hazánknak a keleti császárság felé nevezetes kereskedése is volt, melynek tárgyát részint fegyverek, lovak s más hasznavehető állatok, részint fémek s ezekből készült edények, ékszerek, prémes és viszont keleti drágaszövetü ruhák képezték.

Ingadozás nélkül kimondhatjuk, hogy nemzetünk ös, eredeti nép, mely Ázsiában már a legeslegrégibb időkben különböző nevek alatt tündökölt, — hatalmas és dicső, müveltséggel bírt nép volt már jóval azelött is, hogy Európában ismeretessé lenni kezdett volna.

Köztük a sokfeleségtartás soha nem volt szokásban. „Azon tekintet, melylyel a nök iránt viseltettek, kik a házban férjeik feleségei (felesei, azaz egyenjogu társai) voltak, s ehez képest mint özvegyek férjeik jogainak képviselöi lettek: öket egy eredeti nyerseségéből rég kivetkezett, társadalmi állapotjait szelidebb és felsöbb nézetek szerint rendező népnek tüntetik fel.“ [1])

„A magyar családi jognak alapviszonyaira már ezen időben találunk. Mert ámbár jogunknak különösen ezen része tapasztalta a keresztyén vallásnak nevezetes befolyását, még-

[1]) Toldy Ferencz.

is a magyar nemzet családi élete később, sőt jelenleg is oly sajátságos jellemmel bir, hogy annak alapját nemzeti életünkön kivül keresni nem lehet. — A gyermekek, mig szülőik házánál voltak, azoknak családi hatalma alatt álltak; a cselédség (házi szolgák) a családi jog védelmében részesült.“ [1])

A régi magyarok családjához nemcsak nejök és gyermekeik, de a szolgák is számittattak; innen van hogy most is sok vidéken cseléd alatt nem csupán szolgát, de a gyermekeket is értik. „Sok a cseléd, uram!“ igy panaszkodik a megáldott apa.

„De maga a nyelv a hosszas költöző viszontagságok után ide települő magyarok nem csekély szellemi fejlettségét bizonyitja, — — azon népnek, mely magának ily nyelvet teremtett, bármily név alatt szükségkép jelentékes multat, nem közönséges szellemi szükségeket, sőt egy már rég elsülyedt müveltségi időszakot kell tulajdonitanunk. — A régi magyarok Ázsiában már saját irásukkal éltek, miután Menander Protector VI. századbeli byzanti iró világosan beszéli, hogy ők II. Justinushoz scytha betükkel irott levelet intéztek, hogy továbbá a székelyek saját irással éltek, melynek függőleges iránya közép Ázsiába vezet vissza.“ [2])

Fejlettségöket mutatja vallásuk is. Ők nem imádtak bálványokat, csak az egy igaz Istent, melynek jelképe volt a tüz, s a nap. E vallás a persák hitével egyezik meg sokban. Maga az Isten szó is megfelel a persa Jizdan szónak. Emellett képzeltek magoknak egy oly hatalmas szellemi lényt, melytől minden rosz kiindul, s nevezék azt Ármánynak, a persák Arimánnak. — E két fölényen kivül sok kisebb és nagyobb jó és rosz szellemeket hittek, mint manó, ördögök, boszorkányok, továbbá tündérek, vizi istennők, óriások.

Tisztelték az elemeket, a napot, csillagokat, tüzet, — áldoztak a vizek mellett, legörömestebb ezek mellé temetkezének, s telepedési helyül is a folyók partjait keresték. A föld tiszteletére mutat a földeskü, mely még a középkorban is

[1]) Wenzel G. — [2]) Toldy.

divatozott. — Vannak regéink, melyek a szelet is összekötik az ősi pogány hittel; a szélanya, a négy széltestvér és a szélsógorok mythologiai alapu mesék. [1])

A görögök módjára némely egyszerübb fogalmakat is szellemileg személyesitettek; különösen némely betegségeket, bajokat, mik példabeszédeinkben, a szitkok és átkokban maig szerepelnek. — A Csoma valami hóbortos kóbor gonosz szellem lehetett, melynek nevét a székelyek fentartották, sőt Mármarosmegyében is hallottam a Csumáról, hol engem is sokat ijesztgettek vele mint gyermeket.

A hit költészete némely állatokat is mesés tulajdonokkal ruházott fel. — Ki ne hallott volna a tátos lovakról?

Az áldozat tárgya fehér ló volt, mi öseink előtt legnagyobb becscsel birt. Aranynyerges fehér lovat küldtek ajándékul Szvatoplug tót királynak is, kitől füvet s vizet kértek, mit megkapván, országát nekik eladottnak tekintették. E jelképi átadással összekötött eladás, sajátságos jogfogalmakról tesz tanuságot.

„Hogy a magyar nemzet kezdettől fogva élénk jogérzet által vezéreltetett, ennek egyik világos bizonysága az Etele király és a húnok utáni örökösödési jogra folytonos hivatkozás. A honfoglalást nem akarták egyedül fegyverre alapitani, hanem a jog magasabb szentesitése által biztositani.“ [2])

Hitték a lélek halhatatlanságát; papjaik tátosoknak neveztettek, s a földöntuli dolgok megismerése s jóstehetség tulajdonittatott nekik. — Isten tiszteletére ligetek s erdőkben és a hegyek ormain álliták fel oltárköveiket, mik bálványnak hivattak. E bálványokat a keresztyén buzgóság később szétrombolá. Magok királyaink parancsolák szétromboltatásukat, valamint szent nevekkel cserélték fel azon falvak s egyéb helyek elnevezéseit, melyek a pogány hitre emlékeztetek.

Merre csak öseink valaha megfordultak, mindenütt akadunk afféle kisebb-nagyobb halmokra, minők hazánk alsóbb vidékein mindenfelé vannak. — E halmokat pogány síroknak nevezi közönségesen a nép, általában kúnhalmoknak hivat-

[1]) Ipolyi Arnold „Magyar mythologia.“ — [2]) Wenzel G.

nak. — Egynémelyike még most is jókora magas, s feltünt nekem Békés és Külső-Szolnok megyékben, hogy rendszerint bizonyos kimért távolban tünnek fel egymásután, noha némely helyeken 7 — 8 is magaslik egymás közelében. — Eredetökre nézve tudnunk kell, hogy hol a természet emelkedett helyekről nem gondoskodott, ott halmokat emeltek pogány őseink, hogy azokon áldozatukat Istennek bemutassák. Győzelmeik után ily halmok emelkedtek a sürgő nép közt, s föllobogott rajtok a hálaáldozat tüze. Nem egy ilyen halmon, hol hajdan a táltosok csoportosultak a bálványkő körül, most kereszt emelkedik, vagy mint Alpáron — templom áll. — Ily halmok jelölék a szittya fejedelmek lakó vagy táborhelyét, halmokon álltak a vezérek sátrai, s halmokat emelt a kegyelet az elhunyt hirnevesb vitézek, s a főbb emberek sírja felett, hogy megpihenésök helye örök emlék által jelöltessék. Az emlék áll, az alant nyugvók neveit nem tudjuk, de kegyelettel pihenünk meg felettök; elég tudnunk, hogy országunk alapítói, legvitézebb őseink dicsőségét hirdetik....

Szerencsés tetteiket áldomással végezték, mi nyilván hálaadást jelentett, s örvendezéssel, vigadozással volt egybekapcsolva. Ez az áldomás eredeti jelentése, miből a jó vásár megpecsétléseül szokásos áldomásivás fejlödött ki, mely itt-ott még most is divatozik, s annyira átment az országunkban lakó idegen eredetü népek közé is, hogy például az erdélyi szászok helyi törvényeiben — statutumaiban — magánjogi jelentőséggel ruháztatott fel (Almeschtrinken). — Igy a mármarosi oláh is legkisebb szolgálatáért mindjárt „áldomást“ kér, magyarul ejtvén a szót. Mintegy áldozzon tehát az, kinek hasznára valami eszközöltetett.

A jót jóval, a roszat roszszal *torolták* vissza; a halottnak rokonai, bajtársai a sír felett egybegyülvén, a boldogultnak lelkét áldozatokkal, dalokkal engesztelték meg, — a rajta éltében elkövetett s még meg nem torolt sérelmeket kötelességöknek tarták megtorlani, miután ez időben a kormányok hatósága nem terjedt ki annyira az élet minden viszonyaira, s a magánigazságszolgáltatásnak nagyobb tere volt; — innen eredt a halotti *tor*, mely mai napon, hol még divatozik is,

pusztán visszaemlékezéssel, kölcsönös vigasztalással egybekötött lakmározást jelent.

Mindezeknél inkább tanusítja még szellemi fejlettségöket azon szerkezet, melyet e honba jövetelök után a pusztaszeri gyülésen megállapitottak.

A magyar alkotmánynak ősalapjai ezen egyesülési és hódolati szerződésben keresendök, mint ezt Constantinus Porphyrogeneta és Béla névtelen jegyzője bizonyitják. — Öt pontjában a kellőleg korlátolt monarchiai országalkat, a szerzett földnek érdem szerinti felosztása, a nemzet elsőbbjeinek a törvényhozásban részvéte, s az alkotmány sérthetetlenségének elve már benfoglaltatnak. — Oly elvek, melyek Európa nyugati népeinél csak századokkal azután jutottak érvényre.

A bírói fő hatalmat a nemzetgyülés a fejedelemmel együtt gyakorolta, s ezeken kivül egy főbírája is volt a magyarnak, kit kárkhánnak neveztek. (Constant. Porph.)

„Hogy a magyar nemzet már Árpád idejétől kezdve Szt. Istvánig bizonyos országalkattal bírt, onnét is bizonyos, mivel különben nem lehet képzelni, miként tartotta volna fenn magát folytonos foglalások és hóditások közt egy századon túl Európa közepén bizonyos törvények s országlati rendszer nélkül; és maga Szt. István is felvéve mint első a királyi méltóságot, elődeinek alkotmányos intézményeit, melyek a nemzet szokásai által mint fennlevők jelentkeznek — — csak gyarapitotta.“ [1]) Nem oly gyarló törvények voltak tehát azok, melyeken a jogkövetkezetesség alapján épült, maig is fennálló, s már idestova ezeréves alkotmányunk alapszik.

„S nem csak az államrendező képesség teszen már akkori politikai érettségökről fényes tanúságot, hanem egyszersmind azon ildom, és mérséklet, melylyel a meghóditott népeket — nem más hóditók módja szerint rabokká, — hanem egyenjogu nemzettársakká tevén, minden visszahatást szerencsésen megelőztek.“ [2])

„Megjegyzendő, hogy a hún birodalom nem volt a római centralisatio módján öszpontositva, s hogy Etele a hatalma alatt levő népeket, *melyeknek szabadságát és jogát meghagyta*

---

[1]) „Magyarország közjoga“ Suhayda. — [2]) Toldy F.

(de nemzetiségét is), egy politikai családdá alakitván, egyszersmind Európában egy uj országlási rendszernek volt alapitója.“ [1])

Az ős-szerződés egyszersmind legrégibb büntetőjogi szabályainkat tartalmazza, miszerint a vérrel szerzett hon árulójának, a hütlennek vére ontassék. Általában a büntetéseknél főelv a megtorlás volt. „Szeget szeggel“ mondák apáink. — De feltaláljuk itt a legrégibb esküformát is, mely szerint karjaikon eresztett véröket egy közös edénybe folyatván, kiitták, — s ez által elválaszthatlanul egyesültek a fejedelem és az ország iránti megszeghetetlen hüségben.

A hadviselésben jártasságukat, ügyességöket, sajátságos harczmódjukat, melylyel az ellen táborát — futamodást szinlelve — majd zavarodásba hozák, majd hátrafelé kilött mérges nyilaikkal gyériték, majd hirtelen megfordulva bekeriték, — részletesen jellemzi bölcs Leo császár.

A bajnokok csapatai a törzsek szerint alakultak, s hadaknak neveztetének, a vitézek egymást bajtársaknak szóliták, s ebből lett a maig dívó pajtás szó.

Midőn a magyarok Álmost s utána Árpádot fejedelmül választák, paizsokra emelvén öt, körülhordozák; e szokás fenmaradt a vezérek korszakában mindvégig. Sőt a legujabb időkig — még az örökös monarchia korszakaiban is — folyvást fenmaradt azon régi szokás, hogy a fejedelmet a nemzet háromszoros közfelkiáltással elvállalta.

Hat nyelvcsalád van, melyek a nyelvtudósok által egy osztályba foglaltatnak: a mandsu, mongol, töröktatár, szamojéd, finn és a magyar. — Hogy e nyelvek közt bizonyos alaprokonság létezik, az áll; de hibáznak, kik a magyart egyik vagy másikából származtatják; épen ily jogos vagy épen ily jogtalan volna azokat a magyarból származtatni. — „E nyelvekkel — mond Toldy — a mienk sem leány-, sem testvérnyelvi rokonságot nem tart, azaz se nem származik ezek valamelyikétől, sem ezek valamelyikével együtt nem közös leánya egy harmadik kihalt nyelvnek, hanem rokonsága azonegy nyelvszellemben áll, — — nyelvünk alkotása oly teljes, oly

[1]) Wenzel G.

összhangzó, s lényegében magából megérthető rendszert képez; gyökerei oly egyszerüek, a ragok, névmások s határozók oly szerencsésen visszavezethetők első elemeikre, s jó részt magából a magyar nyelvből is kimagyarázhatók: hogy nyelvünket mindezen tekintetekben másokkal egybehasonlitván, azt eredetinek, önállónak, mindenesetre pedig egynek az ősrégi nyelvek közül kell állitanunk."

E hasonlósága tehát némely gyökeinknek a finnel, mongollal és a többivel, legalább a bábeli torony épitésének idejére viendő vissza. Helytelenül cselekesznek azok, kik erre *fajrokonságot* alapitanak, s a finnek s lappokkal akarnak atyafiságba hozni. Hasonlólag lehetne a németeket is a görögökkel, az angolt a muszkával mintegy azonositani, miként azt némely történetirók velünk teszik, nevezvén atyáinkat finn-mongol fajnak. Hisz a német, angol, szláv és görög nyelvek mind a szanszkrit nyelvek közé tartoznak! — Azon hasonlóságon kivül, melyet nyelvgyökeink közt a buvárkodás felismerhetővé tesz, semmi körülmény sem bizonyit köztünk, a a finnek s mongolok közt valami rokonságot. — Ezeknek természeti külalkotása, beltermészete annyira elüt a magyarétól, mint egyik égalj, egyik földsark az ellenkezőtől. — A magyarnak egész jelleme, — akár a jelent akár a multat tekintsük — valódi keleti népet tüntet elénk; — az őshit maradványai, regéink, meséink, a szójárásainkban előcsillámló egyes kitételek, nyelvünk — akár ha számtalan egyes szavait, egyes nálunk eredetileg kifejezett s a kelet sajátosságaival viszonyló fogalmakat, akár — és főleg — ha annak szellemét, festői sajátságait, a benne tükröződő észjárást veszszük fontolóra — mind, mind, sőt hisztóriai nyomok is azt igazolják, hogy eleink nem északról, de délről nyomultak fölebb és fölebb, hogy mielőtt a Kaukazus táján megtelepedtek volna — hosszu ideig alantabb délen kelle lakniok. Mig ellenben a finn testestül lelkestül északi nép, — s ha nem oly rég talán még rokonságban állt volna a magyarral, nem létezhetnék köztük az égalj daczára sem ily gyökeres ellentét; — tekintsük a zsidót — mely más népekkel nem keveredvén — élő bizonysága, hogy a nemzetek a legkülönbözőbb égalyak alatt sem egyhamar válnak meg eredeti typusaiktól.

A török és magyar közt — kiknek rokonsága s együttlakása Ázsiában — az előbbinél valószinübb, s közelebbi, — már hamarabb akadhatunk a jellegre nézve némi rokon elemekre; noha a török lelkülete a mahomedán valláshoz idomult, s annak szelleme szerint irányul. Némely egyes szavakat azonban az utóbbi századok alatti együttlakásunk folytán egymástól kölcsönösen el is tanultunk, s igy nem lehet mindenben épen eredeti közösséget keresnünk.

Jól mondja tehát részrehajlatlan történetirónk Fessler: „a magyarok ép oly kevéssé finnek vagy lappok, valamint nem szlávok a bolgárok, noha valamikor szlávok között laktak, s ma szláv nyelven beszélnek.“

A jászok, kúnok, székelyek, s a többi emlitett törzseknek a magyarrali rokonságát csalhatatlan adatok, összevágó történelmi működésök, egyenlő erkölcsök, harcz és életmód, egyenlő vezérszellem, valamint maig élő maradékaik nyelve, erkölcsei és hagyománya világosan bizonyitják.

A kúnok sokkal később költöztek be Magyarországba, mint a magyarok; miként magyarázhatnók meg tehát, hogy e nyakas faj, minőnek őket történetünk festi, s minőnek maig ismerjük, nemzetiségét, egész eredetiségét annyira feláldozta volna a magyaréért, s azzal még véralkatra, jellemre nézve is tökéletesen azonosult volna, daczára hogy, mint tudjuk, jelentékeny történelemmel bírt; midőn például a szlávok és oláhok s a többi népek, melyek régebben élnek e honban a kúnnál, nemzetiségöket ugyanazon törvények, ugyanazon uralom alatt maig is oly sértetlenül megtartották, mint azt Árpád vezér idejében birták; — midőn tudjuk, hogy királyaink politikája az volt, hogy a különböző nemzetiségeket az országban fentartsák; midőn nincs egy szó egész történetünkben, melynek alapján rá lehetne fogni a magyarra, hogy saját nemzetiségét másokra erőszakolta volna; midőn tudjuk, hogy ősapáink kezdettől fogva mindvégig épen a kimélet és közös törvények által igyekeztek a külön nemzetiségeket erkölcsileg magokhoz füzni. — És a székelyekről, kik havasaik közt oláhok által környezve mind e mai napig magyarul beszélnek, még pedig egy sajátságos, a magyartól elütő dialektust, — kik testben lélekben egyek a magyarral: még csak emlí-

teni is badarság, hogy nem lennének tös-gyökeres magyarok.

A magyar mindig megérti a magyart, lakjanak bármily messze is egymástól, mert ha vannak is különböző dialektusaink, de a különbség nem lényeges, hanem csak egyes tájszavakban s a hangejtésben áll. — Legsajátságosabb a palóczok kiejtése. A dialektusok gondos tanulmányozása nemzetünk minden oldalróli megismerésére igen kivánatos, mert sok adat rejlik a nyelvben egy nemzet multjára nézve, melyek által a tudomány gazdagodnék; s korunkban, midön nemzeti régészetünk iránt egyáltalában nagy a vonzalom és érdekeltség, bizonynyal a népmesék, tündérregék, példabeszédek, népköltészet komolyabb méltatása mellett ez sem fog elmaradni. „Dialektust emleget már a bársonyban született Konstantin görög császár a kazar és magyar nyelvekre nézve“ — mond Horvát István.

III.

További fennállásunk.

„Ezer éve hogy e nemzet itt magának hazát szerzett“ zengi Petőfi. Ezer év alatt hej! sok viszontagságon mentünk keresztül. — Nem lehet szándékom e rövid czikkembe hösökben oly gazdag, oly dicső történetünket befoglalni; ezerévi fennállásunk ténye már magában oly bámulatos hogy ki történetünkbe soha sem tekintett, csak helyzetünket vevén tekintetbe, sejtheti azon életerőt, mely lapjain letükröződik. „Valóban az, miszerint a magyar ezer évek alatt egészen idegen nemzetektől körülvéve, annyi sok pusztitó politikai és vallásos háboruk után magát nem csak fentarthatá, hanem más, nagy nemzetekkel rokonságban levő népek felett uralkodó nemzet szerepét is vihetett, akkor, midön más vándornemzetek tökéletesen elenyésztek, vagy az európai főnemzetekkel egybeolvadtak, oly tünemény, mely Európa évkönyveiben egyetlenegynek mondathatik“ — kiált fel Fényes Elek, s vele méltán akárki.

Magyarország történelme négy korszakra oszlik; a ve-

zérek, az Árpád-házi, a vegyes eredetü, s a Habsburg-családbeli királyok korszakára.

A vezérek törekvése a honban oda volt irányozva, hogy a szerzett hazát a nemzet által küzdelmeik végczéljául tekintessék, s be levén fejezve az országalapítás, azt törvények által megszilárdítsák, — s a nemzetet az osztály által nyert szállásokban megtelepitvén, jövendő virágzásának alapja megvettessék. De a vándorélet a harczhoz, kalandvágyhoz sokkal inkább hozzászoktatá, a győzelmek által kezökre jutott zsákmány kincssovárabbá tevé a nemzetet, hogysem oly könnyen megszokhatták volna ismét a nyugalmat. Egyes harcz- és kincsvágyó csapatok nem szüntek meg kalandos beütéseikkel Német- és Olaszországot rettegtetni, sőt egész Spanyol- és Franciaországig száguldoztak.

Ez erejök megfeszitésére, gyülöletre, a jövevény pogányok elleni egyesülésre, s komoly készülödésekre ösztönzé a keresztény Nyugatot, — főleg miután a magyaroknak augsburgi és merseburgi veresége után a győzhetetlenségök felöli hit tetemesen csökkent.

Jó eleve belátta ezt már Géza vezér; látta, hogy országa megszilárditására szokatlan eszközök kivántatnak, — hogy népének az európai erkölcsökhöz, nemzetekhez kell simulnia oly módon hogy az eredetiségéből ki ne vetköztessék, hogy fennállhasson a nélkül, hogy nemzetisége és tekintélye csorbulást szenvedjen.

Kereskedőket, kézmüveseket édesgetett az országba, — a németekkel baráti és családi szövetkezést keresett, s utját készitette elő a keresztyén vallás behozatalának, tudván, hogy csak ez által nyerhet a nemzet elismertetést az európai uralkodók s az akkor oly hatalmas pápák által. Miután maga és családja a keresztyén hitre tért, példáját bölcsen követte a főemberek többsége.

S ezt ő anélkül tehette hogy gyöngeséget árult volna el; a pápa s a papság örült, hogy egy hatalmas nemzet nyeretik meg ujolag Jézus hitének, s az indokokat nem fürkészve kedvét keresé, — a világi fejedelmek által pedig egyrészt még mindig respectáltatván a magyarok vitézsége s harczképessége, savanyubbnak tarták az almát, hogysem örömest

belé haraptak volna, s minden jót reménylve a téritéstől, bensöleg megerösödni hagyák az uj államot.

Géza fia István már a keresztyén hitben növekedett, s a térités müvét végrehajtá, anélkül hogy nemzetének függetlensége ez által akár politikailag, akár erkölcsileg szenvedett volna, mi uj alkalmat nyujt annak eröteljes geniusát csodálnunk, ha a nagy Németország szomszédságát s e részről azon folytonos törekvést szemléljük, melynek már ez időben is czélja volt, hazánkat vele kapcsolatba s alárendelt viszonyba hozni.

István uralkodása sok tekintetben fontos korszakot képez történetünkben. A pápa határtalan kegyét szerezvén meg a keresztyén vallás terjesztése iránti buzgósága által, ettől királyi koronát, apostoli keresztet és czimet nyert. Igy a nemzet apostolává tétetvén, a magyar királyi koronával egyszersmind a keletkező magyar egyház fejévé lön, mi utódaira is átháramlott, s a magyar egyház azon függetlenségének vetette meg alapját, mely későbbi történetünkben is nem csekély jelentőséggel bir.

Az 1000-ik évben mint első magyar király megkoronáztatván, uralkodói bölcseségét nem csak azáltal bizonyitá be, hogy a keresztyénséget — politikai fennállásunk ezen biztositékát — népével felvéteté, de egyszersmind azon uj szervezet által, melyet országában létesitett, valamint törvényei által, melyek a későbbi rendszeres hazai jogfejlésnek alapul szolgáltak.

Intézvényei a hazai társadalom minden ágára kiterjeszkedtek. — Püspökségeket, egyházakat alapitott, az ifjuság nevelésére iskolákat állitott, a fejedelem, föuraknak s a nemességnek állását szabályozta, királyi tanácsot állitott fel, melynek meghallgatása nélkül soha sem döntött el fontos ügyet. — Az országot vármegyékre osztotta, rendezte az igazságszolgáltatást, büntető törvényeket alkotott, s a fenálló büntető elveket irásba foglalá, a hadierőt rendszeresitette s átalakitotta; elömozditotta az ipar fejlődését, és sok egyéb intézkedéseket tett, melyek által magát a honszerző Árpád után történetünk egyik legkitünőbb emberévé tette; mert valamint Árpád e hazát megszerzé, István volt az, ki fennállá-

sát biztositá, — miért is az utókor nem szünt meg soha benne a magyar nemzet egyik legbölcsebb s fenmaradásunkra nézve legfontosabb érdemekkel biró fejedelmét hálásan tisztelni.

Az Árpádházbeli királyok háromszázados uralkodása folyvást nemzeties maradt; a nemzeti szokások, erkölcsök eredetiségökben megmaradtak, kivéve azokat, melyek a keresztyén vallással összeegyeztethetők nem voltak. A politikai szervezetet még Sz. István alakitotta át, megyei rendszer által pótolván a hajdani vezéri igazgatást. A jogi állapot tetemesen fejlődött ugyan, de a nemzeti ös alapon. A kereskedelem és ipar a szabad királyi városok emelése által mind nagyobb virágzásnak indult. A törvényhozás terén főleg Szt. László, ki mint nemzetünk kiváló hőse is emlitésre méltó, továbbá Kálmán és II. Endre, kinek uralkodása különben nem a legdicsőbb volt — emlitendők. — Sz. László Horvátországot meghóditván, a magyar koronához kapcsolta, mihez utóda Kálmán a Tengermelléket s Dalmatiát szerezte meg. — II. Géza király főleg a mesterségek ápolása és a bányák szorgalmasabb munkáltatása által tünt ki, mig III. Béla király az igazságszolgáltatást alakitotta át; — Imre király meghóditván Szerbiát és Bolgárországot, első volt a magyar uralkodók közül, ki egyszersmind Szerbia és Bulgaria királyának irta magát.

Nagy hátrányára volt a magyar nemzeti fejlődésnek, hogy az uralkodók közti trónöröklési rend törvény által meghatározva nem volt. Innen van, hogy Árpádházi királyaink uralkodása rendszerint igen rövid volt, s kevésnek volt alkalma rendszeres és mélyreható intézkedésekre, — innen van, hogy háromszáz év alatt nem kevesebb mint 23 király váltotta fel egymást a trónon, innen hogy az Árpádház, melynek herczegei folytonos üldöztetéseknek voltak kitéve, oly hamar kihalt. Számtalan káros hatásu udvari cselszövények eredtek ebből eleitől fogva, a trónviszályok, véres harczok gyöngiték a nemzet erejét és a királyi tekintélyt, meggyökerezteték a pártszellemet, ellenségévé tették magyarnak a magyart, gátlák a belső felvirágzást, a zavarosban halászni tudó ármányos főembereknek alkalmok nyilt, hatalmokat gyakran

oly fokra emelni s oly visszaélésekre használni, melyek gyászt hoztak az országra, kényurakká, a hiu dölyf és önérdek rabjaivá tevén sokakat. Igy fejlödött ki az oligarchia, mely az országot a Sajónál és késöbb Mohácsnál, tehát két izben a legsiralmasabb állapotra juttatá, úgy hogy csak Isten irgalmából bírt e nemzet az első csapás után nagy nehezen felocsúdni, mig a másodikat — mely még sujtóbb volt — maig is sínli.... Az irigykedő szomszédok módot találtak megbuktatásunkra szött fondor terveik kivitelét megkisérteni, de habár sok áldozatba s vérbe került is, önállásunkat két legnagyobb ellenségünk, a ravasz byzanti s a szomszéd német udvarok ellen megoltalmazák apáink.

IV. Béla király uralkodása alatt érte utól nemzetünket a tatár pusztitás. — A nemzet le volt verve, ki teheté, elmenekült, a megmaradt nép erdök, hegyek közt bujdokolt. Iszonyu volt az ország állapota. De a magyarok Istene, ki sok próbára tett, nem hagyta el végkép népét. A tatárok elvonulása után honába visszatérő király, ki a főbbek egyenetlensége miatt nem birta volt elháritani a veszélyt, hatalmas szervezőként tünt fel. — Törekvéseit áldás kisérte, s ekép sikerült csakhamar az országot úgy helyreállitnia, hogy öt Magyarország második alapitójának méltán nevezhetjük. Sőt a maga kárán okult nemzet egyetértöbbé lett, s Fridrik ausztriai herczegen, ki Bélát, midőn nála menedéket keresne, alattomosan kifosztá — véres boszút állhatott, mely Fridriknek életébe került.

II. István uralkodásának idejére esik a mai Kiskunság alapitása. Ugyanis Tráciában a görögök által megveretvén a kúnok egy része, földünkre jött, s magát a magyar király főhatósága alá helyezvén, a testvérnemzet közt letelepittetett.

Egy század mulva ezután az Ázsia belsejéből előtóduló tatárok rontottak Kúnországra. Kuthén a kúnok királya két ütközetben megveretvén, Magyarországba jött s itt számos népével együtt befogadtatott. — De a barátságot igérő kúnokat utóbb a magyaroknak a szerencsétlen kún fejedelem ellen követett lovagiatlan eljárása, a kúnok iránt mutatott bizalmatlansága, végre Kuthén meggyilkoltatása ellenségekké tette, s most ezek a tatárokhoz szegődve versenyt pusztiták

az országot. Azonban, a tatárok elvonulása után lassanként állandó telepeikhez szoktak, megkeresztelkedének, benépesiték a rólok nevezett Nagykúnságot, s hű bajtársaivá lettek a magyarnak.

Negyedik Béla király által az ázsiai magyarok felkeresésére kiküldött Julianus nevü barát a Volga táján őket fel is találta. Nagy kedvvel hallgaták ezek az európai testvéreik felől vett híreket. De a tatár már közelökben volt, s ők Julianus által megüzenék Béla királynak, hogy a jövendő tavaszszal utra kelnek Magyarország felé, hogy testvéreikkel egyesüljenek, s ha helyettök a tatár jönne, tudja meg a király, hogy csak az ő tetemeiken, országuk romjain keresztül jutott odáig. És így is lön. . . .

Julianuson kivül még más, a pápa és egyéb fejedelmek által küldött téritők is tesznek tanuságot nemzetünk ázsiai maradványairól.

Árpád ivadékai kihaltával országunk hanyatlásnak indult, mig Nagy Lajos király ismét magasra emelte, hirnevét annyira tetézte, hogy uralkodása alatt Magyarország oly virágzásnak, hatalomnak és tekintélynek örvendett, minőnek még addig soha.

Nagy Lajos, bár származásra nézve nem volt is magyar, magyarnak neveltetvén: kormánya a nemzet akkori szellemével egyező, hir, dicsőség és hatalomra, de egyszersmind belső nyugalomra irányzott volt. Udvartartása tökéletesen nemzeties szinben tündökölt, magyar nyelv, magyar szokások divatoztak körében. Ő maga sokat megfordult álruhában a nép közt, hogy annak szellemét, hajlamait, érzületét tanulmányozza, s így azt minél boldogabbá, elégedettebbé tehesse, — ily szépen fogá fel királyi hivatását.

De mint a tenger majd árad majd apad, úgy hazánk felett is a jó és balsors egyre váltakozott.

Lajosunk halálával nagyságunk csillaga felhőkbe borult ismét. Pártviszály dúlt ujra; — majd kelet felől uj veszély közeledék: az osmánok fenyegetőleg nyomultak elő. A byzanti császárság, az akkori Európa legrégibb s legmüveltebb birodalma romba dőlt a hódító török fegyverek által. Kardoskodó idők következtek, melyek-

ben a magyar vitézség Európa ujabb, s kelet felé is elismerésre tett szert, de melyek által az ország sokat szenvedett. Mentőként tünt fel a nagy Hunyadi János, ki hösi elszántsággal, páratlan hadi szerencsével védelmezte a fenyegetett hazát, kinek vitézi híre ujra fellobogtatá a nemzet tettvágyát, csodákat mivelő erejét. Hadi tetteire bámulva fog tekinteni az utókor mindig.

Fia Mátyás, atyja érdemei után elnyervén a királyi széket, nem csak a törököt tudta pórázon tartani, de diadalmas támadó harczokat viselt, s mint rettegett hóditó ismeretes. Rendkivüli szelleme, királyi tulajdonai, bölcs és igazságos belkormányzata által oly szeretetet vivott ki magának a népnél, hogy a magyarnak kedvesebb királya nála soha sem volt.

Alatta — ki maga is egyike volt százada legtudományosabb férfiainak — különös lendületet nyertek nálunk a tudományok, a nemzeti erkölcsök, költészet és müvészetek. Fájdalom, hogy mind ennek ugyszólván csak híre maradt fenn, de nem csoda; hiszen mi a pusztitó törökök ellen századokig Európa védfala valánk.

Galeotus leirja Mátyás udvartartását, említi, hogy zeneszó mellett magyar dalok énekeltetének asztalánál. „A tárgy nem hiányzik — mond ő — mivel Magyarország annyi különféle ellenség között fekszik, mindig van alkalma háborura. Szerelmes versek itt ritkán énekeltetnek (tehát néha az is), hanem többnyire a törökök ellen viselt dolgok fordulnak elő kellemes nyelven. Mert a magyarok akár nemesek legyenek, akár parasztok, csaknem egyenlöen beszélnek minden különbség nélkül; egy kiejtésök, ugyanazon szavaik vannak.“ Ebből az is látszik, hogy Galeotusra is elragadt a magyar nyelv ismerete, mert máskép olasz létére miként itélhetett volna felette? — Ugyanö a többi közt Mátyásnak magyar ékesszólását is magasztalja. Magyar vitézi énekek harsogtak a táborban is. Janus Pannonius, a nagyérdemü pécsi püspök, Mátyás uralkodása alatt magyar nyelvtant irt, s minden oda mutat, hogy ez időben a magyar nyelv elhanyagolva nem volt, habár a szorosabb értelmü tudományok kizárólag latin nyelven tárgyaltattak, nem csak nálunk, de mindenütt Európában. Az utóbbi latinoskodás főleg a törökök kiüzetése után kezdödik.

Hogy a különajku népekre nemzetiségünk mindemellett oly kevés befolyással volt, azt főleg atyáink azon az európai korszellemen felülemelkedett felfogásának tulajdonitsuk, hogy mig saját nemzetiségöket oly féltékenyen őrizék, hogy az ép eredetiségében maradt reánk, nincs példa rá, hogy más népet nemzetiségében sértettek volna, mig Európa többi birodalmaiban az uralkodó nemzetiség a többire ráerőszakoltatott.

Mátyás halálával ismét szomoru idők jöttek. Utódainak gyámoltalansága, a nagyravágyó főurak agyarkodása megásták a sirt, mely Mohácsnál 1526. nemzetünk virágát nyelte el. — Elhulltak a dicsök, rablócsoportok dúlták a hont, hol nem rég jólét, tevékeny nemzeti élet, művészet, kereskedelem és tudományok virágzottak.

Mátyás király világhirü könyvtára elpusztult, sok más a nemzet emelésére szánt intézményekkel együtt.

Majdnem két századon át nyögött ez ország a török járom alatt, de soha sem szünt meg honáért küzdeni a magyar.

Ez időszakra esik a protestantismus elterjedése hazánkban, mi nem volt kedves a mohácsi vész után trónra jutott Habsburgház előtt. — A vallási érdek s a nemzeti féltékenység szövetkezvén, két részre szakadt a nemzet. Sok vér folyt el a törökkel vitt harczokban, de sok magyar vérzett el magyar kéz által is.

Háromfelé daraboltatott az ország; emitt az ausztriai házbeli királyok, itt a nemzeti fejedelmek, amott a török uralkodtak.

Annyi áll, hogy e nemzetiségi surlódások jótékonyan hatottak a magyar irodalom és nyelv fejlesztésére s a nemzeti szellem fenmaradására e viszontagságteljes időben.

Végre a török kiüzetett, néptelenné lett tájak benépesültek. Magyarország — mely sok próbára tétetett, de melynek, ha egyetért, elvesznie nem lehet — fölépült ujra; azonban Erdélyország, mely ez idők folyamában Magyarországtól elszakadt — ezután a magyar birodalom külön önálló tagjául tekintetett, s isméti egyesülése az anyaországgal elmaradt egész 1848-ig.

A következett békés korszakban csakhamar mindinkább

sülyedt a nemzeti öntudat, nyelvünk már majdnem csak a köznép nyelve lön, ősi szokásait, viseletét levetkezé a nemzet, mig a mult század végén Európaszerte kezdődött szellemi mozgalmak föl nem riaszták álmaibol.

IV.

A magyar faj mostani állása.

Ha magunkat ismerni akarjuk, önerönket ismerni fődolog. — Mennyien vagyunk? — Sok ellenkező vélemény uralkodik e tekintetben nemcsak a külföldön, de saját magunk közt is. — Mindenekelőtt csak azon magyarokról szólok, kik a magyar korona és törvények hatósága alatt Magyarországban élnek, ideszámitva Erdélyt, s a magyar határőrvidéket.

A legujabb kimutatások szerint a magyar korona alá tartozó tartományokban összesen 14.083,496 főnyi népesség van; miután azonban Horvát-, Tót- és Dalmátország, — vagy mint ujabb időben nevezgetik, a „háromegy királyság“ a magyar koronához csak hozzá van kapcsolva, de alárendelve nincs, sőt ellenkezőleg Magyarországgal társi viszonyban áll, külön szerkezettel bir, s itt uralkodó nyelv és nemzetiség a horvát, ennélfogva ennek 2.032,575 lelket tevő népességét levonván, Magyar- és Erdélyországra s a katonai végvidékeknek nem Horvátországhoz tartozó részeire összesen 12.050,921 lélek jut, kik államjogi szempontból, azaz mint a magyar birodalom polgárai szintén magyarok, miként ezen elv más nemzeteknél is fennáll, nyelvileg azonban egymástól különböznek.

A magyar faj maga 7.066,056 lelket tesz. Levonván tehát ezt a fennebbi 12 millió 50 ezer kilenczszázhuszonegyből, marad 4.984,865, azaz ennyi a más ajkú honpolgár. És igy kiderül, hogy a sajátképi magyar faj absolut többséggel bir.

Az oláh valamivel tesz többet két milliónál, a szláv fajok száma összesen nem üti meg a két milliót, pedig ezeket összefoglalni különben is annyit tesz, mint egy kalitkába zárni a tigrist a cziczával, mivel ez mindkettő macskafaju állat.

Egyik szláv faj a másiktól nyelvre, történetre, jellemre,

vallásra nézve lényegesen elüt, söt az általok lakott területek sem képeznek egy tömeget, mig ellenben a magyar faj „egy zárt egészet képez, mely nem oszlik el egymást alig értő alfajokra. [1]) — A németek száma aránylag jelentéktelen.

Ehez járul még, hogy „a földbirtok tulnyomólag, azaz $^3/_4$ részben a törzsökös magyarság kezén van, hogy a polgárság közt, mely ismét a kézmüiparnak, kereskedésnek képviselője, magyar ajkúak legszámosabban vannak, hogy a magyar testalkatra nézve is kiválólag erös, ép, egészséges, katonának termett faj; s végre szellemi müveltségre nézve is egy hazai testvérnemzet sem haladja fölül.“ — Mindezeket Fényes után mondom el, ki. „A magyar elem és ellenesei“ czimü röpiratában még részletesebben bizonyitja. „Ha 1000 éves hisztóriai jogon nem kellene is Magyarországot Magyarországnak nevezni, — jegyzi meg Fényes jogosan — hanem most lennénk kénytelenek ez országnak valamely benlakó nemzetiség után nevet adni, e nevet igazságosan csak a magyar elem kölcsönözhetné.“

Vannak ezenkivül magyarok, kik az anyatörzstől elszakadva, idegen államokban, névszerint Moldvában, Bukovinában, Oláhországban és Besszarábiában élnek. — Ezeknek száma mintegy 70 — 80 ezeret tesz, kik részint a hajdan itt élt kúnok maradványai, igy névszerint a csángók, — részint Mátyás király idejében kiköltözött magyar huszitáktól eredtek, részint végre politikai viszonyok, belzavarok vagy inség következtében kivándorlott székely települök ivadékai.

Nem rég is hallatszottak panaszok, hogy az elszegényedett székelyek, hazánk e legszabadságszeretőbb, legvitézebb népe közül számosan hagyják el ösi hazájokat s Oláhországha mennek át; mi által nemcsak nemzetünk, országunk gyöngül s az ipar szenved, de magokra e kivándorlókra is csak elkorcsosodás, nyomor s a hazátlanság átka háramlik. — Ha már valóban szük nekik a szép székelyföld, nem inkább a magyar alföld felé kellene-e irányozni e kivándorlást, hol oly szükség van a munkaképes, szorgalmas kezekre! — Ama magyarok is, kik igy oláh és tatár befolyás alatt tengenek, naponkint

[1]) Fényes E.

inkább és inkább pusztulnak, — elolához sodornak, kárára nemzetiségünknek. Minden csepp magyar vér drága előttünk, s azért e külföldi testvéreink sorsa kivált ujabb időkben mindinkább magára vonja a figyelmet. — Kétséget nem szenved, hogy még pár századdal ezelőtt számuk sokkal tetemesb volt, de az elhanyagolt állapot, a vallás és népoktatás iránti gondoskodás hiánya folytán apadt és apad, mert sokan keresztelteténk meg magyar pap nem létében oláh pópák által s igy görög katholikusokká lesznek, sokan az oláh nyelv mellett elfeledik a magyart.

V.

Országunk állapota.

Az elmult század vége felé ujra ébredező öntudata a népeknek nálunk is uj korszakot alkotott. Nyelvünk s irodalmunk előbb csak egyes elszánt szellemdús férfiak, majd lassan-lassan többek által ápoltatott; mig végre a jó szellem terjeszkedvén, gyümölcsözni kezdett. Buzgó honfiak fáradságot nem szánó s egykorúik által nem eléggé méltatott küzdelmei folytán nyelvünk csakhamar annyira pallérozódott, oly kifejlődést, az irodalom oly lendületet nyert, mely meglepte a nemzetet, s ébresztőleg hatott szellemére, ugyannyira, hogy a legujabb négy évtized alatt irodalmunk bámulatosan felvirágzott, s anyanyelvünk nemcsak általános elterjedést nyert ujolag, hanem a közigazgatásra nézve is természetes jogaiba léptettetett. — Belátta a magyar, kiből a becsvágy sohasem hiányzott, hogy megbecsteleníti magát a nemzet még az utókor előtt is, mely idegen erkölcsök és nyelv rabja lön.

Irodalmunkkal a nemzeti élet többi tényezői is fölelevenedtek. — A törvényhozás szelleme tisztulni, az ujkor nézeteihez mindinkább idomulni kezdett.

Ezeréves alkotmányunk ismerete elhanyagolva soha sem volt; ez alkotmány, mely a nemzet genius ából fejlődött ki, s oly szoros összefüggésben áll történetünkkel, hajdani nagylétünkre emlékeztetni az egyeseket sohasem szünt meg. Büszke volt múltjára s ősalkotmányára mindig a magyar; —

érdekeit, fényét, hírnevét védte a nemesség, midőn ez alkotmányon csorbát ejteni nem hagyott; benne foglalt önállóságunk féltett kincs volt mindig.

De országunk állapota annyira meg volt gyöngitve, hogy honatyáink jónak látták azon elvet — mely szétszórva ugyan, de mégis benn foglaltatott alkotmányunkban, azon elvet, melyet bizonyit az is, hogy Magyarország első zsengéjétől fogva — mindamellett hogy később az ausztriai uralkodó ház örökös tartományaival egyugyanazon uralkodó alá került — mégis mindenkor saját törvényeivel, szokásaival és intézményeivel élt, — mint azt elleneink is, kik nemzeti önállóságunkat mindig kaján szemmel nézték — beismerik, — az 179$^0/_1$-iki 10-ik törvénycikkben eként formulázni: „Magyarország kapcsolt részeivel együtt szabad ország, és tekintve az összes kormányzat törvényes alakját, ide értve minden kormányszékeit — független, vagyis semmi más országhoz nem tartozik, hanem önálló és alkotmánynyal bir.“

Ezen önállóság főbb vonásai ezek: Magyarországban a törvényhozást a nemzet országgyülése által, s a király együtt gyakorolják; hogy pedig valami országos törvénynyé váljék, arra mulhatlanul megkivántatik, hogy országgyülés által hozattassék, s a koronázott király megerősitse. — A király köteles magát — még pedig az előbbi király halálától számitott hat hónap alatt — szent István koronájával az országban törvényesen megkoronáztatni, a koronázási oklevelet hit mellett kiadni, megesküdvén az ország fennálló törvényeinek s mindannak, mi a király s az ország közös megegyezésével országgyülésileg határoztatik, szilárdan és szentül való megtartására, hogy továbbá az országnak már visszafoglalt s visszafoglalandó részeit és tartományait az országhoz visszacsatolandja, hogy az ausztriai ház netaláni kihaltával a szabad királyválasztás joga a nemzetre visszaszálljon.

A jelen század alatt folyton fokozódott a nemzet szellemi és anyagi érdekei előmozdítása iránti buzgóság.

A törvényhozás és igazságszolgáltatásra nézve a nemzeti nyelv lön elfogadva a deák helyett; a nemzetből annyi jeles férfiú emelkedett ki, nem egész félszázadot véve is, hogy a tudományok, művészetek, ipar és kereskedelem, mikre nézve

nagy hátramaradásban voltunk, csakhamar oly virágzást értek, hogy ez erőteljes fejlődést csak bámulnunk lehet.

A szabadság eszméje mindinkább tisztáztatott, mig az 1848-i törvényekben fényes nyilatkozatát adta a magyar politikai érettségének, előhaladt irányának. E törvények részint az ország szabadságainak nyujtanak állandóbb és tartósabb biztositékot, függetlenitik gyakorlatilag is, rendszeresitik az ország igazgatását, midőn állandósitják az országgyülést, mely 3 — 3 évre hivatván össze, évenkinti üléseket tart (?); részint az ország összes lakosságára önként kiterjesztvén azon jogokat, szabadságokat, melyek addig csak a nemesség előjogai voltak, — az osztálykülönbségeket megszüntetik, s a törvény előtti egyenlőséget adják meg; — továbbá az országgyülési követeknek, megyei tisztviselőknek népképviselet alapján választását rendelik, s igy az addigi kiváltságos osztályokon kivül az ország többi lakosait is részesitik a törvényhozásrai befolyásban. — Erdély Magyarországgal közakarat utján egyesül; — kimondatik a közteherviselés, hol ott azelőtt csak a jobbágy viselte az adózás terheit; — az urbéri, dézsma és pénzbeli ilynemü fizetések örökösen megszüntetnek, az ősiség eltöröltetik, mert elavult s a magánjogforgalomnak gátja volt, — szabadelvü s a felvilágosodás előmozditását czélzó sajtótörvény adatik, — a bevett vallások ügye igazságosan szabályoztatik, s a nemzeti őrsereg felállitása rendeltetik. Független magyar ministerium állittatik fel. Mindezeket részletesen ismerni igen érdekes, de a jelen czikk körén kivül esik ismertetésök.

Az 1849-i gyászos események után nagy rázkódások és változások következtek be. — De a nemzet ezalatt is megtette kötelességét, mennyire teheté; a szellemi és anyagi előhaladást tüzvén zászlajára. S tagadhatatlan, hogy e részben sokat haladtunk s haladunk folyvást, noha még nem állunk mindenben egy szinvonalon más müvelt és nagy nemzetekkel. De ez nem rajtunk mult; s hiszem, hogy ama pangás is, mely rövid idő óta a szellemi előmenetel terén mutatkozik, ama részvétlenség, mely az irodalmat ismét árvaságra juttatni fenyegetődzik, csak a pillanatnyi szorultság kifolyása, s nem gyökerezik mélyebben a nemzet lelkületében.

A nemzettől, mely annyi szép tulajdonokkal van felruházva mint a magyar, annyi hazafias érzelmet s helyes tapintatot bírt kifejteni mindig, mely rövid félszázad alatt ennyit haladt, fel nem tehető, hogy érdekei iránt közönyössé válhatnék.

De ne bízzuk el magunkat; vannak hibáink, és főhibánk: a márol holnapra halogatás, a pontatlanság. Mi jól tudjuk, hogy ezt kellene tennünk, meg azt volna jó pártfogolnunk, nem hiányzik a jó szándék, az akarat, de többnyire úgy vélekedünk: meg lesz az nélkülem is!

Fényes Elek a magyart így jellemzi: „A magyar kevély, nemesen magáratartó, mely kevélység bizonyos komolysággal van összekötve, becsületszerető, nagylelkü, egyenes szivü, hévvel szeret és gyülöl, hirtelen haragú, de hamar megbékülő, barátságos és vendégszerető, minden nagyra és szépre könnyen gerjed, de tüze, ha folytonosan nem élesztik, lankad; katonai vitézségét, lelki erejét még ellenségei is egyaránt elismerik. E nemes tulajdonok mellett azonban vannak hibái is, melyek szintén azon kutfőből erednek, melyből az előszámlált jó tulajdonok. Igy a kevélység okozza a dicsekedési hajlamot, az elbizottságot és önhittséget, melyek a nemzeti előhaladást mindeddig leginkább hátráltatták. A határtalan vendégszeretés, fényüzés s könnyelmüség miatt sokszor pazarló, s általjában nem takarékos; dolgozni tud ugyan jól, s birja is, de nem mindig van rá kedve.'

Magasztalólag szólnak a magyarról a külföldi ismertetések is, magasztalólag mindenekfelett a történet.

Hibáinkat senki jobban nem ismerte, s igazságosabban, részrehajlatlanabbul nem ostorozta, mint gróf széchenyi István. Ő mutatta ki az utat, melyen haladnunk kell, hogy a magyar oly nagy és dicső legyen még valaha, hogy beteljék az ő prófétai mondása „a magyar nem volt, hanem lesz;" azon szép idő, midőn beteljesülnek a költő álmai, s a szabad hazában anyagilag, erkölcsileg s szellemileg nagy, szabad és dicső lesz a nemzet.

Egyetértés, az irodalomnak, a valódi tartalmas irodalomnak, a művészeteknek hazafiui érdekből s nem csupán a mennyire szórakozást, mindennapi élvet nyujtanak — párt-

fogolása, történelmi nagyságunk, jeleseink méltó s ily nemzethez méltó megörökitése: hogy az ösök példája, a mult nagysága annál inkább táplálhassák honfiui érzelmeinket; történetünk tudományának alapos és vonzó, a nép közé ható ismertetése, a népnevelésről, a szegénység elleni óvszerekről gondoskodás, a tudományok ápolása, a földmüvelés, bányászat, ipar és kereskedés, s általában az anyagi érdekek és forgalom, közlekedési eszközök emelése, javitása: — ezek azon biztositékok, melyektől az óhajtott czél elérhetését várhatjuk. — Hogy multunkhoz hiven ragaszkodunk, s ragaszkodni fogunk, törvényeinket, jogainkat megbecsüljük, s hol tenni lehet és a hol áldozni kell a közjó érdekében, ott mindig résen leszünk, ezen aggódni legkisebb okunk sincs, s igy bátran tekinthetünk a jövő elébe, melynek áldást kell hoznia, mert, mint Kölcsey mondá: „megbünhödte már e nép a multat s jövendőt.“

A nőnem állása keleten és nyugaton.

Közli dr. BARDOCZ LAJOS.

A müveltség, az emberi társadalom leghathatósb köteléke, Ázsiából, az emberi nem bölcsőjéből származott át Európába; s mégis azt veszszük észre, hogy mig anyaföldén a társadalmi és családi élet tökélyesbülésével együtt pangásba sülyedett, s további képződésében mintegy megmerevedett: uj honában addig nemcsak a tökély és haladás igen magas fokára hágott; hanem innen az újvilágba is átültetve, folytonosan termi azon tiszteletre méltó gyümölcsöket, melyeket előhozni őshonában képes nem vala.

Keleten a müveltség, az erkölcsök s a törvényhozás, kevés kivétellel, a tökély még most is azon fokán állanak, melyen évezredek előtt állottak; s így a nők állása is ott ősrégi állapotában maradt: holott nyugaton a müveltség haladásával, az erkölcsök szelidülésével s a törvényhozás tökélyesbülésével egyenlő mértékben javult és javul. A legjobb állapot, a valódi polgári szabadság és jólét azon népeknél található fel legelébb, melyeknél az erkölcsök a törvényhozást a társadalmi élet szabályozásában megelőzik.

A nők becsülésében és méltánylásában a legrégibb időktől fogva a keresztyénség elterjedéseig, s azon népeknél, hol a keresztyénség áldásos magvai meg nem fogamzottak, még ma is, a legnagyobb fonákság és ellentét tapasztalható. Mert mig egy részről költők és hevüktől elragadott szerelmesek által mint virágok énekeltettek meg, mint nemtők tiszteltettek s mint földön túli lények imádtattak: addig más részről a törvényhozás, a polgári élet, sőt maga a vallás által dolgokká, áruczikkekké alacsonyittattak le, rabnőknek tekintettek, s sorsuk legjobb esetben sem volt kedvezőbb, mint

a gyámság alatt levő gyermekeké. Pedig, ha nem virágok, nem földön túli lények is a nők; ha némely tekintetben tőlünk, férfiaktól, különböznek is: annyi bizonyos, hogy velünk mindenben egyenlők, s hogy feladatuk, habár a mienknél szükebb körre terjed is, ép oly fontos, mint a férfiaké. A nők képezik a társadalmi élet szivét; nélkülök az emberi nem fentartása lehetlen, s az ő állásoktól függ az emberi társadalom szerencsés vagy szerencsétlen volta.

Ez értekezésemben a nőnem állásának előtüntetését tüztem ki ugyan, mint az jelenleg keleten és nyugaton van, s előadásomban, szorosan véve, csak e tárgyra kellene szoritkoznom. A mennyiben azonban egy-egy történeti visszapillantás az ókor egyik vagy másik nevezetesebb népére a tárgyat még világosabbá, s talán érdekesebbé teszi; s a mennyiben magyarázatul szolgál arra nézve, hogy mindaz, mit jelenleg látunk, miért történt ugy, a mint történt: el nem mulaszthatom, hogy itt-ott a multba is vissza ne tekintsek.

Mily kevés tiszteletben állottak és állnak a nők a különben müveltségben nagyon előre haladott *indusoknál*, Manu törvénykönyvének egyetlen helye eléggé tanusítja. E törvénykönyv leghosszabb fejezeteinek egyike elősorolja: mi módon kell a nőket megőrizni. Hogy az itt elősorolt eszközöknek nagyon szigorúaknak kell lenniök, a törvényhozó következő szavai eléggé bizonyitják: „Az asszony férjéhez hü nem az erkölcsi törvény iránti félelemből, nem a ház és a vagyon gondjainak kedveléséből, nem a családi élet tiszteletéből, nem jó bánás következtében: hanem egyedül a verés és fogság iránti félelemből marad. Mert szélvész és fergeteg, halál és örvény, beretvaél, méreg és kigyók, együttvéve, nem oly gonosz természetüek, mint a nő.“ Ha már a törvény maga ily tiszteletben tartja az indusoknál a nőket, elképzelhetjük, milyen lehet azok állása.

A kegyetlenség és boszuvágy az asszonyos indiai népnek egyik fő jellemvonása. Az indus gyermekeire és szolgáira oly büntetéseket mér, melyek kiállása valóságos emberkinzás. India idylli emlékezetü térségei hemzsegnek az oly bünöktől, melyeknek hallása is elegendő arra, hogy bennünk undort ébreszszen. Az emberáldozat még egész népségek közt divato-

zik; s a Bengali-öböl északkeleti partjain, mindaddig, mig az angolok erélyesen fel nem léptek, egy külön kaszt létezett, mely abból élt, hogy a rónatérségekről gyermekeket rabolt és hurczolt a hegyek közé: hogy vetés idején áldozatokban hiányt ne szenvedjenek. Az özvegy-megégetésnek az angolok nem rég vetettek véget; de a lánygyermekek megölése, magok a szülék által, a félig függetlenül maradt államokban még folyvást divatozik. Ez irtózatos bünt leginkább az atyák követik el, kik büszkeségökben, ha vagyoni állapotuk lányaik költséges kiházasitását meg nem bírja, ezeket inkább leöldösik, semhogy alsóbb rangu férjekhez adják, vagy azok épen hajadonan maradjanak. India közép és keleti vidékein a lánygyermekek száma a figyermekekének alig képezi negyed vagy ötödrészét; mi, ha még azt is tekintetbe veszszük, hogy a lánygyermekek száma rendszerint a figyermekekét majdnem mindig meg szokta haladni, arra mutat, hogy itt a lánygyilkolás igen nagy mértékben divatozik.

Nem kevéssé bámultak az angolok, midön nyomára jöttek, hogy Indiában egy külön és pedig népes kaszt létezik, mely a gyilkolásban találja élvezetét, s melynek vallása ezt egyenesen kötelességévé teszi. Ez a *Thag*-kaszt, mely ember-áldozataival *Kali* istennőnek szolgál, s azt hiszi, hogy annál kedvesebb dolgot teszen e szörnyetegnek, minél több embert gyilkol le és vet neki oda áldozatul. Mielőtt gyilkolni mennek, imádkoznak ez istennőnek; s ha mészárlásukat bevégezték, hálát adnak neki. E gyáva vademberek, (mert az indus mindamellett, hogy ezerféle nyomort és bajt kiáll, asszonyos természettel bír, s benne a férfias bátorság- és vitézségnek még nyomaira sem akadhatni) egész bizalmasan csatlakoznak az utazókhoz, szineskednek nekik, s midön ezek enni vagy pihenni letelepednek, vagy fáradalmuk után épen elszenderednek, hurkot vetnek az áldozat nyakába, azzal megfojtják s magukkal elhurczolják. Ily módon persze az isteneknek nyerendő áldozatokon kivül nem csekély prédára is tesznek szert, Sleeman ezredes, ki a Thag-ok megfékezésével volt megbízva, a Thag-rendörség feletti jelentésében emliti, hogy 1830-tól 1837-ig 3266 Thag állíttatott a törvényszék elé.

Van még az indusoknak egy másik, habár kasztot nem

is képező osztálya, mely az előbbihez hasonló foglalkozást üz. Ez a méregkeverőkből áll, kiknek százakra megy száma. Az emberáldozatokat mérgezés által ez osztály is vallási kötelességből teljesiti, mint az előbbi.

Ha kedvezőnek nem találjuk a nők állását a hitétől elvakitott indus népnél, lássuk azt az ókor egy másik igen nevezetes nemzeténél, a *zsidóknál*.

Az ókornak egy népe sem bírt alkotmányt, mely annyira alkalmas lett volna a honszeretetet s családi boldogságot, a jó erkölcsöket s munkássággal párosult mértékletességet, és ezekkel együtt a nők iránti tiszteletet és becsülést annyira meggyökereztetni, mint a mózesféle. A zsidónép, mig a tisztes ősi törvényeket megtartotta, hazájában vitéz és független, családi körében megelégedett és boldog volt. Hősöket mutatott fel még a Makkabeusok késő korában is, midőn Ázsia híres népei már elenyésztek, s Athéne Spartával együtt fonnyadt levélként elsorvadtak. Ily körülmények között természetes, hogy a zsidó nép még nem volt elpuhulva a kéj élvezete által, s a nők azon becsben tartattak, mely őket a müveltség és az erkölcsök haladásához képest megillette.

De a választott nép nem maradt mindig hű az ősi törvényekhez. Férfiai és ifjai meglátogatták a szomszéd népek kéjteljes ünnepélyeit, s itt éjeken át dorbézoltak, s áldozatokat mutattak be a bor és szerelem istenének. A kéjvágy a zsidóknak kórságává vált, mely őket az erkölcstelenség fenekére sodorta le; kéj végett áldoztak az isteneknek, s kéjbe is fúltak sokan közölök. A többnejüséggel, mely eleinte törvény ellenére divatozott, nem elégedtek meg a vagyonosabb zsidók, hanem ágyasokból nagyszerü háremeket alakitottak magok körül, mint ennek, s átalában a köz erkölcstelenség elharapozásának a bibliai történetekben jelentékeny példáira akadunk. Hiában léptek fel a próféták az erkölcsi süllyedés ellen; a kéjvadászó nép nem hallgatott reájok. Az erkölcsi süllyedésben magok a királyok mentek előre példával. Rehabeamnak (a 2. Chron. 11. fej. tanusága szerint) tizennyolcz neje és nyolczvan ágyasa volt. A bölcs Salamon, ki fénynyel és hatalommal árasztotta el országát, külföldi nőkből oly háremet tartott, minőhez hasonlót napjainkban a ke-

leti zultánok sem mutathatnak fel. A Királyok I. könyve 11. fej. szerint hétszáz neje és háromszáz ágyasa volt. Dávid, a hatalmas király, nem elégedett meg háremével, hanem hűséges harczosának Uriásnak nejét elcsábitotta, s hogy öt magának továbbra is biztositsa, gonosz tettét még gonoszabbal tetézte: azzal, hogy a bajnokot álnokul megölette. Ezen példák s még számtalan ezekhez hasonlók elegendők arra, hogy láthassuk, miszerint a nőnem a zsidóknál, különösen az erkölcstelenség korszakában alig tekintetett többnek, mint a hatalmasabbak kéjvágyai puszta eszközének. A nőnem a zsidóknál nemhogy az öt megillető becsülésben részesült volna, sőt állása oly védtelen, oly elhagyatott volt, hogy a hamis tanuskodás elegendőnek találtatott arra, hogy az ártatlan nő halálra itéltessék; mint ezt Zsuzsánna története tanusitja. A szép Zsuzsánna kellemei szerelmet gerjesztettek két biró szivében, kik tanácskozás végett az ő és férje Jojakim házánál gyakran összegyülekezni szoktak. A két biró Zsuzsánnát egy alkalommal fürdésközben lepvén meg, szerelmét követelte; de a nő kivánságuknak nem engedett s öket szégyennel utasitotta vissza. A kudarczot vallott birák Zsuzsánnát boszuból bevádolták, elég gyalázatosan azon bünt fogván rá, hogy öt egy fiatal emberrel házasságtörésben találták. E bizonyiték elegendőnek találtatott arra, hogy az ártatlan nő halálra itéltessék; s ha Dánielt a gondviselés megmentésére nem küldi, az itélet rajta végre is hajtatik. Dániel az ártatlan nő ügyét védelme alá vette, a birákat külön-külön újból kihallgatta, kik egymással ellenkező vallomást tevén, hamistanuskodásuk napfényre jött. Erre az ártatlan Zsuzsánna megszabadult, galád birái pedig halálra itéltettek.

Ezek szerint a nőnem állására nézve a zsidóknál sem sok örvendetest láttunk, és most térjünk át az ókor legmüveltebb népére: a *görögökre*.

Ha a görögök erkölcseiről és szokásairól akarunk szólni, két fő pontra kell figyelmünket forditanunk: Athénére és Spartára. E két város a jóni és dóri müveltségnek és szellemnek leghivebb képviselője.

A görögöknél a házas élet Cecrops idejétől fogva tiszteletben tartatott, s a házasságtörés szigorú büntetéssel

fenyittetett. E kéjvadászó népnél azonban, melynek a hűtlenség annyira sajátja volt, hogy a „görög hűtlenség“ példabeszéddé vált, nem maradhatott el, hogy a régi szigor lassanként meg ne lazuljon. Lycurgus azon törvénye, mely a nők kikölcsönzését megengedte, már egymaga elég szenny volt a görög törvényhozáson; de e szennyet még mások is követték. A lánygyermekek nevelésére vonatkozó lycurgféle rendeletek a szemérem kora elfojtása- s a nőknek juttatott tulságos előjogok által az erkölcs megromlásának magvait buján hintették el. Mennyire terjedhetett el a női romlottság, mihelyt a lycurgusféle intézmények szelleme a szolgailag alkalmazott formáktól eltért: mutatja az „andromania“*) név, melylyel szégyent nem ismerő kicsapongásaikért a spártai nők bélyegeztettek meg.

Az athénei nők hosszu időn át tiszta erkölcsük és háziasságuk által tüntették ki magokat; de minthogy elzárt és egyforma életet éltek: hiányzott bennök a finomság, kedvesség és szeretetreméltóság, mely a spartai nőket oly szépen jellemzé. Általában a férfiak Görögországban szebbek voltak mint a nők **), s a házasság inkább családi tekintetből köttetett, mint gyengéd szerelemből, leginkább pedig azért, mert polgári joggal csak polgárnőkkel kötött házasságból született gyermekek birtak.

De egyszersmind annál nagyobb volt az elragadtatás az itt ott feltünő egyes szépségek iránt. A törvényhozók a természet követelménye ellenében magok is érezték aléltságukat, s a hetärekkel ***) való élést, mely később majd általánossá lön, megengedték.

---

*) Az andromania tekintélyes irók állitása szerint a lacedemoniai nők sajátságos és leküzdhetlen betegsége volt.

**) Ez leginkább Athenében volt az eset. Demos, Charmides, Pyrilampus és több mások szépségök miatt halhatatlanokká letteк; Alcibiades és Xenophon szépségök által nem kevésbbé tündököltek, mint szellemi tehetségeik által. Ellenben az athenei nők a legkeresettebb öltözék és szépitő surrogatumok használata által (mit maga a törvény sürgetett) sem voltak képesek a természet hiányát pótolni.

***) *Hetärek* eredetileg barátnék, társalgónék; de az itt vett értelemben Venus papnői, kik Athenében és Korinthban, hol számukat ezerre teszik, igen szokásosak voltak. A hetärek többnyire rabnők és idegenek voltak; polgárnők és lányok, ha ezen életre adták magokat, polgárjogukat elvesztették.

A férfiakkal és pedig a legkitünöbb férfiakkal való érintkezés a hetäreket finom, müvelt, kellemes társalgásu és tehetségdús nökké képezte ki, kik bájos énekökkel, kellemes zenéjökkel és kedves tánczukkal nemcsak Görögország fiatalságát ragadták el, de még a komoly bölcsészeket is megindították. Polgári becsülés nem volt osztályrészök; de egyesek közölök a legszenvedélyesebb, a bálványozáshoz hasonló tiszteletet vívták ki magoknak. *Lais*-nak, *Phryne*-nek, *Theodota*-nak neve elragadtatással hangzott egész Görögországban; költök és müvészek örökiték meg öket. Hellásban fényesebb emlékszobor nem volt, mint az, melyet Athéne közelében Harpalus imádott *Pythionice*-jének emeltetett. *Lamia* oly bájoló szép volt, hogy még idös korában is nyügében tartotta a kevély Demetriust; s *Aspasia* Perikles hatalmának és hirének részese volt.

Lassanként szabad lányok és matrónák is felvették a hetärek erkölcsét, de, mit a természet tölök megtagadott, szépségöket, vonzó alakjokat és szeretetreméltóságukat felvenni képesek nem voltak.

E rövid rajznak eredménye szintén az, hogy az ókor legvitézebb és legmüveltebb népénél is a nönem állása, ha nem mondjuk is hogy mostoha, de mindenesetre méltánytalan volt. A nönem iránti szerelem a görögöknél nem volt igazi szerelem; hanem, mint az ókor minden egyéb népénél, érzéki vonzalom. A viszony megforditva még inkább áll.

Rómában a régi törvények az atyai hatalmat majdnem korlátlanná tették. Az atya gyermekeit rabszolgákul és rabszolganökül eladhatta, s ha ezek a vevö által szabadon bocsáttattak (emancipáltattak), az eladást még kétszer ismételhette; sőt gyermekeit, ha azok parancsát áthágták, vagy nagyobb botlásokat követtek el, meg is ölhette. E megölést, ha a gyermek testi fogyatkozásokkal jött a világra, maga a törvény sürgette; mint ez a görögöknél is igy volt. A feleség férjhatalom alatt állott, vagyoni szabad rendelkezéssel nem bírt; a gyermekek még kevésbbé. Nötlen embereknek a törvény az ágyastartást (concubina) megengedte; később nök kikölcsönzésének nyomára is akadunk.

Idövel e szigoru törvények s a nök és gyermekek állása

is szelidülni kezdettek, s a férj- és atyai hatalom mindinkább türhetőbbé váltak.

Ha egy római családi életet akarunk megtekinteni, pillantsunk idősb Cátónak, a hires senátornak, házába. Cátó egész családját szoros fegyelem alatt tartotta: de nejét és felnőtt gyermekeit veréssel soha nem illette. A nősülésnél a pénzházasságot roszalta, s a származásra inkább tekintett mint a vagyonra. A női fecsegést, fényüzést és tetszelgést ki nem állhatta; s talán e női fogyatkozások iránti ellenszenve okozta, hogy az asszonyt csak szükséges rosznak tartotta. A gyermekek nevelése becsület- és lélekismeretbeli dolog volt előtte, s nejétől megkivánta, hogy azoknak anyailag gondját viselje. Az elökelö senátorné saját emlöin szoptatta gyermekét, s ha azt olykor szklávnője emlöire engedte át, ennek gyermekét viszont a magáéra vette. A senator maga mondja, hogy gyermekei előtt soha egy szemérmet sértő szót ki nem ejtett; s nejét azok jelenlétében (rendkivüli lelkiállapotot kivévén, midön péld. a nő valamely villámcsapástól megijedett) soha meg nem ölelte. Fiát maga vezette a testgyakorló intézetbe; maga tanitotta küzdeni, lovagolni, uszni, víni, meleget és hideget kiállani, s annyira szerette öt, hogy saját történeti munkáját számára nagy betükkel és különös gonddal leirta. A háztartás tisztességes, de egyszerü és takarékos volt: mert a senátor a fényüzést ki nem állhatta. A családtagok élelmezése a cselédekével rendszerint közös volt; de azért a vendégeskedésnek nem volt ellensége, söt gyakran nagy lakomákat adott.

A görög és keleti fényüzés elterjedésével az erkölcsök nagyon megromlottak; a házasság és családi élet a társadalom minden rétegében régiséggé vált. A grisette-*) és liaisonféle életmód annyira elterjedett, hogy a legerélyesebb törvényhozás sem segíthetett e bajon. A vagyonos hölgyek 24,000 sesterciumot (2574 pft.) fizettek egy csinos fiatalemberért; s minthogy a nők az ily kedvök és izlésök szerint

*) *Grisettek* Francziaországban, leginkább Párisban, közönséges fiatal lányok, leginkább mosónők, varrónők, pipereárusnők s több effélék. Csinosan és izletesen öltözködnek, a független életet kedvelik; barátokat választanak magoknak, leginkább a tanulók közöl, kikkel kedvökre és gond nélkül élnek.

választható Adonisok, a férfiak pedig a kecses grisettek oldala mellett sokkalinkább kedvökre élhettek, mint a nyügös házasságban: a családi élettel s a házassággal nem sokat törödtek.

A fényüzés roppantul lábra kapott, s a pénz csupa fényüzési czikkekért szóratott ki, melyek a nagy kelendőség által mesés módon megdrágultak. Egy hordócska Adriai tengerből való sardella 1600 sesterciumba (150 pft) került; egy első rangu szakács évi fizetése 100,000 sesterciumra (10,500 pft.) rugott. (Ma ugyan primadonna legyen, ki ezen összeget kiénekeli). Egy madárkereskedő egy reggel 5000 fenyőrigót, egy halkereskedő 2000 angolnát adott el; s egy Falerii mellett fekvő egy holdnál kisebb méheskert évenkint 10,000 sestercium (1072 pft.) hasznot hajtott. Mily magasra emelkedett 50—60 év alatt a fényüzés, a Miseni villa példája mutatja, melyet Cornélia, a Gracchusok anyja 75,000 sesterciumért vett, s mely 860-ban Lucius Lucullus consulnak harminczháromszor annyiért (2,475,000 sestercium 257,000 pft.) adatott el. Egy luxus-lóért 24,000 (2550 pft.), egy első rangu irodalmi rabszolgáért *) 200,000 (21450 pft.), egy afrikai cyprusfából készült asztalért 1,000,000 (107,250 pft.), egy pár drága szőnyegért 200, 000 sesterciumot (21450 pft.) fizettek.

Eddig a köz épületek voltak Rómában a legpompásabbak; most a magán házak az istenek templomait fényre és gazdagságra felülmulni kezdették. A római nők eddig magok sütöttek és főztek, s legfelebb vendégeskedés alkalmával fogadtak szakácsot; most a szakácsmüvészettel együtt a torkosság annyira elterjedett, hogy a nagy ebédek után mesterséges vomitivákat vettek, hogy a finom ételeket és italokat újra élvezhessék. Eddig a rómaiak, ha éltek is borral, azt mint takarékos nép, mértékletesen költötték el; most a görög módra való ivás (graeco more bibere) jött divatba, vagyis a vetélkedés, egymást az ivásban felülmulni.

Az ily rémitő fényüzés s az ez által előidézett roppant

*) A rómaiaknál a rabszolgák száma iszonyu nagy volt. Caecilius Claudius 4000 rabszolgát hagyott hátra örököseinek. Athenaeus állítja, hogy az ő korában a római vagyonosok közt nem kevés számmal voltak, kik tiz, sőt huszezer rabszolgával birtak.

drágaság mellett tehát csak *pénz* volt a napi kérdés, gazdagnál úgy, mint szegénynél; s annak beszerzésére nézve legjobb speculatiónak találtatott a házasság. Ha nőnek volt szüksége pénzre: gazdag férjet választott magának, ha háromszor idősebb volt is nálánál; ha pedig a férfi kivánt szert tenni egy jövedelmes bányára: pénzes nőt vett el, ha elvetemültsége miatt újjal mutattak is reá az utczán. Ily módon a pénzházasságok mindennapi dologgá kezdettek válni, s ezen speculatio annyira ment, hogy a törvényhozás szükségesnek látta ellene fellépni.

És ez a házassági üzlet megfordítva is járta. A szerelemvásárlás szintén napi rendre jött, s az előkelő hölgy pénzért ép ugy áruba bocsátotta magát, mint a legaljasabb. Az államférfi pénzért adta el hazáját, a polgár hitét és szabadságát. A legelőkelőbb családok kebelében irtóztató dolgok történtek, mint péld. Gaius Calpurnius Piso consul saját neje és mostoha fia által megmérgeztetett: hogy az utóbbi a megölt hivatalát elnyerhesse.

Minek tartatott a házasság magukban az aristocratiai körökben, Marcus Cátó a legjobb és legerényesebb római polgár példája mutatja, ki egy házasodni kivánó barátja kérelmére nejétől elválni, s miután barátja meghalt, azt ismét nőül venni, nem tartotta botránynak. Maga Metellus Macedonicus, ki házias élete és számos gyermeke miatt köztiszteletben tartatott, a házasságról ugy vélekedett, hogy az nagy teher ugyan, de miután a nélkül az álladalom fenn nem tartható: azt, mint közterhet, viselni minden hazafi tartozik.

Mily tömérdek kincs és jövedelem volt a rómaiak kezében, kitetszik a következő adatokból: Crassus szónoknak egyetlen háza a hozzá tartozó kerttel együtt 6,000,000 sesterciumra (642,000 pft.) becsültetett. Egy gazdag római csak eltemettetésére mennyit szánhatott, Marcus Aemilius Lepidus végrendelete tanusítja, ki gyermekeinek meghagyta, hogy temetésére 1,000,000 assisnál (106,500 pft.) többet ne költsenek. Pompejus vagyona 70,000,000 (7,500,000 pft.), Marcus Crassusé, a leggazdagabb rómaie, pályája kezdetén 7,000,000 (750,000 pft.) s annak végén, miután a nép közt tömérdek vagyont kiosztott, 170,000,000 (18,000,000 pft.), Aesopus szi-

nészé 20,000,000 sesterciumra (2,145,000 pft.) rugott. — Roscius, a még ünnepeltebb színész, Aesopus kortársa, évi jövedelmét 600,000 (63,000 pft.), Dionysia tánczosné a magáét 200,000 sesterciumra (21,000 pft.) tette.

És e tömérdek kincsből nem birtak megélni a híres fényüzők, hanem ezenkivül iszonyu adósságokat csináltak. Caesar adóssága (vagyonának levonása után) 25,000,000 (2,700,000 pft.), Marcus Antoniusé 24 éves korában 6,000,000 (630,000 pft.), 14 évvel később 40,000,000 (4,290,000 pft.), Curióé 60,000,000 (6,435,000 pft.), Miléé 70,000,000 sesterciumra (7,507,500 pft.) rugott. Ily módon aztán következtek a zseniális bukások, mint például Milóé, kinek csödtömegéből a hitelezők 4% tet kaptak.

Bocsásson meg az olvasó, hogy a választott utból egy kissé kitértem. E kitérés által is a tárgynak kivántam szolgálni. Nem hagyhattam érintetlenül a világ urának, a római népnek, egy igen nagy betegségét, a tulságos fényüzést, mely az erkölcstelenséggel fogott kezet, hogy együtt e hatalmas nép megsemmisülésének hathatós eszközévé váljanak.

Mikép jönek gyakran a legnagyobb ellentétek is érintkezésbe, mutatja a nönem állása *Franczia-* és *Olaszországban*, hol a nök tulbecsülése és félreismerése elannyira egymást váltja fel, hogy a női ideál majd az aetheri regiókban kerestetik, majd az érzékiség pocsolyájában képzeltetik. Ezen sajátság e két nép excentricus jellemében fekszik, mely nyugalmas szemlélődést nem ismer; hanem folytonosan a legmerészebb emelkedettség s a legmélyebb sülyedés közt inog. Mert mig a középkori levente minden egyebet elfeledve, vagyonát és életét feláldozni kész volt a végett, hogy hölgyének szolgálatára lehessen: addig a mai franczia lovagok maitresse-kért teszik tönkre életöket, a család szent jogaival semmit sem törödve. A nönemnek a truubadurok idejéböli merész logikáját következő tény mutatja: A Champagnei grófné, Franczia-ország egyik legünnepeltebb hölgye, kérdeztetvén: „*vajjon lehet-e szerelem a házasságban?*“ a kérdést „*nem*“-mel oldotta meg. Ezen felelet egy birói itélet teljes formájában kiállitva, 1174. évi april 29-én kiadva, még ma is meg van. „*És* (mondja a grófné,) *ezen itélet mindenkorra*

megdönthetlen igazságként tartandó szem előtt; mert mi azt több nemes hölgygyel tartott előleges megvitatás után, érett megfontolással hoztuk."

Ezen itélet az olasz és franczia viszonyokra vonatkozólag mindenesetre igazság maradt; mindazáltal azon különbséggel, hogy annak helybenhagyása és megujitása ma nem többé ünnepelt hölgyek, hanem „kaméliás hölgyek" szájából származhatik.

Petrarca és Dante művei ismeretesek, a nők égig magasztalásáról. Dante Beatricet, ünnepelt szerelmesét, kilenczéves korában látta először, midőn ez még csak nyolcz éves vala; s ettől az időtől fogva, késő koráig, nem szünt meg őt magasztalni. Egész életében egy szót nem váltott Beatricevel; az egész ismeretség és érintkezés köztök csupa köszöntésből állott. Beatrice férjhez ment, s férje Bardi Simon oldala mellett a házas élet boldog éveit élte; Dante, midőn Divina Comediáját irta, szintén házas volt, s mondani egyátalában nem lehet, hogy neje donna Gemma mellett szerencsétlenül élt volna: s mégis, a mi fantaziájának merész röptet adott, az folyvást Beatrice volt. Ha Dante Beatricet veszi nőül, bizonyos lehet benne Beatrice, hogy Dante soha tollat kezébe nem vesz a végből, hogy az ő magasztalására csak egy verset is irjon.

A régi *germánoknál* a nők állása az eddigieknél jobb szinben tünik fel. Nagy volt nálok az atyai hatalom; de azért nem ez képezte a családi élet alapját, hanem a születés. A gyermekek sem a házasság sem az emancipatio által el nem vesztették el természeti jogaikat. Az atya saját vagyona felett sem rendelkezhetett korlátlanul, annyiban, hogy a gyermekek köteles részét ezek beleegyezése nélkül nem bánthatta.

A feleség törvény szerint férjhatalom alatt állott ugyan, de minthogy a származási kötelék erősebb volt mint a családi: rokonai el nem türték, hogy férje által akár személyi akár vagyoni jogaiban megsértessék. Sőt a nő, vagyona nagyságához képest, tágasabb jogokat is biztositathatott magának, mint különben igényelhette volna.

Eleinte szokásban volt, hogy a fér menyasszonyát pénzen vette meg szüléitől, s ily módon a szülék minden

lányukra vonatkozó jogaikról lemondani kénytelenittettek. Napjainkban, mint Rómában láttuk, megforditva van a dolog. A házasulni szándékozók kiszemelnek maguknak egy szép vagyont, és azt veszik magukhoz házastársul; a feleség csak ráadás, melyet legtöbb esetben el is engednének.

Később, a római törvény behozatala után a nővásárlás a germánoknál elmaradt, s a nőnek hozományt kezdettek adni.

Egy rosz szokás, mint egyebütt, ugy a germánoknál is megvolt: hogy a szülék lányuk szive és keze felett a nélkül rendelkeztek, hogy őt csak meg is kérdezték volna. Kétségkivül nagy hiba, és hozzá megbocsáthatlan lelkiismeretlenség; mert nem a szülék élnek aztán a választott vőlegénynyel, hanem a szegény leány, ki az ily házasságnak gyakran áldozatjául esik. — Egyébiránt ne csodálkozzunk rajta; igy van ez ma is. Pénz és érdek nem igen férnek meg a lelkiismerettel; s hol azok játszszák a szerepet, az utóbbinak nem marad semmi jutaléka.

A germánoknál a házassági elválás törvényes volt; de nagy számmal nem fordul elő. Ha a nő a hüséget megszegte: a férj őt megölhette, vagy lenyirott hajjal magától elkergethette. A nőrablókra szintén halálbüntetés volt mérve. A friesek törvénye e büntettre nézve sajátságos eljárást rendelt, s az elrablott nőt elrablója birájává tette. A piaczon két karó állíttatott fel: egyik mellé álltak az elrablott atyjafiai, másik mellé az elrabló maga. Ha a nő elrablójához állott: ez büntetlen maradt, de a nőt elvenni köteles volt; ha atyjafiaihoz csatla kozott: akkor az elrabló a törvény szigora szerint itéltetett el.

El nem hallgathatjuk egyébiránt, hogy olyan szélsőségek, milyeneket Franczia- és Olaszországban említettünk, a germánoknál is fordultak elő, habár kisebb mértékben. Lichtenstein Ulrik rajongása, ki ujját vágta le, s azt küldötte imádottjának szerelme jeléül, ép oly jellemző példája a női méltóság félreismerésének, s jele az oktalanságnak: mint azon zcsarnokságok, melyeket a nők a germanoknál gyakran elszenvedtek. Az irlandi mondából tudjuk, hogy a férfi nejét eladta. A szászoknál ugyanazon törvény divatozott, mely magát An-

golországban tartotta fenn legtovább, hol nem rég (1815- és 1819-ben) fordultak elő esetek arra, hogy a férj feleségét nyilvános piaczon eladta.

Az eddig előadottak után sajnosan kell kimondanunk, hogy a nőnem állása az ókor legnevezetesebb népeinél, a finom müveltségü görögöket sem véve ki, méltánytalan, sőt lealacsonyitó; a szerelem mindeniknél kizárólagosan érzéki volt. Igy fogjuk ezt mindjárt látni az izlam hivőinél is.

A keresztyénség volt azon üdvös mozgalom, mely a nők megszabadulását elöször meghozta. Az üdvözitő nagy szava, midőn a zsidók a házasságtörő nőt hozzá vezették, hogy megkövezzék: „ki tisztának érzi magát köztetek, az vegye az első követ fel!“ mint napsugár lövelt a bünös emberek közé, és megalapitotta azon szent igazságot, melynek a nők is részeseivé lettek.

Mindazon népek, melyek az izlamot felvették, idegenek maradtak azon nagy átalakulástól, melyet a keresztyén hit előidézett. Náluk a szerelem, mint volt, kizárólagosan érzéki maradt; s a nötisztelet a szó szoros értelmében véve, nem jöhetett létre. Hol törvény, szokás és vallás a nöt a férfi rabnőjévé, vágyainak puszta eszközévé teszik, ott nőtiszteletet ne keressünk.

Ha egy rajzot állitok elő a keleti nők állásáról, olvasóm e rajz és azon kép között, melyet a költők a keleti viszonyokról szoknak festeni, ritka ellentétet találand. Voltak- e előbb keleten valóban oly nők, mint Lallah-Rukh és Zuléikha, nem tudom; hogy ma hozzájok hasonlók sem Persiában, sem Törökországban elő nem fordulnak, merném állitani.

A töröknél a nők a férfiaktól elkülönzött életet élnek, s e nemi elkülönzéshez képest vannak épitve a lakások is.

Ha egy török lakházról kivánunk magunknak fogalmat szerezni, képzeljünk magunk előtt egy magas fehér falat, itt-ott apró rostélyos ablakokkal ellátva. Ez egy török ház leirása, kivülről nézve. E nép, mint ki vagyonát zsarnok kezektől félti, gazdagságának a kül világ előtt semmi jelét nem adja. Hanem annál meglepőbb a gazdagság és fény, melyekkel lakása, ruhája, fegyverei sat. el vannak árasztva.

Az épület földszinti része, melyben a rabszolgák és cse-

lédek laknak, téglából vagy kőből van épitve, az emeletek legtöbbnyire fából. Egy nagy falépcsőn az emeletbe felérve, egy hoszu folyosón találja magát az ember, mely az udvart három oldalról övezi körül. Az épület mindkét szárnyát egy-egy, csinos faragványokkal és válogatott virágokkal diszitett kioszk ékesíti. Az udvarok tágasak, s a fővárosban jobbára márványnyal vannak kövezve; szép időben drága szőnyegekkel terittetnek be. Az udvar közepén márvány-medenczéből a diszes szökőkut löveli felfelé vizsugarait, s az egész udvart oszlopokon nyugvó karzatok, s szép virágcsoportokkal ékesitett terrasszok övezik körül.

A főépület két részre van osztva: az egyiket, mely *selamlik*-nak (salem- litre) neveztetik, a házi gazda gyermekeivel lakja; a másikban, mely *hárem*-nek hivatik, a nők, vagy háremhölgyek tartózkodnak. — Hárem eredetileg szent helyet, menedékhelyet jelent; valóban pedig nem egyéb, mint szokás, törvény és vallás által a szegény nők számára rendelt börtön. A háremet, ha a selamlikkal ugyanazon emeleten fekszik, a gazdagabb töröknél egy sor szoba választja el ettől, mely szobák *mabéin*-oknak (szó szerint „mindkettő közt“) neveztetnek. Gyakran azonban a selamlik az első, a hárem pedig a második emeleten van.

A férfiosztályban a szobák tágasak és kényelmesek. Az ajtó felett valami mondat arany betükkel irva látható, mely valószinüleg a Koránból van véve. Szép tükröket, festményeket, réz- és aczélmetszeteket, vagy más képeket itt hiába keresünk; asztalokat, szekrényeket s egyéb nálunk megszokott butorokat is csak ritkán találunk. Leginkább pamlagok és kerevetek vannak a török lakásokon divatban, melyek nappal ülő vagy pihenő-helynek, éjjel pedig ágyaknak használtatnak. A szobák persa, syriai vagy egyiptomi drága szőnyegekkel gazdagon fel vannak diszitve; drága szőnyegek, diszes czafrangok és rojtok ékesitik a pamlagokat és kereveteket is. A divánteremben az ablakok drága függönyökkel s egyéb ritka diszitményekkel ékesitvék, s sajátságos redönyök által ugy vannak alkotva, hogy a teremben levő világosságot tetszés szerint lehessen nevelni, vagy kevesbiteni.

A selamlikból a hárembe lépni, csak a házi gazdának

van joga; ez házi szentély, hová a család közel rokonai, sőt még a szolgák és heréltek sem juthatnak. A kivételes eset nagyon ritka, s egyedül a házi gazda tetszésétől függ.

A háremhölgyek minden szükségét és szolgálatát a mellettök levő rabszolganők látják el, kik a hárem mellett fekvő kis közlekedési szobából hajtják végre urnőik parancsait, anélkül, hogy lábaikat a küszöbön kitennék. E kis közlekedési szobának az udvarra néző falába egy szük nyilás (törökül *dolab*-nak neveztetik), mint nálunk az apáczák zárdájában látható, van alkalmazva oly módon, hogy az tologató ajtócskák által belől kivül bezárható. A rabszolganők e nyiláson veszik be az urnőiknek szükséges szereket, s általuk az egész közlekedés a hárem és a szolgálatot teljesitő rabszolgák között e nyiláson történik, a nélkül, hogy rabszolga és rabszolganő egymást látnák.

Ha egy hárem rajzát kivánják olvasóim látni, olvassák egy szemtanu jellemző leirását. Frankl, ki barátja F. orvos protectiója utján egy gazdag török háznál mint vendég fogadtatni szerencsés volt, a jeruzsálemi háremekről igy ir:

A nélkül, hogy magunkat bejelentettük volna, a gazdag Effendi Faedi házába léptünk. Egy szük és sötét előcsarnokból a kiinduló lépcső egy nyilt terrassra vezetett fel. Itt a fel s alá sétáló házi ur a legbarátságosabban fogadott minket, s rövid szóváltás után felszólitott, hogy ha kedvünk van, kövessük öt a hárembe, mely egy emelettel magasabban feküdt.

Kinek ne volna kedve az ily megtiszteltetés elfogadására?

A lépcsőn felérve, egy kis előcsarnokban egy ajtó előtt találtuk magunkat. Az ajtó mellé lerakott néhány pár himes saru és sárga czipő arra mutatott, hogy benn többen is vannak.

Az ajtón benyitva, a nem épen öreg, de korosnak kinéző házi asszonyt négy, már férjhez ment leányától környezve beszélgetés közt találtuk. A fiatal asszonyok egyike Naplusban lakott, de özvegységre jutván, a szülői házba tért vissza. Orvos barátom, mint Európában a házi barát, a legszivélyesebben, majdnem öleléssel fogadtatott, s nekem a divánon helyet mutattak.

A szóváltás orvos barátom és a család között arab nyel-

ven folyt. Az egész beszélgetés oly tárgyak és viszonyok körül forgott, melyek rájok nézve közösek voltak; de melyet én, minden physiognomiai tehetségem mellett sem érthettem meg. A beszéd közt tehát időm és alkalmam volt, hogy a jelenetet és személyeket bővebben megszemléljem.

A jókora szobából négy ablak nyilt az utczára, melyek üvegtáblák helyett farostélyokkal voltak ellátva, oly módon, hogy az utczára könnyü és kényelmes kilátást engedtek, anélkül azonban, hogy a kinézőt az utczáról meg lehetett volna látni. Falhosszant egy láb magasságú széles divánok voltak huzva, tarka kelmével bevonva. A padló szép szönyegekkel volt beterítve.

A nők szinesen csíkolt bő ruhákba voltak öltözve, a ruha melle annyira nyitva állt, hogy a kebelt az azt takaró finom rózsaszin fátyolon keresztül könnyen lehetett látni. Fejöket szép tarbus ékesitette; szemeik, ajkaik és arczaik ki voltak szépitve. Az arczvonások kellemesek voltak ugyan, de sem különös jelentőséget nem mutattak, sem valami igéző hatással nem birtak. A körmök és tenyerek sárgára voltak festve.

Fátyolukat a nők állukon időnkint összevonták, de csak azért, hogy azt megint leesni engedjék; ugy, hogy ezt inkább látszottak szokásból tenni, mint szándékosan. A próféta törvénye itt, mely a gondos beleplezést rendeli, mint kelet sok más helyein, erejét vesztette.

Egy fiatal, de feltünően buja abyssiniai rabszolganő nekem, a szokásos néma köszöntés mellett, limonádét és vizipipát hozott. Haja, mely kissé göndör volt, szabálytalan fürtökben omlott barna, bronzszinü arczára, melyet a világos barna szemek kedvező hatással emeltek ki. Orra rövid, de szabályos volt; és csak a kiduzzadt ajkak, melyek az alabástrom-fehér fogsort méginkább kiemelték, s a sajátságos arczszin árulák el, hogy a nő idegen fajhoz tartozik. A házi ur észrevehette, hogy szemeim hosszabb ideig a rabszolganőn tapadtak, mert jóizüen mosolygott; s megtudván később, hogy egy barna fiut magammal hozni szándékom, tolmács által kérdezteté tőlem: vajjon nem választanék-e inkább egy barna lányt, mint egy barna fiut.

Az özvegy nő mindnyájok közt legvidámabb volt, s

enyelgő tréfája az orvossal határt nem ért. Hozzám fordulva, kérdezteté tőlem az orvos által: miért engedem meg, hogy ő nőtlen életet éljen; s hogy én házas vagyok-e? Midőn az utolsó kérdésre igennel feleltem, tudni kívánta tovább, hogy csak egy feleségem van-e?

„Mi nyugoton két nőt nem vehetünk feleségül“ lőn részemről a felelet.

E feleletre szomoru részvéttel sohajtá: „szegények!“ — Erre folytatá mindjárt vigan:

„Mi lehet elötted a földön szebb egy asszonynál?“

„Négy asszony, mondám, mint a te prófétád minden hivőjének megengedi.“

A nők nevettek, s a házi gazda mondá: „Te eszes frangi (frandzsi — franczia) vagy; én csudálom a te okosságodat. Hanem ti nyugoton téves hitben vagytok irántunk. Nekünk ritkán van több egy feleségünknél; hanem mi feleségeinket, ha nem vagyunk megelégedve velök, magunktól eltaszithatjuk, s helyettök tetszésünk szerint mást választhatunk.“

A nők komolyan és változatlan tekintettel hallgaták a házi gazda szavait; mindig tiszteletet mutatva iránta, midőn ez beszélt.

Erre az özvegy kérdezteté tőlem, hogy mi feleségeinket szoros őrizet alatt tartjuk-e? s midőn tudtára adtam, hogy nálunk minden nő saját és férje becsületének maga az öre, s hogy az ő őrizetökről csak ótalom értelmében lehet szó, felelé: „A férj szeretetének neje iránt semmi sem nagyobb bizonyitéka, mint az, ha ő nejét szoros őrizet alatt tartja.“

Egy órai tartózkodás után, mindnyájok sajnálatára búcsut vettünk. A nők, mint ez az angoloknál dicséretes szokás, szivélyességgel nyújtották kezöket, s minket egész a szoba ajtajáig kisértek.

A törököknél orvos csak a legveszélyesebb esetekben, a házi gazda jelenlétében, vagy különben szigoru felvigyázat mellett, bocsáttatik a hárembe. Ő a szenvedő nőt leplezetlenül láthatja ugyan; de a betegség kipuhatolása tekintetéből a beteg kikérdezésén kivül, alig engedtetik meg neki több, mint hogy ennek üterét megtapinthassa, azt is csak csipke-

szöveten keresztül. A közönséges betegségek asszonyok által gyógyittatnak. Ezek viszik a szülészek szerepét is, kik kevés tudománynyal birnak ugyan, de tapasztalati ügyességök által a nép bizalmát annyira megnyerték, hogy a betegek inkább ragaszkodnak hozzájok, mint az orvosokhoz. Gyermekágyasoknál szülész egyátalában nem használtatik. Ez előttök oly hallatlan dolog, hogy a legnagyobb szégyen bélyegzi azon családot, melynek valamelyik tagja szülész segitsége által jő a világra.

A török hajadonok szigoru felvigyázat alatt, s igazán szüzi szeréremmel neveltetnek. E tekintetben oly féltékenyek, hogy fátyol nélkül még saját kertjökben sem mernek sétálni, ha meggyőződve nincsenek a felől, hogy férfi őket meg nem lesheti. Nálok nem kell félni attól, hogy a házhoz járó fiatal zene-, nyelv- s egyéb mesterek, lelkiismeretlenül használt szabadságok által mételyt hintenek az ártatlan lány gyenge szivébe. Előttök az ilyenek egészen ismeretlenek.

A tulságos felvigyázás mellett a háremhölgyek közt a kalandok majdnem a lehetlenségek közé tartoznak, s mit ezekről gyakran beszélnek, legtöbb esetben nem egyéb, mint puszta valótlanság. Ha a szigoru felvigyázat mellett volna is alkalma valamely háremhölgynek ily kalandokra szert tenni: nagyon szilárd elhatározással kellene birnia; mert ők jól tudják, hogy az ily kihágások szigoru büntetést vonnának magok után. A házasságtörő nő, ha vétke bebizonyul, a korán engesztelhetlen szavai szerint halálra köveztetik.

Szinleg szigoru törvény; valóban pedig nem egyéb, mint karikatura. Mert ugyan e törvény arra nézve, hogy valamely nőt házasságtörés miatt elitélni lehessen, négy tanut kiván. Már pedig egyik nő sem bolond, hogy eféle dolgokat négy tanu előtt kövessen el. Sőt e törvény egy további rendelete által a nőkre nézve még enyhébbé válik. E rendeletben ugyanis ez mondatik: „Hanem azokat, kik egy nőt becsületében támadnak meg (fajtalansággal vagy házasságtöréssel vádolnak), és négy tanut állitani nem tudnak, 80 ütleggel korbácsoljátok meg, és a tanuskodásra többé soha ne ereszszétek. .... Ha pedig a férj vádolja feleségét, s magán kivül tanut nem állithat: ugy tartozik négyszer Istenre esküdni, s ötöd-

ször Isten átkát magára hivni, ha hazudnék; ellenben, ha a nő négyszer megesküszik, hogy férje hazug, s ötödször Isten haragját hivja magára, ha igazat nem mond: ugy minden büntetéstől szabad legyen.“

Kitetszik ebből, hogy e törvény koránsem oly szigorú, milyennek látszik.

Ezek szerint tehát a keleti nők annyiban erényesek és hívek, a mennyiben erre őket a külső kényszer szoritja. Azon női erényről azonban, mely külső kényszerre nem szorul; mely annál emelkedettebb, minél függetlenebb viszonyok közt nyilatkozhatik: a keleti hölgyeknek fogalmuk nincs, és nem lehet. Az ő erényök nem szivökben fekszik, hanem helyzetök kényszerüségében.

Egyébiránt ne kárhoztassuk őket, ez nem az ő hibájok, hanem a nevelésé, a szomoru viszonyoké, melyek között felnőnek. Gyermekkoruktól fogva a hárembe zárva, a férfiak képző-társaságától eltiltva, a szív, a kedély és szellem képezésétől megfosztva, minden gazdagságok és fényök mellett is a mi fogalmunk szerint elhagyott és szánalomra méltó életet élnek. Ha csak a kertbe mennek is ki, hogy fris léget szíjanak, ez nem történhetik másként, mint gondos beburkolás és felvigyázás mellett. A templom (mecset) látogatása is csak érett korukban engedtetik meg; s igy a szegény nők nemcsak a társadalmi élet minden élvezetétől vannak megfosztva: de épen legszebb korukban még a vallás által nyújtható vigasz is meg van tőlök tagadva.

Egyetlen közlekedésök a külvilággal abból áll, hogy ablakuk redőnye megől némán nézik, mi történik és kik járnak az utczán, a nélkül, hogy valakihez szólhatnának, vagy alulról megpillanthatók volnának. A mi fogalmunk szerint valóban nem nagy vigasztalás; mert, ugy hiszem, szép nőnek ép ugy érdekében van másoktól láttatni, mint másokat látni.

Nyilvános mulató-helyeken ritkán jelennek meg, s ha megjelennek is, a férfiaktól egészen el vannak zárva. Rokonaikat szintén ritkán látogatják meg.

Hazulról elmehetnek ugyan, mikor akarnak, de minthogy az utczán járás uri szokás elleni dolognak tartatik: különösen az előkelőbbek ritkán mutatják magokat az utczán. S

ha olykor akár a módosabb hölgyek kivételt tenni kénytelenek, akár pedig közönségesebb osztályu nöket látunk kimenni, általános a szokás: hogy török nő férje karján, vagy oldala mellett az utczán soha meg nem jelenik; s ha európai nők férjök karján, kivált fátyolozatlanul az utczán sétálnának, bizonyosak lehetnének a felől, hogy a pórnép gunyának teszik ki magukat.

Ha a keleti nők az utczára kimennek, magokat annyira elburkolják s képöket annyira befátyolozzák, hogy alig lehet rajtok egyebet látni, mint mire maguknak a látásra szükségök van, tudnillik szemöket.

A nőnem ily elkülönzését és arczok elfátyolozását nem Mohamed hozta be először. Ez ázsiai szokás, mely a legrégibb időkből származik. E szokás a Korán által szentesítve, s annak szigoru rendeletei által megóva, mainapig változatlanul fentartotta magát. E szokás alapja az, hogy az asszony magát csak férje kedvéért ékesitse, s kecseit csak ez előtt tárja fel. A keleti férfi jogosnak és illőnek tartja, nőjét szigoru vigyázat alatt tartani a végből, hogy kecsei más férfiak szivében vágyakat ne ébreszszenek. A próféta törvénye erre vonatkozólag igy szól: „és mondd meg a hivő asszonyoknak, hogy süssék le szemeiket, őrizzék meg szüzességöket, és ne takarják fel kecseiket; és hogy ők fátyolukat keblökre bocsássák és kecseiket férjökön kivül senki másnak ne mutassák.“

Ezért a keleti hölgy, ha kimegyen, szép lábacskáit jókora lábbeliben rejti el, s finom termetét meglehetősen bő ruhákba burkolja be. Otthon azonban oly finom czipőket kell hordania, minők még nálunk is ritkaságok volnának, s magát a legnagyobb gonddal kell csinositania s ékitenie.

Nem mondhatjuk, hogy e rajz kedvező szinben tünteti elő a keleti nők életét; és mindemellett nem kell hinnünk, hogy a keleti nők, életök ily egyhangúsága s szabadságuk ily korlátoltsága mellett is, magokat oly szerencsétleneknek tartanák, minőknek mi gondoljuk őket. Ők jobb sorsot nem ismernek, s igy meg vannak elégedve azzal, mely nekik kijutott. Sőt ők a keresztyén nöket sajnálják, hogy ezek férjök féltékenysége által oly kevéssé gyötörtetnek; ők nagyon sajnálják, hogy a keresztyén férjek nejeiknek megengedik, hogy

ezek az utczán leplezetlenül járhassanak, hogy bármelyik férfival szóba állhassanak, és — szörnyüség! — még idegen férfiakat is maguknál elfogadjanak. Mert keleten a férfi szeretete ennek féltékenysége által méretik. Ép úgy, mint a köznépnél némelyik asszony azt tartja, hogy férje öt nem is szereti, ha néha meg nem ütlegeli.

Hát ha a török hölgyek még az utczára is alig járnak ki, ki veszi nekik azokat a szép ékszereket, a drága gyöngyöket, azokat a gyönyörü ruhákat, melyek oly festöi alakokká varázsolják?

E szükségekkel legtöbbnyire a divat- és pipereárusnék látják el, kik majdnem egész boltot hordanak be a háremhe. A többi bevásárlásokat a legidösb rabszolganö a bazaron szokta elvégezni, ki, ha kivül jár, szintén gondosan befátyolozza magát.

Az utczán megjelenö nök felette nagy gondot forditanak arra, hogy valami illetlenséget el ne kövessenek. Épen ugy találják magokat szegények az utczán, mint valamely falusi paraszt ember találja magát nagy urak társaságában. Egy férfinak sem szabad öket az utczán megszólitani, még ha saját felesége volna is. Az utczán menö hölgy után visszanézni, illetlen dolognak tartatik, s ha valaki öket illemsértö szavakkal illetné: bizonyos lehetne abban, hogy ezen áthágása fogságbüntetést vonna maga után.

E nemi elkülönzésnek természetes következménye az, hogy boltosnék, szatócsnék, kofák vagy pinczérnék elö nem fordulnak; s e szabály alól kivételt csak bizonyos vénasszonyok tesznek, kik a háremek számára mindennemü nöruha és pipereczikkeket, meg játékszereket árulgatnak.

Minden család egészen elkülönözve él, minden összeköttetés és társadalmi érintkezés nélkül; s a két nem minden családban megint minden családi társalgás nélkül tölti napjait. A férj nem mehet be nejéhez, ha ennek anyja, növére vagy más közel rokona látogatóban van. S ha a bemenetelt el nem mellözheti: be kell magát jelentetni, hogy a látogató nöknek idejök legyen az eltávozásra, vagy arczok befátyolozására. E szabályt maga a szultán is tiszteletben tartja.

Barátság-, kötelesség- és illembeli látogatások a keleti

hölgyeknél egészen ismeretlenek. A nő, bármily rangu legyen is, nem tartozik magát a másiknak bemutattatni, még a szultánnénak sem. Férjeik lehetnek egymás között barátságban, hivatalos összeköttetésben, vagy bármely más viszonyban, az rájok nézve mindegy; ők erről tudni sem kötelesek. A férjek közt való viszony a nőkre semmi illemtani befolyással nem bir.

Csupán kétszer évenkint, a bajram nagy ünnepén, vagy házasság, szülés és környülmetélkedés eseteiben engedtetik meg a legközelebbi rokonoknak, hogy férjnél levő nővéröket vagy rokonukat, rabszolganői jelenlétében, rövid időre, meglátogathassák. A férfiak közől tehát a közelebbi rokonok azok, kik előtt a török nő fátyol nélkül megjelenhet.

Családi társas mulatságok, estélyek, tánczvigalmak s több ily az európai nők előtt megszokott és kedvelt mulatságok a török nők előtt ismeretlenek, vagy nagyon ritkák. Miképen ülik meg a házassági ünnepélyeket, később előforduland. Mi a tánczot illeti, erre nézve áll azon töröknek naiv észrevétele, ki egy európai tánczvigalom alkalmával látván, mily nagyon elfáradtak a tánczosok és tánczosnők, sajnálattal tette azon észrevételt: hogy nálunk az ily terhes munkákat a rabszolgák szokták elvégezni. A török nők között a cserkesz rabszolganőket kivéve, tánczot senki sem tanul. Az ily fáradságos mulatság a törökök és török nők kényelmes életével teljes ellentétben állana.

A nyilvános fürdők csaknem egyedül képezik azon helyet, hol különböző háremből a nők nagyobb számmal összejönek, s maguknak alkalmat vesznek: hogy szépségöket, ruhájokat és ékszereiket egymásnak fitogtassák. Itt is töltik el, mennyire szerét tehetik, a napnak legnagyobb részét, s egyuttal versenyt tartanak, hogy egymást csevegésben és dicsekvésben felülmúlják. Fürdő után puha szőnyegekre nyújtóznak ki, s itt órákig fecsegnek egymás közt, kis csészécskéből fekete kávét szörpölgetve, s hozzá drága csibukból a füstgomolyokat kényelmesen eregetve. Ezen csibuk ritkasága, ruhájok és arczuk szépsége, ékszereik drágasága s rabszolganőik száma teszik a mértéket, mely szerint egymás közt rangfokozatot foglalnak el; ezek képezik az arányt, mely szerint egy-

mást tisztelik vagy lenézik, dicsérik vagy gyalázzák, csodálják vagy irigy szemmel nézik.

A toilette a keleti nönél huzamosb időt veszen igénybe, hanem ha felöltözött, szebb és bájolóbb alakot Rafael ecsetje sem képes előállitani. A keleti nö haját lefüggö fürtökben hordja; testén bö és hosszú felsö köpenyt visel atlaszból vagy tafotából, melynek bö ujjai a könyökig érnek. Ezalatt egy könnyü selyemből vagy más drága kelméből készült hosszu öltöny diszlik aranynyal és ezüsttel kivarrva, a kebelnél csinosan kivágva, s mindenik oldalon drága gombsorokkal ékesitve. Karcsu derekát himzett bársonyból, atlaszból vagy börből készült s drágakövekkel kirakott öv szoritja; lábát bokáig érö selyem pantalon, azon alul finom atlasz-czipök diszitik; fejét a szép tarbus, nyakát igaz-gyöngy-sorok, karjait pedig gyémánttal kirakott karpereczek ékesitik. Ehez járul a gyönyörü sugár termet, a szabályos arcz, a derült szép homlok a szép metszésü száj s a tüzes fekete szemek.

Azon török, nök, kikről kevésbbé gondoskodott a természet, különféle szépitö és festö szereket használnak, mint péld. coholt a szemöldök festésére, melyeket különösen szépeknek tartanak, ha azok a szem felett szép fekete ivekben hajlanak össze. Erre tehát különös gondot forditanak. Használnak még fehéritö és pirositó szereket is; a pirositó szert, ha gyengébb, arczuk szinezésére, ha haragosabb, ajkaik pirositására használják. Szépnek tartják azt is, ha a körmök kékre vagy sárgára vannak festve.

A haj minden időben és minden népeknél a nönem egyik legfőbb diszének tartatott, s azért különös gonddal ápoltatott, gyakran pedig müvészeti surrogatumok által gazdagittatott és kosmetikus szerek által szépittetett. A keleti nök e tekintetben mindig a természetes egyszerüséggel, az egészséges izléssel tartottak: a nyúgotiak ellenben a müvészetet aknázták ki, hogy hiu vágyaiknak hódoljanak, hogy természet feletti szépségeknek látszassanak. A szép barna és fekete haj nem volt előttök többé szép, hanem fehéret, sárgát, vagy bármely más szinüt kivántak helyette, csak azt nem, a mi szép. A hajipar korszakot kezdett alkotni; mig a franczianök hajokat puderozni kezdették: a római dámák addig szép sötét hajukat azon

szőke vagy sárga szinüvel kivánták felcserélni, melyet a germán hölgyeknél láttak. Evégből Németországból vagy festő szereket hozattak, vagy német hölgyek hajából készittettek parókát, s azzal idomtalanitották el fejöket, s takarták el azt, mi magában véve szép volt, saját hajokat; főleg akkor, midőn ama hajfürt-épitmények divatba jöttek, melyeket számos római császárnő képszobrán még ma is szemlélhetünk. A nyugoti nők között ily módon egy teljes hajépitészet fejlett ki, mely a franczia nők által a 17-dik században megint felkapva, rövid időn oly nevezetes virágzásnak örvendett, hogy némely női frizurák a 13 hüvelyk magasságot már-már meghaladták.

E nagy haladásnak végső eredménye aztán az lett, hogy mig a keleti hölgyek természetes egyszerüséggel viselt hajékitményök mellett az izlés és szépség példányai maradtak: a nyugatiak addig a természettől ajándékozott szépséget elvetették, divatvadászat rabjaivá lettek, s kificzamodott izlésök a müvészettől kölcsönzött idegen portékákat arra, hogy saját magukból torzképeket csináljanak. E hajépitészeti versenyt most a krinolin-verseny váltotta fel.

A török nők rendes foglalkozása a henyélés, kávézás, csibukozás vagy szivarozás, öltözködés és fürdés. A férj nappal ritkán látogatja meg nejét, sőt még az étkezés is elkülönítve történik. Ha az ebéd a háremben van, a nő még akkor sem eszik együtt férjével, hanem a szolgálatra vigyáz addig, míg ez az ebédet elvégezte; maga pedig csak azután ül az ebédhez. Rendes eledelök: rizs, burgonya, juh- és marhahuspogácsa, zsíros sütemények, kaviár, osztriga, mandula, füge, olivia s több effélék. Italuk: friss víz, mandolatej, limonádé és fekete kávé, többnyire czukor nélkül. A szeszes italok a Korán által szigoruan el vannak tiltva. A szegényebbek nem asztalra, hanem padlóra terítenek, s villa helyett a gazdagabbak is leginkább csak ujjaikat használják.

A nők a házi gazdasszonysághoz semmit sem, vagy igen keveset értenek; a piaczi bevásárlásokat férjeik vagy rabszolgáik végezik el, a házi gazdasszonyi egyéb munkákat pedig a rabszolganők. Mindenik asszonynak, ha csak nem felette

szegény, van egy rabszolganője, ki helyette a gazdasszonyi teendőket végzi.

Az anyák gyermekeiket gondosan ápolják s ezen kivül kötéssel, varrással s egyéb női munkával foglalatoskodnak. Zene, olvasmány és magasabb női műveltség ritkán fordul elő. Ebben leginkább a cserkesznők tesznek kivételt, kiket a rabszolgakereskedők irásban, olvasásban, himzésben, zenében és társalgásban oktattatnak; de csak azért : hogy e nevelési költségeket aztán a szegény nők vevőjétől gazdag uzsorával vehessék ismét be. A keletieknél ezen nők volnának azok, kik a görögöknél szerepelt hetärekkel összehasonlíthatók.

Ha nem sok dicséretest mondtam és vagyok mondandó a keleti hölgyekről : ki kell emelnem egy nemes vonásukat, mely által árnyékot vetnek sok európai nőre. Nálunk a művelt Európában nem egyszer lehet látni, hogy az anya kisdedével keveset törődik, azt a cselédre bízza, s maga addig kedvencz ölebecskéjével mulat, vagy más időtöltést keres magának. Ez a török anyáknál nem így van. Náluk általános azon dicséretes szokás, azon igazán anyai szeretet, hogy kisdedeiket, ha a képesség megvan, saját emlőjökön táplálják; ha erre nem képesek : egy rabszolganőt vesznek a kisded mellé dajkának, ki azon pillanattól kezdve, melyben hivatalába lép, szabad lesz, s mint a családhoz tartozó rokon, úgy tekintetik.

Egész Keleten általános azon szokás, hogy a család dísztelenségének s mintegy szerencsétlenségnek tartatik, ha az elsőszülött leánygyermek. Ezen vonás, mely az ókor minden népeinél, sőt még a mai művelt Európában is, noha már szelidebb alakban fellelhető, a nőnem állására nézve igen jellemző. Oka ezen ösztönszerű megkülönböztetésnek mind az ó-, mind az ujkori népeknél, mind keleten, mind nyugaton, meglehetősen ugyanaz. Ez azon önállás, mely a férfiaknak mind természeti mind moralis, mind anyagi, mind szellemi szempontból sajátja. Az emberi társadalom még fejletlen korában, midőn a családfő kezében volt a család kormánya, törvény és szokás szerint az első szülött fiura jutott az atyai vagyon,

s evvel együtt nemcsak a család kormánya, de annak védelme is. A családi kormány kezelésére és annak megvédésére a nők már természetöknél fogva kevésbbé képesek, de kevésbbé is alkalmasok, mint a férfiak. Ez lehet tehát az egyik ok, melynélfogva nagyobb öröm töltötte el a szülői kebelt, ha az elsőszülött fiu, mint, ha leány-gyermek volt; és ez a régi viszonyokra vonatkozhatik. A másik ok, mely a mai viszonyokra alkalmazható, az lehet : hogy a fiu önállóságánál fogva, ha azon kort elérte, magáról gondoskodhatik; a leánygyermekről ellenben másnak kell gondoskodnia; a fiu rendszerint az atyai háznál, az atyai örökségben marad, tehát szülei mellett, s szükség esetében ezek gondozója, ápolója lesz; a leány a legszerencsésebb esetben is, ha t. i. egy jó házasság által elgondozást talál, a szülői háztól megválni s ezeket elhagyni kénytelen; a fiu a családot fenntartja és tovább terjeszti, s ha igyekszik, a család diszére válhatik, annak fényét emelheti; a leányban, mint mondják, a család kihal, családi neve mellékes dologgá válik, s idegen nevet veszen föl. Ez lehet tehát oka annak, hogy a figyermek születése, főleg, ha elsőszülöttségről van szó, a szülőkre nézve sokkal örvendetesebb esemény, mint a leánygyermeké. Ezen ösztönszerü előszeretet az ember természetében fekszik s még az oktalan állatoknál is fellelhető.

Ha a nevelésről kell szólanunk, meg kell vallanunk, hogy az keleten azon állásponthoz képest, melyet nyugaton magának kivivott, nagyon rosz lábon áll. A gyermekek keleten a szülői háznál nyernek oktatást, s ez sem igen terjed tovább, mint a Korán legfőbb czikkelyeinek betanitására. Nyilvános tanintézetek csak az ujabb időben állíttattak fel Konstantinápolyban, és ezek is a nőnembeli ifjuságra nézve csak ugy tekintendők, mintha nem is léteznének. Leánytanodák és növeldék keleten nincsenek; sőt a nőnem állásához képest alig is volnának lehetségesek. A nevelési ügy ily gyönge állásából s a nőnemnek a férfiaktóli elkülönítettségéből magyarázható aztán azon szomorú körülmény, hogy keleten a nőnem szellemi és társadalmi kifejlettsége roppant módon hátra van. Száz nő között, ha közép számítást veszünk, alig található öt, ki olvasni és irni tudjon, s ezer között alig ta-

lálható ennyi, ki zenét értsen, s magasabb női műveltséggel birjon.

A lányok négy—öt éves korukban eljegyeztetnek, midőn még azt sem tudják, mi az eljegyzés; és tizenkét tizennégy éves korukban férjhez adatnak, midőn a női és anyai szerepről fogalommal sem bírnak. Igy még gyermekkorukban feleséggé és anyává válnak. Egy tizenöt éves nőnek már két—három gyermeke van, de gyakran második—harmadik férje is.

Az eljegyzés a keleti hölgyeknél oly korban történik, midőn a külvilágról még kellő eszmélettel sem birnak; a férjhezmenetel szintén azon korban, melyben az asszonyi és anyai szerep komolyságát felfogni sem képesek. Férjhez adják őket anélkül, hogy tudnák kihez; mert leendő férjöket csak az esküvőnél látják először; és férjhez adják őket anélkül, hogy megkérdeztetnének vagy kihallgattatnának afelől, van-e szándékuk férjhez menni vagy nincs, és viseltetnek-e vonzalommal, szeretettel a kijelölt jegyes iránt vagy nem. Keleten ritka az eset, hogy a leány magának szabadon választhatna férjet. Ott szokásban van, hogy a menyasszony bizonyos mennyiségü jegyajándékért engedtetik át a vőlegénynek, s ilyenkor nem kérdezik : hogy szereti-e vőlegényét, vagy nem : és akar-e hozzá nőül menni, vagy nem. Ott, hol a nőnem állása oly függeteg, oly gyámság alatti, mint a mozlemeknél, hol a férfi a nőben nem lát egyebet, mint vágyainak alacsony eszközét : ritkán jut a szegény lánynak azon öröm, hogy saját tetszése szerint választhasson magának férjet.

A házassági szertartás a mozlemeknél nagyon egyszerü. A jegyesek rokonaik jelenlétében az *imam* előtt a mecsetben kinyilatkoztatják, hogy egymást házastársul venni kivánják, az imam rájuk adja áldását, és megvan a frigykötés. Ez az ünnepélyesebb házasság, melynél az érintetteken kivül senki sem lehet jelen. A másik módja az összekelésnek az, midőn a jegyesek két tanu előtt nyilatkoznak, hogy egymást házastársul elvenni kivánják. E nyilatkozatot a nő részéről, ha nagykoru, meghatalmazottja adja, ha még kiskoru, akkor atyja vagy legközelebbi férfi rokona. A férfi a jegyajándékot

kifizeti, s ez az ő részéről szintén beleegyezésnek tekintetik. A jegyajándék megfizetése elkerülhetlenül megkivántatik; a legkisebb 10 *dirhemben* (mintegy 2 pfrt. 30 kr.) van megállapitva.

Ha a házasság megköttetett, a menyegző mind a völegényi, mind pedig a menyasszonyi háznál oly nagy fénynyel és pompával tartatik meg, mint csak azt a vagyoni körülmények megengedik. A hölgyek a menyegzői ünnepélyen is a férfiaktól elkülönítve, a háremben, a férfiak pedig a selamikban mulatnak, esznek, isznak és csibukoznak. A táncz-mulatságot még menyegző alkalmával sem ismerik.

Keleten a legrégibb időktől fogva a soknejüség, ágyastartás és a házassági köteléknek könnyü feloldhatása divatozik. A próféta minden hivőjének megengedi, hogy négy törvényes feleséget vehessen, ágyast pedig annyit tarthasson, a mennyi neki tetszik, vagyis a mennyit eltarthat. Sokan azt mondják, hogy a soknejüséget keleten Mohamed hozta volna be elöször. Ez nem áll. A soknejüség keleten Mohamed előtt emlékezetet haladó időktől fogva divatozott; söt a próféta azon volt, hogy azt, a mennyire lehet, szükebb korlátok közé szorítsa. Magának ágyasaival együtt tizenhárom felesége volt.

A próféta törvénye, mely a soknejüséget megengedi, igy szól: „vegyetek házastársul a nők közöl, kik nektek tetszenek, kettőt, hármat vagy négyet; de ha féltek, hogy nem jól cselekesztek, vegyetek egyet; vagy vegyetek olyakat, kiket jobb kezetek szerzett“ azaz: rabszolganőket.

A törvény ez intézkedése persze nagy kedvére van a férfiaknak; mert akár legyen feleségök, akár nem; akár egy legyen, akár több: ágyast annyit tartanak, mennyit csak eltarthatnak. Ezen életmódban azon nagy könnyüség van, hogy az ágyasoknak nem kell külön háztartást adni, s e viszony a férfiakat korán sem köti le annyira, mint a törvényes házassági viszony.

Noha a Korán a soknejüséget megengedi, e szabadsággal mindazáltal, ha a szultánt, az ország nagyait és némely vagyonosabbakat kiveszünk, kevesen élnek. A szegényebbek-

nek egy nejök van csak, mert módjok nincs, hogy többet tartsanak; s a módosabbak nagyobb részének egy neje van csak, mert a török a házi nyugalmat és békét szereti, mi több nő között fenn nem tartható; mert mindenik maga kiván a férj kedvencze, szerelmének egyedüli tárgya lenni, s ebből aztán folytonos harag, gyülölség és veszekedés származik.

Hogy tehát a férfi ez asszonyi természetből származó bajokat elkerülje, a Korán által engedett szabadsággal más módon él, tudniillik a több nőt nem egyszerre, hanem egymás után tartja. Vannak férfiak, kiknek életökben harmincznegyven feleségök; és vannak nök, kiknek tiz—husz férjök volt.

Semmi sem könnyebb, mint a feleségtől elválni. „El vagy taszítva“ mondja a férj két tanu jelenlétében nejének, s ez elegendö arra, hogy a feleség feleség lenni megszünjék. Ellenben a feleség a férj megegyezése nélkül el nem válhatik; kivévén ha ez roszul bánik vele, vagy eltartani nem birja. Ez esetben a nő a *kadi* (biró) előtt panaszt teszen, okait a válásra elöadja, s ekkor a kadi kényszeríti a férjet arra, hogy az elválást maga kérje.

A férj elküldött nejét másodszor is elveheti, de már harmadszor csak azon esetben, ha a nönek időközben más férje volt.

Ez már előfordulható esetben mégis baj. Mert könnyen megtörténhetik, hogy a férj már kétszer elküldött nejébe megint bele talál szeretni, s szerencsétlenségre a nönek időközben más férje nem volt. Hamarjában férjhez menni és megint elválni, részint a szerencsétől függ, részint pedig a férj akaratától. Hogy lehetne tehát mégis segiteni a bajon? Ezen is segit a mohamedanus. Egy rabszolgát vásárol, az kölcsönös megegyezés után a kétszer eltaszított növel házasságra lép s azt vele végrehajtja. Az ur következő nap a rabszolgát az asszonynak ajándékozza, s ez ajándék által a házasság megszünik, mert egy szabad nő rabszolgájának felesége nem lehet, noha lehetne oly módon, ha a rabszolgát szabadon bocsátaná. Ily módon el van hárítva az akadály, s a férfi volt nejét harmadszor is feleségül veheti.

A törökök sokszor speculatióból is házasodnak, csakhogy a nyereség itt is a férfiak részére üt ki. Vannak a törökök közt is vállalkozó szellemü iparlovagok, kiknek vagy keresetök nincs, vagy dolgozni restelnek, megélni mégis kényelmesen szeretnek. Az ily nagyreményü leventék a házasságból csinálnak hasznos speculatiót. Elvesznek két három feleséget, de olyanokat, kik öket munkájok után kitartják; ök magok meg gond nélkül élnek kedves feleségeik mellett.

Ha a mohamedánnak több felesége van, ezek közöl rangra és tekintélyre legelökelöbb az, kivel legelöbb kelt egybe; és ez *es-sittnek*, elökelö asszonynak neveztetik. A törvény a férjnek azt parancsolja ugyan, hogy mindenik nejét egyformán szeresse, s öket kegyeiben egyformán részesítse. A törvény ezen kivánsága azonban, ha a szegény férj emberi gyarlóságaitól ment volna is, a nök csábjai miatt, nem teljesíthetö. A nö minden varázs és csábeszközeit felhasználja arra, hogy csak ö fészkelje be magát férje szivébe, hogy csak ö legyen egyedül a legkedveltebb. Evégre a rendelkezésökre álló csábitó eszközökön kivül babonához is folyamodnak, s varázsló szereket, szerelem-italokat és talizmánokat is használnak. Egyiknek persze gyöznie kell, s ekkor kezdödnek a női ármányok és cselszövények minden nemei; s igy mindamellett, hogy mindeniknek külön konyhája és külön háztartása van, folytonos haragban és gyülölségben élnek egymás között.

Ha egy muzulmannak rabszolganöjétöl gyermeke születik, azt vagy magáénak ismeri, vagy nem; ha magáénak ismeri, a rabszolganöt többé se el nem adhatja, se el nem ajándékozhatja; hanem eltartásáról gondoskodnia s halála esetére felszabadítnia kell. Ha a gyermeket magáénak nem ismeri, akkor a gyermek maga is rabszolga lesz.

Olykor megtörténik, hogy az úr rabszolganöjét, ki neki gyermeket szült, szabadon bocsátja. Ez esetben, ha a növel tovább is kiván élni, öt nejéül kell elvennie.

A rabszolganönek a törököknél sajátlag jobb dolga van, mint az asszonynak. Az asszonyt a férj magától eltaszíthatja, midön neki tetszik, csakhogy gyermekágyas idejében róla gondoskodjék. Az eltaszított nö elöbb férjhez nem mehet,

mint elválásától számítandó három hónap után, s ha terhes állapotban vált el, nem előbb, mint negyven nap mulva szülése után. A rabszolganőt ellenben el nem küldheti, arról gondoskodnia, sőt nőül venni köteles.

Az úr rabszolgáját férjül s rabszolganőjét feleségül adhatja, kinek tetszik. E tekintetben ugy intézkedhetik, mint akar; de a már összeházasítottakat egymástól többé el nem választhatja.

Ha valamely asszony özvegységre jut, mihelyt a gyászidő kitelt, azon igyekszik, hogy minél előbb férjhez menjen; mert az özvegyasszony a törököknél valami szerencsétlen teremtménynek tartatik. — Az anyák, ha elsőszülött gyermekök fiu, szerencséseknek tartatnak. Az ő tekintélyök gyermekeik számával növekszik.

Ha az asszony az engedelmességet férje iránt megtagadja, a férj őt a *kadi* előtt bepanaszolja. Ha a vád két tanu által bizonyíttatik, az asszony engedetlennek bélyegeztetik s a férj az ellátási kötelezettség alól fölmentetik anélkül, hogy a nőnek elválnia szabad volna. Ezáltal a nő a férjhez mehetésben gátolva van, s egyuttal kényszerítve arra, hogy férjével kibéküljön.

A muzulmannak keresztyén vagy zsidó nőt feleségül venni nem szabad; de ha mindazáltal azt erősíti, hogy a keresztyén vagy zsidó nőbe, mint mondani szokás, halálra beleszeretett, vagy ha igazhivő (mohamedán) nőt házastársul nem kap : akkor megengedtetik neki, hogy keresztyén vagy zsidónőt vehessen feleségül. Mindazáltal, ha ez eset adja magát elő, a gyermekeket, akár fi- akár nőnembeliek legyenek azok, a maga vallásában köteles neveltetni.

Ellenben a mohamedán nőnek semmiesetre sem engedtetik meg, hogy a maga hitfelekezetén kivül, bármily más vallásu férfihoz nőül menjen.

Egy keleti háztartás legnagyobbszerü képét, de egyszersmind a cselszövények, féltékenység, gyülölet és szerelem legnagyobbszerü hálózatát a szultán háreme tünteti elénkbe.

A szultánnak hitvese tulajdonkép egy sincs, hanem

csak vásárlott ágyasai, kik *odalik*-oknak neveztetnek. A császári háremnők száma különböző volt. Az előbbi szultánok alatt rendszerint ezerre rugott; a mostani alatt a háromszázötvenet nem haladja meg. E nőseregnek fele négerekből áll, kik közönségesebb házi szolgálatokra alkalmaztatnak.

Az egész hárem-személyzet négy osztályra : ugymint a *gedeklik* (választottak), az *ustak* (urnők), *sahczirdak* (ujonczok), és *oshariak* (rabszolganők) osztályára különíthető el. Az első osztályban csak tizenketten vannak, kiválasztva a legbájosabb és legmüveltebb fiatal lányok közöl, kik a szultánnál apród (page) szolgálatot tesznek.

A császári háremben a legelső helyet a *kadine*-k foglalják el, mi annyit jelent, mint hitestárs, anélkül, hogy valóban hitestársak volnának. Ha a kadine-k közöl valamelyik a császárt figyermekkel ajándékozza meg, akkor *haszeky* nevet nyer s különös háztartás rendeltetik számára; holott az odalikok közösen nagy termekben laknak, s nem igen mondhatni, hogy császári ellátásban részesülnének. Ha pedig a császárnak egy *haszeky*-től született fia trónra lép, az anya *valida-szultánnő* nevet kap, mi annyit jelent, mint szultán-anya, és különös palota, s ehhez roppant jövedelem rendeltetik számára; sőt az államügyekre is nagy befolyást nyer.

Abdul Medsidnek, a megboldogult szultánnak anyja *Besma allem* (világ ékessége) egy georgiai rabszolganő volt, ki gyermekkorában Konstantinápolyba vitetett, s ott a császári hárem számára eladatott.

A szultán leányai rendszerint a legelőkelőbb államférfiakhoz adatnak nőül, kik magas származásuknál fogva terjedelmes előjogokkal birnak, s férjök szerencséje gyakran az ő szeszélyöktől függ, valamint bukása is. Az odalikok közöl is sokat államférfiak vagy országnagyok kérnek nőül, hogy ezáltal a szultán kegyét megnyerhessék vagy megtarthassák.

A császári hárem számára a legszebb nők legszebbikei válogattatnak ki, t. i. a cserkesz és georgiai nők virága. A konstantinápolyi főhaminczados válogatja ki őket a rabszol-

gavásáron, s mielőtt a serailba vezettetnének, a háremben szoros vizsgálatot kell kiállaniok. Ha a nő álmában beszél, hortyog, vagy fogait csikorgatja, a rabszolgakereskedőnek visszaadatik.

A lánykereskedés, mely a cserkesz tengerpart és Törökország között régi időktől fogva üzetik, mindig nagy hirben állott. A cserkeszek közt tudniillik aristocratiai ranggög divatozik, minélfogva főnemes és nemes a maga rangján alól nem igen házasodik. Emiatt az alsóbb osztályu hölgyek jó házasságra ritkán tehetvén szert, semhogy otthon közönséges házasságra s ezáltal folytonos sanyaru életre adják magukat : inkább Törökországba mennek, hol bizonyos az út valamely főur háremébe s ezáltal a kényelmesebb életre.

A konstantinápolyi rabszolgavásáron nagy számmal láthatni ily szerencsétlen lányokat, kik szépségök és müveltségök szerint néha roppant nagy összegekért adatnak el. Legdrágább a fehér, s ezek közt leginkább a bájos szépségü cserkesznők; azután következik az atlasz-finom börü, világos barna szemü gyöngéd testalkattal biró bronzszinü abissiniai nő; és ez után a négernő.

A törököknél a nő csak ugy ajándékoztatik el, mint például nálunk egy szép ló. Ha valaki valamely jó hivatalt kiván elnyerni, elöljáróját egy szép nővel ajándékozza meg; s ha valaki épen a szultán kegyét akarja megnyerni, azt alkalmasabb eszközzel alig teheti, mintha egy szép cserkesz lányt ajándékoz neki.

Ezelőtt a rabszolgavásár Konstantinápolyban a keresztyének előtt zárva volt; de már most alábbhagytak e féltékenységgel; s a rabszolgabazart a keresztyén is ép ugy meglátogathatja, mint a muzulman. A bazar-épület Szoliman mecsete szomszédságában van. A kapun belépve egy tágas udvaron találja magát az ember, melynek közepén lépcsős állványok emelkednek, köröskörül pedig rostélyos ablakokkal ellátott deszkabódék diszeskednek. Ép ugy néznek ki, mint madárkalitkák, vagy állat-mutató bódék.

A lépcsős állványokon tisztes muzulmanok pamlagon nyujtóznak, s csibukjokból a füst-gomolyokat kényelmesen

eregetik felfelé. Ezek a rabszolgakereskedők. A bódék rostélyzatán fehér, fekete és bronzszinü nők néznek kifelé, szemökben könyeket csillogtatva, vagy kétségbeesést, közönyös elszántságot és tompa érzéketlenséget tükröztetve arczaikon.

A rabszolgabazarnak nélkülözhetlen kellékét azon matrónák teszik, kik az eladandó nőket megvizsgálják s azok hibáit vagy jeles tulajdonait a venni szándékozóknak tudtára adják. Az árát egy rabszolganőnek fiatalsága, szépsége, müveltsége, s különösen a tánez- és zenébeni ügyessége határozza el. — E nyilvános bazaron egyébiránt csak közönségesebb rabszolganők árultatnak, az igazán szépek és válogatottak külön épületben tartatnak, hová a nagy közönségnek bejárása nincs.

Konstantinápolyban a rabszolgavásár nemcsak a bazaron üzetik, hanem házaló kereskedésben is. A házaló kereskedést a rabszolganőkkel főleg a zsidónők folytatják, kik a rabszolgaszállitó hajók járását, megérkezését s a szállitmányok minőségét igen pontosan ismerik. Ilyen keleten a nők sorsa!

Hanem azt még nem láttuk : mi lesz a szultán paradicsomából, a bájos odalikokból, ha a szultán meghal! A szultánanya, mint a többi kadinek és odalikok is, ha a szultán meghal, egy elkülönített palotába szállíttatnak át, s itt töltik el a legnagyobb egykedvüségben örömtelen és unalmas napjaikat.

A törökök a nők választásánál a származásra semmit sem tekintenek. Náluk aranymondatul használtatik, hogy : „az igaz gyöngyök a tenger iszapjaiban találtatnak; a legjobb nők pedig a nép legalsóbb rétegeiben.“

Amily érzékinek látjuk a mohamedánoknak életét e földön : ép oly érzékinek festi a vallás azt a más világon. A próféta azon hivőinek, kik szorgalmasan imádkoznak, böjtölnek, alamizsnálkodnak s a bucsukat szorgalmasan látogatják,a más világon nagy jutalmakat igér. Ez igéret szerint a legkisebb jutalom, mely az igaz hivőre a paradicsomban várakozik : 80,000 rabszolga, 72 szép és fiatal feleség egy igaz gyöngyökből, jáczintokból és smaragdokból kirakott sátor,

Ebéd alatt 300 inas szolgál, kik mindennap háromszáz féle ételt arany tálakban hordanak fel, s ez ételek közt a legutolsó falat is oly jó izüen fog esni, mint a legelső. A paradicsomban bort is szabad inni, mi e földön el van tiltva. Ezen kivül örökké tartó fiatalság, leirhatlan boldogság és el nem enyésző kéjmámor van igérve a paradicsom lakosainak.

A szegény nők élete tehát a paradicsomban is csak oly alárendelt lesz, mint e földön. Róluk a próféta ott is ugy megfeledkezett, mint itt.

Ha nem irigylendő a kép, melyet a keleti hölgyek sorsáról olvasóim elébe állítottam : dicsekedve kell kiemelnem, hogy a törvény a nőket mindenütt pártolja és férjök nyers bánásmódja ellen minden lépten védi és ótalmazza. A törvény feljogosítja a nőket, hogy azon férfiut, ki őket becsületökben megsérti, megmérgezzék, vagy különben megöljék. Ha a nő férje által bántalmakkal illettetik, joga van őt a kadinál bepanaszolni, és ez többnyire a nő javára határoz. — Hasonló ótalomban részesíti a törvény a nő vagyonát is. A női hozomány a Koran szerint sérthetlen, s az asszonytól semmi esetben el nem vétethetik. Ezért sok férfi, hogy magát vagyonbeli bukás esetére biztosítsa, a házassági szerződésben egész vagyonát felesége nevére iratja.

A török törvény e részben igazságosabb és enyhébb, mint akár a germán akár a római, melyek a férjnek megengedik, hogy nejét testi bántalmakkal sanyargassa. Sőt igazságosabb és enyhébb a franczia törvénynél is. Mert noha Francziaország régi időktől fogva azon földnek ismertetik, hol a nők iránti hódolat és udvariasság a többi országok ellenében mindig a vezérszerepet vitte : mégis épen Francziaország az, hol a nép legalsóbb osztályától kezdve a legmagasbig naponkint történnek és majdnem büntetlenül intéztetnek el oly dolgok, melyekhez hasonlót Keleten hiába keresünk. Francziaországban a törvény a legroszabb férfi kezébe oly fegyvereket ad, melyek ellenében a védelem a legjobb nőnek lehetlenséggé válik. A franczia törvényhozás a nők irányában még nagyon mostoha.

A persáknál a nönem állása kevés eltéréssel ugyanaz, mi a törököknél Nagyobb különbséget és több méltánylást találunk már a tatároknál a Fekete tenger mellett és Dhagestanban. A két nem közt való viszony legszabadabban mutatkozik a cserkeszeknél a Fekete-tenger mellett. Itt a fiatal lányok fátyolozatlanul, őrizet és kiséret nélkül járnak kelnek, férfiakkal tetszésök szerint társaloghatnak egész férjhez menetelökig; és itt mindamellett sokkal szigorubb erkölcsösség uralkodik, mint kelet bármely más népénél; még a keresztyén georgiaiakat és örményeket sem véve ki.

Hogy a nönem állása nálunk most sokkal függetlenebb és jobb, mint volt a nők tiszteletére nézve annyira magasztalt középkorban : ugy hiszem, senki sem fogja kétségbe vonni. És noha korunkban a férjek gyakran több szabadságot engednek hatalmuknak, mint kellene; noha nem csekély visszaélések hangzanak fülünkbe : mégis bátran elmondhatjuk, hogy nálunk nyugaton a nők állása sokkal szabadabb, sokkal méltányosabb és emberiebb, mint bárhol a földön másutt.

Egy igen bő forrása a szerencsétlen házasságoknak az, ha a lány nagyon fiatal korában megy férjhez. Hogy e részben szerencsés kivételek is vannak, magától értetik; mégis igaz marad az : hogy nem jó, ha a lány még gyermekkorában asszonynyá lesz. A gyermek és asszonyi kor és élet közt igen nagy hézag van!

A mi mérsékelt égövünk alatt, hol a kifejlödés sokkal lassubb, mint keleten, a szellem és a test teljes kiképződése nőknél ritkán következik be előbb a huszonegyedik évnél; már pedig soha sem tanácsos : hogy a lány asszonynyá és anyává legyen, még mielött teljesen megérett volna.

Fiatal leányra nézve a tizenöt és húsz év közötti kor a legkényesebb s egyszersmind a legveszélyesebb. Mily irányt a nő ezen éveiben kap, az maradandó és elhatározó befolyásu lesz egész életére nézve. Mit egy fiatal lány tizennégy éves koráig tanul és lát, meglehetösen közönyös; mi ellenben a tizenöt és husz év közötti korban reá nézve befolyással van, az határozott irányadója lesz egész életére nézve.

Ez években tehát semmi sem üdvösebb és semmi sem áldásosabb, mint a gyönge leány elméjét komoly tanulmányokkal foglalkodtatni, szivébe a szép, jó és nemes iránti fogékonyságot becsepegtetni, s figyelmét köréhez illő foglalkozásokra irányozni. Ezek az ártatlan időtöltést, a szende mulatságokat nemhogy kizárnák, sőt ildomos beosztás által azok bő forrásává válnak.

A legnemesebb hajlamok is a legbotorabb lépésekre vezethetik a nőt, ha eszményi iránya komoly foglalkozás által üdvös ellensulyra nem talál. A legtöbb kinövések az ugynevezett „jó társaságokban“ találhatók leginkább, hol külső kényszer és belső ösztön hiánya a komoly foglalkozást nélkülözhetővé teszik. A munkásság az, mely becset ad a férfiunak ugy, mint a nőnek; s hol az hiányzik, ott kezdődik a romlás.

A Molnárék kisértete.

Irta GYŐRY VILMOS.

„De hallja kend, sógor, Isten engem ucscse,
Ha pap esküdnék is, nem hiszem én úgy se!
Nem hiszem, nem hiszem, hogy nincsen kisértet,
Három éjjel eljött . . . ott ni . . . ott kisértett.

A Molnárék pad*)-ján ott jár minden éjjel,
Zakatol, dörömböl, lót fut szerte-szélylyel,
Ha éjfélt üt, eljön . . . tudj' a mennykő honnan,
S hajnali kakasszó űzi csak el onnan!"

Sebes a zivatar, bugó szél zugása, —
Sebesebb, szaladóbb villám czikázása,
De bizony sebesebb futó hirnek szárnya:
Alig kelt, a falut azonnal bejárja.

Szél elől bemehetsz házba vagy kunyhóba,
Villámot foghatod villámhárítóba,
De olyan masinát nem talált fel senki,
A ki a hirt tudná gyalogossá tenni.

Szalad is, repül is, — viszi sebes szárnya,
Házból ki — házba be, — szökik szájról szájra;
S furcsa, hogy ő nemcsak ily gyorsan tud *jöni*:
Hanem a milyen gyors, úgy szokott is *nöni*.

Az egyik azt mondja: „Molnáréknál kisért!"
A másik tudja már: hogyan, mikép s miért?
A harmadik pedig hitet is tesz rája:
„Hamisan lett gazdag a háznak gazdája!"

*) Padlás.

„Most látszik! . . . Tudjuk már! . . . Hát *ilyen* ő kelme!?“
— És mit ki nem talál a furfangos elme?! —
„Most tudjuk, hogyan nőtt egyszerre az asztag . . .
A ki *így* dolgozik, könnyen lehet gazdag!“

„Persze úgy! . . . Háborús gonosz idők jártak,
Ezüstös, aranyos urak nála háltak;
Azoknak *bementét* ország-világ látta;
Kijöttét senkisem . . . . Isten se bocsássa!“

Szegény Molnár Pétert búsítá e beszéd
Mert a nagy gyanunak ő is vette neszét
Végre minden ember kerülte, — nevette, —
Csoda-e, ha ő ezt a szivére vette?!

Elkövetett mindent, hogy félbeszakaszsza;
De — a beszéd olyan, mint a fűnek gazza;
Akárhogyan nyesed, dulod, ölöd, vágod,
Harmadnapra többnek s bujábbnak találod.

„Hogyha nem kisértet, menjen föl hát, tessék!
De jó lesz vigyázni, hogy hanyatt ne essék!
Mert a kinek lelkét, *annyi minden* nyomja
Azt a bünnek átka, könnyen földre vonja!“

. . . . Molnár Péter tudta, — s tudta Isten jobban:
A mivel vádolták, — nem volt bünös *abban*;
A végső batkáig — utósó fillére
Munkás szorgalmának volt jutalmi bére.

De mi tagadás benn, — volt biz egy más, — volt, volt!
Mit más elfelejte — most ő arra gondolt;
Most jutott eszébe: de nem a *gazdának*,
Hanem a *gazdagnak*, a lányos *apának*.

A tavaszszal történt . . . van vagy öt hónapja,
Molnár Péter uram azt a nagy hirt kapja:
Jó lenne vigyázni a háza tájára,
A háza tájékán egyetlen lányára.

Ha este az öreg elfeküdt pihenni
Juliskája a kis kertbe szokott menni,
Nem hogy a virágok bokrát locsolgassa,
De a „*mákvirágot*“ Bandit csókolgassa.

Bandi pedig béres, — az ő kis bérese,
És ez a gazdának a lyányát szeresse!
„De már engem ucscse, az a koldus pára
A szemét se vesse arr' a gazdag lányra!“

No hogy aztán eljött a legelső este,
A szerelmeseket az apa megleste :
Rózsabokor mellett szegény hű cselédek
Ugy ölelték egymást! A csók nem ért véget!

Dehogy nem ért véget! Ugyan mit is mondt[illegible]!
A haragos villám ott ütött le nyomban,
A legelső csóknál : az apa szózatja!
. . . Azt az estét Julcsa még ma is siratja!

A legény meg elment . . . s hogy ne, — olyan szókra?!
Ki tudja hová lett?! . . . Hallgat a hir róla.
Katonának állt-e, — vagy a sirba szállt-e,
És bujdosó lelke kisértetté vált-e?!

„Eh! ki hinne ilyest? . . . ki gondolna arra?
Felmegyek, — megnézem . . . erre meg amarra!
Csak itthonn volna még valaki . . . de semmi!
Félni?! Uram Isten! . . . fel merek én menni!“

Váltig biztatgatta Molnár Péter magát,
S várta — de nehezen — a setét éjszakát;
A mig világos volt : tele bátorsággal,
De ez fogyni látszott a világossággal.

Végre jött az éjfél . . . Most már menni kéne.
Megindult, — megbotlott, ajtó küszöbébe.
Rosz jel ez, — de azért tartott a padlásnak . . .
Kezdete akkor lőn ott a dobogásnak.

„Ejnye ez a lámpás!“ csak is ennyit monda,
És visszairamlék, ott abba' a nyomba' ;
Rázárta a szoba ajtaját magára,
„Üssön meg a mennykő!“ s reszket keze, lába.

S hire ment ennek is, — valaki megleste —
Molnár a kisértőt, mely bátran kereste;
Nótát is csináltak másnap már felőle,
Harsogott az utcza mindkét vége tőle!

S végre annyira ment ez a kényes dolog,
Hogy Molnár eszében nagy gondolat forog:
Eladja földjeit . . . eladja a házat,
És a rosz falunak mond „Istenhozzádat!“

Eladja a földet? — annak most nincs ára;
S ugyan hol találna vevőt *ilyen* házra,
A melynek falait „a bűn emelé fel
A melybe kisértet jár el minden éjjel!“

Hiába, hiába! Törte marta magát . . .
Nappallá tette a nyugtalan éjszakát . . .
Az sem használt semmit . . . Nincs tanács, hiába!
. . . Hát egyszer egy ember benyit a szobába.

Molnár Péter ott ült az asztalnak sarkán
Neki búsult fejét két kezére hajtván;
Szőke szép leánya kérdezte . . . kinálta:
Étel-ital ott állt . . . mi haszna? Hiába!

„Adjon Isten jó nap!“ — Molnár feltekinte
„Fogadj Isten, Bálint.“ A leány is szinte.
Az ember csak ott áll, — katonás stellungban,
Mintha volna most is az egreczirungban.

Látszott a katona minden izén voltán;
A merre világ van, ő mindenütt volt tán;
Tul a nagy tengeren . . . Taliánországban,
Harminczkét esztendőt szolgált egy folytában.

Nagy deres bajusza szörnyen ki volt csapva,
Fél gyertyaszál vala annak áldozatja;
Szemei villogtak, — tele bátorsággal
Szemben állt százszor is, talán a halállal.

No hanem az orra, már az gyanuságos
Piros volt, virító, csupa borvirágos;
Azt látszott mondani: teljes életébe
Az *italféle* volt legfőbb ellensége.

„Gazduram — igy kezdé — tudja-e mért jöttem?“
„„Nem biz én, — de azért üljön le mellettem.““
„Köszönöm, tudom én jól az emberséget.“
Hanem mindamellett a kancsóra nézett.

Ismerte Molnár is a vitéz gyengéjét
Hogy örök szomjuság égeti gégéjét;
Itallal kinálta. Nem került sok szóba
Csak egy árva csepp sem maradt a kancsóba!

Juliska sietett ujra a pinczébe
Bálint meg odaült Molnár közelébe, —
Megsimítá bajszát a baltenyerével
Aztán szóba kezdett, ilyetén beszéddel :

„Mit busúl kegyelmed? Üsse part a gondot!
Hol tele a pincze, hogy lehetne gond ott?!
Rakva minden kamra . . . tele a padlása . . .“
. . . Molnár összerettent . . . „Ezért jöttem, lássa!“

„Ezért jöttem — mondá — tudom okát fokát,
Tudom, mi az, a mi annyi bút s gondot ád;
De csak rám kell bízni, — én megszabadítom,
Nagy szomoruságát örömre fordítom.

Kisértet?! Szeretnék szembe nézni véle
Meglátnám : tőle én, — vagy tőlem ő fél-e?
S ha csupa lélek is, — ezer lelke légyen
Kirázom a lelkét . . . Isten úgy segéljen!

Álltam én silbakon, temető szélében,
Legeslegsötétebb éjfél közepében;
Száraz fa nyikorgott, szél süvöltött, dult fúlt :
Csak a bajuszomnak a hegye se mozdult!“

S e nagy bátorságnak dicső emlékére
Megint lenézett a kancsó fenekére; —
S valamint a szomjas a teli kupának :
Ugy örült a gazda a vitéz szavának.

„Már igy jól lesz minden! ez aztán az ember!
Hol van olyas, a mit ő megtenni nem mer?
Hiába! katona! . . . bátorsága edzett!“
Molnárnak a dolog igen igen tetszett!

Hisz' csak *egy* legyen, ki elől merjen menni
A nyomában tüstént ő maga fog lenni;
S egyik is, másik is, — majd követi őket, —
Nevetséggé teszik, a most nevetőket.

S el is határozták egy ülő helyükben :
(Forogván sok minden szájukban s fejükben)
Még ez éjjel járnak a dolog végére ;
Mi lesz a teendő . . . mi lesz annak bére?

Egy esztendős malacz, — másfél köböl árpa;
Meg egy rugott bornyú, — vagy annak az ára;
Tiz itcze pálinka . . . „Legyen tizenkettő!“
„„Legyen tizenkettő, — üsse meg a mennykő!““

Bálint pedig rögtön a pad kulcsát kérte,
Hogy ő a csatatért előbb megszemlélje.
A padlás ajtaja napok óta zárva . . .
Csikorgott, nyikorgott, megkenetlen zárja.

De azért a vitéz ment, semmit se félve
(No a nap is sütött, mint ez szokás, délbe')
Összenézett mindent, . . . zeget zugot, sarkot,
S önmagának ilyen kis mondókát tartott :

„Ott az a nagy rakás kukoricza csőben . . .
Ha talán erre jár, — zörög leesőben;
Ni amott lyuk is van . . . de hát *lábnyom* nincsen?
Majd utána járunk . . . *szép Juliskám, kincsem!*“

Mert hát a vitéz úr mindváltig azt hitte :
Kisértő szerepét *élő ember* vitte ;
‚Leány van a háznál . . . pénz meg a ládában,
Sokat látott s *tett* ő katonakorában !“

Felnézett. Pócz gyanánt ott vagy tiz szál deszka;
Lábújhegyre állott . . . „Üsse a part ezt a! . . .“
(Odatettek holmi káposztát s zöldséget,
Hogy lenn a kamrában meg ne rontsa fére g

„Itt sincs ; . . . no de sebaj . . . majd eljön ő kelme;
De nevetném, ha úgy szépen megölelne.
Tudom Istenem, az el ő szorításra
Megérzi hogy nem az, — kinek jöttét várta !

Igy maradjon minden, hogy ne sejtsen semmit . . .
Igen, — de ha erős, markos ficzkó ? Eh, — mit!
Majd segítek akkor egy nagy ordítással, —
Oszt' többen is leszünk . . . Csak győzze futással!“

És a mikor lejött elevenen, épen,
Molnár felmosolygott szíve örömében . . .
‚Csakhogy baja nincsen!‘ „No de majd lesz másnak!“
S párja nincs a rá tett bakás kacsintásnak.

Azon közben éj lett. Az őszi nap fáradt;
Megvetették neki valahol az ágyat,
Arra nyugat felé, ott a tulsó szélen,
Egész nap gyalogolt . . . lefeküdt hát szépen.

S hogy magát álmosan felhőkbe takarta
Ezt a lappangó éj használni akarta, —
Utána lopózott, — sugarát elszedte
S ha még annyi vón' is, — szűrujjába tette.

Lett aztán sötétség . . . teljes homályosság,
Nincs egy garasára égi világosság;
Mintha minden csillag kisértettől félne
Mind behúzta magát felhők közepébe.

S mégis csak furcsa az emberi természet,
Sehogy se szeretjük az ilyen setétet,
S minek fényes nappal jóizüt nevetünk,
Ilyen öreg este könnyen megijedünk.

Az ilyen setétben szellő zizzenése :
Szellemek szárnyának suhogó lengése,
Ha a butor pattog : kisértetek járnak,
Lengenek, lebegnek falakon az árnyak.

Tudok olyan embert, a ki egyszer éjjel
Véletlen felébredt s alig nézett szélylyel :
Hát olyan siralmas nyögést hall a házba',
Hogy az égnek meredt minden hajaszála.

Felkölté a házat . . . asszonyt, lányt, cselédet;
„Mi baja?“ „‚Kisértet! Hogyan nyög!“ „Kisértet!“
Sikongtak rikongtak . . . s reggelre látták csak
Hogy a szél süvöltött : törött volt az ablak.

. . . Molnárék tájéka csippel csuppal tellett;
Valami neszének megint lenni kellett;
S ezzel is úgy vagyunk : bár félünk s rettegünk,
Az ily látványoknál ott lenni szeretünk.

Persze a toronyban nem akadsz órára,
A bakter szava volt a falu órája;
S ha ez néha álmos (s pedig hogy ne vó'na!)
Kilenczkor is „*tizet ütött már az óra!*“

„Hallja minden háznak ura
Tizet ütött már az óra,
Tüzre vizre vígyázzatok
Hogy károkat ne valljatok!“

Elhangzott az ének a setét nagy éjbe,
Megfogózott a hang a suhogó szélbe,
Repült egy darabig, — azután elesett, —
S mint előbb volt, megint minden oly néma lett.

A nézők gyülöngtek, ki itten, ki ottan, —
Egy pár itt, — egy pár ott, — falhoz huzódottan, —
Hol kettő, hol három, — de sehol *magányos*,
Mintha a bátorság volna tán hiányos.

Mindegyik oda néz a ház ajtajára;
Nyilik-e, — jönnek-e? . . . Jönnek valahára!
A szobában vártak . . . bátran, — csatakészen . . .
Hát egyszer dörömböl. „No fel most merészen!“

Legelől jött Bálint, a menet vitéze,
Balkezében lámpás, — bot a jobb kezébe';
Utána ment Molnár, még egy pár cseléddel,
No tudom, hogy ez lesz „az utósó éjjel!“

Jutni a padláshoz az udvaron végig,
Lobog a lámpásuk . . . de az ajtót érik;
Közelebb a nézők félve, sugva jönnek . . .
Bálint és a gazda már fölfelé mennek.

No mi lesz . . . no hogy lesz?! Lépnek hármat, négyet, —
Dörömböl iszonyún ott fenn a kisértet.
No még egy . . . és még egy . . . mindjárt ott fenn vannak!
. . ; De abban a nyomban alá is zuhannak.

„Uram Jézus, segíts!“ Csak alig ordítja,
A lámpást magától messzire hajítja;
És a kik felmentek, négy, öt, hat lépéssel,
Egygyel is lejönnek, — de persze eséssel.

Dörömböl ottfennt is . . . de dörömböl lent is, —
Még az is leesik a ki fel nem ment is;
Egy sikoltássá lesz annyi *soknak* szája
S megtisztúl az udvar, — s az egész ház tája.

Iszonyú látomány, a mit látni kellett!
Akárkiben is elállna a lehellet;
Két villogó szeme, — — szarva... kecskekörmök...
Lihegő piros nyelv . . . ez maga az ördög!

Nem ember, nem Bandi . . . de egy csoda állat;
„Jaj nekem, végem van, bonts leányom ágyat!“
Nem tudott aludni . . . mégis álmot látott,
Akárhogy takarták, — izzadott és fázott.

Bálint is odább állt . . . elment minden kedve,
Csak alighogy zörgő csontját összeszedte, —
Sohse jött malaczért, — sem a bornyujáért,
Sőt a mi legcsodább : nem a pálinkáért!

A leány meg ott ült, atyja ágya mellett,
Nefelejcs szeméből köny hajtja a könyet;
Csak zokog s a beteg arczát simogatja . . .
Hiába szól hozzá, — nem felel az atyja.

S hogy ott ül, — könyeit vegyíti sóhajjal
Megy az éj, — jön a reg, — rózsapiros hajnal;
Napsugár betekint a ház ablakába
S szelid álmot csókol, a kesergő lányra.

Kinos virasztásban minthogy kimerültek,
Végre mind a ketten ott elszenderültek, —
Az egyik, — alva is kisértetet látott, —
A másik : szerelmet, — édes boldogságot!

. . . Délre is járhatott. Fenn a nap az égen;
Szerteszét tekintett a földi térségen,
S láthatta őszi táj halvány hervadását,
S egy utas embernek halványabb orczáját.

Láthatta : hogyan jött, s hogy az erdőszélen
Odaült pihenni, — egy tölgyfa tövében;
Odaült, — odadült, de nem aluvásért,
Hanem a falura való pillantásért.

Halavány arcza volt a sugár legénynek,
Valami bánata lehetett szegénynek;
A tele tarisznya ott a lába mellett:
Hijába jött a dél, — egy falat se kellett!

Sa mint ült: könyökét baltérdére tette,
Halavány félarczát kezébe fektette;
Igy nézte a falut, vagy inkább egy házat . . .
Minden pillantása: szerelem és bánat.

Zizegett, — susogott repeső őszi szél,
Hullongott a fákról hervadozó levél;
Mint hogyha ezek is örömek volnának
Melyeket elhervaszt kegyetlen bubánat.

S a hogy ült szomorún: kolomp hangja hangzik,
„Hajsz Villás, — hajsz Lombár!“ . . . az erdő viszhangzik.
Aztán nagyot pattan négy ökör ostorja
Delelő madarat — ágról felzavarja.

S hol a kanyargó út az erdőnek tér el,
Amott jön négy ökör egy rakott szekérrel,
Tündöklik a naptól, oly fehér a szőre,
Nagy teher — de azért haladnak előre.

A legény csak nézett, csak nézett merően . . .
Látta a szekeret hozzá közelgőben,
S hogy s ne ismerne már messziről rája,
Hisz' ez a négy ökör, ez az ő igája!

S fel is kelt, — odament, — közel az útszélhez
„Villás hó!“ — igy szólott nyájasan ökréhez;
Megállt a négy ökör, — mind megállt egyszerre,
Fordíták fejüket az utasemberre.

Nyikorgott az iga, — a mint odanéztek,
„Villás te, — Lombár . . . hát, ti még rám esmértek?!“
S mig igy szólt hozzájuk lányszelid szavával,
Egy könyet törült el az inge ujjával.

S nézett a béres is, ki fenn ült egy ládán;
De csak egy pillantás, — s állt a maga lábán;
„Bandi te! a biz a! hát te hol jársz itten?!
Bimbó ne! Hohahó! Te vagy? Hozott Isten!“

Bandi volt csakugyan, az a régi pajtás,
De sápadtá tette arczát a sohajtás!
Az a sok sóhajtás Molnár Juliskáért,
Szíve szerelméért, — kedves galambjáért.

A mikor elűzték a leányos házból,
Elment ő világgá . . . s majd ki a világból,
De eszébe jutott az édes szülője :
Hogyha ő meghalna, — mi lenne belőle?!

Nem ment hát se viznek, se nem katonának,
Hanem egy gazdánál beállott szolgának,
S a mi kis bére volt, most is pénzzé tette
S szegény szülőjének majd mind elküldötte.

S úgy látszott, mintha tán kezdene feledni;
Jaj dehogy! Kezdett ám még jobban szeretni!
Csakhogy mig tavasz volt s mig tartott a nyárba',
Nem igen ért reá gondolni a lányra.

De mikor őszre járt . . . s fecske gólya mentek, —
Támadtak szivében bánatos érzelmek.
Mit csinál a kis kert? . . . meg a rózsafája? . . .
Mit csinál a világ legszebbik rózsája?!

Hervad-e? virul-e? Tán férjhez is adták . . .
Tán a lakodalmát új borra ellakták . . .
. . . Ha hervad is, bánat, — ha virul is, bánat . . .
Vágy, epedés, aggás, — egymás után támadt!

Magát erőtette, — de mihaszna tette!
Most látta csak : a lány mily nagyon szerette;
Mily nagyon szerette, — el nem feledhette,
„Menj!“ szólt lent a föld, — „menj!“ szólt az ég felette.

Menni, menni hozzá! még csak egyszer látni!
S ha csak egyszer látta . . . ám jőjjön akármi!
. . . Búcsut vett a háztól, utnak indult ujra,
Láttalan vezette a jó Isten újja . . .

De minderről Bandi csak egy szót se mond ott, —
Elég volt *hallgatni*, mit a másik mondott;
Hegyiről tövére az mind elbeszélte,
A gazdát azóta mennyi minden érte!

„Viszem már — igy végzé — ezt a szekér ládát,
Ma este lányostul elhagyja a házát;
Sógoránál akar még ez éjjel hálni,
Falutól házától, mind meg akar válni.

Eladja a földjét, — ha potom árért is, —
Oda'dja a házat tán egy petákért is, —
De mihaszna minden . . . becsületi nincsen,
Csak igen azt mondják : „Igy büntet az Isten!“

Kétszer elmondani ezeket nem kellett, —
Ingerült haraggal a Bandi betellett,
Kezet fogott. Lombárt végig simitotta,
S itt megszakadt utját nagy gyorsan folytatta.

„Kisértet?! — Igy szólott mentében magához —
Kecskekörmü sátán jár éjjel a házhoz?!
Mily ostoba beszéd! Hát van is kisértet?!
Szégyenére válik hinni ezt a népnek!

Szegény jó tanitónk, nyugtassa az Isten,
Az ugyan hijába fáradozott itten;
Kisértet?!... Bolondság!... de talán Julcsánál.“...
... S kétszer ugy sietett, — s ott termett a háznál.

... A gazda s a leány csakugyan készültek,
A szoba a kamra, majd mind kiürültek,
Az utczán csőcselék leste, várta nézte . . .
„Kotródjatok innen, — pokol fenekebe!“

„Kicsoda?“„„A Bandi!“„„Nem igaz!“„„De az volt!““
De Bandi mindezzel egy cseppet se gondolt;
Nyitja a kis ajtót . . . persze be volt zárva
Hátul került tehát, s úgy ment be a házba.

Elsőbb is a leány találkozott véle
Valamit kihozott fogva a kezébe
Szerencse, hogy nem volt holmi üvegfajta . . .
Leesett . . . s nem volna egy szikra ép rajta!

„Bandi!“ — igy sikolta, s a mit mond, csak ennyi;
Nem tudott se futni, sem feléje menni;
Csak ott állt, — örömmel félelemmel küzdve
Bandi is . . . De Molnár odajött e közbe.

„Bandi tee!“ — igy szólott, de nem gyülölettel,
Sőt inkább örömmel s talán szeretettel;
Azt lehetett látni, arczáról, szeméről;
Egy nehéz kő esett most le a szivéről.

. . . Bandi odaállott a gazda elébe
Bár nem igen mert még nézni a szemébe, —
S bár töredezetten, — végtére igy szóla:
(S hogy igazat beszél, jól tudhatták róla)

„Gazduram, itt vagyok . . . (s elmondotta hiven
Hogy miket hallott ma az erdő széliben) . . .
. . . S hogyha nem járt senki, a dolog végére
Majd felmegyek én ma; szembe nézek véle!“

„Bandi tee!“ — — s az öreg váltig beszélt volna
Hogyha csak egy kukkot szólni tudott volna;
Hanem a nyelve most semmikép se fordúlt,
Mind a két szeméből a könyje kicsordúlt.

Az a bátorítás oly jól esett néki, —
Saját bátorságát ujra nőni érzi;
Ejnye ha csakugyan?!. . . Istenem! . . . maradni!...
Földet megtartani . . . házat el nem adni!

Hiszen Bandi itt van; testestől *lelkestől*,
Nincs mitől tartani, — nincs mit félni *ettől;*
Mástól még kevésbé . . . Lehetetlenség is! . . .
Kisértet?! . . . Bolondság!... Igen, de ha mégis!...

Higyje? vagy ne higyje? — igy küzdött magába' —
Lehet? vagy nem lehet? . . . de hisz' maga látta!
S ha csak káprázat volt? . . . Nem! Az lehetetlen!
Nem csak maga látta, — látták mind a ketten!

Igen, — de amannak volt már a fejében
Juliska ötször is lenn volt a pinczeben . . .
Ejnye, ha csakugyan?! . . . házat el nem adni! . . .
Jó hirt megmenteni, — Istenem! maradni!

... S a mit itt mi szedtünk négyszer is négy rendre,
Azon, a gondolat átrepült egyszerre;
Öröm és félelem, — szánalom *bünbánat*
Mind Molnárnak esett, — mind szivének támadt.

Rá nézett a lányra . . . aztán a legényre
Azután felnézett az Isten egére . . .
Hallani lehetett egy nagy, mély sóhajját :
„Üsse meg a! . . . s *addig*, beszélgessetek hát!“

„Beszélgessetek hát!“ Két szó s mennyi mégis!
Oh van hát a földön, van itt üdvösség is;
Nemcsak búk s bánatok, mik a szivet vivják . . .
Oh van mennyország is . . . szerelemnek hivják!

„Beszélgessetek hát!“ s bement a szobába
S azt a két cselédet ott hagyta magába'.
Jaj de milyen jó volt igy együtt lehetni . . . .
Én uram Istenem, jaj be jó szeretni!“

Kimentek a kertbe . . . Őszi levél hullott, —
De azért ő nékik csupa virág volt ott;
Leültek a rózsa-bokornál szegények :
Csak az Isten tudja, hogy mennyit beszéltek!

Soká nézte a nap ezt a boldogságot,
Nagy utat bejárt, — de még ilyet nem látott;
Legeslegvégül is ő rájuk tekinte,
Bucsusugarával bucsucsókot hintve.

Esti szürkülettel vége van a napnak, —
Tarka szivárványnyal zúgó zivatarnak :
A *kötelességgel* . . . a *beszédnek* vége,
„Áldjon meg az Isten, lelkem mindensége!“

„Látlak-e valaha, hogyha most elmentem?“
„Ülök-e valaha, s ülsz e te mellettem?“
„Megölellek-e még?“ „Megcsókollak-e még?“
„„Megszakad a szivem, áldjon meg a jó ég!““

. . . Bandi aztán fölment rögtön a padlásra
Nem várván a teljes bealkonyulásra;
Ott elhelyezkedett . . . Juliskára gondolt,
S a setét odú is, mindjárt világos volt.

. . . Lassankint az éj felhozta setét árnyát
Kiterjeszté szerte lomha nehéz szárnyát, —
De ma fenn az égen a csillagok égtek
S megszegdelék szárnyát a buta setétnek.

Valamivel később, tizet vert az óra
Valamivel gyérebb a sok bámuló ma;
Valamivel bátrabb a háznak gazdája:
Jaj de sokkal sokkal remegőbb a lyánya.

„Hátha! . . . de nem lehet! . . . Jaj ha vége lenne!
Bízom én dolgomat a kegyes Istenre;
Kicsoda ellene, hogyha te vagy véle:
Én uram Istenem, légy te a védője!“

Összetette kezét, — s kezét a szivéhez,
A szeretet szólott, a menny Istenéhez:
A leghőbb szeretet, legfőbb szeretethez,
Annak imádsága, bizony felhat *ehhez!*

S alig imádkozik . . . hát fel is sikolta,
Úgy dörömböl ott fenn . . . soha sem úgy mint ma!
Dobogás . . . kiáltás . . . lenn, futás, remegés.
Azután siri csend. Azután *mekegés.*

„Megvagy!“ (és ismértek a Bandi szavára)
Gyere csak, leviszlek, adta gonosz pára!“
A lány nevetett is, sirt is, — de csak állott:
„Én uram Istenem, áldott légy . . . oh áldott!“

S tudj' az! . . . majd mit mondtam... tudj' a jó ég honnan,
Két három lámpás is, egyszerre kivillan
„Ahol jön a Bandi . . . valamit hoz ölbe';
Szent Is . . .! Két szarva van . . . és négy kecskekörme!“

Volt bizony szarva is, körme is volt néki,
Mind kaczag, a ki már közel jött és nézi . . .
Bundája, szakálla . . . lihegő nyelvecske . . .
S hogyne, hisz a mit hoz: *fekete bakkecske.*

Hát . . . volt a szomszédnak egy nagy bakkecskéje,
Valahogy ráakadt ez fenn a zöldségre,
S nem gondola semmit: az *enyim* s *tieddel,*
Azt tartá ő kelme: ha találod, vedd el!

A mikor este lett, — senkitől se tartott,
Egyenest a szomszéd padlásának tartott;
Gazdája udvarán volt egy rakás öl fa,
Oda fel . . . onnan meg fel a padláslyukra.

De bizony magasan vala a pócz néki,
Fel kellett ugrálni és még ugy sem éri,
Dörömbölt, szaladgált . . . döfte, rugta, lökte . . .
Egy-egy kis levélke, — a' is alig jött le.

Tettek oszt' nevetést, sikongást rikongást:
Magát kiki menté, — de nevette a mást;
„Tudtam én . . . mondtam is... nem hallgattak rája,
No most hát, csakugyan . . . hordja el a kánya!"

S bizony majd hajnallott, mire szétoszlottak
Molnárral, de hányan! kezet szoritottak;
„Tudták ők! . . . hisz' *olyast* ki is gondolhatna!
Maga is rosz a ki annak hitelt adna!"

És a sok köszöntés alig ért már véget,
Jaj pedig a Bandi talpa szinte égett.
Menjen-e? maradjon? neki nem kell hála;
S el is megy, ha a lány *úgy* nem néz reája.

De Julcsa ránézett . . . szeme tele könynyel;
Háladás, köszönet . . . vegyítve örömmel,
Azt látszott mondani mindegyik tekintet:
„Csak addig maradj még, mig azok elmentek!"

Elmentek. Megtisztult az udvar egészen,
S vala már a Bandi utramenő készen:
De akkor a gazda, — kezét megszorítja,
S tanum ezer csillag! „Fiam"-nak szólítja.

„De fiam, oly hamar nem mégy te el innét;
Jaj mennyit gyötrődtem . . . te magad se hinnéd,
Sem éjjel, sem nappal nem volt nyugodalmam,
Már az élethez is alig volt bizalmam.

Te adtad vissza azt, mit elveszítettem
Te fiam, a kit úgy megkeserítettem . . .
Becsület, — jó hirnév . . . jó lelkiismeret . . .
A ki mindent megáld . . . az áldjon meg téged!

De fiam, nem elég köszönni csak szóval
Jótettet szoktam én viszonozni jóval;
Mindent visszaadtál . . . mindenemből válaszsz.
Tanum Isten: a mit kérsz, tieddé váll az!"

Hát ha a pinczében tiz kád ezüst állna,
Hátha a gerenda szinaranynyá vállna,
Dehogy is kellene ezüstje aranyja:
„Gazduram . . . ha szabad! . . . a Juliskát adja!“

S mit csűrném, csavarnám . . . Száz szónak a vége,
Persze hogy az lett a Bandi felesége.
Egy hónap se mult el, lakodalmat csaptak,
Három szakácsasszony sütött főzött hat nap.

Nagy udvar hosszában nagy sátrat csináltak
Pántlikás vőfények faluszerte jártak . . .
Hosszú asztal megtelt, a zene meg szólott . . .
Sohse lesz jó kedve, kinek nem volt jó ott.

S pedig volt, kinek a közöröm daczára
Könyei peregtek csendesen arczára,
Sirt, — de nem bújába', hanem örömébe' . . .
A boldog Bandinak az édes szüléje.

Ott is maradt náluk, a holta napjaig, —
Olyan gazdag háznál . . . Szégyenlette váltig!
De ott úgy szerették, — jól gondját viselték, —
Hej meg is áldotta őket értte az ég!

. . . Az öregek napja alkonyodik szépen
A fiataloké van legszebb fényében
Nagy boldogságukat nem zavarja semmi, —
Ilyen boldogságért jó volt *úgy* szenvedni.

Bandi a szomszédtól a kecskét megvette,
Káposztalevelek királyává tette;
A gonosz kecskéje! Sorsa de csak jó volt;
Ma is él még talán, hogyha el nem patkolt.

Ezt a történetet sokszor emlegették,
Sokszor megkaczagták . . . sokszor megnevették,
S Bandi valahányszor meglátta a kecskét
Ha tehette, átkarolta,
A szivéhez szorította
Azt a szép menyecskét!

MIKLÓSVÁRSZÉKI ÉS NAGY-AJTAI

CSEREI MIHÁLY uram.

Történeti elbeszélés. — Irta VÁLKAI IMRE.

I.

Ezer hétszáztizet irtak Urunk születése után, midőn azon szép verőfényes vasárnapi nap felvirradt Brassó városára, melynek legelső sugara már talpon találta a fellegvár majd minden lakosát, ezek közt különösen tekintetes nemes és nemzetes Cserei Mihály uramat de Miklósvárszék et Nagy-Ajta.

Ezen máskülönben senki sem csodálkozott volna, a ki csak a jó urat ismeri vala, tudván, hogy ő kegyelme, mint királyi bellicus commissarius, s amellett igen pontos és rendszerető férfiu, a korai felkelésnek nemcsak nagy barátja, de rendes megtartója is: azonban inkább azon ütközött volna meg némely jó ismerőse, hogy ő kegyelme fogasra akasztá hires testszin nadrágját, sarokba állitá rendes borjubör csizmáit a rézgombos sarkantyukkal, nemkülönben tengeri kutya prémes süvegjét is egy annak szolgáló szegre akasztvan, az ágya lábánál álló ősrégi almáriom tág kebléből kiveszen egy szép aranyos sujtásos violaszin bársony mentét, egy ezüsttel kivarrott kögombos, kék bécsi posztó atillát, s utóvégre ugyanily szövetü, szintén ezüsttel kiczifrált nadrágot, melyekhez később egy pár finom kordovány csizma került ki a napvilágra, pengős ezüst sarkantyuval.

Azonban nem találkozott ily jóismerős, mert a fellegvár lakosai, mint érintök, ma mind szokottnál korábban keltek, s a kik talán már magukat megláttaták, egytől egyig parádéba csapva köszöngéltek egymásnak, bizonyságául annak,

hogy Brassó a mai napon valamely ünnepélynek leszen szinhelye.

A tekintetes ur már annyira készen volt öltözetével, hogy csak szép nyusztprémes, kerecsentollas süvegje hiányzott, midőn olyas forma hallatszott, mintha három gyermek egyszerre akart volna szobájába rontani; Cserei uramnak még csak egy hohó-ra sem volt ideje, midőn inkább betaszitva mint kinyitva lön ajtaja, s azon három gyermeklány ugy talált berontani, hogy a legkisebb szépen a földre bukott, s menten görbe nótát kezdett fújni.

— Apám uram! édes apám uram! — kiáltott a két nagyobb gyermek, apjára rohanva.

— No-no-ni, lánczos lobogó, a kis Zsuzsit meg feldöntöttétek, lélekadta. Mindjárt vedd fel, Klárikó, — szólott boszuságot szinelve Cserei uram, mire a legnagyobb, mintegy kilencz éves, halvány, szép tojásdad arczu lányka odafutott a kicsikéhez, s felemelé, mire az sirását nevetésre változtatván, kitárt karokkal futott atyjához.

— Édesz apám ujam, én isz itt vagyok.

— Jól van, jól van, kicsi galambom. De látjátok, most a ruhátok csunya lett. Pedig szépen felöltöztetett kedves anyátok, látom. Igazitsd meg szivem Klárikóm a kis Zsuzsi ruháját, máskép a jó mamának bajt szerzünk. Igy ni. No hát kisasszonyok, mi ujságot tudtok?

— Én isz ott leszek édes apám! — Én is! — Én isz elmedek!

— No itt van ni! már ismét mindhárman egyszerre beszéltek! Ki a manó értse, mit akartok? — Te szólj először kis mókuskám, piczi lánykám. Hová mégysz hát, hadd halljam csak?

— Hát az édesz mama... az édesz mama medendette... hogy... hogy... a

— Hogy a Brankován vajda — vágott közbe a két másik.

— No csak hadd beszéljen, az, a kinek parancsoltam, — szólt az apa, látván, hogy a kicsike ajkai már már félre kezdtek állani, — hát mit engedett meg kedves anyád, Zsuzsikám, mit?

— Hod a Bajankován vajda doctojának a . . . a . . .
— Gróf Ferrári Bertalannak a . . .
— No, Kájika!
— Az Ágnes nénit . . . .
— No, Annaaa! . . . .

Cserei uram nem állhatta már tovább a nevetést, s csak ennek köszönheté, hogy Zsuzsika a legczifrább sirásra nem fakadt, látván, hogy Klári meg Anna nem engedik végig beszélni.

— Jól van gyermekeim, — mondá az apa, — ha kedves anyátok megengedte, én sem bánom, ha megnézitek a lakadalmi pompát; csak azt igérjétek meg, hogy el nem távoztok kedves anyátok mellől egy pillanatra sem.

— Nem, nem!

— Ugy. — Imádkoztatok-e szépen, mikor fölébredtetek?

— Igen is imádkoztunk, — mondá Klárika komolyan.

— Ugy is kell, édes gyermekeim. Istennek köszönhetitek azt is, hogy ő szent felsége megengedte érnetek a mai napot, melyen ritka ünnepélyességet fogtok látni; hogy oly szüléket nyertetek, kiket érdemesnek tartanak az ország minden rendei magok közé fogadni; Isten adta nektek azt a szerencsét, hogy oly boldog religiótok vagyon, melyben szabadon szólhattok, beszélhettek, gondolhattok; azért tartsátok meg azt szivetekben most és mindörökké. Most pedig csókoljatok meg, édes véreim.

A gyermekek hő szeretettel ölelték át apjokat, ki hozzájok hajolt, s örömkönyet hullatott a kedves leánykák szép arczáira.

E perczben ujra megnyilt az ajtó, s azon egy szép öreg ember lépett be, fehér fürtökkel s bajuszszal, piros arczczal, ki, bár nagy időt látszott immár élni, mégis meglehetős egyenes tartással közeledett a családi csoportozathoz. Midőn a gyermekek megpillanták, egyenkint hozzámentek, kezetcsókoltak, s jóreggelt kivántak; a gyermekeket követé az apa. Volt pedig ez agg férfiu öreg Cserei János uram, Mihály apja, — még akkor nem volt olyan divat, hogy a kipelyhedzett állu fiu már szégyenel apjának kezet csókolni, oh az még akkor boldog idő volt, melyben a családi élet szentségnek tartatott,

alapulván tiszteleten, szereteten, és a szentegyház a családok sziveiben élt.

A nagyapa kedvtelve czirógatta meg unokáit, kezét nyujtá fiának, örvendett, hogy fiát jó egészségben viszont láthatja.

— Apám uramnak korán méltóztatott felkelni, bizonyosan ezek a csintalan gyermekek turbálták szunnyadásában.

— Korántsem fiam uram, igen jól alvám, s ajtai commoditásomat bizvást kipótolták édes álmaim, melyek voltanak abbeli örömömben, hogy ujra kegyelmed örömeiben compareálhatok.

— Csak én érzem mondásának jóvoltát, apám uram.

Harmadszor is megnyilott az ajtó, s a szobába, melynek ablakán e pillanatban a májusi nap fényárja ragyogón özönlött be, harmincz, harminczöt éves hölgy lépett be, kissé gyenge testalkattal, de érdekes vonásokkal, magyar diszöltönyben, melynek sötét alapszine még érdekesbé tették a nő halvány arczát, kék szemeit s szelid mosolyát. E nő volt Csereiné, Kun Klára, ki miután az öreg urnak kezet csókolt volna, s férjét szivesen köszöntené, reggelire hivá a másik szobába az egész családot.

Nagyapa, apa és unokák mosolygó boldog arczczal követék a ház fényét, örangyalát.

II.

Néhai gróf Kálnoki Sámuel erdélyi vicekanczelláriust, neje, az özvegy grófné alig négy hónappal élte túl; ezen négy hónapot Bukurestben tölté, miután saját birtokaiban a kóborló kuruczlabancz hadak miatt épen nem maradhatott békességben Köröspatakon; Bukurestben azonban a levegő nem válván egészségére ő nagyságának, ismét bejött Erdélybe, s a brassai fellegvárba vonult, mely akkoron tele vala magyar förendi családokkal.

Azonban halálos nyavalyát hozott magával az özvegy, s alig pár napi betegség után, daczára Lucas Zeulerus brassai doctor minden szorgalmának, meghala.

De ha az özvegy grófné halálos nyavalyát kapott Havas-

alföldén, halálos szerelem érte ott egyetlen leányát Ágnest is, azonban e halálos szerelmet gróf Ferrári Bertalan, Constantinus Brankován fejedelem háziorvosa, szép olasz ifju, ugyancsak oly ügyesen ápolta, hogy belőle csakhamar belső viszony, s végre a mai napon kötendő házasság leve.

Miután a két förangu fél egybekelését a bojár fejedelem is nagy fénynyel kivánta megtartani, ifju gróf Kálnoki Ádám csiki főkapitány s Kálnoki József uramék, Agnest estvérei sem akartak hátrább maradni, s Erdély förendei és nemesei közül azokat, kik csak jelen nem lenni elvüknek nem tartották, a mai solennitásra meghivtanak.

S ime a természet is kedvezett nekik, mert Ágnes esküvőjére majus 17-re a legszebb napra virradtak. Az égen nem volt semmi felleg, a szomszéd rengetegről illatos lég csapódott a vár és város téreire, a távolabb látszó havasok ormai ragyogtak, mint tündérpaloták kupjai; a fényes nap melegen özönlé sugarait a földre.

A nevezetesebb havasalföldi vendégek, Faberi császári tábornok várbeli szállásán voltanak, s innen indultak ki a nászok délelőtti tizenegy órakor, s csakhamar visszatért a fényes násznép a menyasszonynyal a vár kápolnájába, holott is összeadá őket a város főpapja.

A várban nem levén oly tág épület, mely a nagy vendégkoszorut befogadhatta volna, a város főbirája Sadasi Bartos uram a vámházat felékesitetetvén, annak roppant termét adá át. S ennek örültek a brassaiak leginkább, mert igy a diszes nászsereget kellőleg és tömegesen megbámulhatták.

S volt is a jó szász atyafiaknak mit megbámulni, ha elgondoljuk, mily fényben uszott a város főutczája, midőn a nászsereg élén megindult pompás keleti arab ménen, mely alig látszott ki az arany ezüst és drágakő csillámából, maga Constantinus Brankován, a havasalföldi vajda, mellette Georgius Cantacusenus moldvai vajda jobbkézről, balkézről pedig ifju gróf Teleki László uram, Fehérmegye főispánja; ez utóbbi hófehér paripán s fehér selyem öltözetben aranynyal sujtásozva, mi göndör szőke hajához s piros arczához igen jól illett; követé ezeket a brassai parancsnok Faberi generális, nagy német lován fülig érő aranyhajtókákkal, nagy bagarja-

csizmákban, s akkora tollas, ezüst paszományos kalappal szürke fején, mint egy félkerék, követtetve jobbra Cserei Mihály uram, balra Balián oláh herczegi főhopmestertől, [1]) nemkülönben ezek körül lovagolván a tábornok főtisztjei, Roset bojár herczeg, gróf Kálnoki Ádám uram, a három Nemes, ugymint János, Tamás és Gábor, Bernált János, Jankó Péter uraimék, mind szép paripákon és ezüstösaranyos mentékben, tollas kalpagokkal. Ezek után egy sajátságos látvány következék, ugymint a brassai biró Sadasi Bartos uram jöve hintajában, mely akkora volt, mint egy ház, huzatva négy meklemburgi paripától; a hintóban üle ő kegyelme nagy bozontos parókában, bokáig érő kék, farkasprémes mentében, háromszegletü, tarajos kalapban, kezében tartván a pöcsétes birópálczat; előtte s mellette városi senátorok ültek, köztük a város doctora Lucas Zeulerus uram, talpig fekete bőtalárban, hosszu fekete szakállal, s mint a többi, felparókázva; a hintó körül hellebárdosok lépdeltek hosszu zubbonyaikban, s a lovakat sárgabőrbe öltöztetett, sisakos fullajtárok kormányzák.

A brassai biró után jött a menyasszony hintaja, pompás párisi jármü, melyben a szőke hölgy ült barna vőlegényével, amaz gyönyörü magyar, emez pazar oláh nemzeti öltözékben. A hintó két oldalán egy kiváló szép férfi s kiváló szép amazon nyargaltak; az egyik Kálnoki József, a menyasszony első unokája, a másik a kalandos gróf Csáki Istvánné; amaz harmincz év körüli, szelid, de határozott szép szabályos arczu férfi, gesztenyeszin körszakállal, s fürtökkel, életpiros arczczal s nagy barna szemekkel; — az amazon huszonnyolcz évesnek látszik, szénfekete fürtei gömbölyü nyaka s vállára omlanak, angyali kifejezésü kék szemeit gyakran veti átellenesére, halvány arczát kissé kipiritá a testmozgás, finom orrczimpái csaknem átlátszottak, s kis szájának alsó ajka gömbölyded, melybe néha gyengén beleharap hófehér fogaival, s ilyenkor csodálatos kifejezést vesz fel különben oly angyali szempárja.

A többi nászkocsikban Erdély szépségei ültek, kik közül csak Donáth Annát emlitjük, kedves szőke, gyermeteg

[1]) Igy hivták akkoriban az főudvarmestert.

arczu hajadont, ajtai Donáth György uramnak egyetlen leányát, a ki csak pár héttel elébb jött vissza „amnestia grátiára“ a kuruczságból, ki is Csereinével s a három kis leánynyal vala egy dinnyelaku hintóban.

Nem kivánjuk tisztelt olvasóink figyelmét a következett diszlakomával fárasztani, mely akkor is, valamint előtte és utána mindig, oly egyforma szinezetü szokott lenni, hogy bátran rámondhatjuk az — unalmast; azonban vajmi más ábrázatot öltött akkoriban az ebéd után, mint az napjainkban szokott lenni. A pipatóriumokat történetünk évében még csak mint a pestis elleni egyik gyógytárt nevezhették volna; ábrándos frizúráju concertezők helyett a hölgytermekben fesztelen, ugynevezett jóizü beszélgetés következett, mig csakhamar felzendült a muzsikaszó, s a szép palotás hallatára ott hagyták a disputatóriumokat az ifjak, s a fiatal hölgyeket kikeresték a mellék termekben, mig a matrónák ezüstös tornyos fökötőikkel szépen a pamlagokra ültenek, a mi már akkor is megvolt, kritizálandók és dicsekedendők, jósolandók és elitélendők.

A csillárok már égtek a nagy teremben, s a pompás velenczei tükrök tündéres tarkaságot sugárzottak vissza. A dalitáncz folyt javában, s egy hatalmas végstrófával végződött, melyet ötven pár sarkantyu kisért.

Az a rosz szokás sem volt még meg akkor a társaságoknál, hogy fiatal házas emberek már magukat öreg urakul tekintvén, csupa negélyességből, a táncz helyett kártyaasztalok körül seregelnek; s épen azért ne csodáld édes olvasóm, hogy Kálnoki József uram a szép Csáki Istvánnét vezeti kézenfogva előbbi helyére.

— Köszönöm nagyságodnak, — mondá Kálnoki, a mint egy pamlaghoz ért Csákinéval; a grófné azonban nem ereszté el kezét, hanem félig sugva válaszolt.

— Egy szóm volna kegyelmedhez, de itt nem mondhatom meg.

— Parancsoljon velem nagyságod.

— Kisérjen be az öltöző szobába. Hisz nem veszi észre e sokaságban senki. Már rég hordom a szivemben, a mit mondani akarok.

— De nagyságod engedjen meg, talán mégis jobb volna máskor.

— Bizonyosan a napától, Szalánczinė asszonyomtól fél kegyelmed?

— Oh épen nem, — sietett rá válaszolni Kálnoki, kissé rátartósan, — s hogy bebizonyítsam, követem nagyságodat.

Csákiné kék szemeiben egy szokatlan villám tünt fel, de még sem olyan, mint a milyen ama hölgyében ott hátuk mögött, ki, ugylátszik, rég kiséri lépteit férjének, s kinek gyengéd vonásaiból szinte feltünően látszik átvilágolni az a kegyetlenség. Ez a különben oly szelid asszony Kálnokiné, Szalánczi Ágnes.

— Ugyan édes néném, mi lelt? — kiáltott e pillanatban Kálnokiné mellett egy csengő, gyermeteg női hang, Donáth Annáé.

Az ifju nő szinte összerezzent, s alig tudott magához jöni.

— Nem tudom magam sem, Annám, — felelt habozva, s a sugár leányra támaszkodva, — de ugy reszket mindenem.

— Szent Isten, angyalom, de halavány vagy. No nézze meg az ember, egy éves asszony, s máris remeg, ha tánczol. Ej Ágnes néném, pedig ha nekem olyan szép uram volna!

— Ne tréfálj Annám, az egekre kérlek, csak most ne bohóskodjál. Oh te még nem tudod, mi a szerelem.

— Én? nekem mondod? hát hiába lettem volna kurucz? ah bizony kinevetlek! csak ne csinálj olyan beteg arczot. Hogy én nem tudom, mi a szerelem? Ah! bár ne tudnám. Addig mig a tánez elkezdődik, elmondom, gyere galambom, mert már tovább nem állhatom, szétreped a mellem. Hej „repülj fecském ablakára“. . . .

A vidám leány elvonszolta Kálnokinét a terem ajtótól, hová szemei mint valami igézetre, ugy rámeredtek, s a sokaságban elvegyült vele.

Mig ezek a tánczteremben történtek, azalatt a disputatóriumban végtelenül vitatkoztak az urak. Erdély akkoriban már csaknem egészen a királyiak kezén volt, s Rákóczi maga is kétségbeesett ügye jókimenetelén. Erdélyi hivei nagyrészt kezdtek hazaszállinkózni Magyarországból, Moldvából s Ha-

vasalföldéről, mely két utóbbi tartományokba a királyi hadak által szorittattak volt ki. Ő felsége Károly császár s király a nádor által a posonyi országgyülésből kihirdetteté, hogy a kik önként elállanak a forradalomtól, vagyonuk s életük biztositttatik.

Tiz évi hosszas háboruskodás végre annyira ki is merité kivált Erdélyt, hogy az erdélyiek óhajtva várták a forradalom elmulását, annál is inkább, mivel az ügynek elbukása bizonyos vala. — Erdélyt akkoron az udvari kanczelláriа mellett egy Szebenben székelő deputátio kormányozta, mely a gubernium helyébe állittatott fel. Volt ennek 16 tagja, négy katholikus, négy református, négy lutheránus és négy unitárius. Emellett egy főhadi kormányzó, ki a rendöri felügyelettel is meg vala bizva; ez alatt állottak a kerületi parancsnokok; a katonaság ellátását azonban egy igazgatóság kezelte, mely állott egy főbiztosból, ki Szebenben székelt, s minden ezred mellé egy hadibiztosból. Ez utóbbiakat a deputátio nevezte ki.

A jó Cserei Mihályt, ki inkább szeretett volna krónikája mellett ülni, mint a megyékben a katonaságot ellenőrözni, mégis majd minden évben előrántá a deputátio, jól tudván, hogy nálánál szigorubb s jobb rendtartóra nem akadhat, a ki a német tisztek nyervágyát tántorithatlan becsületességével ugy korlátok közt tartsa.

— De pedig akármit szól kegyelmed, — mondá az iddogáló urak közt Jósika Gábor, a deputátio tagja, -- akármint szabadkozik kegyelmed Cserei Mihály uram, Bátosba menend kegyelmed colonnellus Czernin mellé bellicus commissáriusnak, subscribálva is vagyon már a kegyelmed designátioja.

— Én pedig resignálok, ha százszor designál is kegyelmetek, nagyságos uram. Tessék a megyebeli urakat is előrántani a deputátiónak, ne csak mindig a székbeli urakat mortificálja kegyelmetek. Hiszen már csak egyszer puszta jószágom megtekintésére is engedhetnének kegyelmetek, a mit a tolv[illegible]kurucz ebfiai mind felprédálának.

E pillanatban Kálnoki József lépett be a terembe, s arzán különös ingerültség nyomai látszottak. Egyenest Csereiez tartott, a ki javában készült valami körmönfont dictiót

tartani a deputátio rosz directiója ellen, s kezét vállára téve, megszólitá.

— Édes bátyám!

— Pedig már késö, — felelt Csereinek Jósika Gábor, észre sem véve, hogy Kálnoki is megszólitá, — mert már a colonellus is értesitve van s manuteneáltatott neki . . .

— De nem késö az pedig, még én itt vagyok, — felelt Cserei s csak ekkor vette észre, hogy Kálnoki akar vele beszélni.

Fejét az ifju felé forditván, megrezzent, a mint annak arczában a nagy felháborodást észrevette; nem hallotta az azután, mit beszél neki Jósika, s mindenre „igen jól van"-nal felelt, a mint Kálnokinak e szavait megérté:

— Édes bátyám, a mitöl féltem, borszasztón teljesült.

Jósika Gábor ekkor elövona zsebéből egy irást, tintát s tollat kért, s azt Cserei elébe tévén, mondá.

— Ergo spectábilis uramöcsém, subscribálja kegyelmed.

— Mi az ördögöt? . . . ugy igaz. No itt van hát.

— Éljen Cserei Mihály, — kiáltott erre Jankó Péter uram és az öreg Donáth, — a Beszterczei, Thorda és Kolosmegyei bellicus commissárius!

— Éljen! — harsogott az egész teremben, s ittak és kocczintottak az urak egyremást.

Cserei uram is ivott és kocczintott, de hallgatott, és szürkülö bajuszát sodorgatván, csak a fejét rázta.

Mig ezek az urak termében történtek, azalatt a nagy teremben egyszerre felfordult világ támadt. A tánczosok megállottak, a matrónák felugráltak, mert valami különös örjöngö kiáltozást lehetett a szomszéd szobákból kihallani, mely mindig közelebb s közelebb jött. Mi lehet ez, Mária szent József! kiáltoztak a katholikusok, mig a protestánsok egy-egy Uram segitstsel néztek egymásra.

Egyszerre kiderült minden.

Gróf Csáki Istvánné magánkivül jött a terembe, jobbkezében egy tört tartva s azzal a levegöbe döfködve. A szép asszonyra senki sem ismert volna rá, ugy kikelt formájából; kis szája véres tajtékot hányt, oly szelid szemei vadul szikráztak, s kitágultak mint a tigrisé, finom orrczimpái kinyil-

tak s lángot látszottak lövelni; arcza vértfagylaló kegyetlenséget ábrázolt.

— Gyilkos! — kiáltozott, — gyilkos! Megölöm! megölöm!

Az asszonyok s leányok összefutottak, a férfiak egymásra néztek s zavarukban a székeket döntögették fel, a mint „doctorért!“ kiáltásokkal kifutottak a teremből.

A grófné szinte egy perczig lehetett ez iszonyü dühében; lassu, tántorgó léptekkel mindig jobban közeledett a sikoltozó nősereghez, a mint egyszerre egy komoly, erős férfiszó, Cserei Mihályé, szólalt meg előtte.

— Nagyságos asszonyom, egy tapodtat sem tovább! Mert tudok mindent.

Erre a szóra „tudok mindent“ — a nő összerázkódott, egy nagyot sikoltott, s ugy esett le a kemény márvány padlatra, hogy a vér rögtön elönté szép arczát.

A tör csörömpölve hullott ki kezéből a köpadlatra. Oly némaság volt a teremben, hogy a szivek dohogását is lehetett volna hallani.

Ferrári, a vőlegény és Zeulerus uram odaugrottak a holtnak látszó grófnéhoz, s ez utóbbi hirtelen egész gyógyszertárt rántván elő bő talárja alól, valami kékes nedvességgel beföcskendezé annak arczát és keblét, egy vászonnal hamarjában beköté sebét, s az ijedten ott álló szobaleányoknak oly meghagyással adta át urnőjöket, hogy azt még ma meg fogja látogatni, mondják meg neki. Azok nagy sietve vitték ki a grófnét a teremből, s reszketve tették kocsijára, mely vágtatva rohant vele lakására. Vajjon mi érhette? . . .

Cserei pedig látván az átalános zavart, egészen jókedvüen elkiáltá magát:

— Huzzátok muzsikások! huszonöt pálcza, ha aludni mersz? Rajta, mulassunk, holtáig él az ember, halál után nincs vigalom.

S a friss magyarra a mint rákezdte a banda, Cserei uram felkeresé ijedségtől reszkető nejét, s szépen kezdett vele jó öregesen táncolni. Az urak is mind neki kerekedének, az ifju Teleki László a moldvai vajdánét hivta fel, Jósika Gábor uram Szalánczinét, mire vérszemet kapott Sadasi uram is, s a hosszu mentében addig oldalgott a brassai polgárnők körül, mig

végre az öreg özvegy ember előránta egy fris ifju dámát, névszerint Vakis Sámuelné asszonyomat, ki pár hónapos özvegysége daczára nagy kaczéran hagyta magát biró uram által átkaroltatni.

Azonban lassacskán kezdének mindenféle ürügy alatt a vendégek széledni, s éjfél előtt a fényes nászcsoportozatból nem volt más a vámház hangtalan termeiben, mint az urak szobáiban Roset herczeg, Balián a hopmester fiával, Fabéri generális, gróf Czernin őrnagy, Jankó Péter és Jósika Gábor uram, a brassai senátorokkal, a kik ugyan reggelig ott maradának, s akkor is csak azért mentek haza, mert ugy hordták őket lakásaikra a vajda hintai.

A csillárok reggelig égtek, s Csákiné piros vérének nyomai oly csodásan tüntek föl a mindig halványabb csillámokban.

Mintha a vércseppek azt susognák: vérért vért!

III.

Dermesztő novemberi este van, a köd miatt még a rengeteg zúzmarás tölgyeit sem láthatni, melyek alatt kanyarogva fut a Maros egyik hegyfolyama, s mellette az ut Thordáról Bátosnak. Nincs valami szomorúbb látvány a vastag, sürü ködnél . . . oly valami lelket lesujtó látvány az, melyet csak érezni, de kimagyarázni nem lehet. Én részemről bármely hóvihart inkább eltürök, mint a piszkos, néma ködöt, s annál nagyobb ellenségem nincs a természet honában. A természetben a köd az, a mi az embernél az őrültség . . . . . mindkettő a téveteg öntudatlanság jelképe.

Ugylátszik, hogy ama két lovagló is ott a Bátosba vivő uton egy véleményben van velünk, legalább a gyakori szivből származó káromkodás, melyet hallatnak, nem hiszszük, hogy a sürü köd ellen ne szólana, mert az okvetlen kellemetlen állapot, midőn az ember lova minden fertály órában nekimegy fejével egy tölgyfának, s még szerencse, ha a lovag is kikerülheti a veszélyes érintkezést.

A férfiak csak lassan folytathatják utjokat a folyam partján felfelé, s ugylátszik, mélyen elmerültek valamely beszédbe.

— Valóban csodálatos dolgokat beszél kegyelmed nekem, — szólott kis vártatva a balfelöl lovagló, ki fegyverzetéről itélve, a királyi hadakhoz tartozhatott.

— Pedig igazak szavaim, mint az evangeliom. Kolosvárott akármelyik ember megmondja nagyságodnak, hogy látta a szárnyas hangyákat az áerben egymás ellen víni, látta az arkangyalt a város fölött férfi képében, s a keringélő tündérleányokat. S ez pedig mind nem jó omen szokott lenni. A brassai nagy templomban pedig 11-ma septembris virradólag szörnyü ropogás, csattogás hallatszott, mintha ágyúkkal löttek volna, a nagy pap közel lakván a templomhoz, odament az utczaörzökkel, semmit nem láttanak, hanem rettenetes világosság volt az egész templomban.

— Különös, valóban különös egy miráculum.

— De meg is lön következése; mert, a mint nagyságod is emlékezik, junius és juliusban oly rendkivül való száraz meleg idök jártanak, melyhez hasonlókat soha nem értem, s atyám sem, ki pedig már hetvenegy esztendös; az emberek teljességgel semmit nem szánthattak, a gyümölcsök a fákon egyben föttenek fonnyadtanak, a tavaszgabonák fel nem nöhettenek.

— Horrendum nefas! mily Isten csapása ez Erdélyen!

— Bizonyára ugy vagyon. Septemberben penig Moldvából számtalan sáskák jövének ki, kik a napnak fényét sokaságukkal befedték és az egész országot egyben járták, mindenféle zöldséget megettenek, végre Kolosvárnál egybengyülvén mindenfelöl, egymással megvittanak az áerben, és oly dühösséggel marták, ölték egymást, hogy a földre lehullván, nagy darab helyen bokáig jártanak az emberek a holt sáskák között, s ott büzhödtenek egyben. Adná Isten, valami ujabb idegen nemzet ne jöjjön a szegény országra, mint annak elötte mindenkor megtörtént. [1])

— No már ez hát szerencsétlen egy esztendö. Nemcsak hogy a pestis grasszál irtóztató módon, még más természeti csapások is háborgatják Erdélyt. Lám nemhiába domine mag-

[1]) L. Cserei hist. 4-dik füzet.

nifice, a mint lábam bétevém, rögtön engem is szerencsétlenség ére. Talán hallotta is ő kegyelme?

— Valóban nem emlékezem.

— A mint Dévánál általjövék a Maroson. lesülyede velem a hajó, melyben minden eddigi sok fáradalmaim gyümölcse együtt vala, s alig magam bőrét bírtam megmenteni. Legjobban sajnálom a chemiai instrumentumaimat, gyönyörüséges szép retortáimat, csöveimet és olvasztóimat, hol teszek én azokra szert itt Erdélyországban?

E perczben mindkét lovag paripái ugy ütődtek meg valamiben, hogy kevésbe mult, miszerint az urak hanyatt nem estek.

— Sacredié! — kiáltott a katona, — mi ez Cserei uram? ilyen veszett ködöt még nem láttam; az orromtól két araszszyira sem láthatok.

— Ez bizony fal, generális uram, még pedig házfal.

— Csöndesen csak, mintha kutyaugatást hallanék?

— Az ördögbe! talán csak nem faluba jutottunk?

— Én nem tudom, ha kegyelmed nem tudja, a milyen igaz, hogy Steinville a nevem.

Cserei uram, mert ő volt, lovát elforditá, s a fal mellett keresgélve, végre ajtóra akadt. Bezörgetett.

Soká nem adott senki is életjelet, végre nem győztek várni az urak, leszálltak lovaikról, s az ajtót betörték.

A házba jutva, annak belsejét egy kis pisla mécses által kivilágitva találták, s a mint körültekintettek, mindjárt tudták, miért nem felelt senki. — A szoba közepén minden bútor fel volt fordulva, itt-ott vérfoltosan, letépett női és férfi ruhadarabok hevertek a földön, de embernek vagy állatnak nyoma a házban nem volt.

— Itt tolvajok jártak, — mondá Cserei.

— Elöször is tudjuk meg, hol vagyunk? mert én bevallom barátom uramnak, hogy nem vagyok contentus situátiónkkal; mi rútul eltévedtünk.

Cserei uram egyet jót szivéből szitkozódott, s csak azután felelt.

— Az már igaz, mint az evangelium. Hanem hát nyomozzuk most körülményeinket. Talán okosabb lesz csak

igy gyalogosan mennünk, s lovainkat kantárszárnál vezetnünk?

— S pisztolyainkat felsárkányoznunk?

— Nemkülönben kardjainkat kivonnunk, s kezünkre akasztva hordanunk, a hüvelyt pedig felcsatolnunk?

— Sic est, látszik, hogy practicus personák vagyunk Cserei uram.

— Egynehány tolvaj kurucztól még meg nem ijedünk.

— Porcina verekedő kedvbe kezdek jöni, spectabilis; nemcsak hogy a retortáim eszembejutottak, de ez a fatalis eltévedés is igen megconfundál.

— Nekem pedig a káli puszta jószágom kezdi a májam szúrni. Jó, hogy a testszin nadrágom öltém fel, ezt nem fogja a kurucz golyó, példa rá a görgényi portázás.

Az urak egyet nevettek minden bajok daczára, s a kicsinált módon megindultak a keritès mellett.

A sötéten és vastag ködön át annyit mégis kivehettek, hogy faluban vannak, s házak mellett mennek el; de, ámbár minden udvarba benéztek, minden ház ajtaját megzörgették is, sehol embernek nyoma nem vala; itt-ott egy két kutya ugatott rájuk, de az is csakhamar elhallgatott. Borzadályos némaság fogta körül öket.

— Cserei uram, — szólt megállva egy házsaroknál Steinville tábornok, — micsoda opinioja vagyon a tapasztaltak felöl?

— Nagyságos uram, igen meg vagyok lepetve. Mert ha experientiám nem csal, ez a falu Bilak, gróf Csáki Istvánné birtoka, a ki maga is itt resideál a tavasz óta. Pestises hely nem, mert akkor, ha ezekből a házakból az emberek kihaltak volna, a házak földig elégettettek volna, mint a hogyan ez máshelyt vagyon. — De hát mi a sárkányos menykö causájok lehet, hogy igy elbujtanak, medvék módjára? A temetö nem lehetne elhagyottabb, mint a falu, a melyben még csak egy élö individuumnak nyoma sem látszik. S a szélsö házban az a véres dúlás?

E pillanatban távolról hosszu jajszó hallatszott.

— Mi ez? — kiáltott mindkét utasunk.

De alig mondák ki, midőn az előbbinél még hosszabb, s keservesebb jajgatást és sikoltozást hallottak.

— Tüzes villám! — szólt dühbe jöve a katona, — ott embereket kinoznak. Siessünk oda uram; meg kell akadályoznunk!

— Hm, hm, — dörmögé Cserei Mihály, — épen arra fekszik a kastély; hm, hm . . . hát csakugyan igaz. Menjünk nagyságos uram, az Isten maga vezetett ide bennünket. Majd én előre megyek, már tudom a járást, már biztos vagyok benne. Felülhetünk lovainkra.

Az urak lóra kaptak, s gyors ügetést mentek arra felé, honnan a borzadályos kiáltozás hallatszott. Kis idő mulva sürü, zúzmarával borított fás helyre értek; itt a falkerités mellett, melyre Cserei hamar ráakadt, felkeresték a bejárást, s egyszerre a nyitott kapun át megpillanták a sötétlő kastély egyik kivilágitott ablakát. Azonban semmi nesz nem hallatszott ki belőle.

— Micsoda épület az? — kérdé Steinville.

— Az Csákiné kastélya. Itt megálljunk. Okom van hinni, hogy a jajszó innen származott.

S Cserei szavait hirtelen igazolá egy ujabban fölhangzó fájdalmas sikoj.

A két lovag egyszerre termett erre az udvaron, s paripáikat egy fához kötve, a tornáczra mentek, s a kivilágitott ablakhoz állva, benéztek rajta.

Nagy terembe láttak, melynek kandallójánál egy bőrpamlagon feküdt, fejét jobbkezére támasztva a gyönyörü démon, Csákiné. Arcza sápadt, szája körül az angyali kifejezést egy pokoli váltá fel, szép szemei merőn a szoba közepére voltak szegezve, hol egy pórleány állott hátrakötött karokkal, jobbra s balra mellette egy-egy pandur, korbácscsal. A szoba egy sarkában fiatal legény feküdt farkasguzsban.

— Csöndesen, generális uram, — sugá Cserei a dühös Steinvillenek, — meg kell tudnunk, miért kinoztatja ez a boszorkány azt a két szerencsétlent. Hallgassunk csak.

Ott benn Csákiné csengő szava megszólalt.

— Azt hiszed, gerlicze, hogy én nem tudok meg mindent? Valld be, máskép megbánod, hogy a mult vasárnap a

templom előtt azt mondád, hogy szebb vagy nálamnál, mert nekem nincs oly szép termetem, mint neked? Te csajvadék! haszontalan rima!

— Könyörgöm, nagyságos asszonyom, a szent Istenre, a Jézus nevére kérem, soha sem mertem volna azt mondani.

— S milyen makacs a kényes! bát ez a koldus szerelmesed ott nem nyilván dicsekedett-e vele, hogy az vagy?

— Igaz! — hörgött a legény, — százszor igaz.

Csákiné fölugrott pamlagáról, s elsápadvà rohant a szegény siró hajadonra. De e pillanatban Steinville generális ugy üté meg az ablakot, hogy az ezer darabra törve hullott szerteszélyel.

— Egy lépést se grófné, a császár nevében!

A szokatlan zajra megrezzenve állt meg Csákiné, s erös küzdés után annyira fékezte dühét, hogy némán várta be a következményeket, az ablakra s ajtajára tekintgetve vad szemeivel.

Nem sokáig kellett várnia a dolog magyarázatára, mert a külső terem ajtai egy dühös taszitással felpattantak, s a sarkantyupengés pillanat alatt szobája ajtajánál hallatszott, s azon a két felfegyverzett férfiu félelmes alakjai rontottak be.

Steinville alig birta magát tartóztatni, hogy kezében tartott pisztolyát a grófnéra ne durrantsa. Asszonygyülölő természetéről még örnagykorában ismeretes levén Erdélyben, képzelhetjük, mily megvetéssel és gyülölettel teljes volt ama, csaknem egy perczig tartó pillantás, melylyel Csákinét végig mérte szürke szemöldei alól elővillogó fekete szemeivel.

— Le azokkal a kötelekkel! — parancsolá a pandurokna k, a grófnéhoz nem is szólva.

— Ne merészeld azt tenni! — felelt erre a grófné végtelen felsőséggel, mely egy fejedelemnőnek is becsületére vált volna. — S kicsodák vagytok ti, a kik mint rablók betörtök nemesi kúriámba? Rögtön választ kérek, különben kidobatlak s nemesi jogomnál fogva börtönömbe záratlak benneteket!

Steinville magánkivül volt dühében, ezt a váratlan uralmat tapasztalva, mig Cserei Mihály némán maradt azon helyen, melyen megállott vala.

— Hogy én ki vagyok? — rivalt a tábornok, szorosan Csákiné elé állva, s felső öltönyét egy rántással szétgombolva, mely alatt egy arany kereszt és csillag fénye látszott; — én Steinville Viktor gróf és erdélyi kommendáns vagyok!

— Engem talán még ismer nagyságod? — szólt Cserei komolyan előlépve, s a grófné szeme közé nézve.

— Ugy? Cserei uram . . . dadogá Csákiné, egy lépést hátrálva.

— Igenis; Kálnoki József unokabátyja, nagyságos asszonyom.

A szép asszony oly mozdulatot tett, mint a kit valami kigyó csipett meg szive fölött.

— És most ujra parancsolom, — szólt a tábornok a pandurokhoz, — parancsolom, oldjátok fel e két ártatlan kötelét, különben összezúzom fejeteket!

A pandurok, látva a felemelt duplapisztolyt, siettek engedelmeskedni.

— Protestálok! — kiáltott most Csákiné, a grófhoz fordulva, — százszor protestálok! a királynak sincs joga nemes ember lakában hatalmaskodni, mig a törvény meg nem notálja. Ezért felelős lesz a gróf, ha ezerszer erdélyi kommendáns is, esküszöm!

— Csöndesen, nagyságos asszonyom, — felelt Cserei, hirtelen a hölgy és a katona közé lépve, — ne tegye nagyságod hibáját még roszabbá. A törvény igenis védi a magyar nemes privilégiumait, de gondoskodott arról is, hogy az olyan nemes embert, ki jobbágyai, mint a hazának édes gyermekei iránt kegyetlenséggel vagyon, illőleg megbüntesse. Ne gondolja nagyságod, hogy a vérdíjat lefizetvén, ha ezen szerencsétlen hajadont megöli, magát a törvényes kereset alól kimenti. Én mondom, Cserei Mihály, a ki magam is jó ős nemes ember vagyok, hogy első volnék, a ki elitélném az oly nemes embert irgalom nélkül, a ki jobbágyait módfelett kinozza és sarczolja.

— Különösen pedig az olyan hiu, bolond, gonoszsággal megvert némbert, mint ez itt! — tevé hozzá Steinville, — a ki csak dereka miatt is képes egy ifju párt szerencsétlenné tenni.

— Uram! — rivalgott Csákiné elkékült ajakkal, — ha német nemzetében nincsen becse az asszony tekintélyének, én megtanitom rögtön, hogyan kell magyar magnásnövel beszélni!

A grófné ezeket mondva, hirtelen egy csengetyühuzó után akart nyulni, de Cserei még jókor megragadá karját, s aczél-markával kényszerité a pamlagra dülni. Csákiné szép karján a kék foltok mint első büntetés jelentek meg. Egy elfojtott nyögéssel két kezével szemeit befogá, s ugy dült hátra a pamlagon, hátat forditva az uraknak.

— Hogy hivnak, fiam? — szólt Cserei most a nagynehezen feltápászkodott legényhez.

— Sólymos Bálint, kegyelmes uram.

— Mióta vagy farkasgúzsban?

— Reggel óta, uram. Azért alig birok állani. Katit, mátkámat, most estve hurczoltatta ide a nagyságos asszony, s már verette is és dereka körül egy abroncsot huzatott.

— Hát azt mért nem vettétek le, akasztanivalók! — kiáltott a pandurokra Steinville, s azzal gyorsan megnézé a szép, halálsápadt leány derekát, s borzadva látta, hogy az egy csavaros rézabroncscsal irgalmatlanul össze volt szoritva. A leány szólani akart, de nem birt, ugy elfojtá lélekzete. — Óh gyalázat, hallatlan kegyetlenség! folytatá a tábornok, saját kezeivel bontván fel a kinzóeszközt; mi megtörténvén, a szegény hajadon egy nagy lélekzettel összerogyott.

Sólymos Bálint sirva vette karjaiba menyasszonyát, ki azután, bár igen gyengén, lábraállott, s az uraknak kezeit összecsókolá.

— Köszönöm, nagyságos uraim, mondá, de én addig innen el nem megyek, mig szegény öreg apámat is el nem eresztik. A nagyságos asszony azt is idehozatta, vérig verték a pandurok, mert védte magát; ott a falu szélső házában lakunk, s onnan idáig a földön hurczolták szegényt. Pedig csak azért, hogy ebben a fagyban nem birt egy nap tizenöt öles árkot megásni. Talán bele is hal szegény.

Csákiné mozdulatlanul feküdt pamlagán, mintha halott lett volna.

— Azonnal ki kell ereszteni! — mondá Steinville, s a

két pandur elsietett; — ti pedig gyermekeim, békével menjetek haza, s ne féljetek senkitől. Ime egy-egy forint mindeniteknek. Azt senki nem akarja, hogy a jobbágyok kinoztassanak, s én nem is fogom engedni.

Steinville maga kísérte ki őket, s lement velök a kastély börtönébe.

Cserei egyedül maradt a grófnéval.

— Nagyságos asszonyom, — szólt Cserei komolyan, midőn látta, hogy Csákiné mozdulatlanul marad, — magunk vagyunk, egy pár szóm volna kegyelmedhez, kérem kegyelmedet, ne veszejtse el azokat. — Még eddig csak homályosan hirlik Erdélyben azt, a mit én most tapasztaltam, azaz, hogy Csákiné faluja tele van sirral, mert ott minden ház temető; s miért? mert a földesasszonytól, mint az ördögtől félnek. Eddig még nem mertek jobbágyai ellentmondani, mert tudják hogy nagyságod testvérbátyja, Mikola László uram a deputátio tagja, s a magas fülekhez nehezen hallatszik a pór jajszava. De én igaz nemesi parolámra mondom nagyságodnak, hogy a mit tudok, azt, ha kell, effectuálni is fogom, mert én vagyok itt a commissárius, s én becsületes magyar embernek tartom magam. De itt van a generális is, a kitől nagyságod méltán félhet, mint a ki a szép asszonyoknak ép oly gyülölője, mint a mily kedvelője volt Rabutin vagy Krickpaumb.

Csákiné meg se mozdult.

Cserei kis vártatva, merön a grófnéra nézve, igy folytatá: — Részemről pedig még egyet ajánlok nagyságodnak: ne bántsa nagyságod többet Kálnokinét.

Csákiné, mintha galvanizálták volna, hirtelen felemelkedett, s elfojtott lélekzettel hallgatott, a beszélő felé fordulva. — Ugy-e meglepte nagyságodat, hogy a jó Cserei ugy megtud mindent? Azért ajánlom, hagyjon békét a szegény Ágnesnek.

— S ugyan mit tudna kegyelmed rám hozni, a mit Kálnokiné ellen tettem volna? hisz már nem félhet attól, hogy férjét elcsábitom, hisz visszavonultam a világtól?

— Hát az az istentelen Orbán deák nem nagyságodnak volt-e secretáriusa, a ki jelenleg Szalánczinė asszonyomé, s a ki addig súg-búg Kálnokinénak, hogy az már szinte meghi-

degült bálványozott férje iránt, mondogatván neki, hogy férje mint református, nem tartja az esküt szentnek, nem, mert nagyságoddal titokban összeszüri a levet? Azonban még nagyságod nem elégszik meg azzal, hogy szegény öcsémet, csak azért, mert nagyságod szerelmét megvetéssel utasitá vissza, házasságában boldogtalanná tette, még más is forog nagyságod fejében. Emlékezzék vissza a deák almáira, s hogy azokból evén, mi baj érte Kálnokit? — Reszkessen nagyságod Cserei Mihálytól, a kit különben mások a jó Csereinek szoktak nevezni, de a kit Isten minden bünre rávezet. S most követelem, hogy a generális előtt szelidebb bánásmódot igérjen, nehogy az olyast tegyen nagyságodon, a mit minden magyar nemes megröstelhetne és megszégyenlene.

E pillanatban belépett Steinville. Katonásan megállt Csákiné előtt, s rövidre fogva a mondásokat, igy szólt hozzá:

— Grófné, a császár nevében bünösnek nyilvánitom kegyelmedet. És pedig a pórnép kinzásában. Vigyázzon grófné, hogy a biróság kezeibe ne legyek kénytelen adni. De tekintem azt, hogy a bátyja Mikola László jelenleg kegyben van. És tekintem azt, hogy bátyja Mikola László jóravaló becsületes ember, kinek a szégyen kiégetné szemeit, ha ezt a jelenetet megtudná. Azonban koronkint tudomással fogok lenni a grófné ezentuli magaviseletéről. Vigyázzon azért.

Csákiné arcza, mintegy varázsszóra, eddigi merevségéből hirtelen szokott angyalszépségét vette föl, s mint a kit egy végidea mindenre képes rábirni, a legnagyobb alázattal felelt:

— Én oly szerencsétlen vagyok, gróf ur. Koronkint betegség nálam a szenvedélyroham. De ezentúl készebb vagyok magamat azon pár napra elzárni, nehogy szenvedö embertársaimnak és lelkem üdvösségének ártsak. Ez legyen méltóságodnak válaszom.

— S mi nemesi parolánkat adjuk nagyságodnak, hogy hallgatni fogunk, — szólt Cserei, — s most Isten kegyelmébe ajánljuk nagyságodat.

A kemény katona Steinville alig hitt szemeinek, midön Csákiné magát angyali mosolyával előtte meghajtá; ez-e vaj-

jon amaz ádáz némber, kinek csak ruhája maradt az előbbi; arcza, hangja és jelleme pedig annyira különbözik attól, mint a kék égtől a fekete föld, az angyaltól az ördög?

Szó nélkül s önkénytelen meghajtá magát ő is a grófné előtt, s Csereivel lassu léptekkel hagyta el a boltives termeket.

Csákiné ajtajáig kisérte ki az urakat, s ismét szeliden meghajtá magát. Azután eltünt.

Midőn kiértek a lovagok a kastély udvarából, Steinville egyszerre csak megállitotta lovát. Cserei kiváncsian nézett szemközt vele.

— Cserei uram!

— Hallom, generális uram.

— Ugy-e hogy nem aludtunk mi mostanában?

— Épen csak két nap óta nem tevők azt.

— Hát valósággal nem álom volt ez a másik Csákiné?

— Mindakettő egy és ugyanaz.

— Már most hiszem, hogy az asszony ördög — angyal egy személyben.

E szavakkal megsarkantyuzták lovaikat, s vágtatott a két főur eszeveszve a rendes uton Bátor felé.

S mit tett a szép démon ezalatt?

Ott ül egy ébenfa iróasztal előtt, arczkifejezése márványhideg, mint azon szoboré ott, mely szemközt vele áll a falon. Egy erősen ketyegő álló óra monoton járása az egyedüli életjel, mi a sötétkékre festett szobában észrevehető, mert az a mozdulatlan nő ugylátszik gép, melyet a szeszélyes grófné saját formájára készittetett.

Minden néma, minden csöndes. Az óra jár, és mindig közelebb ér mutatója az éjfélhez . . . a gép mozdulatlanul ül és néz a szoborra . . . egyszerre nagyot zörren az óra belseje, s hosszu, rekedt ütések következnek . . . tizenegy . . . tizenkettő . . . az órában nagyot csörömpöl az intéző kerék és soká rezeg utána aczél abroncsa.

E pillanatban kialudt a lámpa, és a szobrot és a gépet mély sötétség lepi be.

III.

Szomoru, kétségbeesett évek voltak azok a két magyar hazában; a kurucz háboru, mint ahogyan minden körülmény arra mutatott, a jövö esztendöben végét fogja érni, mert az országot elárulták szövetségesei, megnéptelenité a kard és a döghalál. Amaz irtózatos Isten-csapása, mely csaknem három évig dult Erdélyben és Magyarországon és sok százezer hazafinak életébe került, és a mely a honfi lelkesülését mélyen lesujtá, látván, hogy Isten csapásai is kezet fogtak az ellennel, legyözni a már nyolcz év óta lobogó szabadsági harczot.

Összevetve ennyi pusztulást, elcsüggedést és bizonytalanságot, ne csodálkozzunk rajta, hogy a két hazában, de kivált a szép Erdélyben, emberemlékezet óta nem hallott rendetlenség uralkodott. Rákóczi Ferencz neve alá rejtözött rablóbandák, mint kurucz hadak, raboltak és fosztogattak, égettek és öltek szanaszét a vármegyékben és székekben; a förendek többnyire várakba vagy erösitett városokba vonták magokat, a német generálok megszokott systemájokhoz hiven, a tolvajok üldözésében a lassuság nagy fokát érték el, mely legnagyobb leve az által, hogy a pestis miatt csak ritkán mehetvén ki táborba, kényelmesen a várakban ültenek és koczkáztanak, nagy sereg német asszonyaikkal báloztanak és a jó lénungot szorgalmatosan huzták.

Itt-ott akadt egy-egy igaz jó hazafi, a ki néha kiugrasztotta német uraimékat feleségeik dereka megöl, s kivezeté öket portyázni; kivált Cserei Mihály, három megye hadibiztosa a hol csak szerét teheté, felhasználta hivatalos hatalmát, s egynémely colonellust kedve ellen is kivezetett a székekbe, s ha szerét teheté, felaggatott egynehány kurucz tolvajt.

Volt akkoron Erdélyben egy hires kurucz tolvajkapitány, a kit átalánosan csak a Fekete Vaszilynak hittanak, ki különben közönséges Vazul nevü oláh vala, s melléknevét feltünö barnaságától vette. Ez volt Erdély réme akkoriban, kinek mindegy volt, kurucz vagy labancz érzelmü volt légyen valaki, csak prédálható holmije legyen, s ö hadijognál fogva lelkiismeretesen elbánt vele. Csatlakozék hozzá még azonfe-

lül Csulák Márton uram is, csikszéki góbé, ki a brassói börtönből többed magával kiásván magát, felcsapott Fekete Vaszily seregébe hadnagynak.

Cserei Mihály uram ő kegyelmének már rég járt az a gondolat fejében, hogyan lehetne Fekete Vaszilyt kézrekeriteni, kinek leginkább köszönheté, hogy káli szép javadalma ugy elpusztult, miszerint abból, a kiket a kuruczok ki nem öltek, éhenhalás elől más falukba voltak kénytelenek költözni. Pompás lovait, szép marháit, drága gyümölcsösét elrablák, elpusztiták házát, leégeték kedves nejének születése helyét. Örült azért, hogy Steinville tábornokot ki birta hozni bár tél idején is Gyulafehérvárról, tudván, hogy ez a jóravaló férfiu rendbe szedendi nemcsak az élősdi hadsereget, de a tolvajokat is.

Mindazáltal nem sikerült terve annyiból, hogy a döghalál, mely Kolozsvár körül és Marosszékben ujra kiütött, a csapatok összehivását lehetlenné tette, s igy kénytelenek voltak martiust bevárni, lakván Bátosban, hol gróf Czernin örnagy volt igen szives házigazdájok, mint parancsnok.

Épen a csinos, verandás falusi lak egyik utczára nyiló ablakában állott Cserei uram, nézdelve az ereszről lelóggó roppant jégcsapokat, midőn egy katona lépett szobájába, kezében nagy levéllel. Megnézi a boritékot s látja, hogy az neki szól. Fölnyitja, s ezeket olvasá belőle:

„Kedves Öcsém uram!

„Innen Brassóból irom kegyelmednek ezt a kis levelet, s kivánok Istentől sok jó egésséget kegyelmednek. Ne késsék azonban Uram öcsém a commendánssal és a vele való hadakkal minél hamarébb lejönni a székekbe, mert máskép kénytelenek leszünk desperátionkban saját magunkat elölni, mindegy levén, ha a tolvajok, vagy magunk keze által jutunk a mennyországba. Ime miket mivel az a pokolfia Fekete Vaszily? Most die 2-a FebriiSzász-Fenesen Mikola László uram ő kegyelmére a maga házánál rútul rámene s csak épen az menté meg ő kegyelmét a haláltól, hogy egy volt jobbágya, a kinek az életét egyszer megmenté vala, volt köztük, s ellentmonda az ur halálának. Nemkülönben szörnyüséges kegyetlenséggel általjövén die

12-ma hujus Marusszéken Kibéden, mivel a szegény falusiak a generál parancsolatából a kapukat betöviselték vala, hogy inkább afféle kóborlók ne üssék magokat mindjárt be a falukban, a falut egybenégetteté, és az ott lévő becsületes nemes, nekünk és kegyelmednek vérszerint való atyánkfiait Dósáékat, kik is nyavalyások a templom keritésébe futván be elölük, onnan kihuzták, kegyetlenül megölték, a templomot is felégeték. Onnan az istentelen Udvarhelyre jövén, egynehány napot üle a sok tolvajokkal, mind a városi embereket, mind a körül való nemeseket megsarczoltatván, számtalan prédával onnan elmene, s most, a mint hallatszik, Csikba meg Háromszékre kivánkozik. Én azért kimegyek Ajtára, nem bánom, ha elveszem is, de magam ősi jovaimot nem cedálom el a bestye lelkeinek. Én is voltam kurucz, az igaz, de nem tolvaj, hanem ezek valóságos harámbasák. Siessen hát kegyelmed a generállal, egyszer már végét szakajtsák ezeknek a mortificátióknak. Ujságul irhatom, hogy a minapában gróf Csáki Istvánné volt kegyelmed familiájánál látogatóban; ugy hallatszik, ismét Brassóba jönne lakni. Klára hugom, a felesége, egy idő óta beteges; Zeulerus uram gyógyitja."

„Isten tartsa meg kegyelmedet minden lelki és testi jókban. Dátum in castro Brassoviensi, 29. Febr. 1711.

Donáthfalvi Donáth György."

Cserei átfutván a levél tartalmát, annak különösen végpontját kétszer is átolvasá. Azután fogá süvegét, s sietett a másik házba, felkeresendő a tábornokot.

Steinville épen egy fémet kivánt vegybontani, s nagy költséggel hozatott retortáját kezdé melegiteni; előtte fehér kötény, fején fehér, veres csikos hálósipka, egyenruhája kezeszárán gondosan felgyürve; inkább franczia szakácshoz, mint katonához hasonlitott.

— Jó, hogy jön kegyelmed, commissárius uram. Nagyon örülök rajta, hogy experimentátiómat ilyen capax ember előtt mivelhetem. Nézze ezt a különös metallumot, ebből kétszer kettő, négy, hogy kifözöm az aranyszemet, mert ez chromösszeköttetés.

— Már nagyságos uram, akár holnap ilyenkorig magyarázza nekem, hogy az micsoda, én azért annál okosabb nem leszek belőle, de meg ha épen aranyat kiván nagyságod nyerni, hát odavezetem én, a hol van elég, s nem szemenkint, de ezerenkint adják, még pedig szépen kiverve „Carolus imperator Austriae“ felirással.

— Drága arany lehet az, Cserei uram, — felelt Steinville nagyot nézve.

— Nem igen drága, legfeljebb egy tuczat német életébe kerülne.

— Hm, azért mondja kegyelmed, mivel én lotharingus vagyok.

— Nem biz azt, generális ur. Hanem mert már kezd a patientiám fogyni. Nagyságod igen jóravaló becsületes katona, de jobb szereti a chymiát Erdélyországnál. Pedig király ő felsége Erdélyt nagyságodnak eléggé szivére kötötte.

— Ej, de mordiózus kedvben van, Cserei uram. Hát mi baja velem?

— Hallja csak, mi a bajom.

Cserei elolvasá a kapott levelet.

Steinville a levél olvasása alatt szép csendesen letette kezéből a retortát, az igaz, hogy egy kis sóhajtással.

— Hát mit tegyünk most, Cserei Mihály uram?

— Mit? még kérdheti nagyságod? a kezünknél levő százötven vasassal megindulunk; colonnellus Csernin uram pedig addig concentrálja a Virmond regementjét itt Bátosban, s induljon le Thordavármegyének, Aranyosszéknek a további orderig.

— Igen, de tudja commissárius ur, hogy a dögvész miatt nem mozdulhatunk.

— Ej lélek lobogós adta, ha még nagyságod is lotharingus létére olyan német, mint Krickpaumb volt, akkor már Eugeniust is csak a magyar huszár teheti nagygyá. Mindig a pestis az ok, mely miatt a militiát táborba nem szállitják, hanem a pestises helyeken bezzeg jól érzik magukat tiszturaimék a passus-adással, mely nélkül egy faluból a másikba sem communicálhatnak, s mely passus-adás sok ezer forintot

hozott már be a német commendánsoknak, ha nagyságod nem is tud felőle semmit.[1])

— Bene, bene, Cserei. Hanem csak azért nem kell rögtön furiába jönni. Még ma kiindulunk, s majd meglátom én, nem huzatom-e nyársba Fekete Vaszily uramat.

— Ne is mentse Isten tőle a tolvaj eb-fiát.

A tábornok szépen sorjában vetkőzte le magáról a chemicust, serényen huzván fel aztán roppant csizmáit, fülig gallérozott zubonyát, és bő spanyol köpenyét, végre felkötő széles egyenes kardját, s fejébe nyomott egy kis tábori sipkát.

— Nos Cserei, van-e az urnak még panasza? — Nincs, ugy-e? s most lássunk a munkához.

S apparátumaira rá se pillantva, kisietett a házból. Cserei nem *mondá neki*, hogy ne siessen.

Még az nap ki is indult Bátosból Steinville kétszáz karabinussal s Csereivel, a következő parancsot hagyván hátra a német hadak számára, mely világot vet az akkori császári hadsereg jellemére, valamint a tábornokot is fölemeli a tisztelet azon polczára, melyen öt Erdély hosszu évek során megtartotta.

A hadiparancs rövid volt, s igy hangzott:

„Erdélyország cs. k. hadi főcommendansától az erdélyi császári hadseregnek.

„Ezennel elrendeltetik, hogy a tavaszi hadjárat még e hóban egész Erdélyben elkezdődjék, azért mindenki, fő- és altiszt, valamint közember két hét leforgása alatt illető statióján megjelenni köteles. Különösen meghagyom pedig, hogy tisztek feleségeiket a táborba vinni ne merészeljék, hanem azokat hagyják otthon, valamint a legszükségesebb fehérruhán kivül egyéb bagázsiájokat is. Mert minket nem henyélni, hanem vitézkedni küldött a császár Erdélybe, a tábori embernek nem kell mindenkor meleg étek, szintén elég, ha egy darab kenyere s a mellé sült husa vagyon; Erdélyország a császáré, nem miénk, azt oltalmazni kell, nem rontani; nekem vagyon annyi fizetésem mint generális commendánsnak, melyből az én állapotom szerint tisztességesen

[1]) Cserei saját szavai. L. hist. IV. füz.

élhetek, nektek is tisztekül kinekkinek hivatala szerént annyi fizetése jár, a kiből a maga státusát eltarthatja, csak a kapitány ne kivánjon ugy élni, mint a colonellus, a colonellus mint a generál, hanem mindenitek tartsa a maga határában magát; a mit a császár fizet, azzal érjétek meg, az ingyenélődésnek békét hagyjatok, mert ha panasz jő rám, elhigyétek, bizony példásan megbüntetlek, mert nekem olyan orderem vagyon a felséges udvartól. Steinville Victor. mp.“

. . . . . .

. . . . . A székely Tisza, a sebes Olt egyik mellékágának partján, Háromszéknek a Bárczaság és Udvarhelyszék közé tolt nyugati határszélén fekszik Nagy-Ajta, gyönyörü halmos vidéken; erdőkoszorus hegyek láthatárát mintegy óriás kerettel köritik, melynek közepén a kigyózó patak rohanó árja számos malmot hajt, megöntözve tavaszonkint a virágos réteket, s szép székely leányokat fogadván be a tikkasztó hévben kristályvizébe.

Történetünk napjaiban két szép kastélyt lehetett látni a falu felett, messze elcsillogván rézkakasaik a völgyi tájban; lehet, hogy még most is ott állanak azok, lehet, hogy azóta ujak állanak helyeiken, de ha az épületek ujabbak, szebbek és kényelmesebbek is, nem hiszszük, hogy lakosaik oly boldogok, vagy boldogabbak lennének, mint voltak a hajdaniak.

Az egyik, mely közel a csillaggombos tornyu Istenházához emelkedett, s magas kéményei, dupla tetőzete, kiugró altánjai valami főuri ős tekintélyt szerzének neki, a Csereicsalád birtokához tartozott, s jelenleg az öreg Cserei János lakja, kit rendesen „az ur, Cserei János uram“-nak szoktak nevezni; a másik kastély ennél szerényebb, de nem kevésbbé ódon szinezetü, a falu keleti sarkán egy emelkedett dombon állott, sürü fák közt; — ez a Donáthfalvi Donát-családé, s jelenleg Donáth György és Pál uramék lakják, s az öregek mellett a viruló liliomszál, Háromszék legszebb s leggonoszabb kis tündére, Donáth Anna, György ur egyetlen leánya, kivel már Brassóban találkoztunk.

Soká, több évig csendesen állott a két kastély Nagy-Ajtán. A Csereiek közül nehányan Rákóczival katonáskodtak,

hösünk pedig, mint tudjuk, Brassóban lakott családjával, az ur, Cserei János uram pedig még a némaságnál is csöndesebben élt a nagy kastélyban; a Donáthok szintén kuruczok voltak, s akkoriban szokás volt pereputtyostól vitézkedni, ennélfogva Donáth György uramat nemcsak kedves Margitja, de a kis Anna is elkisérte, s Bercsényiné udvarában éltenek, mig György ur a hazáért viaskodott; Pál urnak pedig nem vala családja.

Egyszerre azonban az ur, Cserei János uram amint reggeli sétáját tenné, ime mit vesz észre? azt, hogy a Donáth-ház körül sürgés-forgás vagyon, bútorok rakatnak ki, ágylepek hordatnak a napra, a kémény füstölög s Donáth György uram nagyban diskurál a kastély ajtajában az öreg udvarbiróval Vidombáki Gáspárral; s mig igy tünödnék magában és magyarázgatná magának elméjében a történteket, valaki csak hátulról befogja szemeit, s vékony hangon kérdi, ki vagyok? Azt ugyan vette észre az ur, hogy igen sima lágy kis valami takarja be ösz szempilláit, de elannyira nem birta eltalálni a személyt, hogy utóvégre is a személy egy élénk nevetéssel a nyakába esék és összecsókolta az urat két orczáján — Donáth Anna. S győzött azután az agg nemes csodálkozni a kis lányon, a ki öt év alatt gyönyörü hajadonná fejlett, csipkedte is orczáját, a mint elbeszélte röviden a dolgot, hogy tudniillik biz ök megunták a sok huzavonát, s hazajöttek mindenestül az éjjel.

E naptól fogva azután más világ lett Nagy-Ajtán.

A szép leánynak, mondják, nem kell czégér, vagy miképen mi most mondhatnánk: — ujdondászi dicsbeszéd; nem is kellett Annának, s mégis csakhamar tele lett Székelyország hirével, s jöttek mindenfelöl az utasok, a kiknek „utjok erre vivén, kivántak a tekintetes uréknál beszólani" a holott is oly barátsággal fogadtattak, hogy az nap ugyan szökve sem szabadulhattak ki Ajtából.

Szép téli nap volt martius elején, s Ajta vidéke a leggyönyörübb tájképet képezé, melyet valaha festö ecsetje teremthetett; a távolról látszó havasok tetöin csillogott a hó a napsugárban, hegy, völgy és róna a legtisztább hófényben tündöklött, csörgös szánok repültek a pompás uton ide s

tova, s azok közül nem egy fordult be Donáthék kastélyába, hol ma György ur ezüst lakadalmát tartja kedves Margitjával.

Az est elérkezvén, ki lett világitva ez egész ház, s ablakai messze ellátszottak az ajtai völgyben. A kastélyban czigányzene szólt, s kéményeiből egyre szállt fel az égnek a füstgomoly. Nyolcz órakor Pál ur bezáratta a kastély kapuját, részben elővigyázatból, részben azért, hogy onnan reggelig senki el ne szabadulhasson.

Az ujuló hold már rég leáldozott, a fiastyuk halvány ködfoltja is elötünt a hegyek megöl, a szentegyházban reggeli három órát csenget a bakter . . . azután elhangzik a harangocska végszava is . . . és csak a kastélyi vig dana hat ki néha a légbe. Kemény, fagyos hideg van.

Vajh mi késö vendégjei érkeznek Donáthéknak onnan a mátéfalvi hegyek közül? szinte csodálja az ember, hogy ily késöre tudtak maradni. Lehetnek husz szánnal, s mindenikben öten ülnek. — Rosz vendéged jö, Donáth György, ki ne nyisd kapudat elötte!

Benn a kastélyban javában foly a mulatság, táncz és ének váltva váltakoznak. Az urak is a teremben iddogálnak, gyönyörködvén gyermekeikben. . . . Vajjon ki lehetne oly szivtelen, öket zavarni? A házi gazda épen poharat emel vendégeire, a zene elhallgat, s mindenki örömmosolylyal néz a vidám öreg arczára. . . . . Vajjon ki irigyelné töle azt a poharat, melyet vendégeiért emel?

S már elharsan az éljen, már ajkához akarja emelni a szép velenczei poharat György ur, midön a kert felöl egy durranás történt, egy ablaktábla csörömpölve zúzódott össze, s György ur pohara darabokban hullt le a földre, mig a golyó kemény kocczanással pattant vissza a teremajtó márvány-keretjéről.

Azonban egy erös hang kiáltozott be a kastélyba, ezt mondván:

— Add meg magad Donáth György, én vagyok itt, Fekete Vaszily!

Azon kor gyermekeit semmi sem jellemezheti jobban, mint azon jelenet, mely most következett.

A mint a lövés történt, abban a pillanatban az ur, Cse-

rei János uram huszéves ifju tüzével ugrott fel nagy karszékéből, s egy percz alatt eloltá a nagy függő lámpát; e jelre egyszerre sötét lett az egész kastélyban; — Donáthné pedig hirtelen összefogá a gyermekeket, s kemény hallgatást parancsolva nekik, egy kis benyilóba csukta, nehány éltes nőt tolván be melléjök. Az ifjak és urak villámgyorsan a mellékszobákba ugrottak, s kinekkinek töltött fegyvere kezei közt termett; s mig a háziur cseppet sem confundálódva az eseményen, nagy hirtelen cselédjeit szedé rendbe a keritett udvaron, addig Anna a kulcsár szobájából férfierővel húzá meg a vészharangot.

Sokkal kevesebb időbe tellett az, mig ezek megtörténtek, mint a mennyi kell megirásukhoz, s minden a leglehetőbb csendben, ugy hogy a rablóhad főnöke ujra bekiáltott az ablakon. Most azonban Donáth Pál ur felelt neki ekképen:

— Jól tudom, hogy ki vagy, bestye lélek fatyja! s épen a mért tudom, mondom neked, elkotródj innen a házam környékéről, máskép fogadom az egy Istenre, itt hagyod a lelkedet!

Fekete Vaszily nem felelt erre másként, mint egy uj lövéssel, mely az ablak másik részét zuzta szélyel borzalmas zöngéssel, s a falba csapódott.

E lövésre egyszerre hatan feleltek a házból, s hogy sikerrel, bizonyitá a többszörös jajszó, mely a kert fái között halt el. Azonban jel is volt ez az általános támadásra. Fekete Vaszily ugylátszik nem tudta, hányan vannak a Donáth-házban férfiak, s bizott száz fegyveresében. Mig másrészről Donáth György uram bizott vendégei szivében, tizenöt fegyverében, ablakai jó rácsaiban, s udvara kemény kapujában s szilárd keritésében, valamint cselédjei hüségében is, kiket az udvaron Vidombáki Gáspár uram serényen biztatott.

Lövés lövést ért, s a kaput feszegették, de lövésnek lövés felelt, a kapu pedig bár recsegett, de nem tágitott, s Vidombáki embereivel mindennel eltorlaszolta, a mi csak kéznél vala.

Már vagy félórája tartott a veszett viadal, s Fekete Vaszily dühösen támadott ujra és ujra. A kulcsár szobájában Donáth

Anna négy hajadon leányt gyüjtött maga mellé, s mindeniknek egy tört adva kezébe, ezt mondá:

— Barátnéim, ha olyan szerencsétlenek találnánk lenni, hogy a rablók kezeibe esünk, tudjátok-e, mi sors vár mireánk? Én tudom, mert gyakran hallottam, a legszörnyebb, a mi leányt érhet: a meggyaláztatás. De én esküszöm nektek az Istenre és szerelmemre, hogy előbb a szivembe döföm ezt a tört, mintsem érintsen egy is Fekete Vaszily emberei közül!

— Esküszünk mi is! — feleltek a halvány hölgyek.

— Óh a boldogok . . . sóhajtá valaki az ajtóban, s midőn a hajadonok hátranéztek, Kálnokinét látták ott állani sápadt arczczal.

— A padlásra! a padlásra! — hallatszott e perczben egy csengő férfiszó, s egy szép barna ifju haladt el az ajtó előtt, utána Kálnoki és Jankó Péter sietvén.

— Ah, szólt Anna hirtelen felvidulva, Ürmösi csak derék fiu mindenütt. Nem hiába, hogy ő is kurucz volt!

Kevés idő mulva erősen lődöztek a padlásról a kaput ostromlókra, ugy hogy Fekete Vaszily átkozódva szidta hátráló embereit.

A vészharangot ujra meghuzták a bátorszivü székely lányok.

Bent a nagy teremben pedig, közepette a csatának, az ur, Cserei János uram felkeresé a sötétben a nagy kantát s egy billikomot, s szépen sorba járta a szobákat, kínálva a puskázókat egész flegmájával egy hetvenéves hadastyánnak.

Egyszerre távolról jövő puskadurranás hallatszott.

Utána egy éles sipolás, s kürtszó.

Abban a perczben összefutottak az ostromlók, Fekete Vaszily magas alakját lehetett köztük látni, a mint nehány szót beszélt hozzájuk, s azután hirtelen elszéledtek, nem gondolva az utánuk küldött lövésekkel sem.

Ugyan mi lehetett oka a dühös harámbasa oly gyors hátrálásának? Rögtön megtudjuk.

Az urak eleinte cselnek vélték Fekete Vaszily hátrálását, s Cserei János tanácsából tovább is fegyverben maradtak. Eltelt egy óra, két óra, s hajnalodott, a tolvajoknak azon

ban semmi hirök sem volt. Már most bátran a sarokba tehették fegyvereiket, a gyermekeket elaltatták, öreg matrónák lefekhettek, öreg urak bólintgathattak, ifjak és lányok a hasadó hajnalt énekszóval, ábrándos lélekkel, szerelmes szivvel üdvözölhették a pirosló ablakokból.

S a mint a szerelem dalai közt égő pillantásaik találkoztak, s a kék és fekete szemek lángsugarai a szerelmi dalt csak édesbbé, csak forróbbá tevék, senki sem vette észre azt a jelenetet, mely az ajtai völgyben ment véghez.

Az erdőség homályából vad fegyveres csoportok sietnek a patak szélén terjedő cserjésbe, s ott elrejtőzve csatarendbe sorakoznak; később a felkelő nap világánál távolról egy-egy rézsisakos lovast pillanthatni meg; ugylátszik, a lovasok minden oldalról tünnek elő, mert félóra mulva a patak mindkét partján hatvan hetven vasas ügetett a cserjésnek; a mint már jó közel voltak, azon erdőből, melyből a fegyveresek menekültek ki, ötven embernyi csapat élén megjelent Steinville tábornok Cserei Mihálylyal, s az első megállapodást fuva kürtjével.

Fekete Vaszily, mert ő volt a bekeritett had vezére, látván veszedelmét, fegyverre szólitja embereit s maga is előbúván, négyszáznyi csapatának élére állott, szemközt a megjelenő tábornokkal. De mily nagy vala csodálkozása, midőn a tábornokot előre vágtatni, s fövegével feléje köszöngélni látta. Fekete Vaszily alkalmasint azt gondolá, hogy négyszáz emberétől ijedt meg Steinville, és talán egyezkedni akar vele, azért engedte magához közel jöni.

Steinville jó közel érve Vaszilyhoz, hirtelen felteszi fejére sipkáját, felkapja karabélyát s rásüti.

A hires harámbasa egy hangot sem adva bukott a fübe holtan.

Ekkor minden oldalról előrontottak a dragonyosok, s elkezdtek a tolvajokra lődözni, kik csakhamar megadták magukat csapatostul.

A kastélyban pedig az ének mind olvadóbb, mind zengzetesb lesz, a mint Ürmösi József elővevé kis tilinkóját, s azon a kis szerszámon a sziv és lélek legmagasabb röptét követte. Anna epedő kék szemeit le nem veszi az ifju arcáról, rá-

padtak azok az égő sugarak szerelemittas kéjjel és oly boldog volt a lány, oly boldog és oly szerelmes.

Steinville Csereivel s a tolvajokkal közelgetett Ajtához. Tetszett magának a tábornok szörnyen cselével, melyet Vaszilynak vetett a reverentiázás által; jóizüeket mosolygott felette szürke bajusza alatt, mig Cserei hangosan megnevette mindannyiszor s dicsérte a tábornok eszét.

Mindenekfelett azonban éhes volt a két ur, s a több napi üldözésben végkép kimerülve. Ezen kellett tehát segiteni minden áron, s Cserei jól tudván, hogy a Donáth házban mik történtek az éjjel, több okból javaslá a tábornoknak, oda, s ne atyja kastélyába szállani.

Ugy is történt.

Vidombáki Gáspár már a majorban vala akkor, midőn egyszerre megjelent a kis tábor Ajta utczáján. Épen javában szidta a rablókat, kik daczára sietségöknek annyi időt mégis vettek maguknak, hogy Donáthék majorjából a legszebb öt paripát elrabolták. Mily nagy vala tehát a vén udvarbiró meglepetése és öröme, midőn egy vasas kötőféken mind az öt paripát beállitá az istállóba. Csak akkor tudta magának megmagyarázni a dolgokat, s csak akkor ismert rá Csereire. Nosza nem is soká késett az öreg, hanem korának és testének daczára, oly gyorsan vitte a bekest fel a kastélyba a jóhirrel, hogy Steinville s Cserei lóháton sem tudták utolérni.

A kastélyban minden élő lény szunyadott ,a dalos lányokat s ifjakat kivéve; Vidombáki öt hat alvó öreg ur kezén lábán keresztülvágtatva, s azok közt nagy conturbálódást okozva, egyenest az ifjak szobájába rontott be, s ott a lágy dalba, rekedt torokkal beleorditott.

— Itt vannak, Anna ksasszony, itt vannak!

Mig a megrémült leányok s ifjak megérték, kik vannak itt, a szomszéd szobákban, a felvert öreg urak első mámorukban e szót hallván; itt vannak! még nagyobb ijedséggel kiáltották el magukat, hogy itt vannak, mire a sok alvó matróna, gyerek és delnő az egész kastélyban rémitő zavarban ugrandozott ki fészkéből. Az ifjak hallván a nagy rémülést, félig kaczagva, félig nevetve csititották azután a többit, a-

zonban késő volt, mert Steinville és Cserei a zavar e tetőpontján léptek be a nagy terembe.

A félreértés természetesen a legkedvesebben fejlett ki, s csak egy ember volt, a ki a földalatt száz mérföldnyire szeretett volna lenni, s ez Vidombáki Gáspár vala, a ki miatt Steinville tábornok Margit asszonyt csaknem *fehérben* találta meglátni *fökötő nélkül.*

IV.

Csillagos tavaszi éjszaka van, hűs, ép szellővel, holdfény nélkül. Egyike azon éjszakáknak, melyeket leginkább jellemez némaságuk, s a némaságba néha belevegyülő erősebb szélcsapódás hosszu, síró füttye. Mintha a kikelettel a sírok zord tele is fölengedett volna, s a szellemek ujra elkezdenék nyögdelő éji kóborlásaikat.

Oh halál nyugalmas országa, a te gyermekeid már nem örvendenek a nap fényének, nem a nappal ezer életjelének, nekik, mint a megállapodás jelképeinek, az éj nyugalmas sötéte való, azon sötétség, mely erővel lenyomja az élő szempilláit.

S mégis, ti kiszenvedett szellemek! örök nyugalmatokat hányszor zavarja meg a nyughatatlan élő lélek, a nappal szenvedélye, a nappal bűne, mely palástul kiván téged, szent éjszaka, titeket, láthatatlan sötét árnyak! . . . . . .

Az éjben biztosságot keres az ember, s mégis jobban retteg, mint fényes nappal. S mitől? az a megfoghatlan borzadály, melyet a megzavart nyugalom tudata önt be a testbe, s melytől reszket a sziv, az az ijesztő, az a szemfényvesztő.

Vajjon érzi-e e borzadályt azon sötét, sugár alak, mely Brassó utczái egyikében, egy szép góthépület ablakai alatt járkál lecsüggesztett fővel. Tagjait bő tunika födi, finom fekete prémezettel, melynek selyem galléra egészen betakarja fejét; járása biztos és kimért, némi felsőbbséggel határos, de sokkal lengőbb, sem hogy az első látásra nőre ne ismernénk benne.

Már éjfélután egy az óra, és az alak még mindig folytatja egyforma járását a ház előtt. Egyszer már

megállott a szárnyas kapu ajtajánál, s jobb kezét a kilincsre is rátevé, azonban valamit hallhatott a feltámadt szellőben, valami távoli zajt, melyre ismét levette kezét a kilincsről s tovább járkált, szokott egyforma lépteivel.

Egyszer azután hirtelen megállott, az utcza mélyén pedig egy lovas közeledett feléje, s a sötétben is ki lehetett venni, hogy erősen kémlel valamit. Végre a ház elé ért, a hol reá a sétáló várni látszott, s megállitá kis székely lovát, s arról leszállva, kantárjánál fogva vezeté maga után.

— Soká jött kegyelmed, — szólott a hölgy, a mint a nagy spanyol köpenybe burkolt alacsony, sovány alak eleibe ért.

A férfi nagy serényen kapott a nő kezéhez, s azt sokszor összevissza-csókolta; azután szenvedélyesen felelt, némi idegen kiejtéssel.

— Minden percz egy ezredév volt nekem a pokolban, tudva, hogy nagyságodat várakoztatom. De épen, mivel istennömhöz hamarább nem érhettem, tudhatja ő, mily gáton kellett keresztültörnöm; de mit meg ne tennék én ő érte!

S ujra nekiesett az el sem bocsátott kéznek, s csókolta égő szenvedélylyel.

— Meglátom, Orbán deák, mennyire imádod istennödet. Május 17-ike közeledik, s akkorra. . . .

— Meg lészsz boszúlva, istennöm. A vér vért kiván, s a vér nem annyi-e, mint az élet, ha a szivből csordul?

— Jól van deák, helyesen okoskodol. S most beszélj, mennyire vagyunk?

A kis ember, kinek csak villogó szeme tünt elő néha burkából, gondosan körülnézett, s egy lépéssel közelébb lépve a hölgyhöz, mondá:

— Komoly veszedelem fenyeget. Azon ember, kinek irányomban már régi gyölölete van, most huzamosan kiván Nádason tartózkodni, s czélja kibékéltetni Kálnokit nejével. Minden befolyásomat elő kellett vennem, hogy Szalánczinét lebeszéljem arról, miszerint Ágnest visszaereszsze hozzá. Azonban attól félek, hogy Cserei rá fogja beszélni Kálnokit, s eljönek mindketten Szalánczinéhoz, s akkor én veszve vagyok.

A hölgy egyet morgott ezt hallva, s nehány boszus lé-

pést tett jobbra, balra, épen mint a vadállat, midőn fogva érzi magát.

— Hallod-e, ha nekem a kitüzött napra Kálnoki halálának hirével nem jösz, akkor kerülj messze és reszkess tőlem. Mindegy, akár hogyan. De ennek meg kell lenni! meg kell lenni! ha Isten és ördög ellenem szegül is, meg kell lenni!

A férfi pár perczig hallgatott, azután hirtelen felüté fejét.

— S jutalmam?

— A mit kivánsz tőlem, Orbán deák.

— S ha mégis olyant kivánnék, a mi megtagadtatnék? Ha ez az őrület, mely most rabszolgájává tesz nagyságodnak, s mely évek sora óta üldöz, midőn érte lelkem üdvösségét eldobom, hideg gúnynyal találkoznék jutalom helyett?

— Nem fog találkozni, esküszöm neked, ha boszumat betöltöd.

Ebben a perczben egy taszitást kapott a két beszélgető, melynek erejétől a férfi egy tántorodással a földre bukott, mig a hölgy bámulva, reszketve állott meg felette, s arczáról a selyem takarót ijedten lerántva, villogó szemekkel nézett körül.

Csákiné, mert ő volt, borzadva látta, s hallotta, mint inog, recseg, ropog minden ház, a taszitás minden másodperczben megujult, s mindig nagyobb erővel, az ablakok csörömpölve töredeztek össze, a harangok konogtak, s már néhány lövés és czéltalan felkiáltás is hallatszott.

Földrengés volt. [1])

Orbán deák ijedten ugrott fel, s hirtelen keresztet vetett mellén.

— Lóra hirtelen! — mondá parancsolólag Csákiné, — itt ne lásson valaki, különben veszve vagyunk, ha felismernek. Ne reszkess, de légy férfi, s ne feledd május 17-ét.

Amaz engedelmeskedett, s oly gyorsasággal, mely becsületére vált, ugrott tántorgó, toporzékoló paripájára, s eszeveszetten iparkodott elnyargalni. A kis székely paripa megindult, hegyezett fülekkel, tajtékzó szájjal, de a mint

[1]) E földrengésről l. Cserei Krónik.

Csákiné háza sarkánál egy szük utczába kivánt volna bekanyarodni, ujra oly erővel ujult meg a földrengés, hogy a ló elvadulva hirtelen felágaskodott, s lovagját egy veszett félrugással levetette.

Egy kiáltás, utána hosszu nyögés hallatszott, azután semmi. Csákiné még nem volt házában, a mint a kiáltást meghallá. Abban a pillanatban visszafordult, s odafutott. Megnézte az elterült férfit, s csak egyet kellett rápillantania, hogy észrevegye, hogy az többé fel nem ébred. Feje a ház sarkánál álló granitkőhöz ütődve szertezuzott.

— Ha ezt itt felismerik, a gyanu kész! — mondá magánkivül fennszóval, — s annak nem szabad megtörténni. Magadnál légy Kata, itt okosan kell cselekedni.

A szörnyü némber, ki még a földrengés borzalmai közt sem tudta feledni czélját, egy felkapott kődarabbal bemázolta Orbán deák arczát saját vérével, azután befutott a mellékutczába, s háza kertkeritésén egy vizvezető rácson átbujván, kertje lugasai közt egy gyeppadra dölt, s csak most jutott eszébe félni.

A város ezalatt talpra állott; roppant szélvihar támadt, borzasztó ropogással dölt össze több nagyobb épület, s az emberek ész nélkül futkostak az utczákon föl és alá. A harangok időközönkinti zavart kongása, a brassói czitadella egy-egy mozsárdurranása csak emelte a félelmes éj borzalmait.

És a szép démon vajjon miért remeg ugy a gyepre borulva, lázas pirral arczán, csaknem magánkivül? Talán magához tért a szörnyü sziv Isten haragjának nyilvánulásánál?

Félóra mulva megszüntek a lökések, ugy látszott, béke állt be a föld szellemei közt. — A grófné visszatért csendesen szobáiba, s komornáját hivatá.

— Erzse, — monda neki, — előbb, a mint felrezzentem, egy kiáltást hallottam. Ti nem hallottátok?

— Nem asszonyom.

— Nézzetek csak ki az utczára.

A leány elment, s kis idő mulva sápadtan tért vissza.

— Nos, mi volt? — kérdé az urnő remegve.

— Jaj nagyságos asszonyom, egy szegény embert vittek

el a hellebárdosok, a kastély sarkkövére eshetett, mert az is véres.

— S halott volt? vagy tán ismerte valaki?

— Halott volt igen is, de nem lehetett ráismerni a vértől.

— Elmehetsz.

Csákiné megvárta, mig az ajtó a leány mögött becsukódott, azután bezárta azt, s örömmosoly lengett végig arczán.

S örömében álom se jött szemeire, ébren várta meg, tükre előtt kecseit nézdelve, mig hajnalodott. Ekkor előparancsolta lovát, s első volt, ki a nagy földrengés nyomait végig tekintette Brassó utczain.

A ki csak látta, azt mondá, soha sem volt szebb Csáki grófné . . . . . A földrengést nemcsak Brassóban s vidékén, de Háromszék völgyeiben is érezték, bár nem oly nagy mértékben. Mindazáltal azonban nemkülönben volt a nagyasszony, Szalánczinė asszonyom ijedsége oly foku, miképen ágyából kiugorván, nagy hirtelen kedves belső embereért, Orbán István deákért küldene, kit különösen imádságosságaért mindenekfelett szeretett és nagyratartott.

A szolgálattevő asszony azonban azon rémséges hirrel tért vissza, hogy a deák nincs a kastélyban, szobája üres, sehol sem találják. Vajjon hová lehetett a kegyes ifju? talán a földindulás előtt a kertbe futott, s hátha a föld megnyilt alatta? uram ne hagyj! nem, az nem lehet. Bizonyosan valahol imádkozik.

A nagyasszony csak várta, de hiába várakozott, hiába tünődött; a meghitt titkár csak nem jött vissza. Harmadnap bevágtatott az udvarba az egyik paripa, mely a földindulás-kor eltünt, nyereg s kantárnélkül; hát ez hol lehetett? hogy azon a deák is elillanhatott volna, arra senki sem gondolt.

A nagyasszony kétségbeesésében nem tudott mit tenni, mint könyörge, rimánkodék a szomszéd Kálnokon tartózkodó Cserei sógor urának, hogy jönne át hozzá, nagy veszedelem érte.

Cserei hallott már valamit a deák eltünéséről, s a miatt ugyan egy fülét sem mozditotta volna meg, de ez alkalmat fel akarta használni arra, hogy Kálnokit ismét összehozza ne-

fével. Átjött tehát Nádasra harmadnap, s komolyan nyitott be a nagyasszony szobájába.

— A Jézus Krisztus nevére, csak hogy itt van kegyelmed, édes úröcsém, futott elébe Szalánczíné, ki épen a negyedik imádságát végezte be.

— Tegye csak be nagyasszonyom azt a könyvet, hátha minden buzgósága kivész ilyen tábori ember szemei láttára.

— Ugyan hagyjon föl vele, édes kedves öcsém uram, — felele a nagyaszszony pironkodva, azonban addig practikálódott, mig a könyvet csakugyan betette.

— Hát a hugom, Kálnokiné, hogy van?

— Vajjon nevezhetjük-e igy édes öcsém uram? vajjon tehetjük e ezt? Oh jaj nekem, vajjon lehet-e ezt cselekednünk? . . . — De mit beszélek én most másról? mint az én nagy bánatomról, szerencsétlenségemről, Isten csapásáról! még most is minden csöpp véremben benne van az ijedség.

— Ugyan miért, édes asszony néném?

— Hát nem hallotta még kegyelmed?

— Szót sem tudok róla.

— Hát a deákom elveszett! uram, ne hagyj el, belehalok!

— Elveszett? hát ha elveszett, elveszett! beleesett a kutba, agyonverték, széttépte a farkas. Hozasson helyette mást asszonynéném, van az országban annyi csavargó, akár mindennapra fogadjon egyet.

— Ugyan édes öcsém uram, hogyan mondhat ilyent az én deákomról? Hiszen talán ismerte kegyelmed azt a derék, okos, kegyes ifjut?

— Orbán István uramat? hogy ne ismertem volna, nagyon jól ismertem. Igen derék, okos, kegyes ifju vala, beösmerem. Mert miután a derék, okos és kegyes ifjaknak az volna főkötelességök, hogy az élet circumstantiaiban magokat sapienter viselvén, diligentiával oda iparkodjanak, hogy magokat az ország capacitásai előtt mint capax emberek bizonyitsák be, ő kigyelme volt az, a ki Menykő Pállal, s Horváth Györgygyel a Rákóczi invásiója alkalmával bétörvén Csikba, ott mindenféle gyülevész populét összeszedett, s minden igaz ok, vagy urai parancsa nélkül kegyetlenül rajtunk üte, előbb felprédála, azután engem vasra verete, s ugy hurczola magá-

val faluról falura, mint egy medvét, a mig csak váltságul nagy summa pénzt nem fizettem neki, s mig Donáth György akasztófával nem fenyegette, a ki akkoron plenipotentiáriusa volt Rákóczinak.

— Mert hát mivel, mivel — — nagyon buzgó hazafia volt —

— Üsse meg a lélek anyja a hazafiságát! — pattant fel Cserei, s már fel akart kelni, de Szalánczinė mentegombjánál fogva rántotta vissza. Miután pedig, — folytatá hevesen, — a sok átkozott prédából meggazdagodott volna, s pápistából lutheránussá, abból reformátussá, abból örménynyé lett volna, s ujra elején kezdené, gróf Csáki Istvánné deákja lön, s ekkor az a híre járt, hogy toll helyett rendesen a grófné hajából egy fürtöt tart kezében, s azt csókolgatja.

— Oh a gonosz, rágalmazó világ!

— Az bizony . . . Miután pedig azon lakodalomban, melyet tudom, még kegyelmed sem feledett el, az öcsém Kálnoki mint becsületes, esküjéhez hü férfi a grófnénak nem accordált, az, hogy magát megboszulja, elküldé kegyelmednek deákját, a deák itt azt hazudta, hogy meghasonlott a grófnéval; ez nem igaz, mert épen ő általa jutott a kegyelmed háza azon szomorú állapotba, hogy a mi Háromszéken hallatlan eset, házasok discordiában éljenek. Ilyen istentelen, hóhérnak való ember volt a kegyelmed deákja, nagyasszonyom, a ki bárhol van is, ne kerülje ki a karót, azt kivánom.

Szalánczinénak nem volt annyi hajaszála, a hányszor megbánta, hogy Csereit áthivatá. Már mégis jobb lett volna a vejét áthivatni, az nem olyan dühös labancz, gondolta, de ez most behozta házába az antikrisztust, csak győzze leimádkozni.

— Látom, édes öcsémuram, hogy épen nincs szive segíteni rajtam, s nem tud megvigasztalni.

— Vagy igen. Hanem nem azt recommendálom asszonynénémnek, hogy ismét egy belső embert vegyen a házához, hanem vegye magához a helyett Kálnokit, a ki kegyelmedet tenyerén fogja hordani, s minden jószágára becsületesen gondot viselni. Azonkivül Ágnes hugom is a sok imádkozás helyett, mely sem tettre, sem lélekre nem hasznos, gyakrab-

ban lesz ura szobájában, s ezüst helyett majd egy kis eleven keresztet tart kezében, s ismét oly boldogok lesznek, mint egy évvel ezelőtt.

— S lehető volna ez vajjon? — kétkedék Szalánczinéné.

— Nézzen oda asszonynéném.

Cserei a szoba tulsó felére mutatott, melyhez Szalánczinéné háttal volt fordulva. A mint visszanézett, hát mit látott? kedves leányát Ágnest Kálnoki ölében a kereveten, édesen átfonva férje nyakát szép fehér karjával.

Szalánczinéné összecsapta kezeit, azután sirva fakadt s Csereire borulva, elkezdé csókolgatni jobbra-balra s szorongatni menyecskekori melegséggel.

— Ej, ej, no, no . . . — ez volt minden, a mit ki tudott mondani örömében, s e pillanatban talán még a lengyel ugrósat is eljárta volna, ha véletlen Cserei uramnak kedve szottyanik rá.

Cserei az nap még ott késett, azután elhagyta a boldog családot, s nagy esőzés közepette végre valahára ő is bevergődött Brassóba, rég nem látott családját ölelendő és csókolandó.

V.

Gyönyörüen kitavaszodott ezalatt, füvek, fák, virágillatot árasztottak szét a légben; Magyarország és Erdély komor egén is felsugárzott a remény fényes napja egy jobb jövő után. Béke olajága lengé körül a véres tereket, elpusztult falvakat, füstölgő romokat.

Gróf Károlyi Sándor vezérlete alatt megköttetett a béke 8 évi szakadatlan harcz után Magyarország és Ausztria közt.

A pacificatio hire hihetlen gyorsasággal terjedt el egész Erdélyben, ugyannyira, hogy május elején már Háromszék utolsó falujában is tudták. A szebeni, kolozsvári, gyulafehérvári, brassói várparancsnokok üdvlövésekkel fogadták azt, s kihirdették pontjait a vármegyékben, szélekben.

Cserei Mihályt a béke híre Brassóban találta családja körében, s amint szobája ablakmélyedésében végig olvasná a parancsnok hirdetését, különféle érzelmek közt, de okve-

tetlen nem jó kedvet tanusító mozdulattal vágta azt az asztalhoz.

Pedig örülnie kellett volna neki felette; hisz ő évekig volt kénytelen várakban lakni, javai elpusztultak, családja szenvedett a zárt légben, mi lehet tehát oka rosz kedvének, hisz ő királypárti levén, csak örülhetne a forradalom bukásán. S ez mind nem ugy van.

Fejét kezébe hajtva, lelkes arczát, mely mély szomoruságot árult el e perczben, egy köny folyta végig, mely kék szeméből csordult ki, talán maga sem tudja, hogyan?

Nem veszi észre, a mint valaki benyit az ajtón, ez a valaki pedig az úr Cserei János uram, kit szintén a béke hire hozhatott be Brassóba. Látván fia komolyságát, csöndesen hozzálépe, s kezeit fejére tette. Mihály ekkor jött csak magához, s némán rázta meg apja kezét, miután azt tiszteletteljesen megcsókolta volna.

Az öreg mellé ült, s kérdé töle résztvevön.

— Fiam uram, mi bántja kegyelmedet annyira, hogy a könyü is kicsordult szemeiből? Nem gondolnám, hogy valami szomoru casus érte volna exitusában.

— Ihol olvassa kegyelmed, a mi szívemet bántja.

— Ezek a pacificatio punctumai, fiam uram, — mondá az öreg s szintén meghökkent.

— Az bizony, apám uram, a pacificatióé, „mely Szathmárt, egynehány heti tracta után véghez is mene, *de nem ugy, a hogy a szegény magyar nemzet jova és megmaradása kivánta volna, hanem a hogyan a német generálok akarák.*“*)

Az öreg Cserei végig futá a hirdetést.

— Tudtam, — szólt, — hogy szomoruságom leszen; nem hiában volt földindulás.

— *„Ilyen gyönyörüséges hasznos pacificátiót szerzének a jó kuruczok nemzeteknek; azért bizony csak tiz magyarnak sem kellett volna levágatni magát, mert a revolutio előtt mind ezeket birtuk; sőt ezeknél hasznosabb volt a Diploma; mert*

*) Cserei szavai. Meg kell jegyeznünk, hogy Cserei Mihály kiváltkép erdélyi hazafi volt.

minden törvényünknek, lelki testi szabadságainknak a Diploma volt ereje, azt pedig most a pacificatióban elő sem hozzák, nem is reménlem a bécsi udvar többször confirmálja, a nélkül pedig a pacificatio olyan, mint a holttest lélek nélkül. Bezzeg nem ilyen a Bocskai, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György pacificatioi a némettel; nem is méltó, hogy pacificationak neveztessék, hanem csak grátiaadás az elpártolt magyaroknak, eléállhatnak vele, vehetik hasznát a maradékok is jövendőben.“

— Igaza van kegyelmednek. De csak ugy jár a magyar nemzet; mindig idegen potentások segélyében bízik, s e mellett önnönmagát elhagyja, pedig még valahányszor a magyar nemzet idegen segitségben hitt, mindannyiszor szomoru véget ére dolgában.

A két Cserei elhallgatott. Csak az igaz hazafi tudta volna felfogni azt a mély keserüséget, mely szivöket dúlta.

Még némán ültek ott, midön egy katonatiszt nagy pecsétes levéllel jött a szobába, s azt Cserei Mihálynak átadván, eltávozott.

— A generális commendans kiván Bátosba, lélek a lobogós hivatalának! minek is sanyargat vele a deputátio ily sokáig. De már csak elmegyek, — folytatá Cserei, nagy mérgesen a zsebébe gyömöszölve a levelet, mert ugy érzem, hogy most még inkább kell a jólelkü hazafi a gáton, mint eddig. Szegény Erdély! mikor virrad már neked is, szegény magyar nemzet!

Egész nap nagy lehangoltság volt a Cserei-házban; épen csak a gyermekek örültek, mivel pár nap mulva Ajtára voltak menendök, onnan pedig Kálba, elhagyandók a szük brassai várat, s a szabad falusi légben szabadon játszandók.

Másnap jókor reggel készen állt egy brassai szekér Cserei laka előtt. Az úr elbucsuzván családjától, már fel akart ülni, midön egy székely lóhalálában nyargalt feléje be a várkapun. Hozzáérve, egy kis levelet adott neki át, Nádasról, s Cserei rögtön felismerte Ágnes irását.

— Baj van otthon? — kérdé a székelyt nyugtalanul.

— Baj beon, uram. A nagyságos úr alegha feö nem fardaó.

— Mi baja van?

— Es, eén mit tudjaóm.

Cserei uram reszkető kézzel bontotta föl a kis levelet. A levél tartalma a következő volt.

„Kedves bátyám! Az Isten szerelmére kérem kegyelmedet, ne késsék vagy maga, vagy a doctor kijönni, a szívem uram igen roszul van. Tegnap egy levelet kapott, maga sem tudja kitől vagy honnan, s alig olvasta, valami könyörgés volt benne, mindjárt a hányás kezdte erőltetni, s azóta félrebeszél, görcsei vannak. Kedves bátyám, igen összeszorult a szivem, épen ugy érzem magamat, mint most egy esztendeje, mikor uramat azzal az átkozott asszonynyal együtt lenni láttam. Segitsen kedves bátyám, vagy boszulja meg, ha meg volna mérgezve, mert azt más nem tehette, mint az. Az Isten irgalmára könyörgöm kegyelmednek, ne hagyjon el bánatomban.“

Cserei nagy megilletődéssel olvasta a levelet, és sietett fölkeresni Lucas Zeulerus doctor urat, ki akkor leghiresebb ember volt szakjában. Egyuttal feleségét is kiküldte Nádasra vele, azon izenettel, hogy nem hiheti Ágnes aggodalmának alapját, de meg ő ugy sem tehetvén ott semmit, a hon java pedig nagy kötelességet ró rá, igy személyesen nem mehet ki Nádasra. Egyébkint rögtön tudósitsák Bátosba, ha a szerencsétlenség bekövetkeznék.

Két hét mult el ezen nap óta.

A Rákóczi hadjárataiban küzdött honfiak ezalatt csapatostul jöttek vissza hazájokba mind a fő, mind a nemesi, mind pedig a közrendből. A király pártján megmaradt urak, miután a békekötésben minden kurucznak személyválogatás nélkül általános amnestia adatott, jobbágyaikat kénytelenek voltak visszafogadni.

Csáki grófnét a békekötés hire már Bilakon találta, hová Szebenből utazott, bátyja Mikola László látogatásáról. A grófné egyidő óta ismét, kivált a brassói földrengés éjjétől fogva, rendkivül szenvedélyes, dühös lett. A gyönyörü asszony minden szebeni urhölgygyel összekapott, s különös fúriával érkezett falujába.

Első megjelenése már elég volt, hogy jobbágyait elkese-

rítse, kimondván, hogy ő egy kurucz katonát sem fogad vissza, mig csak tiz rhénes forintot, akkoriban nagy összeget, le nem fizet. Továbbá napról napra több kevesebb kegyetlenséget követett el rajtuk, kopóival vadásztatta a megszökötteket, szóval, régi vadságába féktelen dühének egész kicsapongásával esett vissza.

Mintegy azon a napon, melyen Cserei Mihály Bátosba volt érkezendő, három kurucz jött Bilakra, azok közől az egyik Sólymos Bálint volt, ki menyasszonyának halála után, mely megkínoztatásának lett pár hó mulva következménye, lett kuruczczá. Mind a három pórnak, mint Bilakon majd mindegyiknek, volt valami különös oka a földesasszonyt szívből gyülölni.

Csákiné megtudván érkezésöket, pandurjait értök küldi.

Estefelé volt az idő, a legszebb májusi alkonyatra készült a természet. Csákiné kertjében sétált, egy lovag-korbácscsal kezében, s mélyen el volt merülve gondolatjaiba. Néha meg-megállt, s ilyenkor magánkivül beszélt hangosan, gyakran ismételve e szavakat :

— Holnap már 17-ke, tizenhetedik május! s még semmi . . . .

Amint igy tünödnék magában, azt hallja egyszerre, hogy a faluban szokatlan zaj támad. Mi lehet ez az ő falujában? ki merne itt akkor zajt ütni, midőn a földesasszonyt még a legnyugvó nap is boszantja!

Körülnézett, azt hivén, valahol tüz ütött ki; de sem láng, sem füst nem látszott. Oh pedig grófné, van ám még egy láng, mely láthatatlan, de mely pusztitóbb a természet tüzénél — a nép dühe.

Nem hallod, szép amazon, a mindig közelebb jövő lárma egyes kiáltásait? nem érted ki a rettenetes hangzavarból azt a szót, melynek hallatára lóra kapnál, s meg nem állanál völgyön bérczen át N.-Szebenig? . . . de téged csak egy átkozott eszme kerget, az, hogy szived gyalázata még nincs megboszulva.

Egyszerre vad ordítást halla Csákiné kastélya udvarában.

Hirtelen megfordult, s látta, hogy jobbágyai és hajdui

verekedve tódulnak be kastélyába. A kemény sziv nem rettent meg, nem birta felfogni azt, hogy a nép még mást is tudjon érezni, mint szolgaságot és megaláztatást. Gyors lépésekkel nyitotta be kertjére nyiló ajtaját házának, s egy dupla pisztolyt lekapva a falról, lovagkorbácsával balkezében kilépett a tornáczra.

Két hajdu vérében hevert a kőlépcsőzeten, a harmadikat épen most verték botokkal, tört kardokkal s más parasztfegyverrel a felbőszült pórok.

— Mi történik itt?! — kiáltott rájok végtelen felsőbbséggel a grófné.

— Az, a mi veled is egyszeriben, boszorkány! — felelt erre egy ifju, kiválva a többi közöl, csákánynyal kezében.

— Ah nyomorult kutya! — ordított inkább, mint kiáltott e szóra Csákiné, kikelve formájából, s ugy lötte mellbe a pórlegényt, hogy az rögtön lerogyott.

Csak egy kiáltást hallatott erre a felbőszült tömeg, s ez az volt, hogy — halál!

Csákiné magánkivül volt, épen úgy, mint egy évvel ezelőtt a brassói lakodalomban. A tömegre süté pisztolyát s vakon megrohanta azt, verve jobbágyait korbácsával. Azonban ki volt mondva felette az itélet . . .

Az első meglepetés, mely a jobbágyokat elfogta földesasszonyuk váratlan fölléptével, hirtelen elenyészett. Mert Sólymos Bálint abban a pillanatban, midőn Csákiné elsőt csapott korbácsával egy öreg pórra, kezében levő tört kardjával úgy vágott a grófné fejéhez, hogy annak arczát, nyakát s mellét a vér rögtön elfutotta. Példa volt ez a többinek, rettentő, boszuálló példa.

— Gyilkosok!... kutyák! . . . gyilkosok! . . . kutyák!..

Ezt kiáltozva rogyott össze a szép asszony, száz csapás alatt a tornácz márványára esve, össze-vissza ütve, hasogatva és *darabokra vagdalva.* *)

A felbőszült pórok azután a grófné hulláján keresztül kastélyába törtek, azt kirabolták, a mit el nem vihettek, összezúztak, téptek és szaggattak, végre üszköt vetvén bele,

*) L. Cserei krónik.

a büszke kastélyt, oly sok kínjok szinhelyét, oly sok szerelmi kéj mámoros tündérlakát, porráégették.

Végre a pincze borától részegen, reggel felé oszlottak széjjel.

Csak ekkor vihették el nehányan a grófné felismerhetlen maradványait, a templomba rejtvén a pórok dühe elöl.

Igy érte meg Csákiné május tizenhetedikét.

. . . . . .

. . . . . Cserei Mihály a Bilakon történtek utáni napon, tehát május 17-kén két levelet kapott egyszerre. Az egyiket a bilaki rationistától, a másikat feleségétől Nádasról.

Először is feleségeét bontá fel. Ezek voltak benne.

„Kedves szivem uram! Szomoru szívvel irom kegyelmednek, hogy édes atyánkfia Kálnoki József uram ebben az órában, nem tudni, mi nyavalyában, megszünt élni. A doctor azt hiszi, hogy mérgezés volt. *) Jöjjön kegyelmed, amint szerét teheti.“

„Nádason, 16. május. 1711. Klárája.“

Cserei Mihály kezeiből kiesett a levél, lehajolt iróasztalára és keservesen sirt.

Azután vevé a másik levelet, az is rövid vala. A mint átolvasta, összecsapta kezeit, s fennszóval kiáltá :

— Köszönöm neked uram Istenem, hogy igy utolérted a bünt az ő büntetésében. A te szent neved dicsértessék mindörökké!

. . . . . .

. . . . . .

Félévvel ezen szomoru események után, ismeröseinket ismét a Donáth-kastélyban találjuk egybegyülve. Ott vannak mindnyájan, csak kettő hiányzik : egyik, az erős virágzó fa, már a föld alatt, a másik, a vén, viharjárta törzsök pedig odakészülöben.

Az ur, Cserei uram napjai, sőt órái is meg vannak immár számlálva.

Pedig mennyiszer megigérte kedves szomszédasszo-

*) L. Cserei krónik.

nyának, hogy lakadalmában fog életében utószor palotást tánczolni. Várta is a jó Anna hónapok óta fölgyógyulását, de az öreg úr napról napra betegebb lett, s végre megizente neki, hogy kívánja, miszerint még életében menjen férjhez, hadd örüljön ő is neki, s hadd lássa fejkötőben.

Anna szivesen is szót fogadott, s a boldog Ürmösi Józseffel Cserei Mihály násznagysága mellett az ajtai csillagos tornyu egyházban szerencsésen megesküdvén, Háromszék sok ifjának bánatára, de maga nagy örömére ma tartja lakadalmát.

Az öreg Cserei kivánta, hogy családja minden tagja ott legyen, mondván, hogy neki fájna azon tudat, miszerint hugocskáját familiája ne becsülné meg teljes fényével; mikor azonban szintén kivánságára, esküvő után Anna magát neki bemutatná, a menyasszonyt kisérők közöl valaki elmaradt, s ágya szélére ülve, szomoru mosolylyal mondá, hogy ő urabátyjával fog lakadalmazni, mert ők *egy uton* járnak.

E szomorún mosolygó a gyászoló Ágnes volt.

S ő igazat szólt.

Mert az úr, Cserei János uram öt heti betegség után január 5-én virradóra szép csendesen meghala, életének hetvenkettődik esztendejében, kinek is testét szép frequentiával és solennitással ugyan Nagy-Ajtán a templomban ős temetkező helyükön temettete el fia, Cserei Mihály, örökölvén e napon e czimet: „az ur, Cserei Mihály uram".

Az öreg törzsöt a tél szelleme ragadta magával, a hervadt virágszálat pedig a tavasz első langy fuvallata, s ibolyák nyiltak nemsokára a fris hantokon, szerényen illatozók, mint a milyen Ágnes szíve volt.

Borászati közlemények.

Irta PERLAKY MIHÁLY.

AZ ERJEDÉSRŐL.

A bor alkrészei.

Kiváló érdekkel bir, s a borász figyelmére igen-igen méltó ama vegytani jelenet, mondhatnám az elemek közti munkálat, sürgés-forgás, mely a mustot tartalmazó edényben a körülmények változó behatása alatt néha rögtön, néha csak később mutatkozik, vagyis meglepő átváltozási törekvései a bor alkotó részeinek, melyeket a természet oly régtől fogva előkészített, s melyeknek minden néven nevezendő elemeit teremtői gonddal és erővel állitott elő.

A szőlő nedve, a must, noha ínyünket most egyedül czukorédességének kisebb nagyobb mértékével gyönyörködteti; mindazáltal magában elrejtve, lekötve tartja már ama számos elemet, melyek készen állanak az életjel-adásra, kitörésre — noha még most sehol sem leli azokat a kiváncsi izlelő. Ezen elemeknek kedvező vagy kedvezőtlen öszhangzása, ezeknek tökéletes vagy tökélytelen egyensulya az, mi az átváltozandó folyadékot szintoly mértékben teendi tökéletessé, vagy tökélyetlenné, mint volt maga.

A szőlő leve, vagyis a must 16 állománynyal bir, melyek egymástól különböznek, s több kevesebb befolyást gyakorolnak a bor alkotására. Ezen alkotó részek közt legfőbbek: a czukoranyag, az élesztő, a viz, a borkősavany és csereny; ezek birnak leghatásosb befolyással a bor előállitásában, azért a borásznak ezekre kell minden figyelmét fordítnia. Szabály: *hogy ezen alkrészek mindig tökéletes, lehető legtökéletesb egyensulyban álljanak egymással*, vagyis: min-

den alkrész egymás közt arányos erővel találkozzék, mi annyit tesz : hogy ne legyen a mustban több savany, mint mennyinek a bennlevő czukoranyag megfelelhet; ne legyen benne több élesztő, mint mennyi a kellő forrást előidézheti s bevégeztetheti, stb.; mert csakis az emlitett esetben lehet a bor oly tökéletes, milyenre a szőlő kedvező fekvése, a fajok választottsága, a czélszerü miveltetés stb. következtében okszerüen igényt tarthatunk.

Azonban igen gyakran áll be azon eset, hogy többé kevésbbé kedvező körülmények között a bor bizonyos alkotó részei igen buján, dusgazdagon fejlődnek ki, mig a többiben meglepő szegénység, s igy roppant aránytalanság az előbbiekhez, mutatkozik. Ekkor ébren kell lenni a borásznak, s első gondja legyen, hogy az egyik alkrész erélyes, sőt tulhatalmas föllépése által oly hatást ne gyakoroljon a másik gyöngébb részre, melynek következtében aztán a gyöngébb rész — holott neki tennie kell valamit — semmit se tegyen, s igy káros felbomlás idéztessék elő a folyadékban. A példa világit. Tegyük fel, hogy a pogácsában, vagy pörkölt husban, mely mellett oly jól ízlik a bor, minden megkivántató anyag, mint alkrész, kellő arányban van, csak egy nem, legyen azután só, vagy paprika, vagy zsir stb.; akár melyik legyen tulságos, bizonyosan nem lesz az egész oly tökéletes, milyen lehetett volna, sőt megtörténhetik, hogy használhatlanná, élvezhetlenné is lesz. Igy vagyunk mindennel, mi több alkotó részből áll, tehát a borral is.

Első oka tehát a bor lehető tökéletességének az alkrészeknek egymáshozi arányos viszonya, tökéletlenségének : pedig ugyanazon alkrészek aránytalan viszonya.

Mi lehetne tehát más teendője a borásznak, mint a bor alkrészeinek aránytalanságán bármi módon segiteni, miután a természet bármi oknál fogva azt tenni elmulasztotta?

Valóban, ez lehet csak első gondja, feltéve, hogy bort akar, még pedig lehető tökéleteset, izlelhetőt, sőt jó pénzen el is adhatót; mert a bor alkatrészeinek megmaradandott nagy aránytalansága mellett jó bort soha, de soha nem fog nyerhetni, s még az is, mit nyerni fog, állandóságra soha sem számithat. Nem, mert a mit sem a természet, sem a borász

bele nem tett, annak hatását benne soha sem tapasztalhatja, s ha azt, mit a természet tenni elmulasztott, ő okkal móddal helyre nem üti, s mégis jó bort vár — hasztalan reményt táplál, sem vevőt nem talál.

A természet mulasztásainak helyreütési módja a különböző körülményekhez képest különböző, mikről rendre fogunk szólani.

Előzmények az erjesztéshez.

A mennyit egy jól vezetett erjedés tesz a bor javitására, s elemeinek tökéletes kifejlesztésére : ugyanannyit árt az értelmetlenül, s *kelleténél hosszabbra nyujtott erjedés*, s azt eredményezi, hogy minőségéből, zamatjából, színéből stb. minél többet veszitsen, sőt megváltoztathatja elemeit, s előre nem látható, veszélyesekké válható változásokat idézhet elő. Érezzük ezt mi magyarok, kik csak némi figyelmet is forditunk hazánk boraira, vagyis inkább azon eljárásra, melylyel termelőink boraikat előállitják. De *Machard* franczia borász is panaszkodik, hogy hazája számos borvidékén tömérdek *jó minőségü must*, a kelleténél hosszabbra nyujtott erjedés által, *rosz borrá válik* ugyannyira, hogy az ily eltévesztett erjedésből származott borokra, ha más, ugyanazon vidéknek rendesen vezetett erjesztésből nyert boraival összehasonlittatnak, nem lehet reájok ismerni. Ez reánk alkalmazva annyit tesz, hogy a kelleténél tovább tartó erjedésből nyert budai, vagy érmelléki bor soha sem oly tökéletes, mint más budai, vagy érmelléki, mely kellő erjedés után nyerhető, feltéve, hogy a must ugyanazon sajátságokkal bir. Ezt könnyen megkisértheti akármely borász, ha egy 10 akós hordóba öntött mustot kétfelé oszt két 5 akós hordóba, s azt eszközli, hogy az egyik (például jóval hidegebb helyre helyezve) jóval tovább erjedjen, mint a must.

A kelleténél hosszabb erjedés az oka, hogy a különben erős természetü déli boroknak elemei megváltoznak, s nem ritkán fölveszik magukba az eczetesedésre való hajlandóságot, ugy hogy a legjelentéktelenebb oknak beálltával már mutatkozik ama félelmes nyavalya, melynek orvoslását még mindig csak várjuk a tudománytól, s alkalmasint örökké is

csak várni fogjuk. Meggátolni, feltartóztatni az eczetesedés terjedését, ideig óráig elnyomni, elpalástolni tudja igen is a mesterség, de miután az elemek természetöket megváltoztatták, a tudomány azoknak előbbi természetét vissza nem adhatja. Midön az édes tej elemei természetöket megváltoztatták s az édes tejből lett savanyu, aludttej, bizony nem lesz abból többé édes tej — soha! — Mig az emberben a vér, s a szervek megfagyás, gyuladás stb. által rendes működésökben akadályoztatván, betegséget idéznek elé, addig a gyógyászat helyesen alkalmazva, visszaadhatja az egészséget; de ha a vér már átváltozott nem vérré, azaz: annak elemei más természetet vettek föl, akkor hasztalan folyamodunk a gyógyászathoz. Igy áll a dolog a borral is, sőt más minden egyéb dologgal is; annál inkább kerülendő tehát minden körülmény, mely a bort az eczetesedés stadiumába vezetheti, ilyen pedig a többi közt, a hosszu erjesztés is.

A kelleténél hosszabb erjedés okozza, hogy a különben kitünő sajátságu borok éles, csipős természetet vesznek föl, elvesztik kellemetességöket, sőt egészségtelenekké válnak.

Továbbá, valamint a kelleténél rövidebb, tehát tökéletlen — ugy a kelleténél hosszabb forrás okozza, hogy a különben jó minőségü borok meg-megzavarodnak, elvesztik szinöket, izöket; mert a hosszu erjedés alatt a bor elemei kifáradván elsatnyulnak, elszegényednek erőben, ruganyosságban, mintegy megkopnak, ugy, hogy az élesztő további megtámadásainak csak igen gyönge erővel állhatnak ellen, miután ez nemcsak nem veszti el erejét, hanem inkább erősbül oly mértékben, a milyenben a többiek gyengülnek. S ez nem történhetik meg, ha az erjesztés ugy vezettetik, hogy kellő időben ne szakasztassék félbe — hanem bevégeztessék; mert a bor elemei első eredeti frisseségök és erejökben lévén a támadni akaró élesztőanyag erejét nemcsak ellensulyozni, hanem az erjesztő edény fenekére is leverni képesek magát az élesztőanyagot. Csak is ekkor jöhet a bor tisztába, élvezhető állapotba.

Hogy a bor szine, ereje, stb. az emlitett okoknál fogva csak veszithet a tulhosszu erjedés által, mondani sem kell. És ez áll nemcsak a nyilt, hanem a zárt erjesztésnél is, habár

különböző arányban is. Nem is csodálkozhatunk e tüneményen, ha meggondoljuk, hogy a bornál az erjedés mindig az, mi a beteg embernél a *krisis*, s igy valamint a beteg embernél veszedelmes a hosszan tartó krisis, ugy a bornál az erjedés; mely ha halálba nem is megy át azonnal, mindenesetre ugy elcsigázza a beteget, hogy alig szedheti össze teljes erejét, sőt egész életében kimerült, satnya maradhat.

A szölö érettségének különböző foka különféle erjesztést igényel.

A szőlő a szüret alkalmával mindig az érettség következő három fokán áll :

Vagy *kevéssé érett*, vagy *eléggé*, vagy *igen érett*.

Lássuk, mikép kell eljárnunk az erjesztéssel mind a három esetben.

A kevéssé érett szölö nedvének erjesztése.

A vegytani elemezés, vizsgálat, sőt maga a gyakorlati tapasztalat is eléggé bizonyitja, hogy nedves hideg években a szőlő — mit puszta izlésünk által is észreveszünk — kevéssé érett, fanyar, fogvásító, sok savanyat tartalmaz, kevés vagy semmi *cserenyt*, igen kevés czukrot; ellenben foglal magában nagy mennyiségü élesztőt; ez t. i. csaknem mindig megforditott arányban áll a czukoranyaggal, azaz : mennél kevesebb a mustban a czukor, annál több az élesztő anyag, és viszont.

A mi már ily esetben az aggasztó, s a mi valóban ily körülmények közt be is következik, az, hogy az élesztőanyag s a savanyak nagyon élénk hatást gyakorolnak a parányiságánál fogva igen gyönge czukorrészletre; minek következtében ez hirtelen oldatik fel, s miután a belőle kifejlett szesz csekélységénél fogva erélyes visszahatást nem gyakorolhatván az élesztőre, ennek tetemes részét a folyadékban fennuszkálni, s — hogy ugymondjam — uralkodni, zsarnokoskodni hagyja feloldatlan állapotban.

Ha már most a czukoranyag parányiságánál fogva kevés szesz, ellenben pedig nagyon is sok élesztő-anyag uszkál

a folyadékban, oldatlan nyers állapotában, vajjon minő bor lesz abból? Vajjon, nem természetesen következik-e a kérdés, mit kell hát ily esetben cselekedni? S miután a czukormennyiség csekélysége okozza a bajt, nem természetesen jövünk-e azon gondolatra, hogy adjuk hát bele a hiányzó czukrot? Igenis. Azonban azon kérdést teszem fel: Hátha oly körülmények közt vagyunk — pedig termesztőink nagyobb részénél ez eset áll elő! — hogy czukrot nem vehetünk? Vajjon ekkor oda vessük-e a végzet szeszélyének, fukarságának silány mustunkat, s hagyjuk a dolgot menni a hogy mehet? Koránsem!

Okszerü erjesztés által kell segitni a bajon. A gondos természet, mely legkövetkezetesebb gazdálkodást tanusit munkálkodásában, gondoskodik mindig arról, hogy az itt-ott felmerülő hiányokat az emberi ész helyreüthesse, csak üsse fel annak törvénykönyvét, vizsgálja meg raktárát, ugy fogja találni, mikép egyik anyag a másikat, egyik mód a másikat sokszor tökéletesen, de mindig türhetőleg pótolni képes. A jelen esetben is megadta a természet azon anyagot, mely mindenesetre nagyot segit a bajon, melyet a czukor hiánya idéz elő.

Ezen anyag nem más, mint maga a *szőlőcsutka*.

Hogy segithetne ez a bajon — mondja valaki — miután a szőlő maga is éretlen, savanyu, fanyar, mit a szőlőcsutka még öregbitene?

Igaz, hogy a szőlőcsutka nem fog nekünk 1834-diki bort teremteni az emlitett szomoru mustból; de mégis legalább bort adand, nem pedig vizzel föleresztett savanyat, ihatatlan lőrét. Miért az itt közlendő eljárás, bár egyszerü, de igen fontos, s megérdemli, hogy borgazdáink figyelembe vegyék!

Emlitettem fölebb, hogy a kevéssé érett szőlőbogyó vagy kevés, vagy semmi cserenyt sem foglal magában. De a csutka alkalmazása következtében már lesz csereny, miután a csutka abból eleget foglal magában, s mindenesetre fog kifejlődni annyi, mennyi a nagy bőségben létező élesztőnek nagy részét ellensulyozza, s leveri; mi által azon állapot jő elő, melyben a bor elemei közt a nélkülözhetlen egyensuly

— miről fennebb már emlékeztem — lehetőleg helyreállíttatott. Ennek következtében az erjedés, mely előbb, és e nélkül félbeszakadt volna, most bevégződik, a bor testet kap, mit különben nem kapandott, nyer szint, meglehetős erőt, és kellemes ízt, szóval, oly tulajdonságokat nyerend, melyeket ezen mütétel nélkül soha sem nyerhetett volna. Mi több, az igy készitett bor még meglepő tartóssággal is bir. — Ez első esetben tehát csutkájával kell a szőlőbogyót erjedés alá bocsátani.

Az éretlen szőlőből nyert silány mustot czukorral és szeszszel is javitják.

Az előbbi pontban azon kérdést állitottuk fel : mit kell cselekednünk a savanyu musttal, ha a benne hiányzó czukoranyagot nem pótolhatjuk, vagy nem akarjuk pótolni mesterséges czukor hozzáadásával? A kérdésre megfeleltünk. Most vegyük a másik esetet, ha t. i. az emlitett czukorhiányt mesterséges czukorral pótolni akarjuk, s azt kérdezzük : 1-ször jól cselekszik-e az, ki ezen módhoz folyamodik? s 2-or mint kell e tekintetben eljárni?

Mennyiben áll érdekünkben borainkon, ha azokat a természet mostohán látta el a megkivántató alkrészekkel, minden kitelhető módon, és miért segitenünk? erről bővebben értekeztem már Zürichben irt s Genfben kiadott „Bornemesitési“ munkámban. Most csak annyit mondok, hogy azon javitási, nemesitési mód, melyet emlitett munkámban részletesen és bőven tárgyaltam, Franczia-, Német-, Spanyol- s Portugal-országokban széltében gyakoroltatik. Ha e módnak hasznát nem látnák, bizonyosan nem is alkalmaznák épen ott, hol különben is jobb években, a leghiresebb borok jönnek a világra. Hogy azonban e mód használata nem kis ártalmára van a borászat jó hirének, tudom én, s tudjuk mindnyájan. De tagadhatlan az is, hogy a legjobb is roszszá válik visszaélés által. Ki ne kárhoztatná azon kereskedőt, ki a gabnanemüeket, lisztet, s tömérdek élelmi anyagot, különféle surrogatumokkal vegyíti, hogy nyerészkedjék? holott a gabna, liszt, s egyéb élelmi szerek nagy hiányában magunk is hozzá fordulunk a pótanyagokhoz? Midőn az idő, a körül-

mények javitást ajánlanak, sőt követelnek, javitanunk kell; ezt követeli a józan ész tölünk. De hogy magam ne szóljak egyedül, ezen mód alkalmazását illetőleg felhozom *Machard* franczia borász ide vonatkozó néhány sorát, ki igy beszél:

„Kinek körülményei engedik, hogy czukrot vásárolhasson bora javitására, azt mi bizonyos esetekben (milyenről fenebb is szólottam) csak helyeselhetjük; mert ezen mód által csakugyan fenntartó s kellemesítő tulajdonokat nyujthat különben silány borának, melynek irányában a természet ukar módon mutatkozott."

Mikép kell a czukrot és mily mennyiségben a javitandó mustba keverni? Erre nézve itt csak bornemesitési munkámra utalhatom az olvasót. Csak azon egy észrevételt teszem meg e helyen: mikép a nád- vagy szőlő- vagy krumpli-czukor helyett nem lehet a czukor alját, az ugynevezett syrupot használni, mert ez a mustba kevertetvén, nem fog azzal együtt forrásba indulni, hanem tömegesen benn marad a folyadékban anélkül, hogy feloldódnék; ez csak vizzel jól elkeverve megy át forrásba; ha a must közé kevertetik, oldatlanul marad.

Mások czukor helyett szeszt ajánlanak a mustba keverni, midőn ez éretlen szőlőből szüretik. Ez mindenesetre gazdaságosabb lenne, mint a czukorrali javitás, csakhogy ezt épen az emlitett esetben nem lehet tenni.

Midőn ugyanis arról van szó, hogy a silány mustban elősegitttessék az erjedés, akkor a kettő közül okvetlenül a czukorhoz kell folyamodni; mert a szesz épen a czélzott eredménynyel ellenkezőt idézne elő; az alkoholnak ugyanis egyik főtulajdonsága az, hogy meggyengíti — s ha erős adagban tétetik a mustba, egészen megszünteti a forrást.

Ha mégis szeszt akarunk adni borainkhoz, ezt oly mustba kell tenni, mely habár nem igen gazdag is czukoranyagban, de annyival mégis bír, hogy a kellő forrást bevégezhesse; ekkor, hogy tartósabbá s erősebbé tegyük borunkat, adhatunk hozzá szeszt.

Az alkalmazásnál megjegyzendő, hogy a szeszt nem szabad a forrás kezdeténél a mustba önteni, sem midőn javában áll az erjedés, mert az első esetben megakadályozná

másikban meglassítaná azt — mint már emlitök, — hanem akkor kell a szeszt az erjedő mustba vegyítni, midőn az erjedés pályáját már-már bevégezni látszik, s magától lassudik; mert a még hátralevő lassu erjedési mozgás elégséges arra, hogy a szesz annyira csatlakozzék a bor többi elemeivel, hogy a szesz sajátos tulajdonságai ki ne éreztethessenek izlelés által, vagyis, hogy a szesz a borral egygyé váljék.

Jól érett szölö mustjának erjesztése.

Midőn azt mondhatjuk, hogy a szőlő tökéletesen — de nem tulérett, — ezen középfoka az érettségnek legalkalmasabb a bor születésére; mert ekkor a czukor, az élesztő s a savak a legjobb arányban állanak egymáshoz arra nézve, hogy egyforma viszonyos erővel hassanak egymásra, s igy egyenlően segitsék elő egymásnak felbomlását, s átalakulását, a zajos erjedés alkalmával. Mindemellett is czélszerünek ajánlják némely borászok, leginkább a francziák, a csersav hozzáadását, mert szerintök e nélkül még sem éretnék el azon eredmény, mely várható a csersav hozzáadásával; ezzel sokkal tökéletesebben esik meg a forrás, s igy a bor is tökéletesebb lesz.

A tulérett szölö mustjának erjesztése.

Az eddig elősorolt esetekben nem lévén szükség arra, hogy a must hosszu forrásnak tétessék ki, mindegy lehetett, akár nyilt, akár zárt erjesztés alkalmaztassék, egyik mód sem hagyván maga után hátra több rendetlenséget, mint a másik : de az itt szóban forgó esetnél a föltételek, a körülmények egészen mások, mint fölebb valának; egészen más természetü elemekkel van itt dolgunk : itt a must czukortartalomban dusgazdag, s itt a must egy magas mérséklet hosszantartó befolyása alatt áll.

Az itt előforduló körülmények összehatásában oly jelenetek fordulhatnak elő, melyeket az előbbi esetekben nem tapasztalni, csak igen ritkán. Akár az elemek természete okozza aztán mindezeket, akár a hömérséklet kedvezötlen állapota, az mindegy, de annyi igaz, hogy a bor szerve-

zésére legveszélyesebb tünemény adhatja magát elő, t. i. *az eczetesedésre való elfajulás.*

Ennek megakadályozására a legbiztosb, a legsürgösb, s legelső elővigyázati munkálathoz folyamodunk — *a zárt erjesztéshez*, vagy legalább azon közép-módhoz, melyet bornemesitési munkámban ajánlottam, *a szellentyűs akonávali erjesztéshez.*

Az igen meleg szüretelési évszakokban mindenekfelett megakadályozni szükséges a levegőnek bő beáramlását a musthoz, hogy elragadjuk előle az alkalmat, mely azt az eczetesedés utjára terelhetné; mert ha egyszer nyilvánitotta magát eme gonosz hajlam, azonnal ugyszólván orvosolhatlanná válik, mert a tudomány, mint emlitém, ezen eczetesedési fene terjedését meglassíthatja, fenntartóztathatja ugyan, de végkép meg nem szüntetheti, s ha talán a bajt megszüntetettnek találnók, akkor hajlandók vagyunk hinni, hogy az a baj nem is létezett még, hanem csak izlésünk csalt meg.

Első kötelesség tehát ily esetben a zárt erjesztés; mert igy a különben rohamos erjedés némileg lassudik, s sebes — tehát veszélyes előhaladásában mintegy lebilincseltetik épen ugy, mint a hegyről lehaladó szekér, midőn kerékkötés által visszatartatik.

De itt meg az a hátrány adja elő magát, hogy az erjedés kelleténél hosszabbra nyulhatik, mi ismét más rendetlenségeknek lehet kútfeje, mint már emlitve vala. A zárt erjesztésnél ugyanis a musthoz férhető, vagy már benne rejlő levegőnek, s igy az élenynek parányisága már magában elegendő az erjedés lassítására, pedig ide járul még a czukoranyag nagy tömege, mely miután tulságos bőségben van, maga is akadályozza az erjedési mozgás kifejlődését, s igy visszatartja az erjedés működését. Ugy áll itt a dolog a czukorral, mint testben a vérrel, mely fődolog ugyan az életre nézve a testben, de nagy bősége és sürüsége által vajmi sok rendetlenséget okoz az organismusban.

A szőlő tulérettsége tehát nem minden tekintetben kivánatos, nem is felette hasznos, mitől északiabb borvidékeinkben azonban nem igen tarthatunk. E szempontból kiindulva, valamint okszerüség, a szüreteléssel a szőlő tökéletes érett-

ségét bevárni; ugy nem igen ajánlható bevárni annak tulérettségét. Nem értjük itt természetesen e szabályt az aszukra nézve, melyeknél a fő dolog a szőlőbogyók töpödtsége s nemes rothadása. Itt is áll a régi mondás; minden tulságos ártalmassá válhatik. A tapasztalás mindemellett azt mutatja, miszerint megrögzött hite a borászoknak, hogy a szőlő tulérettsége legkivánatosb foka az érettségnek, s hogy csak az ily szőlőből várhatni a legkellemesebb italu s legtartósb bort, s innét azon vannak, hogy szőlőjök lehetőleg megközelitse a befött gyümölcsöt.

De ezen hit hibás; a szőlőnek ilyen szervezete, melyet tökéletesnek tartanak, ellenkezőleg épen tökéletlen, s a borászoknak nem ritkán többféle csalódásra szolgál alkalmat. Bármily gyümölcsöt vegyünk is tekintetbe, mindeniknek megvan érettségében ama bizonyos határ, melyen tul nem csak nem izlik, nem kedves többé, hanem a hanyatláshoz, az élet vége felé tart. Az öregség itt is betegség, oly betegség, melyben az életfrisseség, önfenntartási ösztön, erő csökkenik fokonkint.

Egyik nagy hiba, mely a szőlő tulérettségéből háramlik a mustra, az, hogy igen hosszan tartó erjedést igényel, hosszabbat, mint a rendes érettségü szőlő mustja. Már pedig a kelleténél hosszabb erjedés alatt igen tarthatni az eczetesedési hajlamnak beálltától, azon felül mennyi ideig kell várni, mig az ily folyadékban a kedves borízt észrevehetjük, mert a nagy mennyiségü oldatlan czukoranyag miatt nagy ideig mindig csak édes émelygős folyadékot izlelhetünk, s ez azért van, mert a nagy mennyiségü czukoranyagnak nem felel meg a kivánt élesztőanyag mennyisége, tehát nincs meg az elemek közti egyensuly; ezen bajon még lehuzás által sem segithetünk, söt nem is tanácsos azt tenni mindaddig, mig az erjedés tart. Mit kell tehát tennünk, hogy kellő erjedést, és igy czukoroldást eszközöljünk?

Ismét *a csutkávali erjedéshez kell folyamodnunk*, vagy, ha ez nem tetszik, *csersavat*, mint forrás-rendezőt kell a musthoz adnunk, hogy az erjedés rendesen történjék, s igy hamarabb végét érje.

A csutkávali erjesztés haszna.

A csutkának alkotó részei odamutatnak, mikép a természet épen nem akarta, hogy az csak a szőlőbogyóknak mintegy fogasul szolgáljon, azután egyszerüen elvettessék mint haszontalan valami, sőt ellenkezőkép arra rendelte, hogy valamint fenntartója volt zöldjében a szőlőbogyóknak, ugy egyike legyen bizonyos elemei által a borszervező, s borfentartó tényezőknek!

A csutka eme nevezetes tulajdonságát már Chaptal jeles franczia borász is ismerte, s az akkor nagyban vitatott eme kérdésre : *Jó-e a szőlőfürtöket megszemezni, vagy nem?* Többi közt igy válaszolt :

„A szőlő csutkája vagy kocsánya, amint tudjuk, fanyar és keserü, s nem tagadhatni, miszerint a meg nem szemezett szőlőfürtökből készült borok ebből a tulajdonságból mindenkor felvesznek magukba valamit. De vannak gyönge, és csaknem izetlen borok is (a milyenek többnyire a nedves tartománybeliek, vagy a nedves, hideg években termettek), melyek természeti izetlensége a csutkák gyönge fanyarsága által valamennyire megjavittatik. Ez volt oka, hogy Orleans tájékán kényteleníttettek a lakosok a szőlőfürtök leszemezésével, mit elkezdettek, ismét felhagyni; *mert a megszemezett szőlőfejekből szűrt borok mind megnyulósodtak.*“ *Gentilnek* tapasztalásaiból is az sül ki, hogy az erjedés erősebben *és rendesebben* megy véghez, ha a must csutkákkal van összeelegyedve, mint ha a fejek leszemeztettek; tehát e szerint is a csutkákat ugy tekinthetni, mint a forrásra igen hasznos és segitő eszközöket mindazon esetben, melyekben a hosszas forrástól tartani lehet. *Labadie* is a maga kiadott jegyzeteiben a csutkákat oly eszközöknek tartja, melyek az erjedést elősegítik.

De mily elemekből áll ez a csutka?

A fás rostok bizonyos mennyiségén, kivonati anyagon, saját saván kivül, mely ugylátszik almasav, találtatik még benne nagy mennyiségü cseranyag (Gerbestoff), s ezen utolsó állomány az, mely neki a fenntartó erőt kölcsönzi s azon saját hatalmat, mely az élesztőt tehetetlenné teszi a bor zavarodá-

sának előidézésére, mi különben az élesztőnek természetében rejlik. Ezen haszna miatt nemcsak hogy nevezetesebb franczia borvidékeken, nem különben Olasz, Spanyol- és Portugalországokban nagyra becsültetik, hanem ezen czélszerüen felhasználható hatalmának öregbítésére még összevágott s zúzott szőlővesszőket is kevernek az erjesztendő mustba.

Ez eszközli, hogy az élesztőnek egy része feloldatlan és igy tehetetlen maradjon; ez a czukor könnyebb feloldását elősegíti; a bornak testességét elömozdítja; szépen elősegíti a bor szinének kifejlődését, sőt a bor savanyát is jelentékenyen javíja, s ezeknélfogva a bort egészségesebb italuvá teszi. Hatalmasan müködik még a bokréta kifejlesztésében, s a bordeauxi boréhoz hasonló ízt kölcsönöz a bornak.

Fentartó erejét kézzelfoghatólag bizonyitja az is, hogy (a cselédek számára) a csutkával vegyes törkölyből, reá öntött vizzel készült bor, vagyis inkább löre, mely magában ugyan csak kevés szeszt tartalmaz, mégis fenntartja magát, holott az ugyanazon törkölyből (csutka nélkül) nyert tiszta bor csakhamar romlásnak indult.

Az erjedés rövidségéről és hasznáról.

Midön eddig minden pontban rövid erjedésről szóltunk, nem értettünk olyan erjedést, mely 24—36 óráig tart csak, mint némelyek darab időtől fogva cselekesznek. Ez tulcsigázása volna a jó elvnek, s mit mi kárhoztatunk. A rövid erjedés alatt mi 5—6—8 napig tartót értünk a körülményekhez képest. Az ily erjedés a legjobbnak mondható, s az ily utonmódon nyert borok tartósabbak akár az igen rövid, akár a tetemesen hosszabb erjedés által nyerteknél.

Állitásunkat a következő pontokban törekszünk bebizonyítni különféle szempontok s tekintetekből, ugymint: a bor erejének, bokrétájának, szinének, s azon befolyásnak tekintetéből, melyet gyakorol a márgás (csapóföld), gránitos, gypszes földeken termett borokra, nemkülönben a sajtolás, seprő, s a lepárolgás tekintetéből.

A rövid erjedés mint a bor erejének megörzője.

Mindenki tudja, vagy legalább tudhatná, mikép a növényi anyagok nagy rokonsággal viseltetnek a szeszhez, melynélfogva azok igen hajlandók a szeszt magukhoz ragadni s illetöleg elnyelni : minthogy pedig a seprö, törköly növényi anyag, ennélfogva ez is törekszik magához vonzani a kifejlett szeszt.

Innét világos, mikép a seprö, minél tovább van érintkezésben a borral vagy az erjedö musttal, annál több szeszt vonz magához, s igy hosszu erjedés alatt a már kifejlödött szeszböl nem megvetendö mennyiséget nyelhet el. Ha ki ezen kétkednék, tekintsen be a szeszgyárakba, figyelemmel vigyázzon az ottani tüneményekre, s tapasztalni fogja, hogy mindig több szesz párolog le a soká erjedt borok alól kivont törkölyböl s sepröböl, mint abból, mely csak rövid ideig érintkezett a mustban vagy borban a szeszszel. (Mily czélszerü lehet már csak ezen egy tekintetböl is, sokáig seprün hagyni a nemes borokat?!) Már pedig azon szesz, mely a sepröben van, nincs a borban, minélfogva olyan bor gyenge, vagy legalább sokkal gyengébb, mint lennie kellene, rendes erjedés után. Ezekután nem kell bizonyitgatni, mennyire érdekünkben áll, amint a czukoranyag feloldódván, szeszszé változott, a bort azonnal megmenteni a seprütöl, s ezt a bor elsö évében legalább 3-or gyakorolni, azaz : lehúzni.

A rövid erjedés eme kiváló hasznától eltekintve, menynyire köti le figyelmünket azon körülmény is, hogy : ha a forrás hosszasan tart, könnyen elöállhat az eczetesedés veszedelme, pedig az eczetesedés mindig a szesznek rovására történik, mert hisz épen a szesz válik eczetté, s igy mindaz, mi már az eczetesedés martalékává lön a szeszböl, az nem a boré többé, habár még megiható is. A rövid erjedés tehát e szempontból tekintve, méltán a bor erejének megörzője gyanánt tekinthetö.

A rövid erjedés a bor bokrétájának megóvója.

A bornak kellemes illata, ama titokszerü s illékony része, mely a tudomány legéberebb fürkészése alól is kisik-

lik; azon finom virág, melyet a lehelet elhervaszt, szóval, a bornak ugynevezett bokrétája, mely a szőlővessző egyik másik fajának még ki nem magyarázott alkrészéből, vagy a talajnak is hozzá működéséből veszi eredetét?!

Vannak bizonyosan szőlőfajok, melyekről tudjuk, hogy bokrétát közölnek a borral, milyen pl. a muskatály, rizling stb.; annyi tehát áll, hogy a bornak bokrétáját a szőlőfajnak tulajdonithatjuk. Másrészt azonban a talajnak közremüködését sem tagadhatjuk el. Mert vannak borvidékek, melyeken bokrétás borokat szürünk, s mégis ha azon vidékek szőlőfajai más vidékekre átültettetnek, pl. hegyi vidékről sikságra, azok nedvében hasztalan keresendjük a meglepő kedves illatot. Másrészről az is igaz, hogy a közönséges fajok egyik talajban szebben díszlenek, gyümölcsöznek, mint a másikban, de azért nedvöket fel nem bokrétázzák. De mindegy, bár hol rejlik is bölcseje ama finom virágnak, annyi ismét bizonyos, hogy csakis rendszeresen, ovatosan vezetett erjedés következtében fejtekezhetik ki titkos burokjából ugyannyira, hogy a bor bár a legjelesebb termésből, bár a legszerencsésebb körülmények közt érett szőlőkből szüressék, s rejtse magában a bokréta minden elemeit, minden kellemeit elveszthetí a hosszantartó erjedés következtében; mert a hosszu erjedési mozgásban a bor működő elemei elvesztik természetöket, elvesztik erélyességöket, el ízöket, zamatjokat, bokrétájokat. A virág csak addig árasztja kellemes illatát teljes nemességében, mig maga egészséges, ép, eleven; de ha elfonnyad, leszárad, illata is elenyészik; igy van a dolog a borral és annak bokrétájával is.

Machard, franczia borász állitja, hogy számos vizsgálat nyomán bebizonyult, mikép sok oly faju bor, melyek eddig nem tartattak képeseknek bokréta előállítására, czélszerü kezelés által igen kellemes illatot nyertek, ilyenek szerinte a *de la Meuse, de l'Allier, de l'Ain, de la Haute-Saône, du Doubs, du Jura* stb. borvidékek borai.

Sok vidéken uralkodik a szokás, hogy 2—3, söt több hónapig is, de még évekig is az erjesztő edényben hagyatik a bor, s igy folytonos lassu mozgásnak, erjedésnek van kitéve, ugy, hogy nem ritkán a seprő peshedésbe, rothadásba

megy át. Hogy s miként fejlödjék ki ily körülmények köz bokréta, vagy mikép maradjon fenn a már meglevő? nehéz volna felfogni; de még szerencse, ha a bor maga is rothadásba nem megy át, mi ugyancsak, kivált gyöngébb boroknál nem ritkán meg is történik. Természetes, hogy a bornak legkönnyebb, legillékonyabb alkrészei tünedeznek el egymás után, mig végre a különben nemes nedv minden jóságától, kellemétől megfosztatik s roszaságával fizeti meg gazdája gondatlanságát, tudatlanságát, vagy előitéletét.

A rövid erjedés a bor szinének megtartója.

A bor szine ugy származik, hogy a bor egy ideig érintkezésben áll a szölöbogyó héjacskájával, mert ezen héjacskának belső részéhez van tapadva az ugynevezett festőanyag, mely feloldódván, szint kölcsönöz a folyadéknak.

De lehet-e képzelni, hogy minél tovább áll a bor érintkezésben eme héjacskákkal, annál több festő részeket vonjon magához? Bizonyosan nem. Különben azt kellene gondolni, hogy ha hónapig, kettöig, vagy tovább, sőt évekig is érintésben áll a bor a bogyókkal, folyvást több-több festő anyagot vehet föl, s utoljára koromfekete lehetne, pedig ez nem áll. Bizonyos mértékig nyeri és veszi föl a bor a szint, azon túl ha hosszu erjesztés által erőszakolni akarjuk a festést, még azt is elveszti a bor, a mit eddig kapott, a leszürt bor egészen sárga lesz, némileg hasonló az égetett téglához, mert a festanyagok a savanyak befolyása alatt elvesztik természeti tulajdonságukat.

A bornak tehát a festő-anyagokkali érintkezése kell, hogy bizonyos határig tartson, a körülményekhez képest. Déli vidékeinken pl., hol a szölő átalában kellő érettségre jut, a jól érett szölöből szürt borok tovább érintkezhetnek a festő anyagokkal, de északiabb vidékeinken, hol az érettség többnyire tökéletlen, s igy a borok igen sok savanyat tartalmaznak, ha a festő-anyag igen sokáig ki van téve ezen savaknak, ezek élénken hatnak a festanyagra, s szükségkép, maró természetöknél fogva változást idéznek elő benne. — Ha tehát ezekből világos, mikép a hosszan tartó erjedés rontó hatással van a festanyagra, okvetlenül elveszti,

vagy tetemesen megrongálja a bornak szinét is; ellenben világos, hogy a rövid, de kellő ideig tartó erjedés előmozdítja és megőrzi a bor természetes szép szinét. Ez pedig nem megvetendő dolog, mert a szép szin, a kellő sötétségü, akár a vörös, akár a fehér bornál, első ajánló levele a bornak.

A rövid erjedés a gránit-, márgás és gypszes talajból nyert boroknál.

Fenebbi állitásunk igazságát megkisértjük itt bebizonyítni azon borok fentartásának szempontjából, melyek a márgás, gránitos és gypszes talajból nyeretnek, melyek tudomás szerint gyorsan elkészülnek, de szokás szerint a szállitásra alkalmatlanok. Abban mindenki megegyezik velünk, hogy az emlitett talajból nyert borok kellemes italuak, de azt is elismeri, hogy gyorsan megérnek, sőt sokszor azon évben, melyben termettek, ihatókká válnak, mert oly szint s oly izt nyernek, milyennel régibb borok is alig dicsekedhetnek.

A kereskedő világ ezeket *gyengéd boroknak* nevezi, s valóban azok is. Minél gyengébb alkotásu a virág, növény, állat, ember s minden teremtmény, annál romlékonyabb is.

A tapasztalás bizonyítja, hogy a mily kellemetesek s gyors érésüek eme borok, ép oly kevéssé engedik magukat szállíttatni, s igen hajlandók a szúrósságra. E rendetlenség megakadályozására nézve tehát eleve gondoskodni kell a borásznak.

Az ok, melyből a különben kellemes — de kényes borok eme boszantó hajlama a szúrósodásra származik, kétségkivül a talajban fekszik; de kell hogy legyen, van is mód, mely által eme gyenge borok izmosabbakká szilárduljanak, s igy romlandóságuknak gát vettessék.

Ezen boroknak nincs testök, mert a csersav csak igen csekély mértékben találtatik bennök. Ismét ott állunk tehát, hogy a csersav nyeréseért az ily földön termett borokat is a csutkán kell erjeszteni.

Ezen borokra nézve valóban a legfőbb, s legelső javítási mód egyedül ez.

A bordeauxi — s általában minden kevés szeszszel biró finom borok egyedül a csersavanynak köszönik azon tulaj-

donságukat, melynél fogva a szélesség mindegyik fokán nem csak hogy szállithatók, hanem szállitásuk alatt még javulnak is!

De valamint a csutkávali erjesztés első javitási mód az itt emlitett borokra nézve, ugy a második, mely szintén el nem maradhat, a rendesen vezetett rövid erjesztés.

A könnyen képződő s egyszersmind gyöngéd borelemek természetesen megkivánják, hogy erős megtámadásoknak s igy hosszan tartó erjedésnek ki ne tétessenek.

Könnyen megfogható, mily káros befolyást gyakorolhat a hosszú erjedés ily kényes elemekre, s mily mérsékeltnek kell annak lenni, hogy a gyöngéket még gyöngébbekké ne tegye.

Ezen boroknak tehát rövid erjedésre, s szervező, erősítő erjedésre van szükségök, mely csak annyi változásnak tegye ki azokat, mennyit természetök, alkotásuk igényel, — de e mellett mégis, anélkül hogy lényegöket megtámadná, megtartja életöket egészen.

Ezekből láthatni, mily balul cselekesznek, kik az e fajta borokat nemcsak hogy hónapokig tortúrázzák, elcsigázzák a folytonos hosszu erjedés által, hanem még a bevégzett forrás után sem sietnek a seprőről lehúzni, s igy folyvást kiteszik azon veszélyeknek, melyek a hosszu forrásból erednek.

Röviden szólva, az ily borok szilárdságának megszerzésére szükséges: 1) a csutkán való erjedés, 2) a rövid rendes erjedés, 3) a megtisztulás után azonnali lehuzás, 4) szorgalmas töltögetés. — Ha az emlitett borok ily módon kezeltetnek, igaz, hogy nem érnek meg oly gyorsan kellemes italuakká, de nem is szúrósodnak meg, és elszállithatók annak idejében minden koczkáztatás nélkül, s egészséges, szilárd jellemet öltenek fel.

A csutkával való erjesztés elleni kifogások.

Az eddig mondottakból elégségesen kiderül a csutkávali erjesztés haszna. Ez ugyanis a czukor rendes feloldását elősegíti, különös hatással van a bor testességének képzésében, szép szinének előidézésében, tisztaságának előmozditá-

sában (miután a borban uszkáló növényi nyálkákra s rostokra azon nevezetes befolyással bir, hogy azokat elválasztja a bortól s leveri), kellemes ízt szerez a bornak (mi a bordeauxiban átalában kedveltetik világszerte), akadályozza az eczetesedésre való hajlandóság kitörését, s mindezeknél fogva tetemes befolyással bir a bor egészséges itallá változtatására.

Vannak ugyan ellenvetések a csutkávali erjesztés ellen is, de ezek figyelmes megfontolás következtében elenyésznek. Ha csakugyan rosz eredményt idéz az elő, annak nem maga a cseranyag, hanem annak ügyetlen alkalmazása, a vele való visszaélés az oka.

Állitják ugyanis, hogy a cseranyag nem igen édesgető kellemes ízt kölcsönöz a bornak. Ez megtörténhetik ott és akkor, hol és mikor hónapokig tartatik a bor az erjesztő edényben. A hasonlítás sántikál ugyan, de világosít. Kevés kivétellel minden ember szereti az egyik vagy másik zöld salátát eczettel; de próbálja meg csak valaki, s a maradékot hagyja másnapra azon gondolatban, mint némely ember valóban gondolja is, hogy az eczet még jobban átjárja a nyers salátát, tapasztalni fogja, hogy bizonyos kellemetlen ízt vett fel, melynek frisében semmi nyoma sem volt; a savany t. i. a növényt össze-vissza marván, annak alkrészeit megváltoztatta, s izetlenné tette. A hosszu erjesztés által, habár csutka nélkül is történnék az, rosz ízt, törköly- seprő ízt nyer a bor.

Mondatik, hogy a csutka a növény fanyar, vad ízét adja át a bornak. Ezen ellenvetés hasonló az előbbihez, azért a felelet is csak az rá; mert hosszu rendetlen erjedés alatt kifejti ugyan a csutka vad ízét is, de rendes rövid erjedés után csak kellemesen összehúzó ízt hágy maga után hátra a borban. Ismét egy példát hozok fel. Mindenki tudja, hogy az ugynevezett orosz thea, melyet nálunk is széltében isznak, mily kellemes illatot s finom ízt mutat föl egyszeri leforrázás s pár perczny állás után: de próbálja meg valaki, s forralja jól ki, s még hagyja rajta levét csak egy fertályóráig is, meg fogja látni, mily kellemetlen, izetlen s vad fanyarsággal fogja meglepni; mert a theában is nagy mennyiség-

ben van meg a cseranyag, mely tulságos forralás által nagy mennyiségben, s egyszersmind elemeinek természetét változtatva áll elő. Igy van a dolog a csutkával is a must-erjedésnél, forrásnál. Azért az ellenvetések daczára is állitjuk, hogy a kellően alkalmazott csutkávali erjedés nemcsak nem kölcsönöz rosz ízt a bornak, hanem inkább, ha különben valamikép rosz ízt kapna, megjavítja azt, s a silány évek terméseinek testességet, egészséget szerez.

Vonjuk össze az erjedésről eddig mondottakat.

Emlitettük, hogy a szőlő érettségének három átalános foka veendő tekintetbe az erjesztés rendezésénél, vezetésénél, t. i.

Ha éretlen a szőlő;

Ha jól érett;

Ha végre tulérett.

E három érettségi fok, igaz, nagyon különbözik egymástól, s igy igen különbözik egymástól az azokból szürt must: mindamellett mi mindenik esetben ugyanazon egy erjesztési módot ajánlunk, t. i. *a csutkávali erjesztést.*

Habár rendellenesnek látszanék is ezen eljárás első tekintetre, mégsem az. Csodálkozni fognak ezen ajánlaton azok, kik soha sem tapasztalták, soha sem is jutott eszökbe tapasztalást szerezni maguknak a csutka valamennyi tulajdonságairól; azok nem hihetik, mily nevezetes eredményt idézhet az elő a legellentétesebbnek látszó körülmények közt, ha kellően alkalmaztatik. Próbálja meg csak bárki ugyanazon szüret alkalmával ugyanazon faju szőlőnedv erjesztésénél, s roppant különbséget fog tapasztalni a csutkávali, s csutka nélküli erjedés által nyert borok minőségében; fogja tapasztalni, mennyi pepecselést fog elkerülni borainak kezelésénél, ha az ajánlottam erjesztés által már eleve egyesítette borainak elemeivel a legjobb mentőszert (praeservativum).

Próbálja meg csak bárki, mert a legjobb meggyőződést ily esetekben az összehasonlítási tapasztalatok teremtik elő. Meg kell tehát próbálni a csutkávali erjesztést az érettség

minden körülményeiben mindig azon észrevétel figyelembevételével, hogy az erjedés rövid legyen, mint mondatott, s erjedés után, mihelyt megtisztult a folyadék, lehuzassék a seprőről.

Alkalmilag megmondjuk véleményünket azon időpont meghatározásáról, melyben a bor a törkölyről levonandó, jutott legyen a szőlő az érettség bármely fokára. A lehúzás legczélszerűbb időpontja véleményünk szerint az, midőn a czukor íze elenyészni kezdvén, helyet ád a boríznek.

Nyilván való dolog, hogy ezen íz, t. i. a boríz, ha egyszerre különféle érettségü szőlőnél teszszük a kisérletet, nem áll be ugyanazon egy időben, mert hisz a változó körülmények közt a forrás lassubb vagy gyorsabb lehet, s igy előbb vagy utóbb végezheti be pályáját, de az első zajos forrást csak akkor mondhatjuk befejezettnek, midőn a czukoríz helyett a borízt érezzük, s ekkor veheti kezdetét a bornak, mint bornak kezelése.

Az utólagos vagy póterjedésről.

A bor, midőn az erjesztő edényből lehuzatik, s az első ronda seprőtől elválasztatik, még nem fejezte be önképzési munkáját, azaz: nem végezte be egészen erjedését. Még forrni fog a hordókban kisebb nagyobb mértékben, s többé kevésbbé érezhetőleg követvén részint saját természetét, részint azon körülményeket, melyek közé helyezve van. Ezen erjedést, hogy az első zajos erjedéstől megkülönböztessük, *utólagos* vagy *póterjedésnek* nevezzük; mert hiszen itt is elmondhatjuk, hogy végén pattan az ostor; már pedig az utólagos vagy póterjedés, mint az elnevezés is mutatja, bevégzi azt, mit az első bevégzetlenül hagyott. Azon elemek, és ugy dolgoznak itt, mint ott, azt eszközlik itt, mit ott, csakhogy kisebb mérvben, kisebb erővel; de valamint ugyanazon uton és módon ugyanazon czélra törekszik a póterjedés, ugy ez is, mint az első, letérhet utjáról valamely közbejött véletlenség következtében.

Elmondandjuk azért részletesen azon okokat, melyek ezen utólagos mozgást előidézik vagy növelhetik, s azon módokat is, melyek által ezen mozgás vagy felfüggesztetik,

vagy lassíttatik s czélszerüen vezettetik, vagy egyszerüen megszüntettetik, amint előreláthatólag egyik vagy másik mód által javíthatunk a folyadék sorsán.

Mint minden folyadék, melyekben az erjanyag létezik, ugy a bor is három nemén mehet át az erjedésnek, t. i. a *szeszes, eczetes*, és *rothadási* erjedésen.

A *szeszes* erjedés az, melybe jö a szőlönedv, akár még mint must, akár már mint bor, mely még foglal magában czukoranyagot, szeszre átváltozandót.

Az *eczetes* forrás a szeszestől egészen különböző mozgás, mi akkor áll elő, midön az erjanyag vagy már nem talál a folyadékban czukoranyagot, vagy bizonyos neki kedvező körülmények közt a czukor-anyag mellett egyszerre megtámadja még a kifejlett szeszt is, és eczetté változtatja.

A rothadási erjedés azon nedvességekben tünik fel, melyekben szesz-elemek nem léteznek. A borok közönségesen csak akkor esnek ebbe, midön a két elsőn már átestek. De vannak oly silány szegény mustok, melyek anélkül, hogy a szeszes forrás rajtuk észrevétetett volna, egyenesen az eczetesbe csapnak át; s ismét vannak oly borok is, melyek az eczetforrásnak legkisebb jelét sem adván, egyenesen átmennek a rothadásba.

Az erjedést különféle okok idézhetik elő. Ezen okok *belsők*, vagy *külsők*.

A belsők közé soroztatik a seprő, élesztő, borkő.

A külsők ezek: A légkör melegsége, rázkódtatása a bornak akár az emelésnél, vitelnél, akár a pincze földére tett ütések, szekerek közel járása által; a bornak szabad közlekedése a külső léggel, vagy azzal, mely a töltetlenül hagyott hordó üregében rejlik; közelléte oly idegen tárgyaknak, melyek erjedésben vannak, pl. gyümölcs, zöldség, káposzta stb., végre jelenléte oly személyiségeknek, melyek egészségtelenek, tisztátalanok, s ragadós nyavalyában létezők.

A hordók megmozdítása által a folyadéktól természet szerint elvált üledék állományai felzavartatván, érintkezésbe jönnek a folyadék minden cseppeivel, s vagy új feloldás vagy valamelyik elem leveretése következtében mindig bizo-

nyos, s többé kevésbbé érezhető erjedési mozgás áll be, mely mozgás aztán okvetlenül változást idéz elő a borban, akár jót, akár roszat. Ilyenkor gyakran megesik, hogy a bor némi rosz ízt vesz föl, mit alig tulajdoníthatni egyébnek, mint a seprő némely megromlott s most felszabadult állományának, melylyel a bor érintkezésbe jött; vagy, mivel a festanyagnak és borkőnek nagyobb mennyisége veretett fel a mozgás után. Az öregebb borok sokkal kényesebbek, érzékenyebbek e tekintetben az ujaknál, s igen hamar szenvednek változást, ha a már egyszer magukból kivetett seprővel ujonnan érintkezésbe jönnek. Ezen egyetlen egy ok is elégséges lehetne borászainknak azon meggyőződés megszerzésére, hogy a borokat nem tanácsos fejtetlenül hagyni, s seprőjökön megöregedni engedni.

A pincze mellett, söt néha felett is, elrobogó szekerek, vagy a tán szomszédságban létező kovácsmühelyek, gyárak rengető zuhogásai nem engedik, hogy az élesztő a seprővel együtt a hordó fenekére leülepedjék s ott nyugodjék, ha a nagyja nem is, de a könnyebb oldatlan anyagok, mint pelyhek uszkálnak a folyadékban, s ezek bár csekély mozgásaikkal fel-felzavarják az alsókat, minek folytán a bor örökös mozgalomban s tisztulatlan állapotban lévén, előbb-utóbb felbomlásnak fog indulni. Mily csekély ütés kell az egész hordó bor megmozdításához, kitetszik abból, hogy ha a hordó fenekét csak kissé megnyomjuk térdünkkel, vagy megütjük tenyerünkkel, a hordó száján kibuggyan a bor, jeléül : hogy az egész tömeg mozgásba jött.

A bornak a levegőveli szabad érintkezése alkalmat nyújt a szeszes részek elpárolgására s az élesztő elemeinek fölébredésére s visszahatására a borra; ezen élesztő elemek annál hatályosabban támadják meg a folyadékot, melynél több szesz illant el belőle.

A töltetlen hordóban rejlő levegő hatása szintén ilyen, t. i. megrongálja a szeszes részeket, melyek csakhamar fölveszik az eczetízt, mely először csak a folyadéknak felszinét, utóbb egész tömegét támadja meg.

Hasonló rosz hatással van a borokra az erjedésben levő idegen tárgyak közelsége a pinczében : mert az azokból ki-

párolgó gázféle elemek gyorsan terjednek el a légkörben, megmételyesítik azt, mely azután behatol a hordókba még a dongák likacsosságán át is. Tapasztaltatott már, miszerint öreg borok üvegekben is romlásnak indultak ezen ok miatt.

Az egészségtelen, vagy ragadós nyavalyában sinlődő személyek jelenléte is elegendő gyakran arra, hogy a bor felzavarodjék, forrásba induljon, s ez esetben nem ritkán egyszerre rothadási erjedésbe csap át. Ezen körülmény hatása oly hirtelen áll be sokszor, s midőn észreveszszük, már oly mértékben van folyamatban, hogy rajta többé segítni nem lehet. Az ily egyének jelenléte különösen veszedelmes a szőlőhajtás, virágzás és érés — valamint a szüret utáni mustforrás idején.

Midőn az új borok napéjegyen előtt gondosan lefejtettek, s a hordók rendesen töltve állanak, még pedig jó pinczében, s mégis a hajtás, virágzás és érés alatti szokott forrásba esnek, ezen forrás rendesen csak pótléka az első szeszes forrásnak, s ezáltal a borok ujra lecsendesülvén, csak nyernek minőségökben. Mindamellett azonban ezen forrás alatt is többször meg kell vigyázni a borokat, hogy, ha netalán kedvezőtlen körjeleket vennénk észre rajtuk, idejében orvosolhassuk. Ha a bor az első forrás után megderíttetett, a pótforrás sokkal gyengébb, mint különben leendett, s kevésbé van kitéve az elkorcsosulás veszélyeinek.

Midőn észreveszszük, hogy a borok forrni kezdenek, kis lyukat kell furni az akona mellett, mit tiszta vesszővel bedughatni s naponkint többször könnyedén kinyithatni, hogy lássuk, mikép halad elő a forrás; ha ez igen erős, ugy hogy a bor kitódul, ki kell belőle huzni néhány üveggel, s vagy nyitva hagyni az akonát, vagy csak gyöngén befödni, hogy a szénsav elillanhatásának alkalom nyújtassék, különben ha sok meggyül — még a hordót is szétrobbanthatja.

A bor, midőn forrásban van, soha sem oly jó, mint forrás előtt vala; de azon kellemetlen íz, melyet ekkor mutat, nem a megromlás íze. Az erős forrásnál azon kell lenni, hogy csendesíttessék az akár a pinczében elégetett kénszeletek füstje által, akár más — jól megkénezett hordóba való

lehúzás által; mi azonban csak akkor ajánlható voltaképen, ha oly erős a forrás, hogy rosz következéseitől tarthatni; mert különben kár volna a folyadékot kénszaggal megterhelni, mitől aztán igen sokáig nem szabadulhat meg.

Az utólagos vagy pótforrás alatt az is megesik néha, hogy kissé szúrós ízt veszünk észre a boron, s a ki nem ismeri, eczetíznek gondolja azt. Ezen pikánt íz nem más, mint a szénsav új szüleménye, mely nemcsak hogy különbözik az eczetanyagtól, hanem még tökélyesítésére is szolgál a bor szeszességének, s egyéb jó tulajdonainak. Ezen körülményt gondos figyelem alá kell venni, nehogy félreismervén azt, az üdvös póterjedés elnyomását vegyük eszközlésbe.

Amennyiben az utólagos erjedés az új borok tökélyesítésére szolgál, azoknak t. i. melyek még foglalnak magukban feloldatlan czukoranyagot, melyet a forrás szeszessé változtathat: annyiban káros azon ó borokra nézve, melyek már teljesen kidolgozták magukat; ezek ugyanis nem javulhatván többé, okvetlenül vesztenek a forrás által, s eczetesedésbe mennek át. Az ó boroknál mutatkozó forrásnak tehát rögtön elejét kell venni kénezés által, s lecsendesedvén, letisztulván, fogyasztás alá veendő.

Oly pinczében, hol ó és uj borok vannak, egymástól lehetőleg eltávolíttassanak, s ha ezek erjedésbe jönnek, s vagy ezek vagy amazok más pinczébe nem szállíttathatnak, szorgalmasan kell a pinczét kénezni; t. i. az ó borokat tartalmazó hordók körül a földön kénszeleteket kell elégetni, melyeknek füstje a hordók fáját meglepi, s a gázos légkört megtisztítván, az erjedési ragályt eltávolítja. — Tanácsos — ha lehet — ilyenkor az öreg bort lehúzni oly hordóba, mely megkéneztetett, vagy e helyett benne finom borszesz égettetett el.

Az angol, ir és skót.

Közli SÁRVÁRI EŐRY SÁNDOR.

A minő a nemzet jelleme, olyanok szokásai, törvényei és állama; s aminő ez, olyan jövője.
Rónai.

Oly nemzet jellemét állitom elő, mely él ragyogó fényben, uralkodik boldogitó dicsben, s példány az ipar és művészet mindazon ágában, mik a hazát nagygyá, a népet halhatlanná, az életet boldoggá varázsolják.

Már egy XVII. századi iró igy jellemzi Britanniát:

Az annyifelé oszlott országot igen sok hullám megzaklatta; mégis inkább népe nagyságának hitelét, mint határait terjesztette. Mint valamely külön világrész tün föl a nagy oczeánban; sziget nincs nálánál fényesebb, hatalmasabb. Hajdan *Sicilia*, *Creta*, *Cyprus* látszott öt fenyegetni, de ha mindez egy testté alakulna, még akkor sem lenne képes fényének, hatalmának megfelelni. Hire neve már az óvilágban mesékbe szövetett, most meg nem lehet nagyot, dicsöt gondolni, mi Albion gyermekeit meg nem illetné.

Az angol különböző emberfajok töredékéből, s tán ép ez által alakult a neki annyira sajátos s más nemzetektől elütő jelleme. *Czelta, german és normann* vált benne egygyé. Az elsötől nyert szivósságot és kitartást, a másodiktól nyilt szivet és izmos kart, a harmadiktól erőt, ügyességet és szabatos nyelvet, mindezeknek vegye pedig lön: a kenyény, iparkodó, hajthatlan, kitartó férfisarjadék. De mert ege folyton borús és fölleges, épen nem csoda, ha e nemzet epés, méla, vagyis valóságos ellentéte a franczián ak.

Midön az idegen ama ködtengerbe lép, visszaborzad a vizenyös lég és örök borútól, mert felejti: hogy ott télen ritka a fagy, nyáron nincs höség, s hogy szemei az év minden

szakában zöld viránynyal találkozhatnak, és hogy alig van ország, melyben az életkor oly magas fokra emelkednék, mint épen Angliában.

Erős, izmos emberek találtatnak másutt is, például Sveicz, Svéd- és Norvégiában, Litvániában és Mecklenburgban, de ezen egyes példányok sem hasonlíthatók az angol fajhoz. Az angol átalában igen tápláló étkekkel él, folytonos munkálkodás által kifejti erejét, öklöz, küzd, lovagol, uszkál már gyermekkorában, halász, vadász csupa erőgyakorlásból, s innen van, hogy Franczia- vagy Spanyolhon asszonyias elpuhultságának ott nyomai sem látszanak, hogy oly izmos és romlatlan ifjuság sehol nem látható. Nézd meg gyárait, öntődéit, hajósait, s ugyananyi Kinizsikkel találkozol. De megvan ám ott az is, mit a nép kövessen; az aristokratia, a nemesség egy országban sem fordit annyi figyelmet a testi szépség kifejlesztésére mint Albionban, s a lovagi gyakorlatoknak egy neme sincs, melyben a nevezett osztályok példányként előre nem mennének. A nők is csontosabbak és magasabbak, mint például Párisban.

Járása, taglejtése, testállása, szava, hangja, szójárása bizonyos természetes pongyola könnyüséget képvisel; mi leghatározottabb kinyomása az önbecsnek és személyes biztonságnak; erejében t. i. és eszében bizik, nem fél semmit és senkit, sőt a legkétségesebb esetlegességgel is bátran szembeszáll. Nem riad vissza elemtől, nem borzad veszélytől, nem ismer lázas ingerültséget, nem tudja, mi az észficzamitó elragadtatás.

A hajdani britek nélkülöztek, türtek mindent, s daczoltak az idő minden viszontagságaival; törhetlen vad bátorságuk a római legiókat is megrettenté. Néhány szálfa, összekötve vesszővel s födve bőrrel, elég volt nekik, hogy tengerre szálljanak, és megküzdjenek az oczeánnal.

És az angol még mindig a régi brit, nem fél a viztől, uralkodik a viz fölött. Minden, a mi nagy, fenséges, eredeti, hatalmas vonzerővel ragadja meg szivét; javitás, haladás és kereset szelleme uralg mindenütt e nemzetnél; innen indulnak ki, itt központosulnak törekvései, s ez oka, hogy néha egyszerű törekvéseiben is aljas; . . . neki nehéz kivetközni a ke-

reskedőből, még áldozataiban is, ha nem is közel, de a távolban, kedves *éne* dereng. [1])

Anglia szelleme bámulatos; minden, mit alkot, két bélyeget hord: *nagyságot* és *erőt*; innen még kis müve is bizonyos nagyság jellemét képviseli, s még a finom is tömegi erőt mutat. Jelleme cselekvés; igy vivott korán szabadságot, igy emelkedett tengerek urává, s mint vállalkozó igy karolta körül a földgömböt, s miként pók zsákmányát behálózta lánczaival.

London, Páris, Francziaország s Anglia régóta vetélytársak; pedig mily roppant a különbség. London lenni, Páris látszani akar, a franczia egyesekben tünik ki, az angol egészben nagy, London tárház, Páris kirakat; London világpiacz, a föld minden terméke, a világ minden arcza megfordul benne: Páris a külfény és divat gyára. Anglia szelleme Rómaéval rokon, komoly, nyers, szilárd, roppant, mint ezé: Franczia-országé Athenével, finom, hajlékony és ragyogó mint ezé, s aligha sorsuk is egy nem lesz. Anglia nagysága terhe alatt omland össze: Francziaország mint Athéne erkölcsromlásnak és fattyúmüveltségnek lesz áldozata, mond Szemere.

Az angol ur és gazdag kiván lenni, a franczia hires és első.

Az angol jelszava: szabadság, a francziáé dicsőség. Az angol ritkán dalol, de ha igen, akkor hymnust és nemzeti énekeket zeng: a franczia minden kedve zenére kel; ebben szellem, abban eszmélet az ur, ez tervez, az gyakorlati téren áll. A franczia mindjárt érez, beszél és társalog: az angol előbb számol, aztán történetecskékkel mulattat; mert az hiu és fellobbanó, ez hideg és kevély; mert az jelennek él, ez multra támaszkodik; mert a franczia társaságot és boldogságot keres: az angol beéri tüzhelyével, családjával.

Az angol inkább egyet sem szól, mint valami nevetségest mondjon; szerinte beszélni annyit tesz, mint a mulatságot rontani. „De ön tán unatkozik — mondá egy franczia angol barátjához — Én nem unatkozom soha — lön a válasz — *hamarabb megunnak* engem.“

---

[1]) *Rónai* Jellemisme.

Az angol kimondott szava szerint cselekszik: a franczia szóvirágokat hajhász, s hol a franczia hölgy felmosolyg, az angolnő elpirul, s távozik. A franczia ujat, az angol jót keres; s mi csakugyan feltünő, noha a két nemzet teljesen ellentétes: a franczia mégis kedveli az angol gyártmányt és követi az angol divatot, az angol pedig Párisba utaz, tanulja a franczia nyelvet, s gyermekeit franczia módra oktattatja.

Anglia a ködök és köszéngöz hazája, mi kormossá teszi a falakat, sőt ujjaidat is megfeketiti, ha valamely fa levelébez nyulsz. Tán erre mondta *Emerson*, hogy: a göz angol eredetü, az szó, kovácsol, fürészel, olvaszt, sulykol, fúr; nem sokára a parlamentbe küldetik, hogy törvényeket is alkosson. Tehát nem épen élcz volt, midőn a portugali követ Londonból távozván, *a naptól is bucsuzni akart*, ha t. i. az magát megmutatta volna; az olasz sem mondott nagyot, midőn azt állitá: *ép oly világos a hold Nápolyban, mint a nap Londonban.*

Sehol nincs annyi öngyilkos, bolond és örült, mint e ködszigeten. Tán a novemberi metszhető köd, a sok besózott marhahus és csipös sör ad e sajátságos jelenséghez kulcsot; elősegiti azonban a szabad, sőt tulszabad gyermeknövelés, mely rakonczát nem ismer, s az ifju minden cselekedetében láthatólag nyilatkozik. A fényüzés igen természetesen a kincshalmaz származéka, s az Gangestől kezdve erkölcsrontólag ép ugy árad Britanniára, mint egykor Ázsia kéjei Rómára, de ép e fényüzés teszi őket elbizakodottá, halálkergetőkké. A szemvesztő szemüveg angol találmány, a beretvát is azoknak tulajdonitják; ők már rég használták életuntságban, midőn egy franczia kisérletet akarván tenni, az első karczolásra orvos után futtatott. Lön nevetség Londonban, pedig ha az angol nevet, a falak is megrendülnek bele. Egy brit Olaszhonba ment, egy estve szobájába rendelé a legjobb zenészeket, s ott ünnepélyes halotti misét játszatott; az utósó Amennál bravót kiált, s főbe lövi magát. S miért? hogy leczkét adjon az öngyilkolásban. Az angol beleun kincsébe, vagy jóllakott élvezettel, félreismertetik, vagy különcznek akar bebizonyulni, félremegy, s megöli magát: de ha törvény, becsület, ellenkezőt parancsolnak, az első szóra meghajol;

hol ezek szónokolnak, nem kérdi, ki beszél? nem nézi, mily sallangos vagy kurta szavakban nyilatkoznak, nem keres te kintélyt, nem figyeli elleneinek számát, erejét, meggyözödése az: hogy annak meg kell lenni, s küzd utósó csöpp véreig. *Nelson* csak ennyit mondott: „Ott ni, ott az ellenség; Anglia elvárja, hogy kötelességét mindenki hiven teljesitse.“ — Egy másik tábornok seregét a portugalok ellen vezényelvén, igy szólott: „Kaptatok elég ételt és italt?“ — „Igen, uram!“ — „Akkor kergessétek poklokra ama hitvány portugalokat, kik narancshéjat esznek, s hozzá vizet isznak.“

Mennyire ellenkeznek eme kifejezésekkel Napoleon ama szavai: „Ezen gúlákról négy ezredév tekint le reátok!“ E szavakat Egyiptomban mondá.

Az angolnak nincs szüksége mesterséges izgattatásra, apró hiúság és tetszelgésnek épen nem barátja. Utálja a szineskedést, kedveli a nyiltságot; mert testének izmaival jelleme, kötelesség- és becsületérzete egy darabbá nött. Ki az utolsó indiai harczokat figyelemmel kisérte, meg kellett győződnie, hogy ott minden katona az angol becsületérzetnek volt képviselője, a tisztek ugyanannyi hösök voltak, s ugyanannyi vértanúk halálával hulltak el.

Az ország az *angol*-szászoktól neveztetett *angolnak*; a várost a rómaiak nevezték Londinum-Londonnak, pedig *Longh dinas* vagyis hajók városának neveztetett. Egyébiránt hajózás és hajókészitésben annyira is vannak, mikép a ki angol kereskedelmi vagy hadi hajókat látott, épen nem csodálja, ha az angol oly büszkén zengi:

Hogy Britann az ég szavára
Fölmerült a kék tengerbül,
Ez volt irva chartájára
S az angyalok zengték énekül:
Légy ur Britannia, Britannia légy ur vizen,
Brit nép rab soha sem leszen. [1])

Maga *Péter* a nagy, a nagy oroszbirodalom alkotója, az angol hajóhad szemléletére ugy nyilatkozott, *hogy angol admirál szeretne lenni, ha muszka czár nem volna.*

[1]) *Szemere* B. forditása; ez az angol nép „Szózatának“ kezdete.

A nemzet teljes öntudatával bir művészetének, gazdagságának, s büszke arra, hogy Angliában született. Az olasz hajdani emlékeért, a franczia büszkeségből, a magyar szeretetből, a spanyol másokat kicsinylő gőgből, az angol meggyőződésből magasztalja honát. A franczia utaz, hogy magát mutogassa, az olasz hogy magát fitogtassa, az orosz hogy körültekintsen: az angol hogy az emberi ész remekeivel s a természet szépségeivel megismerkedjék; a magyar kandallójához ül, s mélabusan tekint messze multjába. Az angol társalgása komoly, a francziaé könnyelmü, az olaszé ledér, a spanyolé fitymáló, az oroszé hideg, a magyaré meleg. Az angol eredeti, a magyar fényes, az orosz ur, az olasz müvész, a spanyol hatalmas, a franczia kedves, a német tudós kiván lenni.

A franczia kezdő, az olasz dalnok, az angol önálló, a magyar magyar kiván lenni. Az angol mindenét föláldozza, csak utánzónak ne mondassék, s e tekintetben legnagyobb különcze az egész világnak; az olasz zene és festészet királyának ohajt ismertetni, a franczia divathös, a magyar ur-szerepet játszik. Az angol nem utánoz divatot, s egyszerüen öltözködik; ur és szolga, király és közügyér közt alig van különbség, a franczia tulságig divatvadász, a német Parisban készittet mintát, a magyar falukat hord gombjában: csakhogy az angol és magyarnál a nép a régi mellett marad, és szent előtte ösei emléke, amazoknál a forgószél a népet is magával sodorja. A franczia heves, a spanyol szenvedélyes, az olasz ingerlékeny, a magyar hirtelen, az angol mindig ugyanaz. Az angol szabadon nyilatkozik, az olasz lármát üt, hol nem figyelnek rá. A franczia izgat, a német latolgat, a magyar vár, s ha példát lát, hamar tüzre kap.

A német becsületére, az angol adott szavára, a magyar kézszoritására épit, az angol családboldogságot, a franczia zajongó kört, az olasz vérbért, a magyar házi kört szeret. Az angol nép rajongó, az olasz ábrándozó, a franczia ünnepélyes, a magyar érzeménydús és busongó. Az angol szerencsejátékos, a magyar a bort imádja. Franciaország társalgási terem, Olaszhon mulató kert, Németország bölcseleti tanoda, Anglia világpiacz, Magyarország éléstár. A franczia méh,

az angol hangya, az olasz vakand, a holland buvár, az amerikai favágó, a német pásztor, a magyar lovász. Az angol epés, a franczia vérmes, az olasz kedélyes, a német pedans, a magyar búskomoly, az orosz zord, mint hona.

Angliában minden szabad, csak a zseb nem, minden adónak van alája vetve, csak az árnyék van kivéve: de azért kincshalmaz és koldusbot gúnyképül állnak egymás ellenében, a 14 millió lakosból 2 — 3 millió mindig koldult kenyeret eszik. Pedig a tehetősbek iszonyú fogadásokat tesznek, hogy *egy óra* alatt 15. mérföldet ellovagolnak arczczal a ló fara felé fordulva; tartanak szamárversenyeket, melyekben az a győztes, a ki utósó jelenik meg a czélpontnál. Pedig voltak admirálok, kik egész táborukat puncscsal vendégelték meg, voltak Pétervárott lakók, kik, hogy mindig angol földön járjanak, egész kertjöket Angliából hordatott földdel rakatták meg.

1795-ben nagy kenyérszükségben szenvedtek. Egy békebiró kihirdetteté: nála 6 shillinget érő burgonya 1 shillingért kapható. Mindenki hozzá sietett, s a burgonyát csakhamar elkapták; de otthon lön csak bámulás, midőn minden fölhasitott burgonyában 6 shillinget találtak. A szerencsés felfödözőknek mindegyike hallgatott, de a titkos adakozás nagyszerüsége mégis csak napfényre jutott.

Fogadásaik is sajátszerüek: Egyik fogadott, hogy másod magával $^1/_2$ óra alatt megeszik egy dézsa tököt, s ki volt társa? egy sertés. — Két angol sétált, *Caracci* feléjök lovagolt, de lova megbokrosodott. „Nyakát szegi, [1]) — mond az egyik, 50 font!“ —„Áll!“ felel a másik. Egy harmadik megpillantván a veszélyt, segélyre siet. „Félre!“ kiáltanak, „fogadtunk.“

De azt mondhatná valaki, én csak egy sajátságosan nagyszerü épületet mutogatok, s nem tárom föl, mi rejlik benne, mi más szóval annyit jelent, hogy én mutogatom ugyan az emberiség egy igen nevezetes gépét, de részleteit nem magyarázom. Jól van mondva, nézzük tehát e különcz népet külön osztályaiban is.

[1]) *Caracci*, hirneves képiró.

I. Az angol nők.

Szemere nagyon kitünöknek találta öket, égi szépeknek nevezé, kivált mellig. Némelyik fő, mint álmaid eszménye, mint festett bájkép tün föl; de gyakran szelid és jámborka, mint egy halott. Igy a magyar utazó. Egy amerikai igy szól rólok: [1])

Az angol lányok neveltetése eredményéről ezeket jegyzem meg: Elsöbb is minden rangbeli anya, mihelyt lehet, szabadul gyermekeitől majd a különféle nemzetekből szedett szoptatók és cselédek, majd a tanoda és növelő intézetek által; másodszor az alsóbb rendüekről mit sem tudnak; mert noha London utczái hemzsegnek a koldusoktól, ezek mégsem tévednek a főbb utczákra, jól tudván, mikép az angol urhölgy, ki drága bibliát hord, utczán soha nem nyujtja kezét alamizsnára.

Angliában legnagyobb hiány az, hogy *kevés az asszony, kevés az anya;* a felsöbb osztályúak urnöt játszanak, az alsóbbak *gint* [2]) isznak, aztán alvó gyermekeik ruháját zálogba viszik, s megmeg gint isznak, hogy ittas férjeiktől jól eldögönyöztessenek: a középosztályúak pedig oda müködnek, hogy az egyleteknek tagjai lehessenek, melyeknek soka erkölcs- és vallástörvény. Az ily egyletanyák, ha nem birnak szoptató és szolganökkel, távollétökre gyermekeiknek opiumot, altatószert adnak.

Thackeray terjedelmesebben nyilatkozik honleányairól, de mond is sok jellemzöt soraiban: Kisérd figyelemmel e világ asszonyát, biráld meg pályáját, s kérdeni fogod: vajjon kibirja-e? s vajjon augusztustól nem esik-e merev álomba kikeletig? Minden éjjel a világba lép, és férjesülhető lányainak tánczát hajnalig figyelemmel kiséri. Van otthon gyermekszobája is, az is rakva csemetékkel, szeretetét s anyai figyelmét azok is igénybe veszik, s mig egy órakor egyik szeme kenyér, tej, kávé, zene és franczianyelven foglalkozik, mint *szegényápoló-*, *kivándorló-*, *dalidó-*, s *partszépitő* egyletek tagja már látogatásokat tesz a nevezett ügyekben, s ki mondja

---

[1]) *Emerson.* — [2]) *Gin*, kemény szeszes ital, mely édessége mellett kábitó is.

meg, útközben hányféle államügyekbe ólt b ele? Most a látogató szegények névsorát veszi elő, azután papjával tart erkölcsi tanakodást, s hihetőleg jó korán templomba siet.

Ujságokat olvas, s pontosan kell tudnia, melyik párt embere férje; hogy szomszédjánál asztal fölött véleményét támogathassa. Az uj könyveket mind megszerzi, szobájában elrendezi, beltartalmokat jól ismeri, s felölök kellő alkalommal nyilatkozik. De a házvitelt sem hanyagolja el. Gondoskodik: hogy pénz jusson is maradjon is, hogy a diszitő nő fizetése s egyéb apró kiadások férjének terhére ne legyenek, hogy az egyetemen vagy tengeren levő fiának egy-egy bankót küldhessen, hogy a napszám s házgondnok ellátása magasra ne rugjon, a cselédek ki legyenek fizetve, s otthon minden rendben legyen.

Ide járul, hogy egyik vagy másik művészet iránt hajlammal viseltetik, például farag, fest, vegytani kisérleteket tesz vagy játszik, — s ha mindezeket egybeveted: előtted áll kinyomata a képnek, melyről atyáink nem hallottak, kinyomata ama képnek, mely a mai polgáriasult korszaknak eszménye. — S mert megérem még, hogy magyar hölgyek számára is könyvtárt irandunk, addig pedig olvasni fogják ezt: hölgyeink kedveért felhozom még *Bulwer* jellemzését is :

Asszonyaink műveltségéről nem szólhatok anélkül, hogy férfiaiknak hűtlenségét föl ne említsem; értem ama szellemi hűtlenséget, melynek következtében távol a háztól, beérve foglalkozásaikkal, a hölgy otthon magányban marad. Eme magányban fejlődik ki önként ama sajátságos szinezet, mely napjaink hölgyeit jellemzi. A tulságos elfoglaltságot mindannyian roszalják, bizonyos merevségbe esnek, mit tompa idegességök is elősegit.

Hölgyeink, mert a középszerü tanirodalom által folyton s csaknem kizárólag hivatásukra utalók öket, lányaikat, az arát, a nőt, az anyát feledik bevezetni azokba, mi valóban női, s azokba, miknek egész pályájukon felszinen kellene ragyognia : folyton t. i. a határpontokra figyelmeztetvén, igen sok közbeeső érdek elmarad.

Láthatni rajtok bizonyos félelmet, a természet közvetlen kinyomatát, mely bennök kirivólag müködik, s melynek

magukat önként átengedik; kerülvén azt, mi fájdalmat, kerülvén mi örömet okozhatna. Bizonyos hölgynek évektől ohajtott barátja érkezett meg, s midőn megpillantá, a ház rejtett zugába vonult, egész valójában reszketett, mert a viszontlátás örömeit nem vala képes egészen átérezni. Ép ily gyönge volt a fájdalom érzetében is. Hogy a hölgy nem jajgat, nem mondom, de megtagadja magától az érzelem nagyságát, és olyasmire támaszkodik, mi szórakoztató hatást gyakorol érzületére. A hölgy tehát nem középpontja annak, a mit érez, de azért mégis szép teremtmény. Nevelés, nevelés! Igy eszmélkedik Bulwer.

Egyébiránt Albionban a hölgy ép oly komoly, mint közönyös és hideg a férfiu. A divat párisi nála; de mig az itteni hölgyet darabka fátyol s kis kiáltó szalag csinossá és kedvessé alakítja: addig az angol hölgy magát teljesen öltöztető lánya izlése és tanácsára bizván, fölrakja magára Kalifornia minden kincsét, s midőn a világba lép, ép oly gondolatokba merülten járdal, mint valamely leczkéjével foglálkozó iskolás diák, ép oly komolyan társalog, mint papja az egyházban. Az öltözködésbeni csin, izlés és gyorsaság épen nem fényoldala, a járásbani kellem, tetszelgés ismeretlen dolog előtte; ha pedig találkozol vele, ép oly szabadon és zavar nélkül pillant szemedbe, mint valamely szobor. A magyar nő sokkal élénkebb, jártában kellemesebb, magyar öltönyében pedig utolérhetlen. De a magyar nőnek szebb szerep is jutott életben és jogban, ő a férjnek fele, felesége.

Miként Szemere megjegyzé, a franczia hölgy öltözete gondosabb, a londonin némi bágyadt pongyolaságot vehetni észre; a magyar szerelmesnek, a franczia szeretőnek, az angol asszonynak való. A magyar pattogó, a franczia eszélyes, az angol nő engedékeny, a német házias, a spanyol heves, az olasz könnyelmü, a muszkát ütleg irányozza. Az angol nőt belbecs és külbecsültetés, a spanyolt dacz és büszkeség, a németet béke és közvélemény, az olaszt szenvedély és lobbanó szeretet, a magyart házi boldogság és férje dicsősége fékezi indulatiban. A franczia asszony ábrándozó, az olasz kéjvágyó, a spanyol féltékeny, az angol vallásos, a német élni szeret, a magyar hona és férje állása iránt büszkévé

válik. Ha az angolnő szemébe nézesz, rajongást, az olaszéban kéjvágyat, a francziáéban ábrándot, a spanyoléban lángoló szeretetet, az oroszéban vak hódolatot, a magyarében bizonyos parancsoló kinyomatot találsz. Képzettség és izlésben a magyar hölgy akkor hiszi magát kellő polczon, ha a franczia igénynek megfelel; francziának elég az öntudat, hogy a világ ugy öltözködik mint ő, müveltségben pedig ki sem áll fölötte; angol hölgynél első a biblia, tehát a vallásosság, a többi járulék, pedig nyiltan beleszól a politikába, határozottan vitáz minden megjelent új mü fölött. Az angol hölgy gondosan veszi s olvassa hazája elmeszüleményeit, a franczia szépen bekötteti s olvastatja magának, a magyar . . . ? nem szólok; a dicséretes kivételt hiuság lenne fölemliteni, róni pedig idegen népismében nem illenék. Lesz még tán szebb jövönk is. Majd ha rólunk fogok szólani, bövebben megismerendjük egymást.

S mert meglehet, ott ismét latba vetjük az angol nő fény- és árny-oldalát is, zárjuk be e pontot jeles utazónkkal: [1]) Ki lelkét szereti meg a kék szemet, kerülje Albiont, mint Ninivét. Azonban bár a franczia hölgy hazaszeretőbb, [2]) az angol bájosabb, a hollandi tisztább : a nőnem mégsem bir sehol oly szép jogokkal, minőkkel bir nálunk. — De hogy a fölállított tükörben a légymocskok se kerüljék ki figyelmünket, zárszóul álljon itt amaz ismertetés, melyet egy ottani levelező nyujt, mind a nők helyzetének kitanulhatására, mind pedig a magyar hölgyek tisztes sorsának kellő becslésére :

Az angol törvény semmi jogot, semmi védelmet nem ad a nőnek. Az angol nő még csak nem is személy, hanem csupán tárgy és birtoka a férjnek, mint háza, földei; s igy ha hütlenségi panaszban lép föl, annyi, mint ha vagyonkárosíttatásban hivatkozik törvényre. Az asszony válópört nem indíthat, a házassági kötmények sem oly természetüek, hogy a férj meg ne téphesse, mikor akarja; a férj ütheti, garázdálkodhatik nején, vagyonát elpazarolhatja, kenyér nélkül

[1]) *Szemere B.* Utazás a külf. II. k. 103. l.

[2]) Gondolt-e utazónk Szécsi Mária, Rozgonyi Czeczilia, a nándori Ilka, Báthori Zsófia, az egri, fehérvári és kőszegi amazonokra?

hagyhatja, s a törvény még sem hátráltatja. — Magyar hölgy! áldd sorsodat!

II. Az angol arisztokrata.

Az angolt átalában higgadt férfiasság jellemzi — mond Rónai, — indulatai kitörését ritka hidegvérüséggel mérsékli: de szenvedélyei annál féktelenebbek. Kitüzött czéljától könnyen el nem áll, bátorsága félelmet, akarata lehetlent nem ismer. Jelleme inkább eredetisége és tisztasága miatt tünik föl, mely sajátságát majd minden nemzet önállásának, büszkeségének és elszigeteltségének tulajdonitja. A jegy azonban erő és szin, mely egyes osztályokat egy-egy népfajban egymástól elkülönit, ugyanaz itt is Londonban, Párisban és Amerikában is.

Fölszabadulván ugyanis egyesek a közerő befolyása alól, felöltik ugyanazon kör és társadalomnak büverejét, zamatát és hangját, mely rájok folytonos hatálylyal van, melynek legét szivják, mely rájok életérdeket lehel, mely jelennel kedveskedik, mely szebb jövöt tár föl.

Idő, kor, körülmény mindig nagy szerepet játszottak ez ügyben; ha tehát egyik vagy másik nemzetnél különbség fordult elé, az ezeknek tulajdonitandó; a különválás pedig egyesek külön érdekeinek eredménye.

A nevezett osztály igen sok balvéleményre szolgáltatott okot, nem saját bünéből, hanem ferde fölfogások félszeg magyarázatából.

Sokan azt hitték: gavallér csak föur lehet; s hogy ők is valamit tegyenek, különczökké váltak, s mindenöket elpazarolták, s „akkor látták csak csak csak, mivé lettek csak“. Pedig áldozni csak honért kell és emberiségért, mit megtanulhattak volna az angol főnemességtől, melynek különcz nagylelküsége következtében áldozat és alapitvány tekintetében nincs nemzet, mely csak mérközhetnék is vele.

Idők folyamában e *szusz* utat tört magának a nép minden rétegében; most pedig már mintha a légben volna: hogy a fiatalság bizonyos korszakban amaz őrült kapzsiságnak önként rohanjon emésztő karjai közé, pedig ép azon körök nem adják a keresett mázt, melyekben a légvár épitője

szédeleg. Butaság a legnagyobb értelmetlenség, butaság a legkiáltóbb gúnykép.

Az angol főur kitünö valami. Mégis más honn, más külföldön; gög, eredetiség, megvetés és fölemelkedettség ugy van központosulva minden lépte és nyomán, mint kagylónak kincse a hátán hordott házban : s ha némi tárgyban mások által tán felülmulatnék, ő hideg marad, hogy fensöbbségét éreztesse. Feltünö benne a kincsvágy, melyet ő nem tart bünnek, mert szinvonalban akar haladni a közgazdagsággal; ragaszkodik enyvszerüen az óhoz, mert gyülöli a hiu változást a nevetséges szincserét és barátja az állandóságnak, szigoru a vallás dolgában, csodálatig bökezü a jótékony intézetek ügyében, mert következetes és erkölcsösnek kiván látszani; s habár *Mirabeau* két balkezet tulajdonít is neki, hogy fukarságát jellemezze : abban mégis különbözik a világ minden fösvényétöl, hogy magától, hazájától nem tagad meg semmit; mert világpolgári nézetében egyéni önzése és hazafiui érzete egy szinné olvad.

Nem mutatkozik rajta semmi tanári szabás; önállóságot, életjelenséget hord minden nyomon magával; külalakját izom s erö kinyomata nemesíti, tette függetlenségen alapszik, cselekvésén ügyesség ragyog, beszédét határozottság kiséri, jártában keltében, szóval, egész külalakjában, mintha valamely ókori lovagot szemlélnél.

Nem mutat valamely rejtélyes származatot, nem valamely különös állást, nem bizonyos tudományosan képzett alakot, nem valamely emelkedettebb lényt; mégis több, nagyobb, képzettebb mint sok más osztályrokona.

Igazi főnemes: első vallása az Isten, második a loyalitás, s ezek czége minden intézményén látható; szeretete művészet, szenvedélye a tudomány — mond Emerson; az angol nemesség muzeummá és régiséggyüjteménynyé tette hazáját, ő öre és könyvtárnoka az emberiségnek; östan, tudomány, művészet s földmüvelésben ök az első zászlótartók. De miként a mondott nagyság és mérsékeltségnek páratlan fény és ragadó magasságában usznak s ragyognak óriási nagyai : az evés, ivás, játék, fogadás és kéjelgés iszonyainak is ép ugy megvannak hösei. III. György alatt az államot fenye-

gette kicsapongások, s a csomónyi kiváltságban minden halálos bün rémei fölverödtek; javadalmaik fele zálogban volt, s a jobb érzelmüek jövedelme alig ütött annyira, hogy a túlságos kicsapongások bérpénzét födözhette. Kivétel mindenütt mindenben van.

Az angol átalában, tehát a fönemesség sem sokat hederít mások szeretetére; ő önálló, gondolja magában — s mások szeretetére nem is számol; s mert elég okos, másoknak nem hízeleg; mert elég becsületes, senki kegyelmeért nem esd. Innen magyarázható ama tulság is, melynek következtében nyugalmat, szerencsét, vagyont is föláldoz, csak ő lehessen első.

Arcza fönséges, mint valamely imperatoré, lelki nyugalma szoboréval vetélkedik; élet vonásaiban, láng szemeiben nem igen tükröződik vissza; nyelvét nem cseréli föl, nem tagadja meg. A világ fönemessége közt igen sokan azért utaznak, hogy kincset gyüjtsenek; többen, hogy üzérkedjenek : az angol föur azért utaz, hogy pénzét használja föl; de ekkor is mindent kicsinylő, különcz, hideg, saját énjébe burkolt ember, csak honfitársai iránt van érzése, más nép szülötteit font számra becsüli.

Bizonyos lord Sveiczban utazott, s midön látta, hogy német vendégtársa egy üveg champagneihez 6 poharat rendelt, ő 6 üveget parancsolt egy pohárhoz. Egy másik ugyanott már meglehetös ittas volt, ekkor a pinczérre megboszankodott; elörántja pisztolyát, s a roszat nem sejtő szolgát föbe lövi, aztán magához rendeli a vendéglöst, s egész hidegséggel igy szól : tegye e gazembert is számadásba. Egy harmadik menetközben figyelmetlenül szólt és bánt a vele találkozott Péter czárral; társa más irányt akart neki adni, s figyelmezteté, hogy az illetlenül érintett, Péter czár. „*Ej mit,* — lön a válasz — itt *mindnyájan czárok vagyunk.*“ De az tán mégis szégyenére válik, hogy egy arab lóért 300, egy négerért 5 guinét vet oda; azonban bármennyi pénze volt és van is, 1796-ban 6 hét alatt mégis 3 millió ember lön az éhség áldozata, pedig vannak ott fönemesek, kiknek 25—30 millió font jövedelmök is van. Ez egyből is könnyen megérthető :

Mért nem keresi, vagy mért nem becsüli az udvar kegyeit még akkor sem, mikor az udvarnál él? mert nem az udvarból él; s ez iszonyú különbség más népek udvaronczai közt. A lord csak ugy öltözködik, mint bármely jómódú polgár; csillagát, szalagját csak ott mutatja, a hol kell; de mert a nép iránt fölötte jótékony, a közsorsuak minden léptében tisztelettel illetik. S végre :

Hogy hosszú ne legyek, hogy a mondottakat is dióhéjba szorítsam, a még mondhatókat is leleplezzem, e néhány szót hozom fel ez osztály jellemzésére : hol a német ember, hol a franczia udvaroncz, az angol ott polgár.

III. Az angol értelmesség.

A fenidézett szerző azt mondja : Bámulom, sőt tisztelem az angol egyeneslelküséget és szabad szellemet. Mi sem lealacsonyítóbb az angolra, mint ha valaki joggal mondja neki : *Te hazug vagy.* Az is jellemző, mi Velenczében *Chesterfield* és *Montesquieu* közt adta magát elé. Az a franczia vidorságot, ez az angol hideg értelmet magasztalta. Csakhamar megjelen egy ismeretlen, Montesquieut figyelmezteti, hogy papirjaira vigyázzon, s azokat azonnal tüzbe veti; ez megrémülten fut amahhoz, hogy a dolgot vele tudassa, az pedig mosolyogva fogadja, mondván : hisz én küldöttem az ismeretlent, hogy lássa ön, melyik jobb, a vidorság-e, vagy a hideg értelem?

Még jellemzőbb egy hajónagy intézkedése: „Ég a hajó!“ kiáltanak föl számosan egyszerre hozzá. — Oltani kell; lön a legegyszerübb válasz, s hallatlan hidegvérüséggel tön az admirál intézkedéseket az oltásra.

Az angol nem spekulál — mint szokták mondani — hanem néz, és cselekszik. Nem alattomos, nem cselvető, nem tudákos, nem szineskedő; innen az ellenvéleményben kiméletlen, habár bizton állithatjuk azt is, hogy a lovagias előzékenység minden angolnak vele született sajátsága.

Állits eléje bármily új művet, ő annak nem nézendi külpiperéjét, nem mesterkélt faragványát, nem művészies egybeállitását, nem hallgatand idegen magasztaló szavakra, hanem birál komolyan, s bevárja a kisérlet eredményét; nála

minden tárgy, jósága bizonyítványát mutassa és hordja külsején, hogy megnyerje tetszését; legyen hasznos, czélszerü, ez az ő eszményképe. A gőzzel játszik, bálványai a delejtü, villany, kerék, csavar, kalapács, tenger.

A spanyol magasztalja észtehetségét, az olasz művészeti talentomát, a franczia dicsbeszédet mond müve fölött, az angol neki türközik, vállát a kerékhez veti, s minden perczben előbbre törekszik.

Herschel 8 évig ül egy széken lankadatlanul, hogy atyja rendszerét bizonyítsa; az admirálok minden évben kutattatják *Franklin* nyomait; *Elgin* lord állványokat rakat, hogy a romlásnak indult görög építmények össze ne omoljanak, s 5 évi szakadatlan fáradozásának gyümölcsét márványdarabokban rakja le London partjain. A buvárok egyre kutatják a tenger fenekét, hogy sülyedt kincseket, elmerült világrészeket, zúzott hajók értékeit szedjék, gyüjtsék.

Az angol asztalnál a világ minden eseménye megfordul; beleszól mindenbe, birál mindent, s minden nemzetügyben birókint lép föl; közbenjárását fölajánlja; ha valamit igért, meg is cselekszi, készséget mutat minden segélyre: de mindezek főrugója az, hogy ugy ajánlatából, mint idegen nemzetek mozgalmából hasznot lásson.

Az angol a világ legszabadabb embere; de van is tiszta fogalma a szabadságról, nemzete nagyságát ismeri, törvényeit tiszteli, a hatalom előtt gépszerüleg hajlik meg, s a mihez hozzá fog, bármibe kerüljön is, kiviszi; mert a korlátokon nem csapong tul, mert tervét jól kifőzi, mert tisztában van magával minden vállalatában.

Hajdan gúnynyal törekedtek a népek félszegségén javítani:

Igy nevették ki a spanyolt bő bugyogójában, a francziát álhajával, az olaszt majmaival, a magyart szalmatüzével, a németet gotfriedlijében, a svábot hálósapkájában stb., de mert az angol önálló, hidegen büszke, szivós, kitartó és cselekvő, a gúnyolók sem birták öt pelengérre állítani. S ha az őskor maradványait még hulladékokban is azért tiszteljük, mert nagyság nyoma dereng föl rajtok évszázadok után is: miért ne tiszteljük az emberiség oly népét, melynek majd

mindegyike a személyes tökély, független önállóság, meggondolt cselekvés, öntudatosság jellemét képviseli.

A franczia eszmén lovagol, a német a priori okoskodik, a magyar még most is sokban sült galambra vár : az angol elemez és tapasztalati uton halad; a német a végestől a végetlenig emelkedik, az angol ezt is amarra építi, s mig más nemzetek az eszmevilággal hosszan bibelődnek : addig az angol kezet s lábat ad a legszebb képzeteknek. A franczia büvész, az angol müvész; az olasz lob, a spanyol dob; a német bölcselem, az angol történelem. A magyar multján mereng, az angol sikerért fáradoz. A német rimekbe zárja gondolatait, az angol rimekből gondolatokat teremt. A franczia világot kalandoz, hogy nyugpontot találjon magának : az angol minden zugban otthont talál. A franczia tényező, az angol tény iparkodik lenni; a német iskolamester, a magyar hallgató, az angol iskola. Az olasz alakot, a franczia szellemet, a német érzelmet, az angol tárgyat keres.

Az olasz felköti a harangot, a franczia azonnal huzza, az angol mosolyog, hogy későn harangoznak. A franczia életmód hemzseg, az olasz tüvel van körülvonalozva, a magyar szivélyes, a spanyol barátkozó, az angol közönyös. A franczia szépészetről cseveg, az olasz képészetében büszke, a spanyol hajdani világuralmát emlegeti, a német arra támaszkodik, hogy igen sok a rokonfaj, a magyar gabnatárán, az angol müvén kéjeleg. A német akar, a franczia parancsol, a magyar követel, az olasz utánoz, az angol igy szól : nekem kell; mert ő nem akar, hanem a tárgy és körülmény kivánja, hogy neki kelljen. Ő soha sem mondja : e vagy ama körülmények közt ezt vagy amazt lehetne cselekedni, hanem a körülményeket cselekedteti; rá nem hatnak a külviszonyok, de igen ő kényszeríti azokat.

Az olasz czifrán, a franczia magasra épit, még padlásait is szobáknak használja : az angol a földszinen alul is házat rak, hogy ebben szilárdságra mutasson, tehát ha van épületében magasság, van benne mélység is. A német tudományrendszert alkot, a franczia politikai tényező : az angol föltaláló s egyletalakító. Az olasz meghódol az érzeménynek, a

spanyol a csillámnak, a magyar a barátságnak, a franczia a körülménynek, az angol az iparnak.

Nincs a világon annyi eredeti ember, mint Angliában.

IV. Az angol szeszély és különczség.

Jelentsd az angolnak kedvese halálát, vagy mondd, hogy fia a csatatéren maradt, hivd párviadalra, vagy hulljon el kedves állata; koczczanj vele össze, vagy hivd meg egy csésze theára, állitsd játékasztalhoz, s veszszen vagy nyerjen, miután ő szenvedélyt, indulatosságot, vak dühöt nem ismer: minden körülményben egy és ugyanazon alakot látod, az élet változatossága még szinén is alig hagy cserét. Ha nevet, hamar letün arczáról a mosoly, ha busul, foglalkozásba öli bánatát, s kerülsz-fordulsz, ugyanazon hideg képet látod magad előtt, a kárban, mintha mi sem történt volna, az örömben mintha az élet legvidorabb jelenségeit sem ismerné.

Innen magyarázható sajátságos különválása a különczségben is.

Például vegyük a forradalmat; még nem volt a világon ezen értelemben vehető népizgalom, mely fegyver- és zászlóhordóit sokban tulságos, zajos kicsapongásokra nem vezette volna, egyik isteni, másik emberi jogokat tapodott lábaival, egyik népet fulasztott örvényébe, másik az országok legszebb emlékeit is sirba temette: e téren három nép áll dicséretes kiválóságban: az amerikai, az angol, a magyar; kemény és sujtó viharok száguldottak ezeken is keresztül, de ők minden időben alkotmányi térre támaszkodtak.

A spanyol czifra gallért, a franczia keztyüt, az olasz csíkos öltönyt, az angol szép inget, a magyar nép széles gatyát hord, de e két végső nemzet mégis életrevalóbb alakokat, kedvesebb tisztaságot s idegenek iránt vonzóbb érzelmet mutat föl, mint soka ama nemzeteknek, melyek tanult vagy szinezett vonzalmakat árulnak. A magyar barátságért, az angol kényelemért, a franczia mulatságért ül veled asztalhoz.

Hogy idegen nyelveket nem szeret, már mondók, de azért tanul némelyike franczia, latin, sőt más nyelveket is;

de mikor latinul beszél, amaz időket juttatja eszünkbe, midőn a germánok Rómában római nyelven szólottak.

Novemberhó — mond Weber — leveszélyesebb az angolokra; az a fizetési határidő, az legködösebb, abban legtöbb önkivégzés fordul elé. Bizonyos kézműves e hóban barátaihoz ily meghivó jegyeket küldött : Mi az élet? Munka, nyugalom, evés és alvás, én már bele untam; remélem, hogy kik eddig vonzódtak hozzám, temetésemre is megjelennek.

Egy másik angol szerelmes lön egy csinos szökébe; utóbb mindkettőben párosulási hajlam fejlödött ki, de a szöke meggondolván állapotát, vonakodott férjhez menni; végre kisütötte a valót, s mentségét abban födözte föl, hogy egyik lába fából van. Az angol haza ment, lábát levágatta, néhány nap mulva pedig kedvesét meglátogatván, igy szólt : már most házasodhatunk, mert egyik lábam nekem is hiányzik.

Egy harmadik ily meghivó jegyet küldött szét : Holnap 4 órakor függök, kérem tiszteljetek meg jelenlétetekkel. — Spenzer T. 1818-ban igy figyelmeztette a hitelezöket az ujságokban : Nekem egy shillingen túl senki ne kölcsönözzön, mert elhatároztam magamban, azon túl senkit ki nem fizetni vagy fizettetni.

Bizonyos sikátorban kocsijával megállapodott egy urnö, s a vásárlandó tárgyakat magához hozatta. Jö egy férfi, s „engedelmével — mond — mylady!“ Ezzel a hintó egyik ajtaján föl, a másikon lehágott, s mire 5—6 ily sétát tön a kocsin keresztül, a mylady tovább hajtatott. — Midön Wilke 1768-ban föllépett, a nép parancsára London két nap, két éjjel lön kivilágitva; a költség 50,000 fontba került, s mégis beverték a ki nem világított ablakokat.

Az angol legnagyobb rabja az ösi szokásoknak. Papjaik a szószékről most is olvassák beszédeiket, mert a könyvnélküli szavalást már öseik szinészi bohózatnak nevezték. — Kinek nincs valamely kiadásról nyugtája, kétszeresen fizet; kisebb csalásokat félreértésnek mond; pedig nála minden eladó, katonaságnál a tiszti állomások mind megvehetök. — Ha kötelezvényeknél a kötelezett neve nincs kiirva tisztán és hibátlanul, az irat nem érvényes, az adós nem kötelezett.

Vagy angolon kivül ki birná magát halálkötés alatt arra szorittani : hogy élte fogytáig napot többé nem látand, hogy ágyát semmi körülményben el nem hagyandja? S ilyenek is akadtak köztök.

V. Az angol életmód.

A francziánál neveltség, szellem, személyes hiuságban olvad össze : az angolnál bizonyos szabály és semlegesség ad hangot, ezek szülöttei aztán a különczség és jellemszilárdság.

Ki szélsőségeket akar ismerni, annak Párisból kell Londonba mennie; a többi nép kölcsönzött vegyszine annak, mit divat és szokásokban ragálynak mondunk, de mi a körülményekhez képest változik. — A franczia élvez, divatoz : az angolnál ősi szokás és erkölcs határoz; az szeretetreméltó, becsülettudó s művelt kiván lenni : ez önálló s jelleméhez képest veszélyben is következetes törekedik maradni.

A franczia szenvedélye : a mutogatás, a női hiuság, gyöngesége a hivalkodó pipere, szüksége a társalgás, élcz, szeszély s udvariassági csere; nem töri magát tárgy után, nem kutatja az öntudatot, nem törődik világigazságokkal, személyi méltóságával, s megnyugszik abban, hogy tetszett életmódjában hirt, nevet, dicsőséget szerzett : az angol lelkülete félénk, szemérmes, szent előtte a megszokottság és személyiség, ő jogtéren áll, tekintély után törekszik, s ha művészet, tudomány, szóval, tökélyre iparkodik, csak saját egyéniségét kivánja biztosítani; tehát ez ruhát, amaz sallangokat mutat; ez a mi tokajink, mely életnedvet ad minden csöppjében : az champagnei, mely mihelyt durrant, pezsgő habjaival szabadba tör, de ize, zamatja, ereje is oszlik.

A nemzetiség, állam s közügyek iránti lelkesedés sehol sem oly nagy, mint az angolnál; ez lengi át a nevelési rendszert, s keresztülszürödik az élet minden helyzetén. Az állam mibenlétét s a nemzet kül- és belviszonyait sehol sem ismerik oly sokan, mint Angliában.

Politikai lelkesedésének és műveltségének legfényesebb tanújelét nepgyüléseiben mutatja. Ur és szolga, kézmüves és művész, birtokos és földmüvelő, szegény és gazdag együtt áll itt tarka vegyületben s ritka türelemmel. Szónok lép föl?

Százezeren némulnak el s figyelnek, mert fölfogják szavai értelmét. A szónok néha túlbuzdult lelkesedéssel izgatja a népet, a tömeg mint tenger zúdul föl — egy engesztelő szó, a vihar elnémul, s a nép ismét figyel, — ismét föllázad, de végre mégis csöndesen tér vissza az ekeszarvához, műhelyébe vagy ragyogó csarnokába.

Ott párt több van, mint másutt; küzdenek, kifakadnak egymás ellen : de a pártok szeszélye a küzdtéren tul nem látható, nem lopózkodik a családkörbe; a gyülésben mint kérlelhetlen ellenfelek tusakodnak, gyülés után karöltve sétálnak; ott soha nem gyalázat, egyik vagy másik párton lenni.

A franczia arról zajong, a mit tenni fog : az angol művét beszélteti, s igy tán méltán tér el másoktól abban, hogy méltánylatot és elismerést követel, azért ha ő nálad különcz is, te hozzá jutván, soha ne bátorkodjál öt fitymálni.

Különös becsben áll e nemzetnél a csöndes háziélet boldogsága. Családját hön szereti, háza küszöbén túl mulatságot nem igen hajhász, lakában nem fényt, hanem tisztaságot, rendet és kényelmet keres, sőt kivéve politikai kandiságát, csak házi körének és családának él. Három van, mit különösen szivén hord : nemzeti jóllét, tulnyomó befolyás a világ ügyeiben, s nyugalom a házi élet csöndes körében.

Az angol — különösen a közép és alsó néposztály — vallásos ábrándra és vakbuzgóságra hajlandó, s valamint mindenben, ugy itt is sokat tart a külső szertartásokra; a vasárnapot sehol sem ülik meg oly lelkiismeretesen mint ott, ekkor egy zenehangot sem hallhatni.

Az angolnak feszes társalgása legkivált nők közelében tünik föl; az illem szabályain túl nem lépnek, beszédök kétértelművé soha nem fajul; de a lány is házias, visszavonult, igénytelen; a mama nem mutogatja öt, a lány nem fitogtatja magát. Fiu a hazának, lány a házi életnek neveltetik, fiu intézetekben, lány az anyai körben növekedik, s mig férjhez nem megy, ott marad.

Az angol nem igen keresi, de ha talált, megbecsüli a barátságot; idegennek nem kinálja, de ha elfogadja, megtartja, ekkor nyilt, előzékeny, kitartó és szives.

De zárjuk be e pontot Szemere eszméivel arra könnyen föltehető kérdés fölött: *Minő lehet az angol idegen nemzetek irányában?*

Különcz és idegen iránt a legkiméletlenebb, a legtürelmetlenebb.

Ez azonban a mondottakban meg van már fejtve; mert a fösvény gyülöli a fukart, a dicsvágyó utálja a hirvadászt, a fecsegőt nem kedveli a bőbeszédű, a komolyt kerüli a sötét lélek stb. Egyébiránt nem minden különös ellenében türelmetlen, p. o. ha öltönyöd dereka térdig ér, ha meleg nyárban nyakad körül öt sált tekersz, ha kalapodnak csodás ő alakja van: senki nem háborgat, jöhetsz mehetsz; de legyen bármi arczodon vagy ruhádon, a mi külföldinek jegyez: ez rád csodál, az szemedbe nevet, a harmadik utánad kiált; legalkalmatlanabb portéka volt sokáig az idegenek bajusza. Velök ne kötekedjél, ne ingerkedjél, türelemre és becsületre te nem fogod szoktatni öket, ök sokban a gyermekies túlságig elkapatnak; sokszor ahány emberrel találkozol, annyi döfést kapsz. Ö az embert nem azért becsüli, hogy ember, hanem azért a mije van; s aztán ott nincs nyelvzür, néptarkaság, jellemvegyület; végre öntelt, gögös; otthon is, másutt is ő akar úr lenni; ide járul, hogy a franczia mindig csak kényszerbarátságban állván s idegent mindig csak franczia-nak keresztelvén: épen oly viszonyban áll az idegen népekhez, mint a török a keresztyénhez.

Ha szegény vagy, akkor se lépj közéjök; az ilyet kerüli; ha körüle van, gyanakszik; ha megszólítja, hidegen lép vissza; ha hozzá csatlakozik, hidegen fordul el töle; ha kérdezi, titkos gúnynyal válaszol neki. Mondók már, fontszámra méri az embert, szegénység és becsület nem fér meg nálok egyben; az emberiség ügye szent előtte; a szenvedőt, számüzöttet, szegényt átalában segíti, roppant kincseket rak össze számukra, de egyenkint gyülöli öket.

VI. Az angol kényelem.

A ki legtöbbet emlegeti nálunk a kényelmes életet, az az angol kéjelem édeit legkevésbé ismeri nálunk. Londonba kell mennünk, hogy lássuk az óriási épitményeket, azok la-

kályosságát, a kényelmet, szönyegeket, lépcsöket, a zavarhatlan szolgálatkészséget, a szellemi s anyagi tevékenységet, a vendéglöket, melyek a közpolgárt is herczegi varázszsal övezik körül, melyek illat, báj s minden kigondolható kényelemmel kinálkoznak, melyek jó álmat, kedélyt, szellemet, költészetet teremtenek, az anyagiból szellemi embert alakítanak.

Páris zajong, lármáz, tombol, vendéglö és kávéházban hosszú asztaloknál ülnek, mintha közlakoma volna; beszél, mulat mindenki, s érzeményét, szeszélyét, jellemét mindegyik ajkán hordozza. London csöndes; étháza ugyanannyi bálterem; éttermekben apró asztalok vannak, s a belépö oda huzódik, hol senkisem háborgatja, néha minden asztalnál egy-egy személy magánykodik. Páris czifra, de száraz : London a szabad természet értelmében paradicsom; vannak benne zöldelö szabad térek, erdei vad fák, virágzó bokrok, tavak s tekervényes kavics-ösvények, s mindezeket százezrek tarka csoportozata élénkíti.

Mihelyt angol épületbe léptél, látod a ssjátságos házat, a páratlan finomságu butorokat, a képeket, házi szereket, melyeken csin, czélszerüség, tisztaság és képzelhetlen pontosság tükrözödik vissza; mindenen határozott jellem, tökély és bevégzettség mutatkozik. Az ottani ajtókat, ablakokat, kályhákat, tüzhelyeket, zárokat — melyek minden közrendü házban is szemlélhetök, — másutt mint remekeket szemlélgetnék; minden saját czéljának megfelelö, szilárd, tartós s határozott alaku; mindenen, mit csak kezedbe vészsz, szám- és mértani öntet látszik.

Czélszerüség, kényelem, csin, tisztaság minden angolnál mint öntudat sugalma mutatkozik, s ez szolgáltat a szemlélönek erkölcsi elégtételt, s ez az, mi minden nemzetnek föléje emeli az angolt.

Londoni polgárnak, hogy kényelemhez jusson, házából sem kell kimozdulnia, látatlan gépek, titkos rugók, észrevétlen csatornák, hoznak helyébe vizet, gázt, tisztogatják a szemetet, oltják a tüzet; sör, bor, zöldség, kenyér, hús, hal, csemege, minden perczben roppant mennyiség s a legválogatottabb változatosságban kinálkozik, piacza gazdag és olcsóbb

mint másutt. Innen aztán a rend, tisztaság, gyorsaság és pontosság, innen a csin és olcsóság.

Angolnál a kényelem dolog, sőt üzlet, mely folytonos élvezet és használat által az iparban és kereskedelemben is tápláltatik; mert míg hiuz-szemekkel kandít a haszonra, addig ezerágú vállalatai következtében a tudomány, művészet és iparnak minden szüleményét királyilag fizeti; pénz van, lesz tehát mód is. Igy olvad egyöntetüvé a nép, páratlanná a jóllét, egy szellemmé az ország, egy gépezetté az élet, a napszámostól kezdve az államkormányosig.

Ott biztos a birtok, szabad a forgalom, jutalmazott a munkásság, kelendő minden, méltánylott az ipar, bizonyos a díj. A kormány ügyel a rendre, egyesek önérdeket hajhásznak, a polgárság anyagi és szellemi tehetségét szorgalommal alkalmazza, s a hangya fáradalomból óriási nagyság emelkedik.

Más népeknél e tekintetben nincs hasonlat. A magyar például szintén értelmes és iparkodó nép, de nem munkás annyira mint amaz; művészete pang pártfogók hiányában, tudománya kellőleg nem fizettetik, kereskedelme nem forog világpiaczokon, egyesekben gazdag, az egészben szegény. Tán az egy Holland az, mely e tekintetben Angliával némi hasonlatba állítható.

Az angol vasutakat állít, csatornákat fur, alagutakat váj, gyárakat épit, bányákat nyittat, tudomány és művészet érdekében roppant utazásokat tesz; gáz, göz, viz, fa, ércz, szóval minden, kész szolgálatára áll; nagyjainak emlékeket emel, szegényeinek kenyeret, pénzt osztogat, a világ minden tartományával kereskedik, állat és növényországgal majdnem kiváltságosan rendelkezik; biztosít életet, biztosít vagyont, milliókkint szállítja könyveit, hallatlan kelendőségnek örvendnek hirlapjai, s mi származik mindezekből?

Egyleti szellem, mely a legparányibb tárgyaktól kezdve a milliókra rugó vállalatokig terjed, mely ezen nemzetnél a ház minden zugában az élet minden nyomában nyilt téren áll. S ebből?

Ama *roppant gazdagság*, mely az ipar, művészet és kereskedelem minden ágát sikeresen és jutalmazólag foglalkoz-

tatja, mely vetély nélkül is e nemzetet más népeknek föléje emelte, mely ott minden értelmes ember avatottságát folytonos tevékenységben tartja. S ebből mi származott?

Ama nálunk nemcsak nem ismert, de nem is képzelhető *kéjelem*, mely anyag és szellemben, idő és történelemben, törvény és szokásban, természet és valóságban, életmód és cselekvésben, beszéd és tettben, nyugalom és alvásban, piacz és vendéglőben, ház és templomban, konyhán és szinpadon, szóval mindenben mutatkozik. De tán azt mondja valaki: a szegény ott is csak szegény. Hogy jobban megértsük egymást, mesteremberekről mondok példát.

Bemégy egy szabóhoz? A mester igy szól:

„Hány sorban álljon a gomb? hány legyen a gomblyuk? hány zsebet varrjon?“ stb Ekkor számbavesz mindent, s egy perczben kész a számla, melyből az inas is megmondja: mennyi az övé, mennyi a legényé, mennyi jut a mesternek; mert ott minden gomb, lyuk, zseb ára meg van határozva a mester, legény és inas számára; mert ott minden munka s minden foglalkozási percz pontosan és lelkiismeretesen megfizettetik.

VII. Gépek és gyárak.

Ha a kéjelemről szóltunk, nézzünk be a teremtő munkakörbe is.

A gépek és gyáraknak Anglia valódi hazája. Van folytonos zugás, szakadatlan zaj; mormog a göz, a kürtök mint gúlák emelkednek, de a zajnak meg is van látszata, müve, haszna, dicsősége.

Egyik nép hirére támaszkodik, másik leleményes értelmiségére, az angol az alvilággal lépett alkura, dicsöséget, hatalmat, biztos keresetet gépekben és gyárakban keres és talál. Azokban fon, sodor, sző, forral, vág, varr, emel, tol, tisztit, foglalkoztatja az ifju nemzedéket, kenyérkeresetet nyujt mindenkinek, igénybe veszi az erő hatalmát, sokszorozza a nép számát, gyorsítja, tökélyesiti a munkát.

Gorove meglátogatott bizonyos angol gyárnokot, s őt boldog családapának és vagyonos polgárnak találván, igy ir róla:

„Ashworth Edmund szives volt gyárába elvezetni.

„Legelőbb megnézők a nagy kerekeket, melyek az egész gyár gépeit mozgatják — e kerekek 120 lóerejüek — aztán a fonószobákat; gyöngébb munkákat az orsók körül kisebb lánykák végeznek, kötelességök nem más, mint az elszaggatott fonalakat megkötözgetni, a hulladékokat összeszedni, az orsókat átrakni; a fonást a gép végzi.

„Gyárában nagy a tisztaság, munkásait — kivéve keveset — jó szinben s egészségeseknek találtam, de csodáltam: hogy nem árt amaz örökös melegség, még inkább amaz örökös átható zaj, melyet a kerekek orsói ütnek, keresztülvezetett aztan a szövő- és festőtermeken, s én a népet itt is mindenütt egészségesnek találtam, eztán szöveteit mutogatá elé, bámulni lehet az olcsóság fölött, hasonlitva ami szegény hazánkban divatozó drágasághoz.

„Lássák önök, monda. A mi napszámosainkat igen drágán fizetjük, a legegyszerübb munkát végző napszámos is kap hetenkint 8 — 10. shillinget, (mi körülbelül 5. pf.); drága a föld, melyen gyárunk áll, s drágák az épületek: most használjon ön olcsó napszámosokat, például féláruakat, használjon ötödnyi becsü földet és épületeket, használja ugyanezen gépeket, s mégsem lesz képes oly olcsón eléállitani mint mi; kisérlet tétetett Oroszhonban kedvezőbb körülmények közt, mint vannak önöknél, s ugyanezen gépekkel nem lőnek képesek olcsó árut adni. S ez egyedül az angol értelemben fekszik, értelmében az igazgatóknak s értelmében a dolgozó népnek. Az első felügyelőtől kezdve az utósó leányig mindannyia teljesen érti szakmáját, pedig ez a boldogulás első tényezője."

Tehát nem boldogság-e, nagy nemzethez tartozni? melynek minden osztálya szakember, melynek mindegyike kellő foglalkozást nyer, hol minden munka kellő bérrel jutalmaztatik, minek következtében olcsó az élelem, nem drága a ruházat.

Gyapotgyárak is nagy mennyiségben vannak, terjedelmök roppant, városokat lehetne belőlök egybeállitani. S a gépezeti tökély egybeállitása következtében egyegy egész oly könnyü lendületü, mikép egy 100 lóerejü gőzgép, mely 8 — 900 embererőt pótol, egyetlen kéz által is mozgásba hozható és féken tartható. Hajt egy ily gép 50,000 orsót is,

s bizonyos idö alatt annyi czérnát fon, mennyinek kiállitására 200,000 fonó kivántatnék, tehát, miként fönnebb mondám, az emberszám csakugyan sokszoroztatik

Az emlitettem mekkoraságu gépnél teszem 750 személy foglalkozik, készitménye 200,000 ember müködését pótolja, s igy *evés*, *ivás*, *lakás*, *mosás* és *költségben* 100,250 személy gazdálkodtatik meg; tehát ha Anglia lakosinak számát 25,000,000 lélekre teszszük, gépei által 6 — 70,000,000,000 embererőt foglalkoztat, s miután ez mind dolgozik szakadatlanul, s keres napról napra egyiránt, nem emészt, nem pusztit semmit: könnyü a gazdagulás kulcsát föltalálni, könnyü belátni a gyártmányok olcsóságát, ha a fönnebb érintett okban kételyt találnánk is.

Előttünk ez meseszerünek látszik, mert a parányi löporban sem igen keressük a rögtöni lángot, a gomolygó kék füstöt s a hatalmas lökerőt; vagy igen, keressük, ha használatba veszszük, de feledjük: mennyi időbe kerülne elemeinek egyberakása a lövésnél, s feledjük, vajjon a külön elemek legpontosabb alkalmazása is vezetne-e oly hatalmas erőre, oly bizonyos czélra? Pedig, mint a felhozott példában, ép oly kézzel fogható a gyakorlat emberének, az angol nép számitásának is sükere minden czélra vezető vállalatban.

Ha az angol nép minden gomblyukat öltésszámra fizettet; ha ő rabjaival az épületi költséget, ruházatot és élelmet is le tudja dolgoztatni, söt a kereseti fölöslegből tőkét is bir felmutatni: bizonyosak lehetünk, miszerint gyárait is azért épiti, gépeit is azért alkalmazza, mert a százszorosan ingyen működő erő nemcsak a kiállitási költséget fedezi, nemcsak finomabb kelmét ad, nemcsak gyorsabban működik; hanem a vállalat szellemét is kellőleg jutalmazza, a foglalkozókat is méltányosan dijazza.

Ezekből érthető az angol nép szives, söt lelkes foglalkozása, a gyáripar óriási fejlettsége, még a napi dijért fáradóknak is jólléte, az épületek s vállalatok nagyszerüsége, a kereskedelem világhire, az ihletett név, az utolérhetlen fény, a figyelmet igénylő nagyság.

VIII. Árnyképek.

De szálljunk le a magasból, pillantsunk a szomorú valóság tükrébe, melynek kerete körül elfonnyadtak a boldogság virágai, mert inség, nyomor, vadság bokrai csufosan beárnyalták öket.

Mielött azonban elhagynók az élet tarka képeit, mielött a közjólét küszöbén átlépnénk, meg kell értenünk, miszerint: az angolnál semmisem nevetséges, uj vagy badar, semmisem tulságos vagy vakmerő, nem ad ö véletlenre, nem épit szenvedélyre. Valamit tréfából szétrombolni, életet koczkára tenni, unalomból a világ végére utazni, jó hir és névért magát főbe durrantani, sem nem ujság, sem nem ritkaság.

Nem undorodik semmitől, érdemeltnek hisz mindent, s meggyözödése szerint mindenki saját sorsának kovácsa, utálja a zajt, a kéjvadászt, babonaságot, rajongást, szenvedélyt, jellemi következetlenséget, tulságost, csecsebecsét, tudatlanságot. Pedig e végsorok nagyban jellemzik az irlandit, ki hunyászkodó megalázottságában engedelmes, szolgálatkészségében nevetséges. hiszékenységében nyers, neveletlenségében szögletes, — ellentéte az angolnak.

De Angliában is találunk söpörni valót. Első helyen áll a nép alsó osztályának neveletlensége.

A szegény nép Angliában teljes szellemi butaságban él, söt teljes müveletlenség nem feltünö jelenség az angol népben; eme leghatalmasabb országban a népnevelés ügye nemis hasonlitható más kisebb országokkal, példaul Szászország népével; a felnött népnek majdnem $^1/_4$-e nem tud olvasni, irni, s mert elszigetelten él, mint a szárazföldi lakókra a társias szellem jótékonysága ö rá nem hat ki.

Az elvadult butaság jelenségei épen nem ritkák.

Olasz, franczia, magyar, német nép — ha legszegényebb is — nyilvános ünnepélyeken bir legalább öntudatával a szégyen és szeméremnek: az angol népnél ezek hiányának vad gyümölcsei gyakran láthatók.

Statistikailag bebizonyult tény: hogy Angliában és Walesben közel 8 millió ember van, kik olvasni irni nem tudnak, 6 — 14. éves gyermekek iskolába nem járnak, s hogy

a kormány 1835 — 1846-ig csupán szegénypénzben majdnem 60 milliót költött; hol van még a magán adakozás, hol az 5. millió, mely évenkint a szegények fölsegélésére fordittatik!? — Nézd meg ezeken kivül a börtönöket, a gyármunkásokat, a földnép lakait, a nagyobb városok sikátorait, s nevezhetlen nyomorra és undok képeire bukkansz az elhagyottságnak.

50 — 60,000 Londonban csak a romlott személyek száma, ugyanoly magasra megy a lakatlan bolygók száma; az elvetemültség, istentöli elrugaszkodás, a fertelem iszonyai, miket mindennap láthatsz, ugyanannyi kirivó foltok a messze tündöklő angol napban.

Való ugyan, mikép minden testnek megvan a maga áruja, de oly mérvben, minöben az angol nép romlottsága és elhagyott koldussága mutatkozik, egy országban sem látható. A magyar élelmet és keresetmódot nyujt, a franczia divatöltönyt vet a koldusnak, az angol kenyeret ad, s teste födetlen marad. Az olasznál a lazzaroni, a spanyolnál a rikácsoló koldusfiu, a francziánál a piperköcz kéregető, a magyarnál a tisztes ösz szakál mutat legalább valamely festöi képet; egyik élczes, másik áhitatos, a harmadik elégedett ábrázatot mutat: de az angolnál minden meztelenségben tünik föl, vigasztalan nyomor, kihivó fenyegetés, duzzogó alattomosság, szemtelen koldusság, mérgezett erkölcstelenség mutatkozik.

Idegen arczot ne mutass, mert éjnek közepette is százan vesznek körül egyszerre, pedig a koldulás tilos; hanem hogy ne házaljanak, rövid kivonatban táblácskára iratják sorsukat, nyomorukat, életrajzukat, azokat mellökre aggatják, s az utczák sarkain, a járdák szögletein, mint élöszobrok ácsórognak, eleven képben mutatván föl ama legmüveltebb és leggazdagabb népnek beszélö koldusságát.

Mennyire kiméletlen, söt kérlelhetlen más nemzetek ellenében, mennyire kicsapongó diadalában, mennyire tulzó gyilkos boszujában: *Keletindia* nyiltan beszélö kép gyanánt áll elöttünk.

A római konzulok kizsarolták a népet, hogy márványpalotát és kéjfürdöket épithessenek; a spanyol alkirály átok-

terhelten hagyta el Limát, hogy ezüst, arany és biborban tündöklő diadalmenetet tarthasson: az angolok sajtoló uralma a rosz kormánylat fekélyeit messzebb terjesztette mindezeknél, népnyomásban felülmulta mindezeket.

Egyik népfönököt letették és másikat emeltettek helyébe, de mert ennek volt esze, belátni a rémséges nyomatás megsemmisitő hatalmát és daczolni bátorkodott; megint csak az elsőt állitották vissza, ez aztán pokoli vérfürdővel boszulta meg magát. Ennek is, amannak is pártja roppant kincshalmokat rakott le az idegen parancsnokok lábaihoz, s mire harmadik választásra került a sor: az ország népben is nagyon megfogyott, kincseinek eltünését is méltán sirathatta; hozzá a közkereskedelem eltünt, s az egyedáruság ütötte föl óriási sátorát.

A benszülöttnek olcsón kellett adnia mindenét, s a parancsolóktól vérpénzen vásárolta vissza; hatalom, jog, törvény, szokás gúnynyá változott, s az addig büszke nép szolgaságra kárhoztatott; rémuralom és pusztulás tünt föl mindenütt, ahol csak angolok jelentek meg. A szolga, ura hatalmát gyakorolta, ura királyi méltóságot bitorolt. Halomra gyült a pénz és 30 millió nép koldusbotra jutott. *Kalkuttában* óriási kincshalmok emelkedtek, s *India* meghóditott népe a nyomor rátongó örvényébe taszittatott; a zsarnok kormány karjai a lakosság minden rétegét fojtó erővel ölelték körül. A börtönök fuladásig teltek meg.

Válogatás nélkül a nép java, hatalmasa és birtokosa elhurczoltatott, nem mert bünt követett el, nem mert adós, vagy kihágó lett volna: hanem börtönbe vettetett csupa elővigyázati rendszabályokból, s várta hónapok, sőt évekig a kihallgattatást, mig kétségbe nem esett, s mert a vérszipók körmeiből nem szabadulhatott, karjaiba vetette magát a bizonyos halálnak, s nő férfit, férfi nőt fojtogatott agyon.

A müzülmanoknak templomait, háremeit is feldulta, s mihez azoknak nyulni szentségtörés vala: ők bitor kezekkel szabadon és büntelen marczangolták szét. Lefoglalták elefántjaikat, tevéiket, mindennémü marháikat s a kocsikat, mikor pedig azokért esedeztek, előbb igértek, utóbb szuronyokkal fizettek. Lakaikban kéjpalotát emeltek, a legszebb és

legfőbb hölgyeket szolgáikká alázták; a férj megölte hűtlen nejét, ha pedig a csábító karjaitól törekedett menekülni, guny, hahota, ütleg vagy szinte halál lön hűsége jutalma. A *hindu* nem volt oly elszánt és bátor mint a müzülman, küszöbökön folyt gyakran a vér, de az a dolgon nem változtatott semmit.

Nekik czéljok volt pénzt, kincseket gyüjteni, szabadon kéjelegni, de annak aztán jaj volt, ki öket abajgatni, élveikben zavarni bátorkodott, vagy a legocsmányabb botrányban ellenszegülni merészkedett.

Ki e különben szelid és megadó nép hóhérait bövebben ismerni, vagy azok tetteiről csak némi ismerettel is birni ohajt: olvassa meg legalább *Macaulayt*, talál abban egy alakot, melynek neve *Jeffrey*, s bizonyosan undorral forduland el töle.

S most, mielőtt a nyomor egy másik képét mutatnók föl, ismerjünk meg egy népet, mely önvétke nélkül az inség kinjaival nem egyszer küzdött már, e nép:

IX. Irföld (Irland) lakója.

Az ir népben olasz, franczia és germán elem olvadt egygyé, de lényegében lengyel és orosz jellem mutatkozik; valami szlávias rejlik bennök, mi inkább ezekre, mint az olaszra emlékeztet. Olvadékony és ügyes, mint az olasz; élénk, szellemdús, mint a franczia; jóhangú, öntudatos, mint a német; szivélyes és gyulékony, mint a magyar; könnyelmü, mint a lengyel; érzelgő, méla, mint az orosz; s ép e sokoldaluság az ok, mely öt valami bizonyossá, valami erös jellemmé idomulni nem engedi.

A népben a szellem-, érzület- és tevékenységnek szintily kinyomatai mutatkoznak, de hajlama, cselekvősége merő ellentét. Teszem azt:

Munkás és mégis lomha, házias és mégis ledér, fény és kincshalmaz közepett is nélkülöznie kell mindent, de azért tür, munkálkodik morgás nélkül, s a legkiáltóbb nyomort is nyugottan viseli. Sokban alattomos, cselvető és élczes, pedig együgyü és tompának mutatkozik; tudvágyó, ügyes, messzelátó, s a világ ügyeiről meglehetös ismerettel bir, tet-

teinek azonban amaz árnyoldala van, hogy majd elhamarkodás, majd meg hanyagság nyomja el azt, a mit tervezett, a mit kivinni akart. Nincs benne azon tevékeny elevenség, mi a franciában, ama merész humor, mi az angolt jellemzi.

Haragjában dühös, de nem boszuálló, hatalmaskodó, de nem gonosz, heves és ábrándos, és ha leitta magát, jellemének minden árnyoldalát akaratlan is felfödi: s mert ingerlékeny, jószivü, érzelgö és mindennapi ész, minden lendületnek vakon hódol meg. Hozzá fér tehát könnyen a csábitó, csaló, cselvetö.

Jellemének leggyakrabban nyilvánuló kinyomatai ezek: szereti a zajt és lármás mulatságot, a babonát és könnyenhivöséget, a rajongást, bohókás udvarlást, tehát a végleteket. Az ókorban, bizonyos iró igy jellemezte öket: „Ha az irhoni jó ember, nálánál nincs jobb; ha rosz, nálánál nincs gonoszabb.“

Az ir hálás és nem önzö; udvarias, de nem haszonvadász; a magasabb rangunak minden jó szavára térdhajtóvá olvad.

Van benne s pedig meglehetös adagban bizonyos feszessége az angolnak, simulékonysága a németnek, költészete az olasznak, gyors felfogása a franciának, természetes alázatossága a szlávnak. Több utas azt mondja: bünei beleoltvák, erényeit magának köszönheti.

E nép *egyesittetett* az angollal, multjára vessünk fátyolt.

A egyesités 1800-ban hajtatott végre; *Pitt* neve örökre fönmarad.

Kisérjük O' Connel eszméit, mily szinbe öltöztetett ezáltal Irland?

„Az irlandi törvényhozás szétromboltatott, s az angol kormánynak 7. századon keresztül folytatott büne a mondott évben egészittetett ki. Az egyesités rém, kinzás, erö, csalás és vesztegetés által hajtatott végre; a katholikusokat a protestánsok, ezeket amazok ellen izgatták szándékosan, alattomosan, amint a leigázási czélnak megfelelt. Minden alkotmányos szabadság megszüntetett, felolvastatott a haditörvény, s többé élet, vagyon, szabadság nem számithatott menedékre, a közvélemény elfojtatott, a biráskodások katonai erövel hajtattak végre;

pedig csak a kihalt választójogu várhelyek megvásárlására 1,245,000 f. st. — a vesztegetésekre 3. millió fordittatott. Minden rang, méltóság és szolgálati lépcső, a törvény szentsége, sőt maga a vallás is vesztegetésre használtattak föl. Mennyi költség! mennyi szentségtörés, s mindez az uralkodhatásért!

„Elnyomatott tehát az ir nép, országgyülései katonák által üzettek szét, 7 millió sanyargatott nép emelte kezét ég felé, s hogy az ő ura a nagy világvélemény fölött is ur legyen, az esdő koldusnak, tulajdon családtagjának, magas elbizakodottságában aláhullasztotta az *emancipatiót.*

„Irland igazságot s Angliával egyenjoguságot kért, de ez néma és süket maradt, a nyomort tétlen nézte, mintha sem érzése, sem ereje nem volna a részvétre, a cselekvésre.

„42 év folyt le a társas kapcsolatban, s mit adtatok a 42. év alatt Irhonnak? kérdi O'Connel.

„Halmoztátok jogtalanságra a gunyt, a megvetést, megadtátok a vallásnak jogát — tán könyeinket akarátok törleni általa? — Nem, saját homlokaitokról törlétek le a gyalázatot, melyre gunyosan mutatott minden porban játszó gyermek. És én és mi irhoniak annyi éve vivtunk mellettetek, ereink legszebbjeit hoztuk az angol nép mérlegébe, s én s az irnép föláldozók legmelegebb eszméinket hazánk függetlensége iránt; hallgattunk, gondolván, hogy e hon a társulat kapcsa alatt is fölvirulhat, de küzdvén mellettetek, megtagadván minmagunkat — velünk az ég s föld igazsága — küzdelmeinket közönyösséggel, megtagadásunkat gunynyal, igazságunkat folytonos önkénynyel fizetitek.“

S most nézzük az erőszakolt egyesités erkölcsi eredményét.

Szemere *Dublinban* is megfordulván, egyebek közt igy szól:

„Inség és szenvedés közepett láttam magamat. Borzasztó nyomor, milyet soha és sehol nem láttam; a főbb utczákból lépj akármelyik mellékutczába, fészkében látod a szegénységet. A sok meztelen lábú ember s félcsupasz gyermek rajként

hemzseg bennök; testökről a piszkos rongydarab égett börként hámlik le.

Alacsony boltlyukak tele aggatvák szakadozott ruhákkal, melyekből pár darab az első vagy második emeletből rudakon lóg le; ez a boltczég. Mindez ruhának van szánva, aki árulja, szintoly rongyos, mint a ki veszi. Egész Britannia hitvány gunyája Irföldre hordatik, talán cserébe ama pénzért, mit belőle kisziv, azon buzáért, mit éhező népe ajkától elkap! — A mocskos, zöldhalvány nők a járdák két oldalán állapodnak meg, árulván burgonyát, hagymát, káposztát, gyümölcsöt, a vevőt egész csorda veszi körül, bámulva és irigyelve a boldogot, — a ki enni fog.

A város minden részében látni anyát, gyermekeket, kik mint tyukok és csirkék szemeten mendegélnek és szedegetnek: cseresznyét, köszmétét, saláta- s káposztalevelet vagy torzsadarabokat, miket mint kacsa vagy tyúk azonnal fölfalnak.

Vannak — kik egykor jobblétnek örvendvén, megrongyolt köpeny- vagy lepedőkbe burkoltan, csak sötétben bujnak elé, s mohón szedik a burgonyahéjat s a tehetősbek asztaláról kilökött hulladékot.

Betegek, éhesek rogynak össze utczákon, családok nyakába hullanak a porhatag házak, falkánkint járnak a koldusok, kiknek arcza ijesztőbb, mint a készitett viaszkép; hát oly szépet, fiatalt hányat látni, kiknek rongyaiban nem bün, hanem az ártatlanság szemérme lakik!

E föld a szenvedés hazája; s népe? a nyomor és inség áldozata!

Ha lakát akarod e nyomorú népnek látni, igy képzeld: Az épület fala sár, födele gaz, padlása nincs, a kéménytelen füstös födél szolgál padlásul, aljazata föld, mely ágy is, ajtónak pár deszka szögeztetik össze, a falon lábnyi üreg, üveget tesznek bele, s kész az ablak. Egyébiránt e nép:

Nyugodt, és örvend, ha ünnepeken vagy egy hétben egyszer jóllakik, vagy kenyeret ehetik, majdnem kizárólagos tápja a burgonya.

S mi oka ez iszonyú nyomornak?

A túlnépesedés, a kényszerfizetés, a nagy birtokosok

künlakása, a birtok-földarabolás, olcsó napszám, a tömeges burgonyatermelés miatti kevés munka, a nagy bér, kora házasulás s néphenyeség. Vajjon kit dicsérjen e nép, az Urat-e, ki teremté, vagy a halált, mely nyomorára véget hoz?

Anglia, *Skóczia*, *Irhon* három testvér sziget, mint Grátiák fónodhatnának egybe, s mig a két első viruló termetben diszlik, a harmadik mint folytonos szenvedésre kárhoztatott alak, sápadtan fordul el tőlök.

X. A skót nép.

De hagyjuk el ez árva hont; a seb, melynek fátyolát fölmutatám, egy ország sebe; tehát akkora, mint maga az ország; volt miatta zaj, lárma, forradalom, tanakodás, gyülés, segélygyüjtés; bejárták mint férgek az egész birodalmat a szegények; ugy maradt minden, mint volt, sem inség, sem sikoltás nem segitett. A hydra ma is él, mely milliók életboldogságával táplálja magát.

Skóczia, Britannia északi részét foglalja el, s 1707-ben Angliával egyesittetvén, hajdani alkotmánya megszünt, törvényei megmaradtak.

A skót nép czelta eredetü; munkás, merész, iparkodó, szerencsevadász, szét van szórva az egész földön, de megtartja ősi jellemét, meg józan és megfontolt életmódját, elevenebb, lelkesebb, vidorabb, élczesebb, mint az angol, fürgébb, tevékenyebb, életrevalóbb, mint az ír, és vendégszerető, mint a magyar nép. Czélja kivitelében makacs, s hogy terve sükerüljön, enged mindent s a szolgaságig alázatos; de mert nevelés dolgában a legmüveltebb országokkal versenyez, mert ez ügyben sem költséget sem munkát nem kiméi: népe pallérozott, a tudatlanságot gyülöli, s kivált az orvosi tudományban kiváló előhaladást tön. Csak egyeteme 5 van.

A *skót föld bájvidék*. Meg kellene járnunk hegyeit, barlangjait, tavait, szigeteit, ismernünk kellene szokásait, jellemét és polgári intézményeit, s akkor bátran mondhatnók: *Ossian* hona szép haza.

Mi jellemünknél fogvást keletre vonzódunk, hazánk ügye nyugat felé tol, s ha polgári intézményeket tanulmányozunk,

inkább Német- és Franciaország kecsegtet bennünket: tehát innen van, hogy közölünk csak azok vetődnek e felföld bájvidékére, kik történeti multban gyönyörködnek, kik természeti szépségeket akarnak élvezni, pedig tanulmányozás végett is oda zarándoholhatnánk.

Fölkereshetnők *Edinburg* művészeti csarnokait, hol a keresztyén felekezeteknek 16 egyháza van, a gazdag és kereskedő *Glasgow* városának gyárait és nevezetes javító fogházát, s megtanulhatnók ott ama tántorithatlan hazaszeretetet, mely a polgáriasult világ keretében a szó valódi értelmében tán csak a skótnál lelhető föl, kinek hona nem független ugyan, de szabad, ki fájó kebellel vitorláz el honától a legboldogabb vidékre is, ki jó és balsorsban, nemzeti dalaiban lel csak élvet, ki elkülönitve honfitársaktól, honvágyának nem egyszer esik áldozataul, kiről a polgáriasitó fény mindent lepörkölhet, de honszerelmét semmi sem képes elhomályositani, nemzeti dalait semmi sem mulja fölül, semmisem némitja el! Mi is elzengjük: „Hazádnak rendületlenül!“ de hol örökitvék az ősi szokások, a multak tettei, a bajnok élete!?

Italia és Skótföld mily roppant távol vannak egymástól, s a bódító birvágy mégis oda vezeté Róma fegyvereit; Kr. e. 50. évvel már Délibritanniában fészkelték meg magukat, 130. évvel utóbb pedig *Caledoniát* is hatalmuk alá hajtották; pedig a mostani Skótföld volt az egykori Caledonia. Most meg egyesült angol és skót harczos, s ugyanoly czélbol majd Indiákon és Chinában, majd Krimben harczol. A XII. században a skót királyság már Angliától függött, s noha I. Richard pénzvágyból az uralomról lemondott, amaz a jogot mégis fenntartotta és háboruskodások következtében is az ország ismét angol uralom alá hajtatott, de ama tanusságos eredménynyel:

Hogy mig más meghódoltatott nemzetek multja az uj uralom vaskarjai alatt gunynyá változott, s a nép szolgaságra aljasult: addig emez északi föld lakója, habár némi csiszoltatásokon ment is keresztül, nemzetiségét is, lángoló hazaszeretetét is megtartotta.

A XVI. századig a fönnebb emlitett pallérozottságnak

csekély nyomaira találunk; a fönemesség vadászott, kéjelgett, a vonzó példát alsóbb rendüek is követték. Mesterségeket nem üztek, s pangott a földmivelés is, mert a hazának épen legtermöbb része lön a harczok szinhelye. Ekkor aztán a kenyér csemegévé lön, s örvendtek, ha ünnepeken hozzáférhettek.

A *reformatio* hamar fészket vert e földön. A püspökök hatalmát és gazdagságát irigy szemmel nézték, az alrendü papság tudatlan és zsaroló volt, Angliában pedig a papság jószágaiból ur lön a nemesség: tehát épen nem hiányoztak a kedvező körülmények, melyek *Knox* retlenthetlen föllépte következtében a biblia olvasását terjesztették; *Murray* országlár alatt a protestantismus teljes és biztos alapra fektettetett.

A lázadások, melyek egyszer másszor zaklatták ez országot, részint a vallási mozgalmak, részint a politikai izgatások eredményei valának; II. Károly alatt sokat szenvedtek, ki megtörte a lelkiismeretet is, a polgári szabadságot is megnyirbálta. — E föld népe a keresztyénséggel már a VI. században megismerkedett, terjesztői az irlandi szerzetesek voltak, királyainak történelmi sorát Macbeth ismerteté meg, ki Duncan fiát Malcolmot meggyilkolta; az e tettet megelőzte kor történeti eseményei mesébe szövődtek és fölötte homályosak.

A skót mindig jó katona volt, mint igaz honfiak szoktak lenni, a rómaiak soha sem állottak biztos lábon előttök. Severus alatt 69 angol mf. falat huztak ellenök; miután pedig 422-ben Angliát végképpen odahagyták, bennszülötteit annyira kezdék zaklatni, miszerint ezeknek, hogy megállhassanak előttök, idegen segélyhez kelle folyamodniok. Nagy nemzet soha sem volt; most sem emelkedik fölül a $2^1/_2$ millión.

Ősi nyelve a *gaël*, de ezt a nemzetnek alig beszéli $^1/_6$-a, a többi átalában angol nyelven közlekedik. Hajdani szokásai ma is kedves szinpadi jelenetek; hárfáját dudával cserélte föl, s könnyü, érzelemdús és méla nemzeti dalait ennek hangjaiban játszsza vissza; nyelve ugyan csekély körü, de szép hangzatú, és csakugyan csodálandó, hogy hatalmas

dagálya mellett az angol felsőbbségnek, e nyelv fönntartá magát.

Ma a skót élete munka, szelleme kutatás, gondolata takarékosság, hazája oltár, összokásaihoz hiven ragaszkodik, szabadságáért mindenét áldozatul hozza. Földmivelése virágzóbb és tökéletesebb, mint az angolé; iskolája hirhedtebb, mint sok nagy nemzeté, kézműipara terjedt és jövedelmező, s igy az egész föld nemes versenytéren áll. Virágzik benne a szorgalom, nemesedik a tudomány, halad az ipar, virul a szabadság fája, szent az ősök emléke, tehát, mint a közélet szíve, müvelödik, gyarapodik, pallérozódik a középosztály, s mert az alosztály ennek kenyerét eszi, fölkarolja szokásait is, s hozzá csatlakozik szorgalma, foglalkozása, érzelme és nézetéhez is.

A skót középosztály példája a munkásságnak, az angol a vállalatoknak, a magyar a hazaszeretetnek, a francziа a nemzetiségnek.

Az angol gyülöli az idegent, mert sokat tevén fel róla, keveset talált benne; az ir keresi az idegent, mert segélyt remél töle; a skót azt kérdi: van-e hazája, szereti-e azt?

A skót szigoruan vallásos. Vallás és szertartás dolgában felülmulja a zsidót, angolt. Nála a vasárnap valóságos szabbat, nemcsak nem dolgozik, de nem is gondol a munkára, minden figyelme egyházak látogatására fordíttatik; ha pedig már ezek kapui csukvák, udvarába lép, ott vannak kedveseinek sirhalmai, s talán mulandóságán, talán ösei tettein elmélkedik.

A skót nem szenteskedő, hanem bigott, ha az említett idegen szó *bis gott*-ból származik; mert ő vagy kétszerezi az isteni tiszteletet, vagy kettös istent hisz mindenben. Egy magyar utazó vasárnapon bizonyos elökelő hölgy előtt kirándulási szándékot nyilvánított; a nő megdöbbent, s „az Istenért — monda — mit akar uram? vasárnap utazni!?“ Szinház és minden mulatóhely teljesen zárva. Utczáin ha járdalsz, jó kedvet ne mutass, ne dalolj; ne fütyülj, mert megszólit a melletted elhaladó: „ma szent nap, ma vasárnap

van!“ — Olyankor minden dal- vagy füttyhang zenei nyilatkozatnak tartatik, az pedig tilos.

Ünnep- és vasárnapokon nem tanácsos tehát ott járni ujjongó olasznak, hangicsáló francziának, borozott magyarnak, leginkább hozzá illik az angol. Valóban a mily távol van tőlünk határaival, ép oly távol vannak ünnepeink és vasárnapjaink az ő kedélyes hangulatától.

Az angolhoz abban is nagyon hasonló, hogy mint az, ugy ő is rabja még az avult szokásoknak is. Például a skót történet legnevezetesb helye a *Holy road*, a skót királyok egykori palotája, mely még ma is áll, ennek szomszédságában mutattatnak némely rosz házak, melyek menedékül szolgálnak a megbukott adósoknak, ott csekély bérért ma is kap szobákat az oly ember, s szabadsága biztosítva van. Ez szép példája a szeretetnek, de van-e általa biztosítva a kölcsön, van e fenyítve a vétek, mely mások vagyonát porba sujtja?

Templomai szépek, nagyszerüek, tiszták, rokon izlésüek a többi épitményekkel, góth emlékre mutatnak. Házai 8—10 emeletre is föl vannak rakva, többnyire feketék, szennyesek, 3—4 század óta nem tisztítvák, van rajtok pompa, de fény nem mutatkozik, azonban a nemzeti emlékek élnek, s a kellő öntudat édes jutalmat talál bennök.

Különös, őrkatonaságának minden mástól elütő öltözete. Szemere igy festi: Minden európai katonaság öltözete közt legközelebb áll ez a vad emberekéhez. Tollakkal körülrakott kerek sipka, mint a hinduk fején, bocskor két szinből, koczkásan szött harisnyával — lábtyüvel, — a hason szőrös bőrtarisznyácska fekszik; egyik oldalszíjon ékes kürt vagy szarv, s a vállról bokorra kötött tenyérnyi széles két szalag függ le, az öltönynyel egy kelméből, mi női öltözeteken is látható, és a skót ruhán az, mi miénken a vitézkötés.

Egyébiránt a skót kelme nálunk is ismert tárgy és kelendő is; ott minden különös szinvegyület bizonyos ősi törzs nevét hordja, s rendesen a nép ama törzsnek viseli szinét, melynek származását tulajdonítja. Nálunk a főbbek divat emberei, tehát francziásak, kivéve, ha a magyar öltöny is divat; az alosztálynak ing, gatya, szür, jellemző

ruhája, a középosztálynál némely czéhek tarták meg ősi szinöket; de hogy átlag ősi szabás, törzsszin, vagy hazai emlékü lenne ruházatunk a nagy idők dolgában, azt még egy irónk sem bizonyította be, pedig hazaszeretetnek és nemzetiségnek e csekélység is érves bizonyítványa. Hát arra hol maradt csak a gondolat is, hogy *a 7 magyarnak neve, szine vagy vivott diadalaiknak emléke legalább kelmékben örökíttetett volna!*

A skót jó katona, az angol hideg gép, a franczia heves vivó, az olasz biztos támadó, de sikertelen végrehajtó.

Az ir koldus, a skót földmives, az angol gyárnok; az első burgonyát termel, a második buzát vet és arat, a harmadik pénzét tökésíti; az ir kegyet vadász, a skót müvészeti felolvasásokat tart, az angol cselekszik, mégis a három szigeten, habár három szin, de egy lélek, egy parancs uralkodik.

Jó és rosz nevelés.

Irta B—y L.

A nevelésről oly sokféleképen szóltak már és fejtegeték, hogy tán szükségtelen volna, arról több szót is emelni. — Egész könyvek, a lapokban hosszu czikkek hirdeték a neveléstan fontos utasitásait, rendszerét, elveit; mindezek pedig olvasatlanul maradtak, s a szép szavak, jó tanok és helyes elvek a pusztában eredmény nélkül hangozának el, — mert a szülök ily *„unalmas olvasmányokkal nem szoktak foglalkozni s ezzel idejöket pazarolni.“* — Azonban ideje volna már, hogy mindaz, a mi helyes és jó, necsak elmondva, de tettleg alkalmazva is legyen, miután máskép lehetetlen a czélt elérni. — Reménylem, hogy jóakaratu rövid fejtegetésemet mind azok, a kik szivükön hordják hazánk és nemzetünk boldogságát, meg fogják érteni és jelen soraimat figyelemre és megfontolásra méltatni.

* * *

Gyakran látunk gonosz, erkölcsileg romlott, alattomos stb. embereket, kiktől a tiszta, az egyenes, nemes lelkü ember mindannyiszor megvetéssel és utálattal fordul el; pedig a romlott lelkü ember nem látja hibáját, — nem látja utálatos, gyülölt vétkeit, ő épen oly jó, igaz lelkü embernek tartja magát, mintha valóban az volna, nem látja pedig azért, mert e hibákat már gyermekkorában vette fel öntudatlanul, vele nevelkedett föl, természetévé vált, miután e hibákra senki nem figyelmezteté, s rólok nem szoktatá le, s igy a jót, az igazat, a nemest nem ismervén, nem tudja mi a rút, hogy ő is utálattal fordulna el tőle. — A vétek, a rút gonoszság, erkölcstelenség csak az előtt irtózatos, kinek szivében erény lakik, s a szépet,

a jót, a nemest, teljes nagyszerüségében és tisztaságában ismeri.

Mindazon leszokhatatlan hibákat, mikkel az ember bir, tehát már gyermekkorában vette föl, anélkül, hogy azt tudná, s bár a szülők látták e ferdeségeket, azokról a gyermeket vagy nem szoktaták le azon rosz elvből, hogy *„még kicsiny, majd elhagyja, ha több esze lesz“*, vagy helytelenül akarák leszoktatni, vagy végre nem gondoltak arra, hogy ily *„kicsinységek, csekélységek“*, a gyermeknek ártsanak.

Az első nevelés alapja a későbbi lelki, testi kifejlődésnek; azért az alap legyen helyes, jó és erőteljes. — De korunkban oly sok szülő gyermekeinek *legelső* nevelésére mitsem ad, vagy elhanyagolja vagy végre helytelenül, ferdén gyakorolja mind a testi, mind a lelki nevelést, és igy, természetesen, a későbbi lelki testi kifejlődésre az alapot roszul veti meg. — Rosz, gyönge alapra rakott épület mindenkor ingadozni fog, bármily gyönyörü legyen is többi része : ugy az ész is, bár miképen fejlödjék ki, erőteljes alap hiánya miatt ingadozó, ferde irányban halad, és a test, mely gyönge korában természetellenes ápolásban részesült és igy megromlott, magától következik, hogy teljes kifejlődése megakad, a jó, tiszta egészségről pedig szó sem lehet. — Azt nem is kell fejtegetnem, hogy egy beteges ember élete mit és mennyit bir és használ a nemzetnek, a hazának.

Valahányszor kicsapongó, erkölcstelen ifjut, vagy rosz elkényeztetett gyermeket látok, mindannyiszor egy ki nem mondható fájdalmat érzek, mely sulyos teherként nyomja szivemet és nem tudom e terhet lerázni, mig az idő a látott képeket lassankint el nem sodorja elölem. Ha hatalmam, vagy erőm volna, az ily szerencsétleneken segiteni, szivesen föláldoznám e czélra egész életemet.

A szülők többnyire azt vélik, hogy ők gyermekeiket a leghelyesebben nevelik, és ezen vélemény annyira gyökeret ver bennök, hogy jobb, helyesebb nevelési elvet nem ismernek ezen kivül. Nem ritkán történik, hogy roszul nevelt gyermekek szülői más , helyesebben nevelt gyermekeket ártatlan tetteikért megrónak, mig saját, valóban rosz gyermekeiket a jóság példányaiként hozzák föl, igen gyakorta

vásott, rosz tetteiket elmésségnek magyarázván, megdicsérik fenyítés helyett, s jaj annak, a ki e rosz gyermekek tetteit nem helyesli. — De miféle elv ez? megegyezhetik-e ily nevelésmód a lelkiismerettel? vagy a szülöknél nincs helye a lelkiismeretnek? . . . De igen; hanem a helyes vagy helytelen nevelés többnyire a szülök müveltségi fokától függ; hanem igaz az is, hogy a szülöi tulságos szeretet gyakran elnyomja, megnémítja az ész szavát, s a szülöket a nevelés terén tévutakra vezeti, miböl azután szomoru következmények származnak.

A helytelen, ferde nevelésnek számtalan példái vannak; de legkárhozatosabb példája a ferde nevelésnek: az *elkényeztetés*. — 2—3 hónapos gyermekről már megtudhatjuk, hogy helyes, józan nevelésben részesül-e és vajjon el van-e kényeztetve? — Semmi sem puhítja el annyira a testet, semmi sem rontja meg a gyenge lelket annyira, mint az elkényeztetés; — és mégis hány szánandó gyermek részesül e kárhozatos nevelésben, anélkül, hogy tudná mivé teszik öt balga szülöi. — Minö következményei vannak az elkényeztetésnek, arra számtalan szomoru példáink vannak, s csak ritka eset, hogy elkényeztetett gyermekböl derék férfi vagy lelkes nö váljék. Vajjon az életunt, a szeszélyes, a nyomorult kéjenczek többnyire nem e az elkényeztetés szánandó áldozatai? . . . Csak keressük az okot, csak térjünk a nevelés alapjára vissza és szemléljük meg lelkiismeretesen, azt fogjuk mondani: igen!

Hogy az elkényeztetés a szülök tulságos, balga szeretetéböl vagy nevelési tudományuk hiányából ered, az bizonyos. — Mily nevetséges, nyomorult, de egyszersmind sajnálandó vázakká aljasitják az ily szülök a különben életre való s a természettöl eröteljesnek alkotott gyermekeket; nem látják vak szeretetök vagy nevelési tudományuk hiánya miatt balga tetteiket; nem látják a gyermek hibáit, csintalanságait, gonosz tetteit, s a gyermek jó rosz kivánalmainak és szeszélyeinek föltétlenül engedelmeskednek, azt hozván fel: „*hogy a gyermek még kicsiny, majd ugy is jóra szokik* (természetesen magától), *ha eszesebb, ha nagyobb lesz!*“ — Ezen bölcs okoskodás igen gyakori és azon szülök elött, kik

ily elvet helyesnek találnak, mindenesetre fejet kell hajtanunk: „mert ők bölcsen és helyesen szólnak“. — Vajjon mikép tanulhatna ily körülmények között a gyermek jót? — Vagy az ember magától, idegen személyek behatása nélkül lesz-e bölcscsé? — Vagy a kertész is azt fogja-e mondani fiatal, de görbe csemetéire, hogy majd *kiegyenesednek, ha megnőnek?* — És ha látja a kertész, hogy csemetéi már fákká lettek s mégis görbék, ki fogja-e egyenesíthetni? Nem fogna-e a fa eltörni az erőszakos hajlítás alatt? . . . Épen ez áll a gyermekek nevelésénél is: a mely gyermeknek a roszaság természetévé vált, jóvá már semmi erőszak nem teheti; mert a mihez szokott Jancsi, nem hagyja el János sem. — Addig hajlítsd a vesszöt, mig el nem törik.

Az emberben megvan a roszra való hajlam, mely minden módon kitörni igyekszik, s minél gyöngébb az akarat, annál könnyebben erőt vesz, annál könnyebben utat tör magának; — már pedig tény, hogy a gyermek akarata gyönge, viaszként hajló, s igy természetesen, a rosz könnyen erőt vesz rajta, anélkül, hogy ő azt fölfoghatná, s szerencsétlenségének elejét venné: — de a gyermek szive épen oly könnyen hajlik a jóra is, mint a roszra: ez ok ösztönözzön bennünket gyermekeinkben a roszra való hajlamot nem szitni, hanem inkább elfojtani, nehogy a gonosz befészkelhesse magát kiirthatatlanul gyenge sziveikbe, s ne tartsuk azon álbölcselkedést igaznak *„hiszen még nincs esze a jóra“* — vagy — *„még kicsiny jót tanulni“* hanem legyünk valóban okos apák és anyák. Minő nevetséges álbölcselkedés ez: „a gyermek még kicsiny jót tanulni“? — Ez annyi volna, mintha valaki azt állitaná, hogy a gyermeknek először *roszat kell tanulnia*, a mi pedig csakugyan a legbalgább állitás volna. — Vajjon mikor tanuljon a gyermek jót, ha gyermekkorában a roszra való alapja vettetett meg kebelében? Vagy az ember életének legelső korszakában roszaságot és csintalanságot kell-e tanulnia és ha felserdül, csak akkor jóra szoknia? — Vagy azt hiszik a szülők, oly könnyü azt a roszat, mit maguk ültettek gyermekeik szivébe, ismét kiirtani? — Ugyan görbítsük a fiatal csemetét, hogy fává növén, kiegyenesítsük! — Nem könnyebb-e a gyermeket ne-

velni, nincs-e több édes örömünk bennük, ha lelkeiket már csecsemő koruktól az ártatlan jóságban vezettük? — Nincs gyönyörűbb, kedvesebb az ég alatt, mint tiszta lelkü, ártatlan gyermekek közt mulatni; mig ellenben nincs irtózatósabb, mint csintalan, izetlenkedő, rosz gyermekek társaságában egy órát is tölteni.

Higyjünk némely szülőnek; tegyük fel, hogy gyermekeiknek azon álelv alatt nézik el és mosolyogják meg minden kitelhető hibáikat, hogy majd *„nagy korukban jóra fognak szokni.“* — A gyermek tehát növekedik folytonos pajkosság-, csintalanság- és roszaságban, mellőzvén minden jót, megtanulja vagyis inkább megszokja a szófogadatlanságot, a csalást, a hazugságot, s minden aljas vétkeket sajátjává tesz, mig végre szive teljesen romlásnak indul. — A szülők e későbbi feslettséget a gyermek, vagy tán már ifju könnyelmüségének keresztelvén, mindennemü fenyegetéssel, pirongatással, oktatással akarják jóvá, nemessé tenni; — de már késő, mert a javitás lehetetlen; mert a jó szó nem hat a gyermek elrontott szivére, megszokván mindenben a szófogadatlanságot. — Mennyi bánat- s keserüségbe kerülnek az ily gyermekek vagy már felnött ifjak szüleiknek, azt leirni lehetetlen!! — De nem a szülők okozták-e önmaguknak e mély keserveket? lehet-e a gyermeket okolni? — Sőt az ily gyermekeknek több oka volna szülőik balga, ferde nevelési elvét, mely őket örökre szerencsétlenné tevé, átkozni. — Ha valamely gyermek szülői irányában hálátlan, ott is csak a szülők balga nevelési elve okozá azt.

Van elég apa s anya, kik maguk mutatják gyermekeiknek a rosz példát és örülnek, ha a *„kedves kis betyár“* ügyesen utánozza. A *„kis betyár“* csupa *„tréfából“* hol az apját, hol a mamáját szidja meg és ez igen gyönyörü kis mulatság, melynek vége többnyire szomoru *próza.*

Jó szülőknek igen gyakran pajkos, rosz gyermekeik vannak. Ennek oka ismét csak az, hogy a szülők gyermekeik irányában tulengedékenyek valának. — Láttam gyermekeket, kiket szülőik nem engedtek mosdatni azon kényes okocskából, mivel a gyermek sir, ha mosdatják; — tehát a gyermeknek *engedni* kell, mert sir; — és ha épen mosda-

tásra akarták szülői birni, előbb könyörögtek a gyermeknek, igérvén neki czukrot, szép ruhát s több efélét azon esetre, ha meg hagyja magát mosdatni. — Láttam gyermekeket, kiket csak dicsérgetés, igéretek és könyörgésekkel tudtak a szülők valamire birni. Láttam gyermekeket, kik daczosan utasították vissza szülőik jó intéseit, sőt nem gyakran a szülők engedtek is a daczoskodónak. — Vajjon, ha az ily helytelenül nevelt gyermekek tanodába küldetnek, mi lesz belőlük? Igen ritka eset, hogy valamit tanulnak; legtöbbnyire pedig az ily gyermekek a tanitók s tanárok kinzó ostorai, rosz példaadók, jó, erkölcsös gyermekek elcsábitói. — De ha ily gyermek jól tanul is, s teste kifejlődésével s éveinek szaporodásával tudományosan kimüveltetik, lehet-e valami jót tőle várni? hiszen számos esetből tudjuk, hogy gonosz lelkü ember tudománya mindig gyilok volt az emberiségre nézve. — Láttam balga szülőket, kik, gyermekeik legcsekélyebb elköhintésére megriadnak, a gyermeket ágyban kényszerítik maradni, telerakják párnákkal, hogy a szegény gyermek majd megfulad, s ha nem volt is egyéb jelentékenyebb baja, kénytelen ilyenkor megbetegedni. — Láttam gyermekeket, kik, midőn tanulni resteltek, betegség szine alatt akartak menekülni a dologtól, és a szülők, kik, bár észrevétlenül maguk szoktatták a gyermeket hazudásra, csalásra, megrémülve futnak orvosért álbeteg gyermekük orvosoltatása végett. Ilyenkor származnak aztán a legtöbb mérgezések; mert az orvos, nem láthatván a gyermek csalfa lelkét, habár semmi nyomait sem látja a betegségnek, mégis, valóban bajt sejdítvén, gyógyszereket rendel neki, s a gyermek, csakhogy a dolgot, a tanulást elkerülhesse, egészséges gyomorral beveszi a rendelt testgyengítő gyógyszereket. — Látván pedig a gyermek csalása sikerét, ezt többször gyakorolja és rövidlátó szüleit elámitja. Ily esetben a gyermek ügyesen megtanul csalni, képmutatóvá lenni, hanyag és rest lesz, nem tanul semmi jót, boldog jövőjét előre sirba temeti, teste elgyengül, mely által soknemü betegségbe könnyen eshetik, nyomorékká lesz stb. stb.; — szüleire nézve pedig az ily gyermek csak bánat és keserüség lehet, de boldogság soha. Azért jó mindenkor elővigyázóknak lennünk; a gyermeknek tetteit

gyöngéd, de pontos és szigoru figyelemmel kisérvén, a legcsekélyebb roszat, mit megtanulhatna, távolitsuk el, a jóba pedig jó példákkal vezessük be.

Azonban nem czélom itt a neveléstanra oktatni; csak a ferde nevelés néhány példáját felhozni.

Ferde, helytelen nevelési elv az is, midön a szülök nem kényeztetik el ugyan gyermekeiket, nem adnak rosz példákra alkalmat, nem mosolyogják meg rosz, csintalan tetteiket; de nem is fenyítik meg, hanem mindenben szabadon hagyják, azaz irántuk tulengedékenyek; midön az apa szigoru s az anya engedékeny, — vagy viszont — és mig egyik fél gyermekét csintalan tetteiért megfenyíti, addig a másik fél engedékeny, söt alattomban a gyermeket a büntetés alól fel is menti; ily esetben ne csodáljuk, ha a gyermek alattomos, képmutató, hazug stb. jellemet nyer; — midön mind az apa, mind az anya tulszigoruak s a legcsekélyebb vétkekért a legnagyobb büntetéseket szabják a gyermekre; igen nagy hiba a szülöknél, ha gyermekeiket egyszer (leginkább haragos perczeikben) tulszigoruan fenyítik meg, másszor ismét minden csintalanságot, féktelenséget elnéznek, — söt, megbánva előbbi szigoru tettüket vagy intéseiket, elkezdenek a gyermeknek hizelegni, fölötte sajnálkozni stb. mi valódi méreg; — megbocsáthatatlan vétke a szülöknek, midön valamelyik gyermeküket több és jobb kedvezményben részesitik, mint a többi testvéreit; mert e balga eljárás ad mindenkor okot és alkalmat a rút testvérgyülölségre és számos perpatvarkodásra. — Vannak olyan szülök is, kik erénynek tartják, ha gyermekeiket folyvást étetik, itatják, — s azt hiszik, hogy a gyermek nevelése csak ennyiből áll. — Számos példáit lehetne még azon ferdeségek- s helytelenségeknek, melyek a nevelés körül történnek, előhozni; de hagyjuk ezt, térjünk másra át, s szóljunk még röviden a testi táplálásról.

Korunkban már az is *divattá* válik, hogy a csecsemöt nem az anya szoptatja, — hanem idegen, bérlett személy. „*Divattá*“ mondom, mert alacsonyságnak tartja sok anya, gyermekét saját emlöiből szoptatni. — Mily erkölcsi tévedés, a természeti törvényt divattá rutitani, alacsonyítani!! — Vagy egyedül az ember-e az Istennek elvetemült teremt-

ménye, ki saját magzatától megtagadja az anyai emlőket, s idegen bérlett személy, gyakran beteges, tejével táplálja? — Igen, lehet bérlett személyre is biznunk csecsemőinket, de csak azon esetben, ha az anya képtelen a szoptatásra pl. tejhiány esetében; — de akkor is jól meg kell választani a szoptató dajkát. — Az erkölcsi kötelességet tehát ne alacsonyítsuk *rut divattá*.

Nézzük a gyermek további táplálását: nemde, látjuk, hogy számos apa és anya csak czukorral (éd-del) és czukros ételekkel táplálja, édes, szeszes italokkal tartja gyermekeit, azon okból, mert ezek a gyermeknek izlenek, — nem is gondolván arra, hogy a gyermekből nyomorult, beteges csontváz lesz, s félig-meddig fejlődik csak ki; — később azután midőn a gyermek nyomorog, orvoshoz folyamodnak, ki a testben, lélekben erőtelen, roskadozó gyermeket már nem képes kiragadni a halál hideg karjaiból. — A kora halál hibáink miatt sodorja gyakran sirba a gyermeket, kinek még élni kellett volna sokáig — S a szülők bánkodva, könyes szemekkel emlékeznek meg a kedves halottról, s azzal vigasztalják magukat, hogy *„beteges volt a szegény kis gyermek!“* — Igen, beteges volt, azzá kellett lennie, mert balgaságuk méreggel tartotta, mely a gyöngét nyomorulttá tevé és sirba sodorta.

A mi a gyermekek ruháztatását illeti, arra nézve sok nevetséges példát lehetne elősámlálni; — azonban legyen elég erre a következő: némely szülők balga módon akarják gyermekeiket az időjárás veszélyeitől, a meghűléstől óvni. — Ez okon elkövetnek mindent; a gyermeket világért sem eresztik ki szobájából, ha legcsekélyebb légváltozás van is, vagy, ha kieresztik, elhalmozzák annyi meleg öltönynyel, hogy a gyermek alig tud mozogni, izzad és szintén roszul érzi magát. — Ezen balga eljárásnak azon szomoru következménye van, hogy az ily gyermek legkönnyebben meghűti magát és a legcsekélyebb meghülésre is halálosan megbetegszik. — Az ily gyermek szülői aztán csodálkoznak, ha más, hidegben, melegben kinn futkosó edzett gyermekeket erőteljeseknek, egészségeseknek tapasztalnak, s annál is inkább csudálkoznak, mert ezek nehéz ruháktól szabadon járnak, kelnek,

futkároznak, anélkül, hogy csak a legkisebb bajt, betegséget megkapnák. — A gyermekeket öltönyökkel sem tulhalmozni, sem pedig egészen pőrén hagyni nem kell, hanem mindenkor az *időhöz alkalmazva.* — Jegyezzük itt meg, hogy a gyermeket tulmelegen-tartással nem kell elkényeztetni, mert nem hordhat mindig egész egy ruhatárt magával, s ha aztán séta vagy egyéb utközben hirtelen vihar éri, nem levén meleg öltönye, halálosan meghűtheti magát.

Még elég példáját lehetne felhozni a ferde nevelési eljárásnak, mit azonban tovább fejtegetni szükségtelen volna.

Végtére tehát kérdezem, miért nem neveli minden szülő gyermekeit ugy, a mint kellene, a mint azt az emberi ész és a természet valóban megkivánja? Ugy hiszem, minden szülő szereti gyermekeit s értök mindent véghezvisz, a mi javukra szolgál? — Azt látjuk, hogy a ferde nevelési eljárást nem is a szülök szeretetlensége vagy rosz akarata, — de többnyire, lehet mondani, mindenkor a „*nevelésbeni járatlanság vagy tudatlanság*“ okozza.

Minden állatnak adott ösztönt a teremtő, mint neveljék föl magzataikat; — egyedül az ember nem bir nevelési ösztönnel, de ezt helyrepótolja százszorosan az ész.

Ha kertet akarunk mivelni, ha virágokat, nemes fákat akarunk tenyészteni, nemde kell tudnunk, értenünk, hogy miképen történjék a tenyésztési mód? a további kezelés stb.? — Ellenkező esetben, ha tudatlanul fogunk a kertészethez, nemde csak korcsokat nevelhetünk?

Igy van a neveléssel is; mert, ha gyermekeinket helyesen akarjuk nevelni, magától következik, hogy „*a helyes nevelési eljárást értenünk kell.*“ — Ha tudatlanul kapunk nevelésbe, hasonlók lesznek gyermekeink a tudatlan kertész hitvány fái- és korcs virágaihoz. — Nem elég, hogy ha a nevelést csak papok, tanárok, tanitók s nevelők értik, — mivel ezeknek gondviselése alá csak későn kerülnek a gyermekek; — hanem kellene értenie minden apának és anyának, és csak ezáltal lehetne elérni azt, hogy gyermekeink mind lelkileg, mind testileg erőteljesek legyenek.

De miképen érhetnök el, hogy minden apa, s anya értse a nevelési módot s helyes elveket? — Erre nézve legczélsze-

rűbb volna, — miután a jó nevelésügy, hazánk jólétének előmozditásában egyik leghatalmasabb s legfőbb tényező, miután a nevelés szent kötelessége minden szülőt egyaránt terhel és annak elmulasztása, elhanyagolása vagy nemtudása számtalan szerencsétlenségek, ferdeségek és vétkek kutfeje, — a *neveléstan* gymnaziumok-, lyceumok-, vasárnapi- és reáltanodákban, ugyszintén felsőbb nönöveldékben tanittatnék a legszigorubb felügyelet alatt, hogy igy minden leendő apa és anya előkészitve legyen ezen szent és nagy fontosságu kötelességre.

Bár e fontos ügyet többen fölkarolnák! — Ezáltal kedves honunkat mozdítanók elő, s véleményem talán nem csal, ha hazánk boldogságának előmozdítását a legfontosabb tényezőbe, t. i. a nevelésbe helyezem. — Bebizonyult tény, hogy a mely hon a helyes nevelésre kellő gondot forditott, megérte boldogságát, dicsőségét és állandóságát; — mig ellenben az erkölcsi sülyedésbe mélyedett nemzet a legszomorubban bomlott fel és enyészett el a népek sorából.

Állatok és növények meghonositása.

Irta K. I.

I.

Az állat, és növényország roppant számu fajaiból, az ember aránylag csak igen keveset fordit hasznára. De minél magasb fokra emelkedik a müvelödés, annál élénkebben ébredez az uj s a jobb utáni ohaj. A teremtés alárendelt lényeinek haszonra forditása iránti ösztön sarkalja az embert, hogy a távol földrészeken találtató becses állatokat s növényeket, ha lehet, mintegy átültesse s meghonositsa ott, hol azok nincsenek meg. E különös jelenség, mely korunkat kiválólag jellemzi, ugy nevezett akklimatizáló egyletek keletkezését vonta maga után.

Az első ily egylet 1854-ben Francziaországban alakult, Napoleon herczeg pártfogása s Saint-Hilaire Gottfrid (meghalt 1861-ben) elnöklete alatt, oly szerencsével, hogy 1855-ben egy császári végzemény által — a közjólét elömozditására nagy fontosságu vállalatnak nyilvánittatott. Czélja: hasznos és szép állatok szeliditése, behozatala s meghonositása; továbbá, a háziállatok szaporitása s nemesitése, valamint uj ily fajok behozatala más földrészekből; végre, hasznos növények szaporitása s idegen tájakról átültetése. Francziaországban csakhamar két ilyféle mellékegylet is alakult, Grenoble és Nancy városokban. A föegyletnek Algirban, a franczia kormány intézkedései folytán, fontos segélyeszközök állnak rendelkezésére.

E „Societé d' acclimatation“ 1855-ben kezdette meg gyakorlata tevékenységét, az *angora-kecske* behozatalával. Ezen állatfajból 16 példányt kapott Vaillant marsaltól, kinek azokat Abd-el-Kader küldte ajándékba. E kecskefaj selyemféle szörméjének nagy becse ismeretes. Francziaországban s Algir-

ban való meghonositásával, ezen országok szegényebb sorsu lakosain rendkivül segithetni remélnek, ha — amint nincs kétség benne, — idővel teljesen sikerülni fog meghonositása s elterjesztése. Ugyazon időtájban kezdték meghonositani az *egyiptomi kecskét*, melynek teje legjobb teheneinkénél kétszerte több vajrészt tartalmaz, — továbbá a koramániai (Kisázsiában) *zsiros farku juhot*, mely igen gyapjas és megedzett állat, miáltal jövedelmezőbb, mostani különféle gyöngetermészetü juhainknál.

Mivel pedig az európai selyembogarak (eper-selymérek) közt az utóbbi években mindenféle betegségek nagy pusztitást vittek végbe s igy a selyemtenyésztés hanyatlásnak indult: ennélfogva az emlitett egylet a tölgy-selymér (bombyx pernyi) behozatalához fogott, hasznothozó eredménynyel, mert ezen utóbbi faja a selyembogaraknak kevesbbé nyavalygós amannál, selyme pedig daczára annak, hogy nem oly szép s finom, azért mégis igen becses, mert nagyon tartós. Hoztak be ezenkivül a Senegal afrikai folyó mellékeiről s Madagaskar szigetéről, ami eddigi selyembogaraink készitményéhez hasonlót előállitó oly fajokat, melyek ezen jóoldal mellett erőstermészetüeknek is bizonyultak be.

A társulat, külföldi befolyásos tagjai utján szert tett amerikai, főleg kaliforniai fogolymadarakra is, melyek oly gyorsan szaporodnak s terjednek Franciaországban, hogy néhány év mulva ott fontos belföldi madárvad gyanánt fognak szerepelni. Azonkivül, az egylet 1857-ik évi jelentésében a behozott emlősök s madarak közt fel van emlitve az ugrány (kenguruh), chinai sertések, egyiptomi kecskék, kékfejü gyöngytyukok, — kochinchinai, bramaputrai s chinai gyöngyfáczánok stb. — A behozott növényfajok közt ott van a különféle yam, chinai bab, floridai czukor-tengeri (kukoricza-faj), braziliai vajasbab, óriáskukoricza, czukor-köles stb.; továbbá, különféle magvak Uj-Kaledoniából, Chinából, a Reunion szigetekről, Javából, Martinique, Guadeloupe szigetekről stb.

Németországban szintén alakult ily állat- s növénymeghonositási egylet, melynek székhelye Berlin. Ez azonban még eddig fennálltának különben is rövid ideje alatt, kevés életjelt mutatott. — Oroszországban is van ily egylet,

Moszkva várossal mint székhelylyel; de erről közelebbi tudósitások hiányzanak.

Az emberi szellem évszázadról évszázadra roppant haladást tett az anyagi téren is. De azért mégis feltünő, az emberi tevékenységnek bizonyos irányban való megállapodása. Ezen észrevétel önkénytelenül szemünk elé tolakodik, ha tekintetbe veszszük azon állatok aránylag igen csekély számát, melyeket az emberi-nem a legrégibb időktől napjainkig magához bilincselni képes volt.

Még az ujkor legnagyobb jelensége, két földrész (Amerika s Ausztrália) fölfedezése is e tekintetben csak igen kevessé növelte az embernek a teremtmények fölötti közhasznu uralmát. Amerika egész igen dús állatvilága, eddig az európaik számára csak három faj háziállatot nyujtott: a pulykát, a pézsma-kacsát s a tengeri örlecset; de ezek közöl is a két utóbbinak becse még meglehetősen kétséges. Ausztráliából pedig csak egy madárfaj, *a kakadu*, honosult meg nálunk itt ott, s ez is fényüzési honositmány; ellenben más hasznos állatok onnét csak e század második felének kezdetén, az emlitett egylet által, kezdettek behozatni meghonositás végett.

Jelenleg Európában 32 házi állat-nemmel birunk, melyek közöl egynehány, mint pl. a kanárimadár, hasznot bizony nem igen hajt. Háziállataink legnagyobb része, valószinüleg Ázsiából ered; Amerikára, Afrikára s Ausztráliára nem esik közölök több négy fajnál. De azért tagadni nem lehet, hogy ezen utóbb nevezett földrészekben sok az oly állat, melyeknek szeliditése s háziállatokká idomitása legalább is méltó volna a megkisérlésre. E tekintetben földtekénk egyik fele még nincs kizsákmányolva, s a másikban is sok oly kincs rejlik e téren, melyek az eddiginél nagyobb méltánylást s felhasználást érdemelnének. Ebből kitünik, hogy e tekintetben még igen sok a tenni való.

A tett kisérletek mutatták, hogy Európa szelidebb éghajlata alatt — milyen a magyar apostoli szent korona birodalmáé is — sok különféle hasznos állat s növény honositható meg; de ezekről előbb rövid kimutatást, azután pedig tüzetes tárgyalást nyujtandunk olvasóinknak,

remélve, hogy ezen természetrajzi czikksorozat, mely a legujabb adatok nyomán készült, érdekes olvasmányul fog szolgálni.

II.

Magában Európában is még sok olyan állat van, melyeknek lassankinti megszeliditése, bizonyos tájakhoz maradandólag szoktatása és igy egyik vidékről a másikra áthonositása — valószinüleg lehetséges volna. Igy például ott van az észak iramgime (iram-szarvas), mely a lappoknál a ló és a szarvasmarha helyét kitünöleg pótolja, de amelynek valamely mérsékeltebb éghajlat alá áttelepitése még napjainkig nem sikerült.

Vegyük csak figyelembe továbbá azt, hogy a régi hatalmas és müvelt rómaiaknál a morga (mormotér), a pele, a rigó, a fürj, és más állatok oly nagyszerü husmennyiséget nyujtottak gondos ápolás mellett, miszerint a nagyobb állatok husa amazoké mellett a római birodalomban csak alárendelt szerepet játszott.

Azt, hogy a chinaiaknál a kutyákat s patkányokat mesterségesen hizlalják, csak annyiból érintjük meg, amennyiben e körülmény mutatja: hogy némely állatok husa ellen itt, másoké ellen meg amott, előitéletek uralkodnak, melyeknek helyességét kimutatni csak oly nehéz, mint azokat leküzdeni.

Hiszen mialatt Déli-Oroszországban s Törökország legnagyobb részében a nyul-étel utálatosnak tartatik, nálunk igen nagy becsben tartjuk; a magas északon a rókát, melynek husát mi megvetjük, csak oly jóizüen falatozzák fel, mint pl. Déli-Franczia országban a sült egereket és poczokokat.

Annyi mindenesetre áll, hogy husételeink száma az Európában meglevő állatokból is jelentékenyen szaporodnék, ha az emberek ugy akarnák, vagyis inkább, ha a sokszor helytelen előitélet kisértében megjelenő szokás engedné. Hátmég akkor, ha majd a többi földrészek sajátos állatfajai közöl mindazok, melyek az embernek hasznára szolgálhatnak, lassanként meghonosittatnak Európa megfelelő éghajlatu vidékein!

A föld más részeinek állatvilágából, az Európában való meghonositásra, ezek vannak ajánlva:

A) *Emlősök.* 1) Növényevő erszényes állatok:

a) Az ugrány; b) a wombat-zsebök.

Ha a vadászat mai állásáról az e téren tapasztalt egyéneket megkérdezzük, ugy ezek vállvonitva és sajnálkozva mondják: a régi jó időknek vége, s talán nemsokára annyira fog menni e tekintetben a dolog, hogy erdőségeink nemes lakói s a mezők futékony vadjai majd csak az állatseregletekben (menageriákban) lesznek láthatók. Legsajnosabb, hogy a magas hegyek erdőkoszorui nagyban irtatnak, melyekben a gimfajok (szarvasfajok), a vaddisznó, s a karcsu öz, rejthelyeket s élelmet találhatnak; mivel pedig a rónasági erdők is egymásután eltünedeznek, ennélfogva ezek lakói is folyvást szükebb és szükebb térre szoritkoznak, s ily uton könnyen oda juthatunk, amidön oly gyéren lesznek találhatók, mint a köszáli zergék.

De ha már azon erdőirtást meggátolni nem lehet, miután a polgárisodás egyik természetes következménye az, hogy egyre több föld vétetik mivelés alá: van azért még elég homokos puszta, berek, cserjéshely, és maradványerdő, hol az eddigi vadakat különös gonddal megőrizni s ujakat is behonositani igen tanácsos volna. Hiszen már Cuvier, a természetrajzi állatország ujabb felosztási rendszerének alapitója, igy nyilatkozott: „Lesz idő, midőn az ugrány (kenguru) s a wombat-zsebök Európában a vadászásnak oly tárgyait képezendik, mikép mostan a nyul.“ És valóban nem lehet eléggé ohajtani, hogy e jóslat, az európai müvelődés haladtával mielőbb teljesedjék.

Ausztrália Ujholland nevü nagy szárazföldén (kontinensén), kétféle ugrány találtatik, melyek közöl a kisebb faj walloby nevet visel. E két faj oly töméntelen mennyiségben van ott képviselve, hogy mint az ellenök folytatni szokott nagyszerü vadászatok eredménye, évenkint több százezer ugránybör jö onnét kereskedésbe. Ezen állatok gyorsan fejlödnek, az élelem dolgában mértékletesek, s husok igen izletes és tápláló.

Európába áthonositásuk is megkisértetett már, még pedig a legjobb eredménynyel. Nápoly közelében, a casertai királyi kertekben egy egész falka, több száz darabból álló, találtatik, teljesen szabad állapotban, s két év előtt többször udvari vadászatok tárgyát képezte e falka ugrány. A párisi,

londoni, schönbrunni és berlini állatkertekben is van több példány, melyek rendszeresen szaporodnak, s az uj éghajlathoz s élelmiszerekhez lassankint teljesen hozzászoknak. Nagy remény van hozzá, hogy ezen állatok a második-harmadik nemzedékben már megedződnek ami tájaink téli évszakának elviselésére, amikor aztán veszély nélkül szét lehetend azokat bocsátani az erdőkbe, tovább terjedés végett.

A wombat-zsebök sokkal kisebb, mint az ugrány, s meghonositása annyiban fog több nehézséggel járni, mivel igen röst természetü és gondatlan, minélfogva igen könnyen esnék a rókáknak s más ragadozó állatoknak zsákmányul, még mielött átalánosan elterjedhetne. Életmódjára nézve sokban hasonlit a hiuzhoz, melytől kinézésre sem nagyon különbözik, csakhogy annál valamivel kisebb.

Mind az ugrány, mind a zsebök, igen becses szörmével bir, mely a keményebb éghajlat alatt még nyer becsében azáltal, hogy erösebbé s igy tartósabbá lesz. Meg kell még róluk jegyeznünk, hogy azért soroztatnak, az erszényesek rendébe, mert idétlen kis fiakat szoktak szülni, s azokat azután a hasukon levő, természettől nyert zacskóban mindaddig hordják, mig megerösödnek.

2) Az örlök rendéből:

a) az aguti; b) a paka; c) a vizisörtés.

Az örlök rendéből a hasadt-körmüek családja három állatfajt mutat fel, melyeknek Európában meghonosithatása véleményezve van.

Az aguti Délamerika erdölakója, mely füvekkel s növénygyökerekkel táplálkozik, s igen szapora. De amint ez utolsó s több más tekintetben is igen hasonlit a házinyulhoz, mi különösen ajánlja meghonositását: ugy másrészről az ültetvényeknek csak oly nagy mérvben rongálója, mint házinyulaink.

Sokkal inkább ajánlja magát a paka, mely Délamerika nagyobb folyamai körül a mélyedésekben tartózkodik, — föleg Orinoco, Marannon s La-Plata mellékein. Ezen állat rendkivül hasonlit a malaczhoz, s életmódja az, ami Európában a vaddisznóé, melynél sokkal kisebb és szelidebb. Husa erösen van átnöve zsiradékkal, különben jóizü és tápláló. Böre ki-

cserzés folytán lábbelire használható. Táplálékul növényleveleket, gyökereket, rovarokat s kukaczokat használ, melyek után rendesen éjidején lát. Folyók s tavak közelében azért tartózkodik, mert annyiban kétlaki állat, hogy élelmét a szárazon keresi, de különben jobbára a parti ingoványokban fetreng.

A braziliai vizisörtés mindenben hasonlit a csinai kisfajta disznókhoz, azon különbséggel, hogy uszó-állat, s mint ilyen, jobbára vizben tartózkodik. Nagy csoportokban él együtt s oly kövérré fejlődik, hogy nem ritka az oly példány, mely egy mázsánál is többet nyom. Husa igen hasonlit sörtéseinkéhez. Mivel pedig főleg vizinövényekből élődik, s igy jóformán semmi költségbe sem kerül eltartása: ennélfogva méltó volna, próbát tenni vele az európai tavakban, mocsárok s ingoványokban. Ha ezekben, amin alig kételkedhetni, meghonosul, földrészünk egy uj, kimondhatlanul fontos hasznos állatot nyer benne.

3. A vastagbőrüek rendéből:

a) a tapor; b) a pekkari-sörtés.

A tapor (tapir) Délamerika legnagyobb belföldi állata, mely méltán azon földrész vizilovának (nil-ló) mondható. Életmódja tekintetében egyátalán a sörtéshez hasonlit; megeszik az mindent, ami szája ügyébe esik, akár az állat-, akár a növényországból való legyen az illető tárgy. Félig-meddig a szárazon, s felényire a vizben élvén, igen vad, de azért Braziliában mégis sikeresen szeliditik s háziállat gyanánt tartják. Kövér husa ugyan még most is némi iszap-izü, de ezen sajátságát bizonyára el fogja veszteni, ha majd a szó teljes értelmében háziállattá idomittatik s a sörtéshez hasonlólag tápláltatik. Ennél sokkal nagyobb; nem ritkán 6 lábnyi hosszuságot s több mázsányi nehézséget ér el. Emellett daczára testnagyságának és erejének, igen jámbor állat, ugy hogy teljes megszeliditése nem sok bajjal jár. De a vele eddig Angliában s Francziaországban tett kisérletek mutatják, hogy a hideg iránt igen érzékeny, s csak melegebb tájakon szaporitható; azonban Európa déli részeiben sikerre való kilátással tétethetnének vele meghonositási-kisérletek.

A pekkari-sörtés, vagy pézsma-disznó, melynek hazája

szintén Délamerika, életmódjára nézve nem sokat különbözik a taportól; husa ezénél jobb, csakhogy azon elővigyázattal kell levágatása körül élni, hogy pézsma-zacskója hirtelen levágassék, mert különben ez a hussal közli kiállhatlan erős illatát. Ezen állat mintegy 3 lábnyi hosszuságu, s az erdős és ingoványos mélyedésekben csoportosan él. Daczára vad természetének megszelidithető. Londonban s Párisban a közönséges sörtésekhez hasonló tartás mellett szaporithatónak bizonyult be. A közelebb meghalt, angol herczegférjnek egy egész kis falkája volt ezen állatokból, melyek a telet különös elővigyázati rendszabályok nélkül is kiállották. Eszerént a pekkari-sörtés Európa hidegebb tájain is meghonositható.

III.

4. A mancsosok rendéből az Európában való behonositásra ajánlva vannak: a) a csiklya-ló; b) a dsiggetai vad ló.

Az eddig felhozott állatoknál sokkal nevezetesebb a dsiggetai vad ló s a csiklya-ló, melyekről ujabban átalános a hiedelem, hogy sok tekintetben kitünőleg pótolhatják a lovat, melylyel némely sajátságokat illetőleg nem vetekedhetnek ugyan, de másokra nézve meg felülmulják.

Buffon s Daubenton annak idején inditványozták, a zebrafajoknak Európában való meghonositását; de daczára a többszörös kisérleteknek, akkor az nem sikerült, s csak ujabban tapasztalták, hogy a zebrák megszeliditési folytán Európában is tenyészthetők, de fájdalom a várakozásnak csak hiányosan megfelelőleg. Másképen van a dolog a két imént emlitett mancsos állatfajjal.

A csiklya-ló (dauw), mely igen hasonlit a zebrához, Délafrikában honos; a Kapföldön nem ritkán megszeliditik, s teherhordásra használják. Előbbi időben Európában több gazdag hollandi kocsivontatásra használta ezen állatokat, melyeket az akkor hollandi uralom alá tartozott Kapföldről hozattak.

A párisi „állatkertben“ naponkint látni ily fogatokat. Az ott levő falka még kicsiny; épen azért nagyon kimélik még most az egyes példányokat. De különben, már az ötödik nemzedék van ott meg, s igy ezen állatok Európá-

ban való meghonosithatása többé bizonyitást nem igényel, oly kétségtelen tények beszélnek mellette.

Saint-Hilaire erősiti, hogy e meghonositott csiklya-lovak télen dermesztő hideg idején a havon heverve tanyáztak, anélkül, hogy ez ártott volna nekik. — Ezen állatok szépsége s ereje kivánatossá teszi, hogy polgárisult földrészünkben az ember előnyösen s minél nagyobb mérvben felhasználja azokat.

A dsiggetai vad ló, másképhemióne, délkeleti s Közép-Ázsia benszülöttje; legnagyobb számmal azon magas rónákon találtatik, melyeknek éghajlata Közép-Európáétól nem igen különbözik. Ezen állat feltünőleg karcsu, erős és élénk: feje s farka a szamáréhoz, többi teste a lóéhoz hasonló; nagyságra nézve a kettő között áll; sürü s egymásba simuló szőre pedig világos-szürke szinü.

Kétségen kivül van helyezve, hogy ezen állat már az ókorban ismeretes volt, s használtatott. Herodot emlékezik róla. Annál felötlőbb, hogy Európában csak nehány év óta ismerik teljesen.

Saint-Hilaire ezeket irja róla: „Egy állat szeliditése s hasznositása sem ment oly nehezen, mint a puszták ezen vad s félénk szülöttjeé; de egyiknél sem sikerült oly gyorsan s oly biztosan mint ennél.“ A „Jardin de plantes“ állatsereglete 1841-ben Indiából 3 példányt kapott ajándékba, egy ménts két kanczát. A megszeliditès tekintetében 10 év igen kevés oly állatnemnél, mely a lóhoz s szamárhoz hasonlólag csaknem egy évig hasas és csak három év alatt növi ki magát teljesen. Mégis 1849-ig 9 dsiggetai csikót sikerült megszeliditeni, melyek közül ugyan csak 6 maradt életben, de ezektől oly példányok nyerettek, melyek a vadságban felnőttek mögött egyetlen egy jó sajátságban sem maradtak vissza.

Ezen állatok már tökéletesen meghonosithatóknak bizonyultak be; szaporitásuk pedig rendszeresen s felakadás nélkül eszközölhető, az Európában elletteké ugy, mint az Ázsiából behozottaké. Lovaglásra kitünőleg alkalmasak; kocsiba befogva könnyen kormányozhatók, ügyesek és gyorsfutók; sőt sikerrel tétetett velök kisérlet az ekevonással is. Erő s kitartás tekintetében a lóval mindenkép vetekednek.

Ily dsiggetai lónak szamárral való pározása csodaszép korcsot eredményezett, melynek alakja, testi ereje és élénksége valami hasonlithatatlan.

Ezen állat Tibetben teherhordásra és vonásra nagy sikerrel használtatik; épen azért s a tett kisérletek nyomán biztosan állithatni, hogy Európában nemsokára átalánosan el fog terjedni, Francziaországban ezen elterjesztés már tényleg folyamatban is van, mert ott több gazda közt egyes példányok osztattak ki szaporitás és továbbterjesztés végett.

5. A szarvatlan kérözök rendéből:

a) a teve; b) szörös láma; c) alpaka vagy gyapjas láma.

Kiki tudja, hogy a teve a puszták hajójának neveztetik azért, mert az oly vadon homokos vidékek bevándorlására egy állat sem oly alkalmas, mint épen ez.

Hazája Ázsia, honnét többfelé elterjedett. A kétpúpu teve ugyan nem nyomult tovább mint Kisázsiáig; ellenben a dromedár vagy egypúpu — egész Éjszakafrikában elterjedett, s még tovább leendő elterjedésére is, annyi meghiusult kisérlet után ismét mutatkozik kilátás.

Az európai Törökországban, főleg a déli melegebb részekben különös gonddal kezdik szaporitani. Piza közelében, Toskánában, egy egész falka van, melynek példányait a gazdászat körüli munkákra használják; bár szaporithatása igen kiméletes bánásmódot s költséges gondosságot kiván, minélfogva rendkivüli kiadásokat vesz igénybe. Francziaország landesi homokos tájain szintén kisérletek tétetnek vele, s remény van hozzá, hogy amit annyi gyümölcstelen próba után többé alig lehete várni, meg fog honosittathatni azon homokos meleg éghajlatu tájon, hol aztán az öszvért közhasznulag pótolhatja.

Sajnos ugyan, hogy ezen becses állat a természetének kevésbbé megfelelő Európában többnyire meddőnek bizonyult be; de mihelyt szaporithatásának minél több feltétele tudva lesz, — pedig e tekintetben folyvást történnek kisérletek, — a meddőségnek ilyképeni ritkultával legalább itt-ott meg fog honosittatni.

E szaporithatási feltételek körüli fürkészet eredményét megelőzőleg is, Amerikában megint kisérletek tétetnek ezen

állat behozatalával, mert azon nézet kezd ott nyilvánulni, hogy a régibb kisérletek főleg erély hiánya miatt szenvedtek hajótörést. Boliviában, a Kordíllerák mellékein, már most sok egypúpu teve látható, melyek ujabban nagy költséggel vitettek oda be Északafrikából. Oregon s Kalifornia sikságain is tétetnek vele kisérletek.

A tevének csakoly sok változata létezik, mint a lónak. Harlan tábornok, ki Keletindiában 30 éven át végzett katonai szolgálata idején ezen állatok sajátságairól kellő ismereteket szerzett magának, az egyesült északamerikai kormányok felhivására Washingtonban véleményes jelentést adott be, melyben a baktriai tevét, mint Amerika magas rónáira kitünőleg alkalmasat, igen ajánlja, különösen e faj azon változatát, mely booghdee név alatt ismeretes. Ez a kétpúpu tevének a dromedárral való pározásából ered, az utóbbitól csak az egyes púpot kapja, különben pedig a kétpúpu tevének sajátságait birja. Azon becsén kivül, mely szerént teherhordásra kiválólag alkalmas, rendkivül finom gyapja van, olyan, milyenből Tibetben a legdrágább shawlokat készitik.

Amerika fölfedeztetésekor az európaiak ott — a kutya kivételével, mely az egész földön mint honos háziállat jelenik meg, csak két megszelídített állatfajt találtak, a sörtést s a lámát. Hatvan évvel később a tengeri őrlecs is háziállattá idomittatott s Európába is áthozatott. De 400 éve lesz már ama földrész fölfedeztetésének, s még sincs meghonositva Európában a láma, holott ez csakoly hasznos és becses állat, mint a teve.

A láma nem csupán teherhordó s vonó állat, hanem efölött sok s kövér tejet, kitünőleg jó hust, s oly gyapjat nyujt, mely részint finomságánál, részint dusságánál fogva igen fontos nyereményt hoz a tulajdonosnak. A láma a Kordillerák magas rónáinak lakója, föl egész a 16,000 lábnyi magasságig; tehát a kevésbbé mérsékelt éghajlat alatt is tenyész, hol igen tiszta s ritka levegöt szí, emellett pedig oly füvekkel él, melyek a föld más részein nincsenek meg.

Ezen előadottak, mint a láma tartózkodásának természetes feltételei, meglehetős ellentétben állanak éghajlatunkkal, légkörünk és növényszerünkkel. Azonban, habár e körül-

ménynél fogva a lámának Európában való meghonositása tekintetében sok nehézség merül fel, ezek mégsem leküzdhetlenek. Ugyanis Európa hegyvidékeinek némely részei az emlitett feltételekre vonatkozólag legalább megközelitik Délamerika azon magas tájait s igy vannak helyek, hol a láma meghonositásával reményre jogositó kisérletek tétethetnek. Emellett valószinü, hogy ezen állatok lassankint az alantabb fekvő tájakhoz is hozzászoktathatók, ugy, miként a juhok s kecskék, melyek eredetileg szintén a magaslatok s hegyek lakói valának.

De ezen elmélet mellett még a tapasztalat is némi támpontot nyujt arra nézve, hogy ezen állatok földrészünkön meghonosithatók. Ugyanis a spanyolok, legott Peru elfoglalása után, több lámát hoztak Európába; Hollandba 1585-ben vitetett be az első példány. Azonban a meghonositási kisérletek akkor nem sikerültek, mert igen ügyetlenül intéztettek. De ujabban a felujitott kisérletek egészen más, kedvező eredményre vezettek.

A párisi „Jardin des plantes"-ban egy kis láma-nyáj van, mely 14 év óta 2 darabból 10-re szaporodott, az éghajlathoz teljesen hozzászokott, igen jól találja magát, emellett semmi különös gondosságot vagy felügyeletet nem igényel. Ugyan ily eredmény éretett el Angliában is. Itt Derby lord Liverpool mellett Knowsleyben levő birtokán, az idegen állatok szép eleven gyüjteményében, 60 darab gyapjas láma van, melyek ott mintegy 20 év óta tartatnak s már teljesen meghonosultak, ugy, hogy a telet a szabadban is kiállják. II. Vilmos hollandi király, 16 év előtt szintén több szőrös és gyapjas lámát hozatott haagai kertjébe, hol azok már 80 darabig felszaporodtak.

Az igy meritett tapasztalatokból kiviláglik, hogy a láma, mely Amerikában a Kordillerákon főleg az ott egyedül honos növényekből élődik, Európában nyáron át megelégszik a legelők füvével, miként a többi kérőző állatok, télen pedig a szénát és zabot igen jóizüen falatozza.

A szőrös láma egyik szeliditett faja a guanakónak. Hátán 80 fontnyi terhet bir vinni. A 17-ik században a potosii aranybányákban rendesen 300,000 darab láma használtatott

teherhordásra, évenkint pedig körülbelől 4 millió darab vágatott le. Elképzelhetni, hogy ezek szőréből mily nagy mennyiségü szövet került ki.

A gyapjas láma, vagy alpaka, finom gyapjuval bir, mely jelentékeny kereskedés tárgyát képezi. 1835—40 években csak Liverpoolba 134,832 bál ily alpaka-gyapju hozatott be. Értéke azóta Európában megháromszorozódott; minélfogva a perui kormány, attól félve, hogy ezen állat Európában meg fog honosittatni s igy aztán a gyapjával való kereskedés megszünik Perura nézve oly jövedelmező lenni, mint eddig, — az eleven alpakák kivitelét eltiltotta.

Már Buffon természettudós, 1765-ben, azon gondolatra jött, hogy a láma különféle fajai az európai Alpesekre s a Pirenei hegyekre átültettessenek. „Azon meggyőződésben élek — mondá ő — hogy ezen állatok hasonlithatlan nyereményül szolgálhatnak földrészünknek, s hogy több hasznot fognak ennek hajtani, mint az ujvilág összes aranya.“

I. Napoleon franczia császár első neje Jozefina, ama természettudós buzditása által lelkesitve, meghonositási kisérleteket kivánt tétetni a lámákkal, melyeket neki IV. Károly spanyol király igért; de az igéret, fájdalom, a buenos-ayresi nyugtalanságok miatt nem váltatott be. Hasonlóan szerencsétlenül járt az Orleansi herczeg, ki a szőrös és gyapjas lámát Algeriában az Atlasz hegységében akarta meghonositani. Castelnau jeles utazó megbizást kapott tőle aziránt, hogy egy nagy nyáj lámát vásároljon össze, ami meg is történt; de mivel szállitó hajókról nem volt gondoskodva, hosszas várakozás után szét kellett a hegységbe bocsátani ezen állatokat. Ujabban Saint-Hilaire s d Orbigny természettudósok, a lámák s alpakák meghonositására vonatkozólag felhivást bocsátottak ki, melyben többi közt ezeket mondják:

„Az alpaka-gyapju évről évre keresettebb lesz, s ára folyvást emelkedik. De hát mindig csak a távolból s második kézből sok költséggel jussunk-e ahhoz, amit saját földünkön csekély kiadás mellett oly böven elérhetünk? Legföljebb egy ok tartóztathatna bennünket a kisérletektől vissza, t. i. a behozatal költséges volta. Különben a siker egyátalán kétségtelennek látszik. Aztán a kiadásokat dúsan fognák fedezni:

ezen állat teherhordás körüli szolgálatai, husa, teje s gyapja. Az utazók összhangzólag erősítik, hogy ezen állat igen mértékletes és oly erős természetü, hogy a fagy s nedvesség nem ártanak neki; a hegyeken pedig oly magasságon is megkeresi elégséges élelmét, hova a juh föl nem hat, egyszóval oly helyeken is megél, hol azt alig képzelnők. Bizton remélhetni, hogy a láma meghonositásával rendkivül gazdagokká fognak válni az oly hegyes tájak, melyeknek tenyésztése s termelése most a legalsóbb fokon áll.“

IV.

6. Az agancsos kérödök közöl a meghonositásra ajánlva vannak :

a) az antilope; b) a gazila-zerge.

Európában most is birunk egy antilope-fajt, t. i. a köszáli zergét. De a kisérletek, melyek ennek megszeliditése körül történtek, nem vezettek ohajtott eredményre; ellenben, a zergének kecskével való párzásából többször nyerettek oly korcsok, melyek a házikecskéhez hasonlólag szelidek maradtak. Mivel azonban a köszáli zergének háziállattá szeliditése különben sem biztatott nagy elönyökkel, ennélfogva ilyesmi komolyan alig kisértetett meg.

A közönséges antilope s gazila-zerge meghonosithatók, Európában, de mivel háziállatokká vadságuknál fogva nem idomithatók, ennélfogva csak mint az erdök jóhusu s szépkinézésü vadai — birhatnának ránk nézve becscsel. De meghonosításuk sok bajjal jár; mert a hideg iránt igen érzékenyek. Egyébiránt, e tekintetben már több szerencsés kivétel is tapasztaltatott, föleg a párisi s londoni állatkertekben.

Már ezen egyes tapasztalatok is igazolják a reményt, hogy ezen állatok nálunk meghonosithatók. De vannak e tekintetben már többetmondó tapasztalati adatok is. Mert ujabban Algeriából az északafrikai gazila-zergék több példánya vitetett be déli s közép Franciaország több állatkertjébe, hol oly gyorsan és szerencsésen szaporodnak, hogy már most ott vadászat tárgyát képezik. Az elejtett fiatal bakok husa sokkal inkább hasonlított a juhéhoz vagy a kecskeéhez, mint a vadhushoz. Sajnos, hogy mielött megerösödtek s az

ottani éghajlathoz teljesen hozzászoktak volna, szabadon bocsátották őket a hegyekbe, honnét nagy részök az északibb tájakra bolyongott el, s ott aztán a hidegebb éghajlat alatt sok ment közölük veszendőbe.

Belső s déli Afrika nagyobb antilope-fajtáival most tétetnek kisérletek Francziaország déli részein. Az eddigi eredmény még igen soványan mutatkozik, de nincs ok kételkedni, hogy azok meghonositása is sikerülni fog, a mi annyival kivánatosabb, mert sokkal becsesebbek a gazila-zergénél. A leendő sikert biztositani látszik annak tudata, hogy a legtöbb antilopefaj könnyen megél a Kapföldön, melynek éghajlata déli s közép Európáétól nem sokban különbözik.

7. A tulokféle kérődző állatok rendéből Európa legnagyobb részében meghonosithatóknak vannak itélve :

a) a gayal; b) a yak; c) a púpos tulok; d) a bivaly.

A gayal Keletindia erdeiben vad állapotban él; de már most az angol gyarmatokban nagyban szelidítik s szarvasmarha gyanánt igavonásra használják. Ezen állat oly nagy, mint a mi ökreink, de sokkal gyorsabbmenő s erősebb mint ezek, ugy hogy e tekintetben a bivalyhoz hasonlit, mely utóbbinak rosz sajátságai azonban nála nincsenek meg. Chittagong és Tipperah kerületekben a gayal-tehenek szántásra is használtatnak, azt nem is emlitve, hogy tejök rendkivül sürü, s egészséges.

A gayal még nem hozatott be Európába. Máskép van ez a yakkal. Az enemü tulokfajtából Montigny pekingi franczia konzul 1854-ben Tibetből 12 darabot hozott Francziaországba. Az emlitett évig Európában csak egy példány volt ezen állatból, t. i. Knowsleyben, Derby lord állatkertjében; de már most többfelé láthatók, igy Frankfurtban is, de csak az állatkertekben.

A yak, mely máskép lófarku tuloknak is nevezetik, Pallas orosz utazó által már a mult században ajánltatott az Európában való meghonosításra; Buffon s Somini természettudósok pedig szintén felszólaltak volt e tekintetben.

Azon emlitett 12 darab 1854-ki april 1-én érkezett Pá-

risba, sok viszontagság után, melyeket a hosszu tengeri uton 5 hónapon át ki kelle állaniok. Egyébiránt csak az Azori szigeteknél fordult elő e szállitásnál egy szerencsétlen eset, amennyiben egy bika kiadta páráját; de helyette egyik tehén borjut ellett s igy a kis falka teljes számu maradt.

Állott pedig e falka 5 him- s 7 nőstényállatból, mely utóbbiak közt egy yaktehénnek púpostulokkal nemzett korcsa volt a legszebb. Csak 4-nek, köztük az utóbbinak, vannak szarvai, olyanok, mint a mi tulkainknak, de valamivel merevenebben fölfelé növők s csúcsuk közelében hirtelen hátrahajlottak. A 8 darab szarvatlan példány közöl 4 fehér s ugyanannyi fekete. Nagyságra nézve valamivel kisebbek az európai legapróbb szarvasmarhánál. Farkuk a lóéhoz hasonló, bár ennél kisebb, de tövétől végeig hosszu szőrrel van benőve.

A yak háziállat Tibetben s a tatároknál. Gyapjából sürü s tartós szöveteket készitenek, melyek Ázsiában fontos kereskedelmi czikket képeznek. Fiatal korukban szőrük szépen göndörödött, épen azért prémzetre használtatik. A yak husa kitünő, épen ugy teje is, mely a közönséges tehénétől csak abban különbözik, hogy ennél sürübb.

De nem csupán ezen szempontból fontos állat a yak, hanem efölött mint igavonó barom is igen jó szolgálatokat tesz, sőt eredeti hazájában teherhordásra s még nyereg alá is használják. Lépése gyors s könnyed, tehát a rajta ülőt nem rázza össze. Ekkép ezen állat belső Ázsiában a juh, tehén s a ló helyét pótolja; épen azért e sajátságainál fogva Európa hegyes vidékein való meghonositása igen kivánatos volna.

E czélból különben már tétetnek is vele kisérletek. A Párisba hozott 12 példányból az ottani állatmeghonositási társulat 5-öt kapott, melyeket az aztán a Jurahegység mellékein két gondos gazdának adott át, kiknél azóta igen jó állapotban vannak s szaporodnak, ugy hogy maholnap megint kijut közölük egynehány gazdának. Egy másik, kevéssel később hozott falka, a kormány által a barcelonettei völgyben (Basse-Alpes megyében) osztatott ki, s ezen példányok is szépen szaporodnak.

A púpostulok (zebu), Keletindiában közönséges szarvasmarha, mely a mi tulkaink törzsfajának tartatik a természettudósok által. Különös sajátsága a hátán levő nagy kinövés, púp, mely azonban ezen állat azon utódjainál, melyek a mi közönséges tulkainkkal való párzásából erednek, folyvást kisebbedik, mig az ötödik-hatodik nemzedéknél egészen eltünik.

Már többször hoztak be Európába ezen állatból egyes példányokat. Igy 30 év előtt egész csorda hozatott Würtembergbe a király költségén, kinek jószágain azóta tovább tenyésztetik. Az európai éghajlathoz könnyen hozzászoknak; különösen kiemelendő ügyességök és gyorsaságuk, mely utóbbi tekintetben a lóval vetekednek, sőt ennél sokkal kitartóbbak.

Eredeti hazájokban nyereg alá is, de főleg teherhordásra és igavonásra használtatnak, mely utóbbi czélra a legelőnyösebben fordithatók volnának nálunk is, amennyiben a mezei munka körül közönséges ökreinknél kitartóbbaknak bizonyultak be. Angliában a zebu már sokfelé van meghonositva, s igen jó szolgálatokat tesz a földmivelés körül.

A bivaly, Ázsiából származik, de már Európa nagy részében el van terjedve, igy különösen magyar hazánkban is. Különben az ázsiai magas rónákról nemsokára a közönséges szarvasmarha után került Északafrikába, onnét pedig délkeleti Európába. Olaszországba 595-ben vitetett be. Nálunk sokkal inkább ismert, sem mint róla egyebet kellene még megjegyeznünk annál, hogy az ingoványos helyeket kiválólag szereti s a hidegnek nem barátja. Épen azért északi Európában, főleg a hol nincsenek mocsárok, nehezen lesz meghonositható.

Még több kérőző állat van más földrészekben, melyek Európában könnyen meg volnának honosíthatók; de itt csak azon állatokról szólhatunk, melyek a hasznosság szempontjából különösen ajánlva vannak. Itt a kérőzők közől legföljebb még az északamerikai bisongimet emlithetjük meg, melyet Amerikában itt-ott már szeliditeni kezdenek, még pedig meglehetős sikerrel.

V.

A madarak osztályából ugy, mint az emlösökéből, többféle faj van az Európában való meghonositásra ajánlva. És pedig

1. A tyúkfélékből :

a) A korgály; b) a hokkó-fajd; c) a ragyogó fáczán; d) a koronás tubagalamb.

Délamerika egyik legkülönösebb szárnyasállata a korgály vagy agami (Trompetenvogel), mely a tuzokkal rokonnak látszik, s épen azért sok természettudós által a gázlók rendjébe soroztatik. Már Daubenton és Bernardin de Saint-Pierre figyelmeztették rá Európát, mondván : „Ezen madár a kutya ösztönével s hüségével bir; nem csupán baromfiakat, de juhnyájakat is képes őrizni, s azokat engedelmességben tudja tartani, habár maga alig nagyobb a kakasnál. Még a kutyák is félnek ügyes támadásaitól. Guianában betanítják a nyájak őrzésére, mely tekintetben kitünő szolgálatokat tesz. A párisi „Jardin des plantes"-ban tett kisérletek az utóbbi szempontból való használhatóságát bebizonyították : ott a korgály őrizője a tyukudvarnak, melyben rendet tart, a gyöngéket az erösebbek ellen védi, arról gondoskodik, hogy a csibék s apró kacsák eleségöket kikapják s attól el ne üzessenek más vénebbek által, melyek ellen a fiatalokat vitézül védelmezi s inkább maga éhezik, de ezeket rövidséget szenvedni nem engedi. Nincs állat, mely oly könnyen lenne szelidíthető s eltartható, mint ezen madár. Csak az a sajnos, hogy a hidegebb éghajlatot ki nem állja: azonban a déli Európában vele teendő kisérletek kétségkivül kivánt eredményre fognak vezetni.

A jaku-fajd vagy hokkó, délamerikai madár, mely szintén könnyen szelidíthető s eltartható; pulyka-nagyságot ér el, sok tojást és kitünöleg izletes hust nyujt. Meghonosítása teljesen sikerült; Hollandban, Angliában s Francziaországban már meglehetösen el van terjedve. Az utóbbi országban Marseilleben, Barthelemy természettudós több mint 100 darabból álló sereg hokkó-fajdot táplál; Páris körül is több

helyen sikerült e szárnyas szaporítása; de nem mindenütt. Sokkal eredményesebb kisérleteket tett Pomme ur Párisban a morail-fajddal, mely a hokkónak egyik kisebb fajtája s Délamerikában szintén szelidíttetik s ugy tartatik, mint a tyukok. A nevezett urnak morail-fajdjai minden 14 napban 3—4 tojást nyujtanak, s remény van hozzá, hogy termékenységök e tekintetben — teljes meghonosításuk után még fokozódni fog. Fehér husuk finomabb s táplálóbb a közönséges tyukokénál, melyeket szépségre s nagyságra nézve is fölülmulnak.

A ragyogó fáczán, mely India hegységeiben átlag hidegebb éghajlat alatt, mint a milyen közép Európáé, házi szárnyas gyanánt tartatik, — még eddig nem hozatott be Európába, mert a naptéritők közti meleg által minden eddig szállítani megkisértett példányok elvesztek. De ha majd Európába való behozatalának ezen egyetlen akadálya el lesz háritva, ugy benne a tyukudvarok egy igen szép s hasznos lakót fognak találni.

A goura vagy koronás tubagalamb, Uj-Guineában s déli Ázsiában honos, hol házi szárnyas gyanánt tartatik. Ez a legnagyobb létező galamb, rendesen pulyka-nagyságu, s 6 fontot nyom, hizlalva pedig e suly kétszeresét is eléri. Kitünő hust nyujt, mely minden tyukféle szárnyasét messze fölülmulja. Könnyen megszelidül, s meghonosításának az éghajlat sem áll utjában, mert szaporítása Párisban több helyen sikerült.

2. Az uszhártyások rendéből:

a) a fái lud; b) az egyiptomi, c) a sandwichi lud; d) az ausztráliai tyukféle lud; e) a karolinai rucza; f) a chinai kacsa.

A fái lud, európai madár, mely azonban eddig csak kivételképen szelidíttetett; de most Grosbois-ban Páris közelében Wagram nevü földbirtokos egész falkát bir ezen szárnyasokból, melyeknek pölyhe igen becses.

Az egyiptomi s a sandwichi lud, nemkülönben az ausztráliai tyukféle lud, Angliában s Franciaországban már sokfelé tartatnak s ott tenyésznek is. A párisi állatkertben, hol meghonosításuk 1839 óta üzetik, ezen állatok lassankint

annyira elszaporodtak, hogy már sok példányt kellett az ily szárnyasok kedvelöinek elajándékozni.

Különös szerencsével jártak ott el az egyiptomi luddal, melyből vegyes párzás által lassankint egy uj, franczia lud nevü fajta képződött ki. — Ez az egyiptominál világosabb szinü, de nagyobb és erösebb, emellett pedig megtartotta azon szép tollazatot, mely az egyiptomi ludat az uszhártyás madarak egyik legszebbikévé teszi.

Az éghajlat s honositás egy másik figyelemre méltó jelensége a következö.

Az egyiptomi lud, eredeti hazájában ujév körül kezd tojni. A párisi példányok 1843-ig fajuk ezen szokásához hivek maradtak, s igy deczember végén vagy jan. elején tojtak, ugy hogy libáik felnövelése épen a legkedvezötlenebb időszakra esett. De mind ezen egyedek, mind pedig utódaik lassankint e tekintetben megváltoztak; 1844-ben február, 1846-ban márczius, azóta pedig rendesen ápril hóban tojnak, ugy hogy a kiköltés a legkedvezöbb évszakra esik.

Ily módon ezen szép szárnyasok elterjedésének legföbb akadálya el lön hárítva, mi egyuttal bizonyítékaul szolgál annak, hogy mily gyorsan eszközölhetö némely állatok meghonosítása, mihelyt a kedvezötlen sajátságokat a viszonyokhoz alkalmazni sikerült.

A karolinai rucza, Északamerika hasonnevü államában honos, de már most Angliában s Francziaországban is tartják. Ritkább a chinai kacsa, mely csak legujabban hozatott be Francziaországba, habár Angliában s Hollandiában már elöbb tenyésztetett. — Mindkét állat ugy szépsége, mint izletes husa által tünik ki, s igy minél tágabb elterjedésök óhajtandó.

2. A gázlók rendéből:

a) a szaladár (nandu); b) a szalagáz (kazuár).

A nagy struczmadaraknak különféle fajaik vannak, melyeknek husa jó és gazdag táplálékot nyujthatna; emellett tollaik igen keresett áruczikket képeznek, nagy tojásaik pedig szintén becsesek.

Élökön áll a közönséges nyarga vagy strucz; de mivel

ez igen forró éghajlathoz van szokva, Európában való meghonositása legyőzhetlen akadályokba ütköznék. Könnyebben lenne meghonositható a délamerikai nandu s az ujhollandi emu vagy kazuár.

Amaz gondos ápolás mellett lassankint hozzászoktatható éghajlatunkhoz, s lord Derby Angliában szaporitja is a szaladárokat.

A szalagáz vagy kazuár egyike a legmegedzettebb állatoknak, melyeket ismerünk, s a hideget igen könnyen kiállja. Angliában már nem ritka, s ott a parkokban tartatik, anélkül, hogy télen valami különös ápolást igényelne. Párisban is az év minden szakában szabadabb ég alatt tartják; a legkeményebb fagy s a legnagyobb záporeső sem készteti öt hajlék keresésére, mert minden időváltozást kiáll.

Ezen állatok husa, hája s tojásai Ujhollandban fontos piaczi áruczikkeket képeznek, s idővel valószinüleg Európában is igy lesz.

Az állatvilágnak még nagy része használatlanul van hagyva az emberek által. Itt még csak azt érintjük meg, hogy pl. a mesterséges haltenyésztés kisérleteiből kiderül, miszerint vizeinkbe sok becses hal, sőt nem kevés teknös állat is áttelepithető a távoli földrészekből. Emellett a selymérnek egy uj faja már is behozatott Angliába s Franciaországba, honnét talán már nemsokára az egész Európában el fog terjedni, mert azon jó sajátsága van, hogy nem csupán szederfa-leveleiből élödik.

VI.

Hasznos növényeink mind az akklimatizáczió produktumai. Részint más földtájakról származnak, részint pedig olyanok, melyeket legalább eredeti viszonyaikból kiemelni s mesterséges ujak közé illeszteni kellett, hogy az emberi nemnek hasznára váljanak.

Azonban még sok az oly hasznos növény, melyek részint más földtájakról átültetendők, részint pedig vad állapotukból kiemelendők s mesterségesen szaporitandók volnának azon előnyök végett, melyekkel kinálkoznak.

A növények akklimatizácziója nem kevesebb nehézséggel

jár, mint az állatoké, emellett teljes sikerülte hosszabb időt igényel. Habár pedig minden évben uj és uj idegen növények ajánltatnak a meghonositásra, azért ezek száma mégis esekélyebb azokénál, melyeket már birunk.

Mindazáltal figyelemre s ismerésre méltók azon hasznos növények, melyek a földrészünkbe való akklimatizálásra ajánlva vannak. Itt azokat osztályonkint fölemliteni s leirásukat adni szándékunk.

1. Tápnövények.

Midőn a burgonyabetegség s az 1847-ki rosz termés az élelmi czikkekben nagy hézagot okoztak, minden részről azon voltak a természettudósok s jelesebb gazdák, hogy a hiányt uj tápnövények meghonositásával pótolják. A burgonya helyébe a „Psorálea esculenta“ s „Apios tuberosa“ nevü növények ajánltattak szurrogátumul. E két növény gumós gyökerei az északamerikai indián törzsek főtáplálékát képezik; emellett leveleik s száraik marhatakarmányul használhatók. De a velők tett mivelési kisérletek roszul ütöttek ki, mert a gumók igen kicsinyek maradtak s nagyon vizenyősek nek mutatkoztak, mivel éghajlatunk nem felelt meg nekik. — Egy harmadik pótnövényül a délamerikai ulluko ajánltatott, mely Péruban a Chiliben papalisza név alatt fontos élelmiczikket képez; de az 1848 óta vele Francziaországban tett kisérletek nem mutattak kivánt sükert, amennyiben a gumók évről évre kisebbedtek, bár különben a burgonyánál jobb izüeknek bizonyultak.

A batát a meleg éghajlatu tájakon mindenütt termesztetik. Ez a föld legelterjedtebb tápnövénye. Igen sok benne a keményitőanyag s a czukorrész, épen azért édes izü. Északamerikában a batát nagyobb mérvben van elterjedve, mint a burgonya, melyhez közhasznosság tekintetében egyedül hasonlitható. Spanyolországban már több mint három évszázad óta honos; ott már átalánosan elterjedett. A 18-dik század közepe táján déli Francziaországba is átvitetett, hol napjainkig már annyira elterjedett, hogy Páris közelében, tehát Francziaország meglehetősen északra eső részeiben is ter-

mesztik. Belgiumban egy oly gazdasági egyesület alakult, mely a batát meghonositását tüzte ki főfeladatául.

Sokkal fontosabb ennél a yak, melylyel több helyen tettek meghonositási kisérletek, melyek itt-ott sikerültek, de másutt meg teljesen meghiusultak, főleg azon okból, mivel e növénynek természete egyátalán ismeretlen volt. A yam különféle fajai a legkitünöbb tápnövények az Európán kivüli meleg földrészekben, de itt is gondos ápolás mellett szépen diszlik, s az éghajlatnak alig van rá valami befolyása. Gyümölcse gyökérből áll, mely kedvező körülmények közt sokszor rendkivüli nagyságot s 30 fontnyi sulyt ér el. A burgonyánál finomabb s édesebb, s tápanyaga sem kevesebb azénál. Ezen, a pálmák sorába tartozó növény leveleit a marha örömest eszi. — Ami mivelésének utjában áll, az főleg gyökereinek azon sajátsága, hogy igen mélyen hatolnak a földbe; épen azért, sok kisérlettevő, kik ezen tulajdonságát nem ismerték, fel nem találták gumóit s igy pálczát törtek fölötte. — Francziaországban, hova 1854-ben vitetett be, meghonosithatónak bizonyult; legalább Decaisne szerint sikerült, nöszálakkal ellátottakat is termeszteni, holott kezdetben csak a himszáluak voltak Francziaországban termeszthetők.

Mexikóban, Peruban s főleg Chiliben igen el van terjedve egy quinoa nevü labodaféle növény, melynek magva ott a rizs helyét pótolja, levelei pedig főzelékül s takarmányul szolgálnak. Már Humboldt sürgetőleg ajánlotta ezen növénynek Európában való meghonosítását. Be is hozatott, és pedig 1822-ben Angliába, 1835-ben Francziaországba s valamivel később Németországba. De habár a meghonositási kisérletek meglehetősen kedvezőleg ütöttek ki, e növény még sem terjedt el annyira, amint arra méltó volna. Pedig annál nagyobb figyelembevételre méltó, mivel a legterméketlenebb földön is megterem, a fagyot kiállja, emellett Tschudi szerint földrészünkben egy átalános rosz termés idején jelentékeny élelmi segédczikkül szolgálhat.

2. *Fonalnövények.*

Minthogy Európában, a legdéliebb széleken itt-ott termesztett gyapoton kivül csak két fonalnövény termesztetik,

t. i. a len s a kender: ennélfogva növényeink ezen ágának szaporitása czéljából sok kutatás tétetett az idegen földrészekben. Kezdetben a sziriai selyemnövény ajánltatott; de ez fonalnyerésre alkalmatlannak bizonyult; ellenben magtokjainak pamutja kitünőnek találtatott, ugy hogy ennek nyerése végett déli Oroszországban már termesztetik. — Nagyobb reményt helyeztek az ujseelandi lenbe, s ezzel különösen Angolországban tétettek is kisérletek; de eltekintve attól, hogy szálai a mi lenünk s kenderünkéi mögött messze hátraállnak, mivelése is sok nehézséggel jár, mert a liliomfélék közé tartozván, iszapos földet igényel, különben nem diszlik kellőképen.

Több kilátással kecsegtet a legujabban Keletindiából s Chinából behozott indiai csalán; ennek rostjai kitünő szálakat nyujtanak, melyekből szép fénylő szövetek készülnek. Minthogy ezen növény némely európai kertekben disznövény gyanánt tartatik, ennélfogva meghonosithatása kétséget sem szenved. És valóban tétettek is vele legközelebb nagymérvü kisérletek is, melyek fényesen ütöttek ki. — A japáni kender rostjaiból szintén jeles fonalszálak készithetők, amint ez a poroszországi gazdászati főtanoda kertjében vele tett kisérletekből eléggé kivilággott.

Szorosan amazokhoz nem tartozó, de közvetve mégis fonalnövénynek tekintendő a lou-szederfa, melyet Beauvais Kamil 1835-ben Chinából Francziaországba hozott be, s amely valószinüleg nemsokára ki fogja tolni a közönséges szederfafajokat; mert leveleit a selyembogár eddigi szederfáink leveleinél jobban szereti, s a leveleivel táplált selymérek selyme több és erősebb, mint a közönséges szederfák levelein táplálták é.

3. Olajnövények.

Habár meglehetősen nagyszámu olajnövénynyel birunk, még is sokkép megkisérlék a meglevőkhöz ujakat hozni be. 1837-ben Chiliből a mába (madia) hozatott be, s oly szépen diszlett, hogy csakhamar Francziaország nagy részében elterjedett. Gyümölcse annyira olajjal telt, hogy kézzel is facsarhatni belőle. De mivel e növény minden része ragadós olajat izzad ki, mivelése sok kellemetlenséggel jár; emellett magva igen könnyen kihull, s gyümölcsét a madarak annyira

tizedelik, hogy biztos nyereségre nem mindig számithatni. Ezen okoknál fogva müvelésével csaknem teljesen felhagytak. — Legujabban Scherzer természetbuvár a viaszcsemetét, mely a Kapföldön a parti homokban tömegesen burjánzik, ajánlotta az Európában való meghonositásra. Ezen becses bokrosnövény érett bogyói növényviaszt tartalmaznak, mely a méhek által készitett mögött egy cseppet sem áll hátrább, s az egész Kapföldön gyertyakészitésre használtatik. E növénynek meghonositása, főleg a terméketlen tengerparti területeken, földrészünkön épen nem járna nehézséggel s mindenesetre dúsan jutalmazná a ráforditott fáradságot.

4. Festnövények.

Nem szenved kétséget, hogy a melegebb földrészeken igen sok oly növény található, melyeknek a festéknyerés tekintetéből Európába való átültetése igen tanácsos volna. A piréktermő pozsgár Spanyolországban s Sziciliában már meghonosittatott. A berzsen-vérfürt, mely a Földközi tenger körül mindenfelé honos, ártalmatlan jó festékeért Európa más részeinek is ajánlva van. Egy uj festnövény a fekete mályva, melylyel Bajorországban igen sikerült kisérleteket tettek.

5. Iparnövények.

Montigny franczia konzul, ki uj állatfajoknak Európába áttelepitése körül nagy érdemeket vivott ki magának, 1854-ben Chinából Francziaországba, egy nálunk ismeretlen növényt is hozott, mely amott sokkép czukorkészitésre használtatik. Ez: a czukor-czirók, egy 6 lábnyi magasságot is elérő növény, mely a mi közönséges czirókunkhoz hasonló, s magvait szintén ugy használják, mint nálunk a közönséges czirok magvait, főleg a házi szárnyasok étetésére. Francziaországban legott nagyban kezdtek vele kisérleteket tenni, még pedig kielégitő eredménynyel. Czukorgyártásra való felhasználása nem jár nehézséggel, de csak Európa déli részeiben várhatni termesztéséből nagyobb nyereményt. Németországban nem értek meg magvai; ellenben szára jó s gazdag takarmánynak bizonyult, ugy hogy e tekintetben több honos növényünkkel előnyösen kiállja a versenyt.

Az afodil a liliomfélékhez tartozik s már a régiek előtt ismeretes volt; Görögországban, Szicilia szigetén, s egyátalán a Középtenger körül vadon nő. Gumói sok keményitőanyagot tartalmaznak s oly mennyiségben nőnek, hogy ujabban szeszgyártásra sürgetőleg ajánltattak, s Francziaországban most többé kevésbbé sikerülő kisérletek tétetnek velök. Ekkép az afodil termesztésének már legközelebb leendő elterjedése várható, annyival inkább, mivel e növény a kovanemü homokföldben, mely más hasznos növényre alig alkalmas, buján tenyész.

Ha uj tápnövények mivelése szükségesnek találtatnék, ugy talán nem kellene a fajokat messzeföldön keresni, minthogy az európai növényvilág még meglehetős sokasága oly nemet nyujt, melyeknek tápbecse konstatirozva van s mivelés által valószinüleg még emelhető volna. Magvaik sok tekintetben pótolnák a gabna-fajokat, de ezekkel a versenyt azon esetben sem állnák ki, ha ezekhez hasonlólag miveltetnének. Ekkép gyakorlati becsök alig van. Még azon esetben is, ha megvalósul, amit Esprit Fabre Francziaországban s Buckmann Angliában tett kisérletei állitólag már is eredményeztek, hogy t. i. a Középtenger körül vadon növő s a természettudósok által „aegilops“ névvel jelölt fü, évek során át vele folytatott mivelési kisérletek után valóságos buzává alakult át, — még akkor is gabnafajainknak legföljebb hasonbecsü pótnövénye létezik, amelylyel csupa mulatságból s azért veszödni, hogy a már meglevőhöz hasonló állittassék elő, bizonyára nem sok ember lesz hajlandó.

Midőn e czikksorozatot ezennel bezárjuk, nem hallgathatjuk el azon szomoru igazságot, hogy irodalmunk a természetrajz terén fölmerülő uj észleletek tekintetében rendkivül szegény, főleg azért, mivel az eredetiségre törekvés különben dicséretes iránya mellett, iróink az emberiség közös ismeretkincseinek más nyelvekből átdolgozásával ritkán foglalkoznak, annyira pedig még nem vagyunk, hogy a természetrajz nagy mezején — keveset vagy épen nem utazó iróink valami tökéletest nyujthatnának. Mi e hiányt elismert becsü legujabb müvek átdolgozásával tőlünk telhetőleg kipótolni törekszünk.

Dunántuli tájrajzok.

Irta JANCSIK EDE.

I. Bevezetés.

Van egy faja a kielégithetlenségnek, mely az emberi nemnek nemcsak hibául nem róható föl: hanem a népek müvelödésének, vagyis szellemi s anyagi fejlödésének föföltételéül, sőt vezércsillagul szolgál.

S ez nem egyéb, mint a *tudvágy*, mely az emberi elme működésének közvetlen kifolyása, s azon egyetlen jótékony szomj, melyet időnkint enyhiteni ugyan lehet, egészen azonban elenyésztetni csak testi-lelki kórszülte életuntság, vagy csak az életpályának befejezése képes.

Ezen tudvágynak azonban iránya is, foka is sokféle. Irányát a korszellem s egyéniség körülményei, szellemi s anyagi szükségei szabják ki. A müvelödés tehát annyifelé sugárzik el, a hány egyéniség képezi a nagy nemzettestet. E szellemi szükségleteket szemmel tartani, központosítani s fejleszteni, a folyóiratok teendője. S látjuk is, hogy ezek a közokulásra legnagyobb befolyással vannak; mert korszerü eszmékre irányozzák az olvasók figyelmét, s érdekes sokoldalúságuknál fogva mindenki rá akad saját szükségletére, s fogalmat nyer észrevétlenül a müveltség átalános ismereteiből. Egyik eszme, igy szül azután egész eszmelánczolatot, tettek igy serkentenek másokat is tevékenységre. S mindezeknek gyümölcse azután a közmüvelödés gyarapodása.

De az igy föleszmélt tudvágynál az emberi lélek annál kevésbbé bir megállapodni: minél magasabb fokra emelkedett észrevétlenül az egyéniség hajlama, szükséglete, s kép-

zékenységénél fogva ugy, hogy halandóságunk tudata sem képes tudvágyunkat ellankasztani, korlátolni.

Midön azonban a lélekvilág komolyabb fejtegetését a bölcselkedökre bizzuk, nem vagyunk képesek magunkba fojtani ama forró óhajtásunkat, vajha ezek több befolyást gyakorolni törekednének átalánosan az emberi elmékre!

Mi, mint a gyakorlati élet barátjai, ez alkalommal ismét a *honisme* áldásdus mezejére akarunk lépni, s onnét egy-egy jó illatu virágot, egy-egy gyógynövénynyel bokrétába kötvén, füzért kötünk azon szives olvasók számára, kiknek e téren személyesen utánajárni nincs alkalmuk. Mert hisz müvelödési törekvéseink bármily szakban csak erölködések, ha szükségeinket nem ismerjük, s hiányainkat ugy, mint kincseinket csak sejtjük. Mindezekről meggyözödést kell szereznünk, mit csak hazánk beutazása, vagy utijegyzetek olvasása által érhetünk el. Igaz, hogy ily utirajzok sokszor csak halvány képeket nyujtanak, az illető iró fölfogása szerint. Mindazáltal megélénkülnek ezek is a szives olvasó képzelö s fölfogási tehetsége által.

Minthogy tehát tudtommal, sem átalános honleirásunk — utazási zsebkönyvként — nem létezik; sem a *magyar utazótársulat eszméje*, ilyent kilátásba még most legalább nem helyez, mely vajha egy magyar földirati társulattá nöhetné ki magát; sem végre Márton Ferencz *„Régi váraink ügyében"* (L. Vas. Ujs. 1861. 50. sz.) ejtett szózata viszhangra nem talált, sem a közönségnél sem az erre felsöbb helyről fölszólított m. Akademiánál: ismét nehány utiképpel köszöntünk be azoknál, kik honunk minden tája iránt, mint édes mindnyájunké iránt érdekkel viseltetnek, s föleg kik honunk multján nem kevésbbé mint jelenén édes andalodásba merülni szeretnek, jól tudván, hogy boldogabb jövönkbe egy pillantást vetni akarván, az arra vezetö utat elkésziteni a jelen nemzedéknek honfiui kötelessége. Mert hisz, hála az égnek — már sokaknak meggyözödésévé vált, hogy *a multnak ismerete, s jelenünk szigoru mérlegezése, jövönknek igazi kulcsa!* Egyiket sem szabad ignorálnunk, s elejtenünk *akármily téren*, ha honunk boldogsága igazán szemünk elött lebeg!

II. Vácztól Székesfehérvárig.

Ily elmélkedések fogták el szivünket, midőn tanügyi hatáskörünk szünetelni kezdvén, mult évi aug. 7-én kirándulásainkat megkezdők azon tájról, mely a hon szivéhez oly közel esik, azon tájról mondom, melyen Salamon királyunk mintegy nyolcz század előtt, az idegen származásu Vid által szított gyanakodásának árát Gejza, s László herczegek diadalmai következtében trónvesztéssel fizeté. S ki hinné, hogy ott, hol hajdan sürü erdőségek koszorúzták a Duna kanyarulatait — melyekben László herczeg gerelyén *fehér evet* üzte meglepő játékát, — hogy ott mondom most szelid szőlőlombok mosolyognak az alatta elvonuló vaspályán röpülő utasokra. Ki hitte volna 800 év, de csak 100 év előtt, hogy ott, hol Gejza s László herczegek szemei előtt a jóslatos szarvas eltünt, hogy ott most ősz Dunánk habjait délczeg gőzösök szegjék s vigyék városról városra a nagy eszméket. Végre ki hinné, hogy sem e csatának — mely még is Vácz virulásának alapját megveté, a mennyiben tudniillik püspöki székhelylyé ennek következtében lőn — sem a határában örök álmát alvó Gejza király hamvainak emlékét semmi sem jelzi? — De bocsánat! jelzi a 8 század óta viruló püspöksége, s az ennek dús jövedelmeiből időnkint megujuló székesegyház, a város jótékony intézetei, sőt minden háza s hantja!

Vácz gyors közlekedéseinél fogva most inkább nevezhető mint valaha, Pest, a hon szive előkamrájának. Hisz annak legkisebb lüktetését is legelébb érzi, mit az 1861-dik évben számtalanszor volt alkalma észlelni, főleg a nevezetes országgyülés folyama alatt. Mert mit Pesten sokan alig sejtének, azt a fama — néha ugyan ködfátyolba burkolva — gyors szárnyaira emelve, itt csakugyan legelébb tudatá a hirek után sovárgó, s a gőzhajó, vagy vasuti állomásnál leselkedőkkel.

E körülménynek vala köszönhető, hogy az évkönyveinkben mindig emlékezetben maradandó 1861 évi aug. 8-ra Pestre sieténk, — mely t. i. a magyar nép s fölséges trón közötti

frigyet ismét századokra vala megujitandó. Mit azonban, mint tudva van, az irigy sors tölünk ismét megtagadott.

Mi ezuttal csak azon kirándulásunkat érintjük, mely honi iparunk mintaintézetébe, az ó-budai hajógyárba vezetett, s melytől a nagyszerüségi jelleget senki — ha mindjárt több izben látá is, — meg nem tagadhatja. Örömmel vezeténk egy tisztes családot, de föleg ennek egy elöször Pestet látogató alföldi rokonát ide, honnét már három évtizeden át terjednek az ipar és közlekedés áldásai honunk minden folyóparti városába s helységébe. — Itt vas- és rézöntés, kovácsolás, esztergályozás, nyirbálás és átfurás csak oly könnyen történik, mintha ezen mütétek ruhakelmén, papiron vagy legfölebb falemezeken vitetnének végbe. Meglepöbb még a fafürészelés, gyalulás és föleg a kötélverés mesés gyorsasága, mig ha télen rándulunk ide, az itt veszteglö hajók sokasága teljes fogalmat nyújt a társaság üzletének nagyságáról. — A gözhajózás ezer szükségletét itt kétezer kéz varázsolja elé gözgépek segitségével, s a sürgölödés nagyszerü eredményei — a pompás gözösök. E szigetet legjobban hasonlithatni egy nagy hirlap-szerkesztöi irodához, hol a kéziratok tömkelege, s át meg átkrétázott, vagy használható czikkek s correcturák csomagai — melyek már a nyomdában müködö személyzet kezeibe átadatvák, távol sem gyaníttatják, hogy mikép kerül a megjelenendö lap oly tisztán s élvezhetöen az olvasóközönség elé. A gözhajókon is sok kéz fárad el, mig az külcsinnal kényelmet nyujt az utasok ezreinek, s a kereskedelem czikkei oly gyorsan jutnak a messze távolba. — Megjegyzendö azonban, hogy a szigetre lépés jegy nélkül nem történhetik. De a gözhajózás pesti föirodájában, vagy helyben a gyár föfelügyelöjénél elég könnyen s udvariasan szolgálnak a vidéki látogatóknak ily jegygyel.

Alig hihetö, hogy a hajdani Aquincumban, mely római város e szigettel szemben terült el s 200,000 lakossal birt — ily sürgölödést, s világra szóló eredményeket képes lett volna fölmutatni. Legalább azon idökről szóló adataink, — az eddigiek t. i. — csak itt tanyázó pannoniai legiókról, — a Caesarok némelyikének itt laktáról, pénzverdéről, és nagyszerü

vértgyárról értesitenek, melyeken kivül a római fürdöket egyebeken kivül azon mozaikdarabok is sejtetik, melyeket a hajógyár-szigeten is láthatni.

Óhajtandó volna, hogy a régóta tervezett régészeti ásatások nemcsak Aquincum, hanem Sicambria romjairól is — hol Szalayként: „*öseinket az épitmények bámulatra birák*“ ugy szintén Árpád sirjáról is a titok fátyolát föllebbenthessék: hanem ugyanez történjék egyéb helyekkel is, melyek e föld dicsöségének emlékeit sötét hanttal födik. Mert mi tagadás benne — s ezt örömmel jegyezzük ide — hogy a régészet iránti kegyelet nálunk is naponkint növekedik, a tudomány folytonos haladása pedig azt tölünk már követelni is látszik. S ha a müvelt külföld ily czélokra százezreket, söt milliókat költ, csak egyedül mi késnénk e nemü kiváncsiságunknak eleget tenni?

Érdekesek megszemlélésül a Császárfürdö régi sétányán legközelebb történt czélszerü épitkezések, u. m. a férfiak s nök számára készített téli uszodák, gözfürdök stb. Vajha e fövárosainkat annyira vonzóvá tevö fürdöhelyiségek a gyógyhelyek fökellékeül szolgáló sétányok ne hiányzanának. Nem lehetne-e az árnyas sétány- és emlékdús Margitszigetet lánczhiddal, vagy a Buda bájos hegyeivel összekötni. Ez e gyógyhelyet még keresettebbé tenné.

Meglátogattuk továbbá a nem rég megnyitott s hazafiság által létesitett budai szinházat, s azt oly csinosnak, az előadásokat oly szabatosokunk találtuk, hogy magasabb igényüek is kellemes időtöltést nyernek benne.

Betekintvén végre ismét a nehány év óta minden idegen figyelmét magára vonó pesti zsidó-imaház csarnokaiba, gyors és sajátszerü épitésmodorától — melyben a mór izlés az uj épitészet előnyeivel s vivmányaival oly szerencsésen ölelkezik — elismerésünket meg nem vonhatjuk. De hogy avatottabb müitészek ebben egy müremeket látnak, alig hiszem. A karzatokat tartó karcsu vasoszlopok, az 500 gázláng, a szentély rejtekeiből elönyomuló méla orgonahangok az egyházi énekek meglepö tökélyüek. Mindezek csak a remek tervezetü Lipót-templom iránti vágyainkat fokozzák, és elcsodálkozunk a lelkesedés e honában s korában a lanyhasá-

gon, melylyel Pest pénzaristocratiája ezen a főváros és honnak diszére válandó épitkezés iránt viseltetik.

A fővárosok többi nevezetességeit most nem érintvén, kirándulásaim számára a legujabban megnyilt, s tengerhez vivő buda-kanizsai vaspályát vevém igénybe. Aug. 12-én szép nyári fényt vete a kelő nap a budai indóház csinos falaira, midőn reggeli 7 óra tájban a vonat indulását harmadszor jelezték a ház csengetyüi. S ím hol hajdanában Mátyás király vadaskertjeiben fürge őzök legelésztek vagy szórakozottságot szereztek a nagy király országos teendői között, s enyhe árnyat nyujtának a sürü lombok fáradt tagjainak : ott mai napság egy uj külvárosban gőzfüttyök inditják meg az utazókat s a kereskedők ezernyi üzleteit a tenger felé, s csakhamar befurakodunk a szt. Gellérthegy, illetőleg a Fehérhegy 190 ölnyi hosszú, s mi föltünő, kanyarulatos alagutja üregeibe. De alig mulik egy percz s a rejtelmes sötétség aggodalmaiért kellemes kárpótlást nyerünk a mosolygó rétek szép virányai, az ősz Dunánkon uszó gőzösök sötét füstgomolyaiban, s a *Promontor* felé kanyarodó változatos alaku szőlőhegyekben. — Istenem! gondolám magamban, mint bámulnának a béke idején közmunkákkal elfoglalt római legiók, ha látnák, hogy századokat kiállott utjaik helyett most vaspályákon járunk, hegyeket átfurunk, lánczhidakat épitünk, s lovaikat gőzmozdonyok helyettesítik, hogy gondolatainkat villanyvonalok szállitják! Mindezekről dicsvágyó hadaik s legjelesb vezéreik mitsem tudának.

Alig eszmélünk föl elmélkedésünkből, alig ismerkedünk meg utitársaink arczvonásaival s alig nyilik ajkunk egy-egy bizalmas szóra : már is figyelmeztetnek a legközelebbi állomásra — *Tárnok*, s nem sokára *Martonvásárra*, hol miután a Brunszvik grófi család 500 holdnyi angol kertjén s a velenczei tó közvetlen szélén, sőt több helyen vizében is emelt töltéseken átrobogunk : alig marad időnk, hogy a közelfekvő dombokra figyeljünk, melyeken *Érd* vagy *Hamzsabég* épületei fehérlenek s hol római telepitvények nyomaira ma is akad a földjét szorgalmasan szántó földmives. Hajdani utjok téglamaradványain a VII. legio jellege látható.

Ezután tündérként enyésznek a helységek, s alig szen-

telhetünk nehány perczet *Nyéknek*, hol a jótékony napsugár Vörösmartynkat lelkesült költővé üdvözlé, s hol a Dunakikötőhöz kanyarodik a vaspálya, honnét a hajókról szállitott ezer meg ezer kila élelemmel terhelik a tehervonatokat, melyek fölöslegünket külföldre röpítik.

Mindezek után alig maradt időnk, hogy egy, a sors kedvezése által mellénk jutott derék nevelővel nehány szót s eszmét cserélheténk. S ime már jelentik, hogy Székes-Fehérvár csinos indóháza csarnokaiba jutánk. Tehát ös Budavár aljából mintegy 2 rövid óra alatt Székesfehérvárott valánk, hová hajdanában gyorskocsin is, váltott lovakkal csak 6—7 óra alatt lehete jutnunk! S mig az egy óranegyedre fekvő belvárosba hajtatánk, időnk vala azon észrevételt tenni, hogy utirajzok készitésére ily gyors utazás nem épen a legalkalmasb.

III. Székesfehérvártól Palotáig.

Midőn Székesfehérvár falai közé először jut a magyar ember, minden ér sebesebben lüktet benne. Mert hisz Árpád, felejthetetlen honalkotónk itt üté föl állandó sátorát. Itt székelt Magyarország második alapitója, sz. István és utódai. És ki az, ki a magyar királyok temetkezési helyére szent borzadály nélkül tudna lépni? S ki az, ki egyszersmind meglepetve ne érezné magát, midőn a sz. István által emelt bazilika fényes csarnokai, s a királyi sirboltok helyett ujabb, bár nem mindennapi, székes és több más az épitészet magasb műigényeit meg sem közelítő egyházakat talál. Kinek lelke ne válnék komorrá, ha királyi palota, s főuri fénylakok helyén, kivéve a kiveendőket s a jó járdát, szabálytalan utczákon igen szerény házakat, s fölötte rosz kövezetet találunk? — De jó az ég, Fehérvárnak ujabb fölvirulásához a legujabb forgalom s épitkezések nagy reményt nyujtanak, s hajdani fényéről a legujabb fölfedezések és teendő ásatások következtében meggyőződést szerzendünk mindazokról, miket Szvorényi az Uj M. Muzeum 1851. évi 8-dik füzetében hiteles irók nyomán Székes-Fehérvár multjáról oly szépen följegyzett.

Azok számára, kik ezt még nem olvasták, ide igtatom

azon leirás rövid kivonatát, hogy mintegy kicsiben fényképezett alakját lássuk azon egyháznak rajzát. — Az érintett bazilika Gyula erdélyi vajdának, a kereszténység elleni lázadása fölötti győzelme által nyert zsákmány-kincseiből emeltetett. Pompáját növelék a bőkezü utódok, és a művészetismerő I. Károly, nagy Lajos és I. Mátyás királyaink. Bonfin idejében páratlan fényü vala az egész Európában, mert nagy terjemü falai fényes márványtól csillogtak, padozata szintén becses márványok s egyéb kövekből készült mozaikmü vala, porphir oszlopfejezetei dúsan aranyozottak, oltárai, képei, szobrai, edényei drága kövektől ragyogva arany, ezüst, és hegyijegeczből művészileg készültek s öltönyei gyöngyökkel gazdagon himezve valának. Mindezek, valamint a királyi tetemeket rejtő sirbolt kincsei is, a szerencsétlen mohácsi csata után Ahméd beglerbég, s a budai Quarlibég kincsszomjának és katonáik rablásvágyának estek áldozatul. S mit a mozlim fanatismus szét nem dúlt, vagy magával vinni nem engede : azt 1601-ben, ki hinné, a keresztyén Mercurián tábornok légberöpités által semmítette meg, mivel t. i. sem a várost, sem magát nem tarthatá meg a török túlsuly ellen. Csoda-e tehát, hogy Székesfehérvár fényes multját alig sejtjük!

A mohácsi vész előtti időknek egyetlen szerény emlékeül szolgál a mostani székesegyházhoz balra, mintegy 20 – 30 lépésre álló sz. Anna-kápolna, melynek csillag alaku csucsives boltjaiban a kegyesrend egyik tagja végzi naponkint az isteni tiszteletet, mint mely rend a királyi sirboltör javadalmait 1807 óta birja. E XV. századbeli épitmény külseje, belseje egyébiránt sok változáson ment keresztül. *Vajha külön szaklap* keletkeznék, mely a hazánkban napfényre hozott müemlékeket ismertetné, s népmondáit gyüjtögetné, s igy hazánk multját jelenével párhuzamba hozná. Mennyi anyagot nyujtana ez földirat s történelmünkhez! — Az „Archaeologiai füzetek“-hez drágaságuk miatt a nagy közönség nem férhet!

Van még Fehérvárnak egy ereklyéje, mely minden buzgó magyar előtt a legnagyobb érdekü, s ez sz István koponyája! mely a székesegyház egyik félre eső oltárán üvegszekrényben

őriztetik, s mely sz. István nemzeti ünnepünkön szintén sz. menet, s nemzeti áhitat és tisztelet tárgya, épugy mint sz. jobbja Budán.

Székesfehérvárról gyorskocsin, mely Veszprémmel naponkint közlekedik, Palotára rándultam. A szép fekvésü városból kiérve szemünkbe ötlik még Sz. Fehérvárnak szép emlékekkel ékeskedő sirkertje. Valahányszor ilyeneket látok, azok mindanyiszor a müveltség és vagyonosság csalhatlan fokmérői gyanánt tünnek föl előttem.

A szabadban már messziről kéklenek a Bakony magaslatai és rengetegei. Nehány az utra kinyuló ágai s pagonyai nem is gyanittatják — hogy valóban rengeteggé tudnának alakulni.

Csór az első helység, melyen keresztül haladunk, hol Marich-Szögyényi uri lakán s az ezt környező kis angolkerten kivül csak a kath. s reform. templomok tünnek ki az elég jó karban és rendben levő földmivelők lak és gazdászati épületei közül.

Nemsokára *Inota* tünik föl a vándor utasnak. Csinos bádogtornyu ref. egyháza hegyfokon áll. Alatta szép rétek, s mögötte jó szántóföldek terülnek el. Mondják, hogy római fegyenczek gyarmata lett volna, azért kapta volna „In-nota“ nevét. Mostani lakosai tisztán magyarok, s ref. anya- és kath. fiókegyházzal birnak. Itt, és tovább haladva a szántóföldeken tömérdek koponya nagyságu követ láthatunk, melyek mint mészkövek a termékenységnek csak előnyére vannak, noha azt az utas alig birja elhinni. De hogy a palotai buza szép és nagy sulyu, az áll.

Mielőtt Palotára beérünk, ismét csinos sirkert mellett haladunk el. Szabálytalan utczáin több csinos épület közül kiválik a 4 oszlopos homlokzatu zsidótemplom, melynek belseje külső fényének tisztaság tekintetében — mely az egyház fő-disze — épen nem felel meg. Dicséretére válik azonban, hogy homlokfölirata magyar s héber nyelven hivja hiveit imádni az Istent.

A piaczra érvén, a gr. Zichy család őszerü, de épitészeti becsnélküli és vakolatlan két csonkatornyu régi vára gerjeszt figyelmet. (Rajzát l. Vas. Ujs. 1858 — 17 sz.) hol a

hatalmukra büszke Ujlakiak vajmi sokszor fogadák Hunyady Mátyás kir. urukat s nagylelkü jótevőjüket. Árkaiban szerény angol kertecskét képeznek a fa s virágcsoportok. Belseje csinnal kényelmes lakot nyújt az itt lakó grófi családnak. Termeiben több jeles festményt láthatni, melyek a $1^1/_2$ ölnyi vastagságu falakat diszitik. A téren szabadon áll a kath. templom épülete is, melynek, valamint tornyának teteje is (1861 évben) a lángok martaléka lön — de jelenleg már minden csinosan helyre van állitva. Föltünő volt az uj harangok dissonantiája, mi a szakértők hiányát jelezni látszik. A harangozás is inkább kongatáshoz hasonlita, ugy hogy a tüzvész ijedelmei között eleinte csakugyan tüzvészhirnököket véltek hallani a már többször fölriasztott lakosok. Minek okául adják, hogy a harangok szive a szokottnál kevésbé mozgékony, sőt a harangnak ebbe, nem ennek abba kell ütödnie. S ez uj divatu harangok száma, ugylátszik, hazánkban szaporodik, de még nem kedvező sikerrel. Ugylátszik, titkuk még nincs leleplezve. A templom belseje, akár oltárképeit, akár fölszerelését tekintsük, szegényes, s külsejének teljesen megfelel. A piaczon két vendéglő és egy pár bolt alig érdemel említést.

A kath. és prot. iskolaépületek emeletesek ugyan, de tantermeik, legalább az elsőé, czélszerütlen elrendezésüek, s fölszerelésük igen falusias. A kath. népnövelés iránti hangulatot szomorúnak tapasztalók itt; mert az 1859 évi csőd 1200 ftot biztositott ugyan a főtanitónak, ki két segédtanitót köteles tartani e fizetésből. De a fő bökkenő az, hogy e fizetést a jelenlegi tanács, sem a kath. egyház esküdtei be nem hajtják, sem a nép önként nem fizeti. A főtanító tehát — kénytelen segédtanitóit házról házra küldeni, kik szerencsések, ha egy régibb egyházi látogatáskor meghatározott illetéknek egy részét behajtják. Egyébiránt e panasz itt nem uj, hanem már *félszázad óta ugyanaz!* — Ily falusi eljárás a 19-dik század második felében egy 5—6000 lakosságu magyar városban alig képzelhető. De hogy tény, arról alkalmunk volt hitelesen meggyőződhetni. — Istenem! mi lesz népünk középosztályából, ha ez a népnevelés szent ügyét oly kevéssé tudja méltányolni! *Pedig a középosztály képzettségének hiá-*

nya, szegénységének is egyedüli oka. Ily városokban nemcsak 3 — 4 önálló tanitóval ellátott elemi tanodának, de legalább alreál tanintézetnek kellene lenni. Gyümölcse csakhamar látható volna. A költséget pedig az ipar s ennek következtében a vagyongyarapodás dusan megtéritené.

Van Palotán még egy érdekes uri lak, s ez a müértésről jó hirben álló gr. Waldstein tulajdona. E kastély magas dombon áll s csak nyári beszállóul szolgál, s bájos kilátást nyujt a délkeletnek terülő Sárrétre. A láthatáron számos helység tornyai fejérlenek. E kastély 1860 évben szintén áldozatja lön a tüzvésznek, s jelenleg javitások s terjeszkedő épitkezések tárgya volt. Termeiben a kisded termény-, érem- s régiséggyüjteményen kivül, figyelemre méltók az olajfestmények. Ezek részint ősöket (Zichyeket), részint római vagy görög történelmi jeleneteket örökitenek — melyek magyarázataul szöveg is van alájuk irva, s igy hatásukat a történetben kevésbbé jártasoknál is megteszik. De különösb érdeküekké válik két nagyobb festmény, mert saját történetünkből vannak meritve tárgyai. Elsejét az alatta levö német szöveg magyarázza. „*Endre király Jeruzsalem városát rohammal beveszi, s a magyaroknak szabadságlevelet ad. 1217. 9. art.*“ — (Tudtunkkal az aranybulla 1222-ben kelt). Ha e kép, mely e levél átnyújtását ábrázolja, hiteles adaton nyugszik: ugy az kettös érdekü. Vajjon nem egyeztethetö-e e két évszám ugy, hogy Endre hiv magyarjainak, kik öt a sz. földre kisérték, már ott az arany bulla kiadását megigéré vagy tán át is nyujtá, de honn kihirdetve s törvénybe igtatva csak 1222-ben lön? Általában ezen magyar keresztes háboru körülményei még nincsenek tisztába hozva. — A második képet ismét szövege magyarázza: „*Hollós Mátyás hatalmába veszi Osztrákországban Bécset. A tanács átnyujtja a királynak a kulcsokat 1484-ben junius 1-jén.*“ — Mig tehát az elöbbi képen a király körül összegyült országnagyok idegen földön hálával fogadják régi jogaik visszaállitását: az utóbbi szerint Mátyás király diadalmasan belovagol a már 5 hónapig ostromlott s éhség által sanyargatott Bécsbe, hol a tanács hódolatát az utczán fogadja. Szalay László e jeleneteket egy évvel későbbre teszi. Az az 1485-ben jun. 1-jére. — E képek, ugylátszik, mind

egy kéz által s 1734 körül készültek, mely évszám a kisebb képeken ki van téve. Mübecsök, azon hatásnál fogva — melyet a kevésbbé müértő birálóra is gyakorolnak — nem minden értéknélküli. Vajha valamennyi történeti képeink vázlata ismeretes volna, s vajha azokat mind réz-, vagy kö-, vagy fametszetben birnók!

Palota természeti ritkaságaiként emlitjük a már mintegy két év óta nagyobb mennyiségben szétküldözött *palotai keserü-vizet*, mely vegytartalmánál fogva a budai és alapi mellett foglal helyet. Forrása magánházban van. Kénköves forrás létezéséről is beszélnek itt, de az vegyészeti mütétel alá nem vétetett, ize sem árulja el.

A város délnyugati dombjain szölömivelés is diszlik, s meglehetös asztali borokat szürnek.

Emlitendő még Palotán a protestans templom csinos tornya, casinója, két temetkezési egylete. Más egyletek alig ismeretesek nevökről. Mulató-helyekben sem szenved hiányt, bár legközelebbi sétányul csak temetője szolgál. De kik 1 — $1\frac{1}{2}$ órányira kirándulni szeretnek, azok *Pusztapalotára* mennek, hol Mátyás király vadászkastélyának, vagy mások szerint cseh rablófészeknek romjait látjuk egy meredek sziklán emelkedni, a Bakony rengeteg erdejének közepette. Hajdani fényét a mintegy felében hasitott épület két emelete gyanittatja, honnét most még egy folyosón át egy kiálló szikla tetején elterülö házi kert vagy udvar térségére juthatni. A rom mögött, s körül hatalmas bükk- s cserfák lombjai lengenek s a régi lovagi kort mintegy koszoruzni, de egyszersmind maguktól mintegy elüzni látszanak. Fölöttük egy fönsik terjed, honnét a Bakony százados fái egytől egyig mind eltüntek anélkül, hogy a föld kellö mivelés alá vétetett volna. Maholnap utódaink a Bakony közepette is tüzelö anyagban szükséget fognak szenvedni. Már is drágulni kezd mindenfelé e környéken a fa. A köszéntelepek pedig nem tartoznak a mindennapi fölfedezések közé, s mészképletü hegyekben alig sejthetök. Egyébaránt a rom a völgy tekervényei, s az erdö sürüsége miatt messzekilátást épen nem nyujt, söt annyira el van rejtve, hogy alig található föl. Forrása azonban vagy patakja hiányozván, kirándulásokra már csak azért is

kevésbbé alkalmatos; mivel vendéglös hiányában, a tarisznya s kulacs sok alkalmatlanságot szereznek a mulatozóknak. Egyébiránt ily mulatságoknak nemzetiesb szinezete van, mint a krajczárokat és félmesszelyeket számitgató vendéglösök gazdálkodása mellettieknek.

Sokkal látogatottabb mulató-hely a Palotától szintén $1^1/_2$ órai gyalogutra eső *Pét*, hova nemcsak a *Barátvölgyben* — vörös barátok tanyájától igy nevezett cserligetben — hanem a csinos elrendezésü s dicséretes tisztaságu magneziás fürdőintézet vonz a vidékről mindenkit, ki üdülést ohajt. A közel eső vendéglöben még némi kivánni valók volnának ugyan, de ennek daczára a látogatók száma évről évre növekedöben van. Egy kis lárma, s vállalkozási ügyesség még többeket vonzana ide. De ehhez honunkban még nem értenek. Legtöbb gyógyforrásaink szerény ibolyákként csak rejtekben virulnak, s jótékony illatukat csak a legközelebbi környék élvezi, noha hatékonyságukat — kik hosszabb ideig használják — gyakran tapasztalják is.

Palotától elbucsuzván, Veszprém felé vettük utunkat.

IV. Palotától Veszprémig.

Itt az országut balján elöbb szántóföldeket, késöbb századok viharai által megbarnitott sziklákat, jobbra szöllöket, s azok alján üde forrásokat találunk. Ezután szemünkbe tünik a *Kikiritó* szép rétje. Nagy négyszögü kökeritésének egy része — mely az országut mellett van, igenis elhiteti az utassal a mondát, mely a nép ajkán él, hogy ez t. i. Mátyás király idejében kövel keritett halastó vala, mely fölött a Bakony alján kir. nyaraló volt, melyet azonban Beatrix neje megunván s megbánván — (innét a fölötte fejérlö *Bánta* nevü majorság) mással cserélt föl. Mások Kökörü vagy Kékerütótól származtatják.

Nem egészen félóra mulva *Öskü* faluba jutunk, hol magyar kath. és ha nem csalódom, tót evang. plebania van. Egy hegyfokon pedig már messziről figyelmet gerjeszt egy kupos kerekded épület — mely a szorgalmas régiségbuvár Römer Flóris által megvizsgálva, hajdani örtoronynak, a hagyomány szerint pedig török mecsetnek tartatik, most pedig kápolnául

szolgál. De hogy ez lenne a kath. plebania, melybe az egész község — mintegy 600 lélek — beférjen, (mint ezt Fényes Elek Geogr. szótára III. köt 182-lapján állitja), az geographiai meséink közé tartozik; — átmérője csak 4 öl levén.

Öskü tekervényes utczájából kibontakozván, *Hagymás* vagy a nép kiejtése szerint *Hajmáskér* felé közeledünk, mely a veszprémi püspök birtoka. Dombon fekvő kath. temploma után több pataki malom, tiszti s egyéb csinos lak mellett halad előre az utas, s ezután a protestans templom s mintegy 40 ház tüzvészbarnitotta falait láthatjuk (jelenleg már mind szépen fölépült). — E helység határa a Bakonyba nyulik, melynek kiálló csucsai közül egyet *Álmos*-nak nevez a nép-, s hiszi, hogy Álmos ősünk innét nézte be az egész vidék szépségét. E hegy azonban már a római Pannonia hegyei között emlittetik Almus vagy Alma név alatt, s igy valószinüleg a magyar kegyeletnek tulajdonitandó e kis névcsere.

Hajmáskért elhagyva, hullámalaku szántóföldek és rétek között visz az országut *Veszprémbe*, melynek várépületei már távolról várakozásban tartják az utazó kedélyét. Magas fekvésénél fogva mintegy őrszemmel látszik kisérni, s mintegy maga felé látszik vonzani most tündöklő toronykereszt-jei, régente pedig magas sziklavára által. Várok vala már a rómaiaknak is, kiknek *Rhispia* nevü praetoriuma volt e tájon, de ha e szó alatt főtörvényszéket értünk is, még akkor is jelentékeny hely vala ez,

Hogy Szvatopluk, a marahan nagy fejedelem, itt székelt, s Uszubu vezérnek Veszprém vára 10 napi ostrom után hódolt volna meg, ezen vélemény azoknál, kik Nagy-Marahaniát csak a Dunáig terjedtnek állitják, kevés hitelre talál. Hogy azonban itt szláv fajok csakugyan laktak, s hogy több e tájbeli helység szláv eredetünek tartatik, ez tény. Veszprém nevét is tekintélyes férfiak tót, mások németből származtatják — a magyar népmonda pedig, mint ismeretes, Gizela drága prémével hozza viszonyba. Mi e névvitákba, melyekből végre *Orc abu*-t, ebből pedig *örkaput* sütöttek ki, nem ereszkedvén, csak azt érintjük, hogy Veszprém a közelében Kupával vivott csaták után, melyekről a mai *Csatárhegy* és *Táborállás* nevü városrész nyerhette nevét — a magyar királynak, föleg

pedig a királynék kedvencz mulatóhelyévé lön. Püspöksége, káptalana, s temploma dús javakkal elláttatott, káptalanának melynek 36 tagja volt — nagyobb része a legvalószinübben sz. István által alapitott tudományos egyetemben mint tanárok müködtek. Ezen egyetem pedig akkoriban hiteles adatok szerint a párisival versenyzett, mert hisz csak jogtanár 15 müködött, kik számtalan államférfiut neveltek a hazának, mindjárt a magyar állam hajnalán. (L. Cod. Dipl. V. 2 r. és VII. 2. r. 461. lap. V. ö. Toldy Nemz irod. történ. I. 57. lap.)

Veszprém vala tehát bölcsője és középpontja a honi tudományosságnak, mely azonban már Kún László által 1276-ban tett uj adományzások következtében mintegy hamvaiból fölélesztetett, tán csak azért, hogy a szelid múzsák a mindeneket földúló harcz rémei által ismét, tán örökre, elriasztassanak.

Clio Veszprém többi viszontagságai miatt valóban gyászfátyolt ölthetett, mert sz. Istvánkori fénye századról századra homályosult, mig romjaiból mai képe alakult, melynek müvészei többnyire a megye buzgó főpapjai valának.

A jelenlegi kép fővonásai következők: Veszprémnek papnöveldéjén kivül négy osztályu gymnasiuma van mintegy 170 tanitványnyal a kegyesrendiek vezérlete alatt, kiket ide néhai Volkra János Otto püspök 1711-ben hivott meg. — Kath. elemi tanodája 4 osztálylyal. Ezen kivül vannak a külvárosokban is népiskolák. — A zsidó község négy osztályu elemi tanodát tart fönn.

Gizella első királynénk által alapitott apáczáit s nönöveldéjét is, az 1526-ki szerencsétlen emlékü török hadjárat üzé el. S negyedfél század tünt le az idők tengerébe, mig Gizella kanczellárainak egyik buzgó utóda Gizellát jótékonyságban mintegy helyettesítve, ismét (1859-ben) megnyitá, s az angol szüzek vezérletére bizá az általa oly nagy költséggel (hir szerint 85,000 o. é. ft.) emelt nönöveldét, melyet a magas alapitó, Ranolder János püspök a magasb igényü nönevelés érdekében maiglan is nagy költséggel fönntart. (Lásd rajzát „Vas. Ujs." 1861. 48. sz.) Veszprém, Zala és Somogy megyékben, melynek területe egy kis német királysággal fölér, tudtunkkal ez egyetlen kath. szellemü nönövelde van. Hiva-

tása : szendébb, vallásosb, és értelmesb nönemzedéket nevelni a honnak, s mindezt csekély díjért; mert hisz 340 o. é. ftért, testi táplálék mellett, minden rendes és rendkivüli tantárgyban u. m. rajz, zongora, ének s tánczban, de főleg az erény szeretetében neveltethetni — valóban csekély ár. És még is — ki hinné? — egy több mint félmillióny családkörből, mely e három megyében lakik, csak 24 bel és mintegy 40 külnövendék küldetett az új, de vallásos és nem kevésbbé nemzeties szellemü tanmodort követő angolszüzek szárnyai alá. — Pedig épül a lélek, áhitat fogja el a szivet, és nemesedik az izlés, midön e tanintézetnek páratlan szépségü külsejét, rendkivüli tisztaságu, diszes szobrokkal s egyéb tanszerekkel ellátott tantermeit megtekintjük, nem is emlitvén a festett ablakokkal ellátott góthstylü *templomot*. Hogy e külsőségek is a gyengéd kebelre felejthetetlen hatással vannak, ugy hiszem, nincs, ki komolyan tagadja.

De ingyen oktatásban részesité a jelenlegi püspök a szegényebb sorsu nönemzedéket is — részére Veszprémben megtelepitvén a paulai sz. Vincze szerzetbeli szüzeket, kiknek egy része a városi kórházban betegápolással foglalkozik. — Egy intézet hiánya igen érezhető a nevelés terén Veszprémben. S ez egy kisdedóvóda volna az itt föltünőleg sok, utczákon futkosó kisded számára. De ez, ugylátszik, az utókor jótékonysági szellemének van fönntartva, valamint egy főgymnasium utáni vágy teljesedése is.

Végre e város nevelőintézetei sorában a „Davidicum“ czimü árvaházat is emlitjük, mely néhai Zsolnay Dávid kanonok s többek alapitványából, egy saját épületben mintegy 60, mindkét nemü növendéknek testi-lelki táplálékot nyújt.

A tanintézetekből — melyek az egyháznak mintegy előcsarnokai — az egyházakba lépünk. Veszprém jelenlegi, sz. Mihályról czimzett székesegyházát Eszterházy Imre gróf és püspök (1722—23) épité ujabb modorban; középhajójának magas iveit fresco-képek diszitik. Hozzá ragasztott mellékhajói szintén festvék. Szentélyébe, mely részint átmeneti, részint tiszta góth ivezetü s ablaku — 10 lépcsőn lehet föl-

jutni. E szentélyt szakértők a XIV. századból származtatják. (Lásd Arch. közlem. II. 204. lap.)

Érdekesb azonban a szentély alatt levő kápolna, mely katakomba név alatt ismeretes — melybe két oldalról 16 lépcső vezet le. Itt mindenekelőtt két tojásdad, és egy nagyobb körded kúpot látunk. Oldalfalon pedig egy hengeridomu ablakfülkén a világosságot pillantjuk meg. Továbbá szemünkbe tünik nyolcz, a kápolna hajóját, három részre osztó, egyszerü talapzat s fejezetnélküli nyolczoldalu, karcsu, s mintegy 7 lábnyi oszlop, melyből ugyanannyi csucsivgerincz fejlödik, s melyek keresztcsucsivekké alakulnak. A mellékhajókon s a vörös márványból készült oltár mögött az ivek részei láthatók, — melyek az oldalfalakkal egybeforrnak — továbbá az oltár mögötti márványoszlopok között egy fülkében a b. szüz életnagyságu fehér szobra látható s ennek két oldalán két négyszögü ablakon át hat be a világosság, végre a jobb oldalfalon s a körded kup alatt a káptalani kryptába ajtó nyilik. Mindezek figyelmet gerjesztő régiségre mutatnak.

De ezek — Beke Kristóf veterán irónk kézirata szerint — ki öreg napjaiban a veszprémi püspöki megye történetirásával, illetőleg már tisztázásával foglalkozék — korántsem tarthatók a sz. István neje által emelt bazilika maradványainak — mint az Visontay legujabb Magyarország földrajzában állíttatik, hanem sz. György templomának, melyben N. Lajos királyunk ajándokából sz. György feje nagy tisztelettel öriztetett. Beke szerint sz. István és Gizella bazilikája a jelenlegi sz. Háromság oszlopa helyén állhatott, melynek részei lehettek: a Gizella-kápolna, s azon három egymásba font góthivezet és vállkövek, melyek a Gizella-kápolna melletti kanonokháznak a püspöki lak felé álló tüzfalában láthatók. — Egyébiránt a nevezett bazilika roppant terjedelmü lehetett, minthogy 36 oltárnál lehetett egyszerre áldozatokat bemutatni, a mennyit a mostani székesegyházban alkalmazni sem lehetne Fényét, egy a sz. Háromság helyén talált zöld márvány oszlop gyaníttatja, melyből a mai szentély két mellékoltára egy-egy pár oszlopot, s a katakomba vörös márvány szentségtartója ékezetet nyert. Mindezekből kitetszik, hogy

a magyar keresztyénség hajnalára bővebb ásatások még sok fényt derithetnének.

Mintegy 20 lépésnyire a székesegyháztól keletre áll egy kanonokház és a püspöki lak között az ugynevezett *Gizella-kápolna*, mely a fönérintett Eszterházy püspök alatt a romokból lőn kibontva, s Koller Ignácz néhai püspök által 1772-ben jelen helyzetben fölszentelve, mint azt homlokzatán a fölirás bizonyitja, midőn t. i. ajtaja is, homlokzatával együtt a püspöki lakból az utczára lőn átvitetve, melyek mintegy egy lábnyira, már vékonyabbak s a dórihoz hasonló fejezettel birnak. Három lépcső vezet ide be, hol egyszerü keresztivezetü boltozatot találunk, melyen hevedereket, levélékezetet, vállköveket látunk, melyek között az apostolok természetnagyságu antik festményü képeit találjuk. E festmények azonban szakértők által a XII. vagy XIII. századba helyeztetnek. (L. „Arch. közl.“ II. 202. l.) A kápolna a sz. kereszt tiszteletére van emelve.

Ezen kápolna mellett van a püspöki palota, mely az utczára 1736-ban épült, s mind erre, mind a messze kilátásu ráthóti völgy felé tágas erkélylyel van diszítve. Vaslemez fedele mansard-rendszerü, s villámháritóval van ellátva. Nevezetes, hogy ennek helyén diszlett hajdan a királyi palota. Termei most is förangulag fényesek s nehány remek festménynyel diszelgnek.

A vár többi részeit elfoglalja a 12 kanonoklak, a papnövelde, a kegyes- és sz. Ferenczrendi lak, (ebben menhelyet talált egy ideig az e század elején összeesküvésbe bonyolodott szerencsétlen gr. Sigray), és templom, a gymnasium, s átellenben az elöregedett papok ápoldája, a vármegyeház, elemi iskolák épülete s nehány magáncsaládház.

Hol állott a 36 kanonok együttes lakhelye, mely valószinüleg az egyetem gyülhelye is vala, meg nem határozható, ugyszintén, melyik kapu ivezetét diszité a mai papnövelde s nagyprépostsági bástyán alkalmazott kapufejezet — melyen a püspöki czimert körülvevő szalagon következő szavak olvashatók : *In Deo faciemus virtutem.* Alatta pedig : *Albertus Ep. W. me fieri iussit* 1ϒ6Λ (1462). 1457—1488 évben veszprémi püspök Vethés Albert vala. (L. Schem. V.

Cleri Veszprim. 1862.) Ezeken kivül a városban még több kath. s egy reform.,meg egy evang. imaház létezik. A zsidók épülő imaházát a pestinek mintájára kicsiben utánozni akarják, azonban attól igen is távol vannak.

Annyi bizonyos, hogy a harcz viharainak lecsillapodása után a régi vár kapui s falai lerontattak — csak egy magas, karcsu, hengerded alaku s rézfödelü, örtornya maradt fönn, melyen kereszt helyett Magyarország czimere ragyog, — a várat a várossal összekötő hid leromboltatott, az ez alatt tátongó árok betöltetett, s a vár igy az alatta hegyen-völgyön elterülő várossal egybekapcsoltatván, fő utczáin nagyobb részt emeletes házak s előttök járda diszlenek, a milyen a várban is látható. Egyébaránt az utczák többnyire szük völgyekben vagy rendetlenül emelkedő sziklákon épülvék, s igy sem szabályosoknak, sem szépeknek, sem tiszták-nak nem mondhatók, télen még is kivilágítvák. Nevezetes, hogy Veszprémnek csekély számu kutjai vagy forrásai mind távol esnek a völgyekben — vizben sokszor nagy szükség mutatkozik. A vizet a cselédek dézsákban fejükön hordozzák a házakhoz. E kutak is a városi hatóságtól többnyire elhanyagolvák. Legföltünőbb, hogy a várban s a főtéren kut egészen hiányozván, oda viz egy völgyi forrásból — melynek neve „uri kut“ —, mintegy 26 ölnyire egy malomkerék által hajtatik föl, mely a püspöki lak előtt álló nagy vörös márvány-medenczébe gyülekezvén vizvezeték által, csak nehány háznak s a főtéren szintén márványmedenczébe szolgáltat vizet, vajha mindig elegendőt! E vizhajtó-gépnek föltalálója, mint mondják, Tumler molnár vala, ki a mult század közepén azért nemességet és egy kis jószágadományzást nyert. Szerencse még, hogy a völgyekben a *Séd* nevü patak kigyózik, mely több malomkereket hoz mozgásba, s igy az őrlés oly mértékben eszközölhető, hogy a vidéket is Veszprém látja el liszttel. — Másik iparüzlete a veszprémieknek — mely itt jövedelmezőbb, a csapóké, kik mintegy 200-an levén, egyenkint 100—600 vég szürposztót készítenek, melynek kallózása Palotán történik, hol ezen iparüzlettel szintén sokan foglalkoznak. Nagyobbszerü fonógépekkel azonban alig foglalkozik nehány. — Végre föltünő iparüzlet

itt a csutorásoké. Kereskedése Veszprémnek, s főleg gabnaforgalma, mióta a vasut 3—4 órányira e várost elkerüli, igen csökkent. Légelye a Bakony hegysége s erdei miatt rögtön változó, sőt tavaszkor sokáig zordon, miért a szőlő és dinnye itt ritkán érik meg.

Társalmi intézményei most majd csaknem egyedül az uri, polgári — és zsidó-kaszino által képviseltetnek. A 19-dik század 2-dik felében egy 13,000 lakosságu nagyrészt magyar ajku városban három kaszino! De itt egyhamar egybeolvadásra remény is alig létezik, mert ugylátszik, a képzettségi fokozat itt igen különböző, s tán még sok idő kell, hogy Széchenyink magasztosb czéljai vonzzák a kaszinóba az embereket.

A takarékpénztár forgalma is sok körülmény által van megakasztva. Ányos, Csermák, Ruzsicska emléke alig van fönn. Szigeti drámairónk, Udvardy jogtudorunk s Kemenes egyh. költőnk alig ismervék a nép előtt.

Mulatóhelyül szolgál nehány kert, melynek egyikében van a város második fürdőintézete is, melynek közelében legujabban lövölde is állittatott. Sétahelyekként szolgálnak a völgyek, különösen az Apácza- és Buhimvölgy, hol a Séd mentében a zöldség- és gyümölcsöskertek, a virányos rétek, s mindenekelőtt a pornélküli lég, de csak az estfelé hüs árnyak vonzzák az üdülni akarókat. Az elsőben nagy változatosságot okoznak a viharoktól megőszült s meredek sziklák meglepő csoportozatai, az itt-ott tisztahangu viszhang, a malomkerekeket mozgásba hozó vizesések zúgása, a hegyormokon elterülő fönsikokról a szép tájon elmerengő emberi alakok vagy legelésző állatok. A Buhimvölgyet érdekessé teszik szintén a magánkertek gyümölcsösei, rétjei, malmai, forrásai, s a *jutasi* erdő és majorsága, hol a város fiatalsága a tavasz tiszteletére rendezett ünnepélyeket táncz és eprészettel szokta megülni.

A számos hegyorom sikságait s irtásait vajha ismét ligetekké varázsolnák! Igy a legelők sem sülnének ki a nap heve által, s a táj még vonzóbbá s *állattenyésztésre* alkalmasabbá válnék. Ezen kivül mennyi jövedelmet biztosítana ez a közönségesen szegénységgel küzdő városi pénztárnak! Vagy

tán a Bakony rémei tartóztatják vissza a nemes városi tanácsot mindezeknek elrendelésétől?

V. Veszprémtől Balatonfüredig.

Veszprémmel közelebbről megismerkedvén, a szives olvasó figyelmét a füredi országutra forditom, — mely kissé hanyagolt állapotba jutott — hol már szántóföldek, ligetek mellett haladván, egy az erdőbe vágott legujabb utat találunk, mely Füredet Veszprémhez majd egy órával közelebb hozandja — egyenesen Csopaknak tartván. Majd *Felső-Örs* faluba jutunk, s igy Zalamegye első helységében találjuk magunkat. Itt az utast már régibb s legujabb szőlőültetvények s lombos hegyek üdvözlik. *Felső-Örs* régi telep — némelyek Örs vezértől származtatják, — de okmányilag Mike vagy Miske mesterig vihető föl eredete, kinek fiai tán, e tájt, mely Kővágóörsnek is neveztetett, maguk közt fölosztván, három helységnek adtak eredetet, u. m. Felső-, Alsó-Örsnek és Lovasnak. — Felső-Örsnek szép jövedelmü, sz. Magdolnáról czimzett prépostsága van, melyet az Örsivadék egyik tagja alapitott, s most a Batthyány-család adományozza. Templomát, Mórócza Dániel közbirtokos úr szorgalmas régészeti kutatásai következtében, az 1207 és 1228-dik évi időközben épültnek állítja. Négyszögre vágott idevaló terméskőből épült tornya világos nyomait mutatja egy tisztes időkornak, főleg a két keskeny ablak között levő nagyobb ablak, mely félkörivezetü s két kőoszlop által, melyeket, — ha jól emlékszem, kigyók körülfonnak — három részre osztatik. Legérdekesb kőportaléja, melyen az oszlopfejek már hiányos alakokat mutatnak, s melynek csúcsive helyét egy czimer képezi, melyen egy kezét áldásra emelő püspöksüveges fő látható, kinek másik kezében görbe pásztori bot van, a mellette levő két segéd pedig az áldásra mintegy meghajolni látszik. — A templom főhajójának, s a presbyteriumnak csucsivezete keresztgerinczezetü, s igy ujabbkorunak tartatik, mig a félkörbe végződő apsis kora román épitészetre mutat. (Mindezekről bővebben szól az Arch. közl. II. kötete 207. lapján.)

Innét a szabálytalanul épült házak közül kijutván, egy

szép völgybe ereszkedünk, honnét két hegycsucs között meglepőleg a Balaton sima tükrét megpillantván sajátságos örömélvezetet érez az — ki e tájon legelőször utazik. Mert hisz megpillantottuk az ország büszkeségét — a magyar kis tengert. A lejtőn leérve, a láthatár mindig tágul. Balról egy hegyormon Alsó-Örs reform. egyházával — mig mindig közelebb érjük a Balaton mellett fekvő dúsfüvü réteket, s a lejtőn emelkedő, s bő szürettel kinálkozó szőlőket. *Lovas* kisded. alig 200 lélekkel biró helységen, mely nagyrészt a veszprémi káptalané, átrobogván — hol Mike mester lovait tartá hajdanában — *Palaznakra* érünk, hol a vidék legjobb borát szürik. De jóságra, zamatra nézve nem sokat enged a mintegy kis óranegyedre eső *Csopak* falu bortermelése. S ime, itt a szőlőmivelés az egész hegységet mintegy elárasztja Köves, Arács, s Balatonfüred határán, melyek mintegy lánczolatot képeznek Lovastól kezdve, ugy hogy ha valahol, itt igazán a bor hazájában találhatja magát minden idegen, kik ide a vaspályán s Kisfaludy gőzösön mind sürübben érkeznek. A lég is enyhébb levén, a növényzet itt tavaszkor mintegy két héttel előbbre van, mint Veszprémben.

E hegyláncz minden emelkedett dombján egy-egy csinos nyári lak disz.lik, ugy hogy ezek összege mintegy hegyi várost képezni látszik, hol a fürdői és szüreti idényben nem ritkaság egy-egy vigadozó vendégkört találhatni. A Balaton fölött lebegő köd, a változat s alaku hegyek, a nyájas égboltozat, a felhők képei, szineik varázshatalma, a tükörfényü tó síksága, az időnkint szelek által fölkorbácsolt hullámok moraja, a sötétlő erdők, a virító szőlőültetvények, a vörös talajban diszlő vetemények, végre a láttér végtelensége, mind elősegitik a balatonmelléki éden bájait.

Mindezen nyaralók fejedelme gyanánt tünik föl a Csopakon a Ránolder János veszprémi püspök által mintegy három év előtt emelt pompás nyaraló. Rápillantván, azonnal észreveszszük, hogy e magas főpap müizlése számos utazása által nem mindennapivá lön. Ő ezen épület által épitészetünk s az egész vidék izlésének fejlődéséhez, a művészek pártolásához, de leginkább a szegénységgel küzdő népség fölsegélyezéséhez kivánt hozzájárulni. E főuri nyaralóban azonban

a kényelmen kivül vallásra buzditó jelvényekkel is találkozunk. Czimer gyanánt homlokzatán arany kereszt ragyog. Hazánk sz. királyainak, védasszonyának, a magas birtokos védszentje, s a tüzvészben segélyző sz. bajnok, végre minden felé őrzőangyalok fehérkő szobrai intik a szemlélőt, hogy az ember nemcsak e hon és föld lakója, hanem hogy égfelé emelkedik a mi jövendőnk, s hogy erről még élvezeteink közepett sem szabad megfeledkeznünk. Buzgón imádkozhatni csinos kápolnájában, a teremtés szépségén gyönyörbe merülhetünk az épület végén emelkedő torony erkélyén.

A nyaraló előtti téren nemes virágcsoportozatok között egy ugrókut vizsugaraiban látjuk a napsugarak ragyogó szivárványos szineit, mig alatta és mögötte a legválogatottabb szőlőfajok dúslombozatu rendjei franczia kezelési modorban legdusabb gyümölcsözéssel jutalmazzák az Ur szőlejében is buzgó főpap számos költségeit. E szőlő- s bor-kezelés jelességéről szólnak a londoni iparkiállitásról szóló külföldi lapok tudósitásai, ezt örökiti az attól nyert érem, s mig a püspök müizlését a veszprémi nönövelde s ezen épület hirdeti — tudományáról kiadott szellemi müvei tesznek tanuságot.

Füredig még *Kövesd* és *Arács* kisded falukat érjük, s föltünő, hogy e Fölső-Örstől Füredig huzódó helységlánczolat lakosai nagyrészt a reformata vallást követik, pedig nagyrészt kath. papság birtokát képezik; kath. kápolnával csak Kövesden találkozunk.

Balatonfüred sokkal ismertebb az ország közönsége előtt, mintsem hogy annak itt bővebb leirásába bocsátkozzam. Csak azt érintem, hogy az utóbbi három évben diszitésére igen sok történt, bár nem az utazók s fürdői vendégek kényelmére. Épitkezések tán csak jövő évben fognak történni a kimért házhelyeken. Igy történik, hogy sokan a közel falukba és szőlőkbe vonulnak. Azonban sok panaszt s tán nem egészen alaptalant hallunk a fürdők, az élelmezés és a szállások drágaságáról is. Vajha a gyáripar is képviselve volna e tájon, (Herend mintegy 4 órányira esik). Ez is szórakozást szerez-

hetne a gyakran unatkozó — s feszelgő vendégeknek. Hol van még a más fürdőintézetekhez kapcsolt művészetgyakorló s társalgó terem? hol a kölcsön-könyvtár? — hol végre a hegyek szebb pontjaira vezető sétányok, kéjhajlékok, emlékek, szőlőgyógyászati intézkedések? stb. Mindezek tán és sok egyéb, még jobban emelné ezen a természet által annyira megáldott szép tájt.

Nevezetessé lön napjainkban Füred a Balaton lecsapolása iránt tartott tanácskozó gyülésekről. Mórócza Dánielnek a Magy. Sajtóban közlött jeles értekezései szerint 9 lábnyi lecsapolás után — (szerinte vagy ennyit vagy semmit) e kis tenger, mely Balaton-Füred s Szamárdi között 4470 ölnyi széles, ebből csak 300 ölet vesztene. Vizmentesülne pedig 73,722 hold. E számok világosan mutatják, mi a teendő. Ceterum videant consules, ne quid detrimenti capiat respublica. Ha a Balaton vidéke már a vasuti hálózatba jutott, illő, hogy a Dunával is testvéri frigyet kössön, ha e czél — mégis el fog éretni, mit csakugyan kötve hiszünk.

A mi a balatonfüredi vendégkoszoru virágait nem- és fajkülönbség nélkül néha néha egybefüzi: az a dalidókon, melyek az utóbbi években tombola nevü sorsjátékkal valának összekötve, és a naponkinti zenén, s szinházi előadásokon és a holdvilágos estéken rendezett csónakázáson kivül, a „*Kisfaludy*“ gőzösön rendeztetni szokott kisebb nagyobb kirándulások és halászatok. Gyérebbek ezek jelenleg, mióta a gőzös naponkint csak a budakanizsai vasut Szántód állomásával s pedig kétszer közlekedik, mig t. i. a fürdői idény tart. Azelőtt hetenkint háromszor Keszthelyig hasitá a Balaton hullámait annak egész hosszában, 5 — 6 állomást tartván majd az egyik, majd a másik parton várakozó vagy kiszálló vendégek számára. Ily kirándulás mindannyiszor a castösszeolvadást hatalmasan elősegité már csak azon tudatnál fogva is, hogy az előitéletektől hemzsegő szárazföldet legalább egy napra elhagytuk s gyönyörködhettünk e kis tenger sik tükrén, melyben mindenekelőtt letükrözve látók a tihanyi apátságot, majd Zalának majd Somogynak, sőt Veszprémmegye több helységeinek képét, virágokkal ékeskedő rétjeit,

szántóföldeinek dús kalászhullámait, a gyönyörü szöllőhegyek viruló lombjait, a regéktől még most is visszhangzó Szigliget és sz. György romjait, Rezi és Tátika messzekéklő, s Badacsony mosolygó ormait. Jól esik mindezeket, miket a Füreden érczszoborral megörökitett koszorus költönk regéiből minden magyar ismer, a valóságban szemeink előtt le begve látni.

A költő által előkészitett, s most a valóság által táplált lelkesedést nem kissé fokozák a Balatonnak időnkint, még a legcsendesb időben is — de főleg a zivatar közeledtekor hirtelen támadt iszonyu hullámai. Ilyenkor e tó mintegy 20 □ mérföldnyi sikján ezer meg ezer halom emelkedik szemeink előtt, melyek fergeteg hozzájárultakor a hajó fedélzetére fölfölcsapván, oly ingásba hozzák a hajót, hogy az e tüneményhez szokott egyéniségek sem birnak lábaikon megállani, s Neptun különös kegyeltjének tartandó, ki a tengeri betegség jelenségeit — melyek kellemeseknek épen nem mondhatók — önmagán nem tapasztalja. E baj azonban a környék lakói előtt épen nem ujság, ugy annyira, hogy az rendesen átalános derültség tárgyaul szolgál, s pedig az üdülteknél ugy, mint a részvetteljes ápolást nyujtó épenmaradtaknál.

Ha azonban derült ég mosolyog a tó messzenyuló partjaira, és teljes szélcsend korlátozza a Balaton hamar duzzadó habjait: akkor a Fultonféle jármü büszkén hasitja a part és ég szineit játszó tó mélységeit — akkor élveink szelidebb természetüek s legfölebb elmélkedésbe vagy eszmecserébe ringatják a kéjutazót, mikép lehetséges t. i. az, hogy e kis tenger bájos szegélyein nem látunk virulóbb és népesb városokat, s nem látunk több közlekedő járművet; s fájdalom is rezgi át a honfi keblét — ha eszünkbe jut, hogy Európa egyéb tavainak partjait temérdek idegen keresi föl, kik a varázshatásu táj bájaitól, s az enyhe légelytől (clima) üdülést várnak és találnak is! S rövid számitás után e rejtély kulcsát, e vonzerő hiányát fájdalom, a müipar, főleg a gyáripar seddig a közlekedés hiányában föltalálni kényszerülünk. A fürdői idény emberei pedig csak kényelem s jutányosság, és

élvvágy után sovárognak. E tekintetben pedig a Balaton partján, valljuk meg, sok a kivánni való!

Keszthely az egyetlen parti város, mely nemcsak hévvizü fürdőjével, hanem néhai gazdasági intézetének jó hirével is vonzerőt gyakorol. Vajha ez intézet régi szelleme e város falai közé minél hamarább visszaköltöznék, mely gazdászatunk lenditésében e század elején s első tizedeiben oly nevezetes tényező volt. Vajha a gazdászat uj vívmányait ismét itt tanulhatná ismerni népünk ifjabb sarjadéka. Vagy tán termesztő ország iparának fölvirulására egyetlen gazdasági intézet fönnállását elégnek tartjuk-e? — Én legalább földmivelésünk teljes fölvirulását egyedül ily intézetek szaporitásától várom. Itt azonban még föltaláljuk a réginek használható maradványait. Igy az urasági kertben a fák minden honositható fajait találjuk fönn. Itt van még a válogatott könyvekben dús — mintegy 30,000 kötetnyi — könyvtár, melynek ritkaságai között örömmel láttam egy 1475-évi magyar imakönyvet, és Istvánfy történetének magyar forditását kéziratban stb. Az állat, főleg a lótenyésztés s a mintagazdászat minden ága ugyis képviselve levén, csak tanárok hiányzanak, kik a gazdászatban jelenleg nagy szerepet vivő vegyészeti rendszer részleteibe beavatnák az okszerü gazdálkodás barátjait. Mert hisz mi tagadás benne, hogy *nem elég, gazdává s földmivelőnek csak születni. Tapogatózva csak későn érünk czélt. Igen sokszor önkárunkon tanulni, idő, erő s vagyonpazarlás volna, s végre is a vagyonosodás akadályát ismerethiányunkban találjuk. A képzett gazda könnyen viszonyitja a rendszer elveit a föld s légely változatosságához — fölhasznál gazdászatának emelésére sokat, sőt bányát lát ott, mi mellett a nem képezett egyén fütyörészve elballag.* Hála a nemzet nemtőjének! hogy ily elveket már nem kell sokat okadatolnunk. Itt csak alkalmilag szellőztetjük azokat.

Keszthelyen a régészet kedvelői is találnak buvárlati anyagra nemcsak a főuri lak némely ritkaságaiban; hanem főleg a kora góthstylü plebániaegyháznak sugár ablakaiban, s több müvészeti becscsel biró részleteiben, leginkább pedig az egy darab köből faragott, mintegy két öl átmérőtü kerek ablaka a homlakzatnak, s 12 szebbnél szebb idoma gerjeszt

figyelmet, melynek ellentéteül alatta egy 4 dóriai oszlopon nyugvó előcsarnok látható s mely az értelmetlenségnek kirivó bizonyitékául tünik föl. Ezen egyház — noha Keszthely létezése egy 1244. okmányból világos, — némelyek szerint 1397. tájból való. De ha négy év előtt jól betüztem ki, egy e templom köpadozatához tartozó sirkövön e szavakat olvassuk: *Stephanus Konth Vajvoda Transilvaniae. 1383.* s igy ezen egyház ekkor már létezett. Ezen Konth, szives vezetőink szerint, a Hédervváryak azon öse vala, ki Zsigmond király boszujának áldozatául esett, s kinek tetemei e szerint itt nyugosznak. Bocsánat azonban az illetőktől, ha e nézetben némi kételyem van; mert igaz ugyan, hogy a budai Vérmezön a Zsigmond által lefejezett 32. főnemes között a hatalmas Konth István is vala, ki az Anjouházból származott Lászlót hivta meg a magyar trón elfoglalására (L. Szalay M. o. tört. II. 280 l. és Kováry Erdély tört. II. köt. 36. l.), de ezen kivégeztetés 1393-ra, nem pedig 1383-ra esik, mely évre e sirkő utal; hacsak négy év előtti betüzésem nem téves; mert csakugyan ezen Konth István azon István vajda lehet, kit Nagy Lajos királyunk nápolyi hadjáratában számtalan vitéz tettei következtében a Dráva s Mura közt fekvő Izthrigum és Chiaktornya adományzásával elhalmoza (mint Bonfin Dec. II. lib. X. 335. — 8. lapján irja), s eszerint az Anjouház iránti hálája és kegyelete is magyarázható lenne, noha Szalay s Horváth M. szerint ezen a 32 kivégzett közötti Konth István, Miklós, Nagy Lajos alatti nádornak fia volt, kit a király István vajda helyébe fővezérnek kinevezett a nápolyi had és Aversa ostromának vezetésére. (L. Bonfint u. ott).

Keszthelynek még egy magánálló tornya egy templom romjaira mutat. Kis gymnasiumát, mely a lelkes premontrei rend vezetése alatt van, csekély számu ifjuság látogatja. Lakosságának száma a 6000-et jóval fölülmulja, kiknek nagy része a Keszthelyt koszoruzó hegyek szőleit szorgalmasan miveli. Főutczáján csinos házak diszlenek. Hévvizü fürdője s a Balaton használata, továbbá a fürdővendégek fölviditására gr. Festetics Tasszilo földesura által jóizléssel épült nyári szinháza napról napra több vendéget csal ide. (Rajza a V. Ujs. 1862. 29. sz. látható).

Lehetlen itt azon óhajtást ki nem fejeznem, vajha festészeink a Balaton tájának részleteit választanák ecsetjük tárgyaul. 40 — 50-nél több szebbnél szebb képből álló képtárt vagy albumot állithatnának ki azon tájról, hol minden helység egy-egy tündérkép. Vajha nem kellene Magyarország és Erdély *eredeti* képeit külföldről hozatnunk, s azokat réz vagy aczélmetszetekben busásan megfizetnünk. A külföldi müvészek által még ebben is megelőztetjük magunkat. Ők pénzelnek a mi tájképeinkből. Sic vos non vobis! — Hisz e tájakat élénkitik a veszprémi és somogyi partokon elröppenő gőzmozdonyok, a halászok hálójáratai, főleg a téli fogashalászat, a révészek vitorlás járművei, a mezőkön legelésző mindennemü állatok, a legváltozatosb alaku hegygerinczek s kúpok, s lejtőikről fejérlő számos nyaralók — melyhez a helységek sokasága járul. Szóval, e magyar Tempe valóban megérdemli, hogy minden honfi legalább egyszer ide zarándokoljon életében, hol lelke bizonyosan gyönyört élvez, s munkától kimerült teste valóban fölüdül. Csak egyszer kell látnunk e varázserővel kinálkozó tájt s felejthetlenek lesznek előttünk kellemei.

VI. Veszprémtől Zirczig.

Ha Veszprémből északnak veszi irányát az utas: akkor e tájnak, s egyszersmind honunknak egy *másik nevezetességére* akad — a borzalmasan elhirhedt, de kevésbbé ismert, mintegy 42 □ mfdre elágazó *Bakonyra*, melyhez hajdanában Somogy és Zala erdei is számittattak. A szorosan vett Bakony Veszprém vármegyében terjed, s a nagy közönség előtt, s mi több, még sok mivelt előtt is *csak* mint rengeteg erdő — s legfölebb mint nagyszerü sertéstanya s utonálló haramiák rejtekhelye ismeretes. Ha pedig az egészen keresztülhatoltunk, honunk egyik ki nem bányászott terménytárlatát ismerjük föl benne, különféle, gyakran meglepő alaku hegyein nem ritkán rendszeresen kezelt erdők, százados bükk-és körösvagy cser- és tölgyek gyönyörködtetik a szemeket, mig irtványos völgyeiben csinos falvakat s városokat találunk, iparos telepekre bukkanunk, apátságokat s váromladékokat látunk, szóval, képzeletünk valóban meglepetik, midőn

mindenütt szorgalmas lakók által a földmivelést gyakorolni látjuk.

Csak igaz a régi latin közmondás : „Ignoti nulla cupido.“ A mit nem ismerünk — attól rettegünk, mint a gyermekek, s megütközünk, ha külföldi barátaink oly sötét szinben festik hazánk e részét, melytől mi magunk is a borzadály egy nemével távol tartjuk magunkat. Nevetséges az ily rettegés, főleg ha a nem ismerés forrásából ered. Szegény legények gonosz mesterségöket pedig épen ugy üzik e hon rónáin, mint e gyakran rengeteggé nött erdőkön!

Tekintsük tehát e rengeteget közelebbről a győri országut irányában, s meggyőződünk, hogy félelmünk túlságos.

Az első helység, mely mintegy fél óra mulva szemünkbe tünik, a veszprémi káptalan birtokaihoz tartozó nagyrészt ref. lakosságu *Kádárta*. Lakosainak száma a 700-at megközelíti, régészeti becsü részletekkel biró egyháza elég hanyagolt állapotban van. A Séd patak, mely Veszprémből tekervényes utakon ismét az országuthoz közeledvén, erre veszi utját, egy fürész- és őrlő-malom kerekeit hozza mozgásba, melyekre csatornákból ömlik a kis patak vize. A helységet környező szántóföldek szorgalommal mivelvék. Távolabb emelkedő erdejéből a lakosok sok fát nyernek.

Ismét alig hajtatunk egy óranegyedig s az e tájon élcz és gúnytárgyul szolgáló *Rátótra* vagy régiesen Rátholdra érkezünk. Épületei a hegylejtőn épitvék, s rendes utczákat hiában keresünk, ha csak az ut kanyarulatait olyanoknak nem mondjuk. Legnagyobb nevezetessége e helynek az 1255. tájban a régi Gyulafy grófi család által a premontrei rend kanonokjai számára alapitott prépostság, mely eleinte külföldi prépost alatt állván, 1516-ban a csornaival egyesült, később a harcz moraja ismét elszéleszté tagjait prépostjokkal együtt, mig végre 1644-ben ismét a gr. Gyulafyak adományzák a veszprémi káptalan éneklő kanonokjának Gorup Ferencznek, kinek fő érdeme e prépostság körül az, hogy régi javadalmainak visszaszerzésében fáradhatlan vala. 1670-ben az adományzási jogot öröklé az Eszterházyak herczegi ága, mely azt mai napig gyakorolja, a most már a sz. Istvánról és a

Kismartonról czimzett sz. Rhadegundi prépostságokkal egyesült prépostság javadalmai fölött. Jelenleg is a kismartoni lelkész élvezi e prépostság czimét s jövedelmeit. (L. Fuxhoffer Monasterologia 1860. II. 52. lap. és Schem. Cleri Veszpr. 1862. 17. lap.)

Prépostsági épülete csinos, temploma egy válaszfal által kis egyházzá lesz, s mind a kath. mind a reform. istentiszteletnek ad helyet. Közös harangokról hallottam és irtam is a Szepességről, de egy födél alatt két egyházat hiában keresünk széles e hazában, s legszebb az, hogy a két vallás lelkészei és nép fölött a béke angyala lebeg, a mi mindkét félnek diszére szolgál. Az egyház reform. oldala, Rómer Flóris „*A Bakony*“ czimü munkája szerint, e táj legrégibb egyház-épitményei közé tartozik. Gr. Gyulafyék várromjainak holléte alig tudatik. Csak a premontrei rend zárdájának maradványai láthatók még. A nép vörös barátoknak tulajdonitja, mint minden, ugy e zárda-maradványokat is. Igy Palotán is a sz. Ferenczrendiek voltak, Bombardi szerint, és a nép vörös barátokról regél, mi csak arra mutat, hogy a vörös barátok igen számosak lehettek, s igy a nép előtt legismeretesebbek.

Rátót lakossága másfélezerre megy, kik közöl mintegy ezeren a német nemzetiséghez tartoznak, a többiek magyarok, kik a földmivelést, fahordást és faedénykészitést szorgalommal üzik.

Tovább haladván, az országutat csakhamar a Bakony pagonyainak sürüségei által zománczozva látjuk, a hegy legmagasb gerinczéig az egész lejtöt a bükkök s tölgyek ezrei foglalják el. Most *Eplény* csárdához érünk, mely már faluvá növé ki magát. E csárda azonban két sorban mintegy 50 házat, és benne mintegy 270 lakost számlál. Eplény csinos házait elhagyván, csakhamar oly völgybe kanyarodunk, hol a vetések egy, néha két héttel később érnek meg, mint Veszprém magaslatain. Bakony légelyének zordonsága tán csak azért is nagyobb, minthogy e hegyek a Nóri Alpok kiágazásaihoz tartoznak. Legmagasb csúcsnak tartatik a 2238 láb magasságu *Körishegy*.

Még csak két kis negyedig gyönyörködünk a hegy s

völgyről mosolygó vetéseken, s ime egyszerre szemünkbe tünik a zirczi apátság két faragott kőből készült s azért messziről fehérlő tornya. Közelebb érve, az aranyozott keresztgömbök mintegy visszatükrözik a tündöklő nap ragyogását. Ezen iránytük segélyével bejutunk *Zircz* mezőváros széles és elég csinos házakkal beépült utczájába, melynek végén terebélyes hársfák árnyai alatt az apátságnak csak a mult évtizedekben befejezett gyönyörü épülete előtti tágas térre vetvén egy pillantást, behajtunk az angolkert tekervényes útain az apátság erkélye alá, hol szivélyes üdvözletek között, pompás függő márványlépcsőkön az apát ur disztermeibe vezettetünk, s itt rövid tisztelgés és kedélyes társalgás után eléggé meggyőződhetünk ezen egyházfő s rendfőnök ritka szivélyességéről és nyájasságáról, melynél fogva vagy maga vállalkozik, vagy akadály esetében más szerz. tes-egyénre bizza az apátság nézendőinek megmutatását. A fényes előcsarnok és folyosókról azon vendégszobákba lépünk, melyek a most uralkodó Felségek utolsó utazásának emlékére és méltó fogadása tekintetéből páratlan fénynyel s kitünő izléssel rendeztettek. A termek padozata koczka és szőnyegszerü. Remek festményü falait ő Felségeik életnagyságu, s fenséges szülőiknek mellképei, s nagyszerü tükrök diszítik, mig a butorzat mahagoni fából való, s legfinomabb bársony bevonatu. A többi vendégszobák is illően butorzottak. Az első emeletből a második emeletbe márvány csigalépcsőn jutunk, hol a könyvtár — e szellemi kincstár — megtekintésének már előre örvendünk. E könyvtár teremébe lépvén, egy ideig a fénytől meglepetve, alig eszmélünk. A padozat, a szekrények, mind kitünő izléssel és fénynyel kiállitvák. Ezek ép ugy, mint a butorok, Wilde zirczi asztalostól valók, ki művészies szekrényeiért a londoni iparmükiállitási bizottmánytól is dicsérő oklevéllel tiszteltetett meg. Ő t. i. a Bakony különböző fanemeiből ily remekművek kiállitásával foglalkozik. Nem lehet nem érintenem a könyvtár egyik asztalát, mely hosszu négyszögü zongora külsejü, s mozgó létrává alakitható, melynek segélyével a szekrény magasabb osztályaiból a könyvek kivehetők. A kötetek száma a 25,000-et jóval meghaladja, melyek között több jeles incunabulát lát-

hatni. A terem karzatain tul is terjednek a csinosan bekötött munkák sorai, melyek között a komoly magyar irodalom legujabb termékei is találhatók. A terem égszinü boltozatán aranytól ragyogó csillagok, a falakon symbolicus festmények, a szekrények fölött különféle szobrok a szemre és kedélyre a legjobb benyomást teszik. Szóval, gazdagabb könyvtárakat láthatunk ugyan, de csinosabbal aligha találkozhatunk honunkban. — A karzatokról a melléktermekbe vonulunk, hol meglehetős kagyló-, növény- s ásvány-, sőt kép- és éremgyüjteményt is találunk. Csak régészeti tárgyak hiányzanak még , melyek egy muzeum szinezetét kölcsönöznék az apátságnak. De ez, ugy látszik, az utókornak van föntartva.

Végre az apátság oszlopos homlokzatát képező s mintegy toronynyá vált tetejére jutunk, melynek karzatáról az apátság legközelebbi birtokait, gyümölcsös kertjeit, s majorait beláthatni. Mindezek s a legváltozatosb hegycsucsok, erdők, melyeknek egyike magas fenyők ezreivel diszlik, maga a város s annak szántóföldje, rétjei, mind oly kellemes látványt nyujtanak, milyent a Bakony közepén alig sejtünk. Mindezek tanuságul szolgálnak, hogy a századok óta itt működő rend gazdászata is mintául szolgált az itt letelepitett községeknek.

Az épület másik részét teszi a szerzet többi tagjainak lakása, vagyis a szerzetes convent. Amott az apátsághoz méltó fényt, itt szerzetes egyszerüséggel tündöklő tisztaságot látunk párositva Ott az apátság fénye hirdeti a régi kornak az egyháziak iránt mutatott adományzási bőkezüségét s azoknak a rend részéről czélszerü használatát, itt a szerzet lelkes egyénei lelkipásztorkodással, szerzetes növendékeik szorgos képzésével, és zsolozsmák buzgó elzengedezésével foglalkoznak. Mindkét épület tágas folyosókkal van összekötve, s az utóbbinak falait a szerzet történetére vonatkozó képek diszitik. Innét a renaissance stylben épült elég nagy templomba jutunk, melynek boltozatain bibliai s más freskoképek láthatók. Ebben a diszes egyházi öltönyök és edények bár becsesek — de még sem képeznek oly kincstárakat, mint azt más külföldi ilynemü kolostorokban megszoktuk.

Végre az alsó folyosókon levő ebédlőkből a szerzet tágas kerthelyiségeibe s illetőleg a mintegy 50 holdnyi angolkertbe lépünk, hol részint az árnyas sétányok s diszn növények csoportozatai, részint a halastó közepén levő sziget körülcsónakázása — miután a haltenyésztés itt nem üzetik — mind az apátság mind a város előkelőbb lakóinak elég szórakozást szereznek. Ily szórakozási tanyát látunk a szerzet egyes tagjainak kertrészleteiben is.

Lehetetlen a hon e régi apátságának történeteit legalább fővonásaiban ide nem szöni. Hisz régi dicsőségünk sugarai oly jótékonyan hatnak főleg mostoha századunkban kedélyünkre, hogy csak is ezek képesek fölmelengetni néha könnyen lelkesedő szivünket uj és dicső tettekre, nem ugyan a harczmezön, hanem a béke által egyengetett tudomány, müvészet, s ipar áldásthozó terén.

Zircz tehát, mint Fuxhoffer történetünk kutfői után állitja, Imre király birtoka vala — ki az egyház iránti kegyeletét azáltal akará bebizonyitani, hogy a cistercita szerzetes rend számára, mely honunkban már 1134 óta ismeretes vala, itt apátságot s templomot emelt a sz. Háromság tiszteletére. 1198 ban tehát zárdát épitett, mint saját birtokán, s azt dus javadalmakkal megajándékozá. Ezen alapitásnak emlékét föntartá egy a harcz viharai után a romok között talált, s most a templom ajtajához közel a falba eresztett következő föliratu kötábla :

IN. NOIE. PATS. ET. FILII. ET. SPS. STI. HOC. ALTARE FUNDATV
E. F. AIMERIC. REGE W. GARINO.

Kiegészitve igy olvasandó : „In nomine Patris et Filii, et Spiritus Sancti hoc altare fundatum est fundatore Aimerico (Emerico) rege Ungarino.“

Az évek emlékét pedig föntartja egy a hajdani templom pompás góthfaragványu oszlopmaradványa, melyre az ujabb kor sz. Imre hg. szobrát helyezé, kit négy angyal környez, s mindenik egy vértben egy föliratot mutat az utókornak, de az fájdalom már is alig olvasható. Az egyikben *1198. fundata,* a másodikban : *1526. execrata.* A harmadikban : *CanDIDA re DeCorata Laetor (1751)* szavak olvashatók. Ezen rövid szavakba látjuk az egész apátság történetét

öntve. Ugyanis 1198-ban történt alapitása után az első három században apátjai közül nehányan a sz. szék figyelmét is magukra vonván, több megbizatásban részesültek. A mohácsi vész után a szerzet tagjai elszéledni kénytelenittettek, valószinüleg Szapolyai pártja által, mert nem sokára Móré László s később Bakics Pál bitorolták, kik közül az előbbi, miután mindkét királytól számüzetett, Palotától is megfosztatott.

1538-ban János király oly föltétellel adományozá Zircz javadalmait Podmaniczky János és Rafael hiveinek, hogy az apátságra alkalmas és eretnekségbe nem bonyolitott egyházi személyt nevezzen. Ez azonban, ugy látszik, nem teljesittetett.

1552-ben Veszprém a töröktől elfoglaltatván, Zircz javadalmai a pápai és palotai várak tulajdonává lőnek.

Nehány év mulva Miksa király Thury Györgyöt ajándékozá meg Zirczczel Palota várának hös védelmeért.

1575-ben Thury Benedek és Farkas 8000 db aranyért zálogba vevé Rudolf királytól.

A 17-dik század elején győri, nyitrai, és esztergomi kanonokok viselék a zirczi apát czimét, kik közül az utolsó ismét a rend birtokába juttatá, s igy 1659-től fogva a lilienfeldi apátsághoz tartozott.

1700-ban a Sléziában levő Henrichau-i apát 31,000 ftért maga birtokává tevé, ki nemcsak gyarmatokat szállitott a Bakony rengetegeibe — hanem az új conventnek alapkövét is letéteté, valamint a mostani templomét is 1732-ben, mely végre 1752-ben lön ünnepélyesen fölszentelve. Ezen időtájban a posványok földalatti csövezés által kiszárittattak s keletkeztek a legszebb kaszálók, kertek és halastó.

1778—1792-ben már megszakitá a Sléziától való függést; mig végre 1810-ben legfelsőbb helyen függetlennek nyilvánittatott.

1814-ben egyesittetvén az ugyane szerzethez tartozott pilisi és pásztói apátságokkal, önálló apátot nyert Dréta Antal személyében. Ugyanezen időtájban az apátság kötelezteték, a székesfehérvári, pécsi, és egri gymnasiumokat tanárokkal ellátni.

1826-ban Villax Ferdinand lett a szerzet apátja, kinek müizlése teremté az apátság mai kül és belfényét s javadalmai rendezését, mig a jelenlegi apát ft. Rezucsek Antal ur a megkezdett müvet 1859 óta nagyszerü áldozatokkal befejezni sietett, ugy hogy honunkban ezen apátság egy a maga nemében, mind gazdászati, mind szellemi tekintetben, honnét a szerzet tagjai a tanitás és tudomány ágaiba beavatva a világba kilépnek, s hová a szerzet minden tagja mint ösfészkébe a legnagyobb örömmel térhet vissza. Nevezetes, hogy e szerzet tagjai a tanszékeken és saját javadalmi plebániákon kivül más plebániákban is vannak alkalmazva.

Ily lelkészhez rándultam *Borzavárra* (mely hajdan Bodzavárnak — arx Sambuci — vagy Ensel szerint *borzelleni várnak* neveztetett). Ez Zircztől mintegy fél órára esik az országuttól félre. E magyar falunak 1000 lakosa van, szerény temploma dombon áll, földje kevés és sovány. Erdeje annál több. Innét ismét fél órányira gyönyörü bükks gyertyánfa-erdö után *Porva* nevezetes német faluba jutunk, hol hajdanában a sz. Pál remetéknek kolostora állott, melynek romjai is már eltüntek, s melynek helyén most csak egy igénytelen templom áll a Sz. Lélek tiszteletére. E sléz gyarmat neve *Porva*. Mielött azonban e helység földjét ezek megszállták és mivelték volna, már nevezetes volt *Porva* kolostorával együtt, melynek alapitóját a templom szentélyfalában létezö vörös sirkövöl leolvashatjuk. Ugyanis Zápolya István nádor mondatik a porvai B. Szüzhez czimzett zárda alapitójának — ki néhai Pernezy Pálnénak Ursulának rokona vala — kinek hamvait 1500 óta e sirkö födi. A sirkö közepén a Pernezy család czimere van kifaragva, mely fölött s alatt, ugyszintén a kö szélén azon fölirat olvasható, melyet Römer Fl. *„A Bakony“* czimü munkája 118—19 lapján is közlött. Egyébiránt a Bakony e szorgalmas buvára honunk ez ismeretlen helyéröl több érdekes adatot közöl, melyek szerint ott 1261-ben a pannonhalmi benczések egy sz. Imréhez czimzett kápolnát és mintegy 300 hold földet ajándékul nyertek, „hogy ott *a király üdveért, s az ország állandóságaért*“ imádkozzanak. Három év mulva IV. Béla itt szabaditá föl a bakonybéli apátság jobbágyait a megyei

hatóság alól — 1398-ban Porvának Zsigmond király által történt adományzása ellen a sz. mártoni főapátság tiltakozik, melyet azonban Gara Miklós ennek daczára is 1427-ben elfoglal, de azt csak 1431-ig birja. Végre pedig Porva 1441-ben már a pálosok birtokában vala. — Mennyi adat egy eddig igénytelen faluról. Ime a kutatásoknak gyümölcse!

Mindezekből kitetszik, hogy Porva régi helység — most a vallásalapé, lelkésze czisterczi-rendbeli. E régiségnek nyomára azonban ismerünk a templom szentélyének 6 szögü alakjában s a nehány támfalban is.

Innét visszatérve Zirczre, az idevaló lakosok sléz eredetéről értesültem — kik a mai napig sem magyarosodtak meg. Van e csinos mezővárosnak még gyógyszertára, serfőzdéje, elemi iskolája mintegy 200 tanonczczal. Itt székel a csesznekjárásbeli szolgabirói s adóhivatal is.

VII. Zircztől Győrig.

Miután Zirczen a rokoni viszontlátás örömeit is élvezém — a veszprém-győri gyorskocsin — *Győr* felé folytatám kirándulásomat.

Mintegy negyedórai utazás után *Kis-Esztergár* másképp *Kardosrét* pusztát érjük 200 lakossal, kik között Ányos Móricz úr régészeti és ritka éremgyüjteménynyel bir. Elég vonzerő, hogy ide más alkalommal is kiránduljak saját jelentékeny éremgyüjteményem érdekében. Mi legujabban megtörténvén, benne szives régészetkedvelőt volt szerencsém fölismerni. — Laka egy kis muzeum. Vajha minden földbirtokos ilyenekben is találná élvezetét!

Ezután egy bükkliget mellett haladunk, s nem sokára egy sötét erdők és hegyektől koszorúzott völgyből fölnyuló sziklán egy vár romjai ötlenek az utazó szemébe. A meglepetés annál élvezetesebb, minél váratlanabb s minél nevezetesb a várnak története, vagy kora, s minél közelebbről szemlélhetjük azt. A völgybe leereszkedvén, egyenesen a vendéglőbe jutunk. Mig lovaink pihennek, illetőleg mig uj erőt ad a tovább haladásra az eléjök adott abrak, én a vár-

rom megtekintésére sieték. Elindulásom előtt a vendéglőben működő kerületi jegyzőtől épen egy őszfürtü földmivelő lép ki. „Földi!“ — kérdém — kié volt *Csesznek* vára?“ „„*Valami rablókapitányé*““ válaszola ő. E feleletét az adófizetés által tán előidézett ingerültségnek tulajdonitám, azonban igen találóan jellemzé a Garák hatalmaskodását, kik e várat 1314-ben épitvén, azt csakugyan birták, czimerök még a rom falain is található. — További kérdésemre „mióta lehet e vár romban?“ válaszul azt nyerém tőle, hogy „„*szülői még e vár kápolnájában esküvének örök hűséget egymásnak*““. Igy tehát e század elején még a kápolna használható vala, azóta pedig az idő viharai évről évre mindinkább porlasztják e márványsziklán épült büszke vár bús düledékeit, s a hon alig ismeri egy kis rajzát a „Vas. Ujs.“ 1856. évi folyam 52 dik számából. Azt tehát sem a Garák, sem a Verbőczyek, sem a török, sem a Hosszutótiak, sem végre az Eszterházyak, (kik jelenleg is birják) szelleme meg nem mentheti az enyészettől! Pedig ez kulcsa a Bakonynak. A körüle fekvő helység 900 lakosa tiszta magyar s részint kath., részint reform. vallásu, bár mindkettő csak fiókegyházzal bir. Érdekes lett volna még egy a vár alatti s még egy távolabb eső barlang megtekintése, de a gyorskocsi döczögő haladását késleltetni nem mertem, nehogy az utitársak föllázadjanak ily szabályellenes késedelemért. Elindultunk tehát, s hátra hagytuk e helység szép kaszálóit, el gyümölcscsel rakott házikertjeit és sürü erdein túl ismét egy *magyar* — továbbá egy *német* — *Szt.-Király* nevü helységre akadunk, amaz félig reform., ez tisztán kath. lakossággal. Mindkettő Eszterházy László gr. birtokához tartozik, valamint *Csesznek* is. Nevezetesség gyanánt emlithetjük itt a Bakonyban, hogy *Magyar-Szt.-Királyon* szőlőtermelést is üznek már, ugy szintén a következő falvakban is, *Varsányon* s a Veszprémmegye határán fekvő *Ravaszd*-on is. Ugylátszik, hogy a magyar elem, bármily zordon tájon lakjék, e búfelejtőről meg nem feledkezik. Itt az erdőket szőlőhegyek, ezeket termékeny szántóföldek vagy gyönyörü rétségek váltják föl s mindinkább tágulnak a völgyek, enyésznek a hegyek, ritkulnak az erdők — mig Győrmegyébe átlépvén, már lapályon látjuk

elterjedni *Nagy-Écs* mintegy 2000 magyar lakosságu helységét, hol a fölötte emelkedő *Pannonhalma*, s a közelében eső három *Nyul* nevü helység szőlődombjai csak emlékeztetőül szolgálnak még. Ezeken már csak gyümölcsfasorok képezik a szőlők zománczait. E három *Nyulat* elhagyván, a kiváncsiság szárnyain, illetőleg a gyorskocsi kerekein, *Győrhez* — a dunántuli vidék méltó büszkeségéhez közeledénk. Miután a város tornyait s mielőtt az utczák épületeit üdvözölnök, a gőzmozdonyok visító füttyei, és kéményeik sötét füstgomolyai gyanittatják már a közlekedés és forgalom élénkségét. Végre a bécs-győri vasuti-indóház mellett elhaladván, csakhamar egy csinos vendéglőben megszálltunk. A kiváncsiság, Győrt, melyről annyi sok szépet és jót hallottam s olvastam — saját szemeimmel láthatni, csakhamar annak megtekintésére ösztönzött. Az utczák egyenessége, az izléses házak mindinkább növekedő száma, a belváros jó járdái csakhamar észrevétetik, hogy várakozásunkban nem csalódánk. Hazánk egyik legcsinosb városában találjuk magunkat, hol a honszerelem Vesztatüze is élénken lobog. Egészen idegen létemre egy jó barátom lakára hamar rá nem akadván, nagyon örvendve olvasék egy hangverseny-hirdetményt, mely jótékony czélra volt tartandó. Mint az ég angyala, ugy jelentkezett ez estre az unalomüző hangverseny, mely alkalmat nyujtott egyszersmind Győr válogatottabb közönségét egybegyüjtve látni, s bár sötét felhők tornyosultak az égen, s bár villámczikázások mind sürübben szakiták félbe az esthomályt, s bár a közelgő vihar igyekvék a művészetet a versenytérről mintegy leszoritani : az emberek tömege mégis egyre tolong a hangverseny terme felé, mi várakozásomat csak fokozá — s ime a művészet diadala és a tapsvihar elnémitá az ég borzasztó hangversenyét, s csak az élvezettelt közönség eloszlásakor még tartó zápor utójátéka kiséré a számos hallgatókat háztüzhelyeikre.

Másnap derült égen ragyogott Győr fölé az örök nap, melynek fényénél csakhamar föltalálám érintett jó barátomat. Az ő kalauzolása mellett tekintém meg Győr nézendőit. Sajnos, hogy XIII. vagy XII. századbeli székesegyházának

műkincsei három év előtt még nem érdekelték annyira, mint most, tudvágyamat, de hisz azóta igyekszik leginkább műkedvelő püspöki maecenása az ókor maradványaival összhangzó műveket helyezni azok helyébe, miket a századok ujitási viszketege oly ferdén rábigyesztett e régi épitményre. Az egésznek képe mindamellett élénk benyomást tett reám, valamint a püspöki vár, a Benczések egyházának freskofestményei, s a régi bástyák még gyér maradványai is. Sajnosan esett még, hogy a főgymnázium muzeumát sem tekinthetém meg, s nem láthatám az akkori ör természetrajzi és régészeti buvárlatainak és hirhedt szorgalmának gyümölcseit egybegyűjtve.

Mert van-e tanár előtt érdekesb, mint a tanintézetek, s tárlatainak megszemlélése? melyek kitünősége mindig a tanárok s a tanitás jelességéről is tanuskodnak. S ime ez utóbbi évtizedben ily tárlatok alakultak minden tanintézet mellett, melyek az ifjuság czélszerübb oktatására irányozvák. S mondhatom, a nemzedék, mely ily szemlélő tanmodorban részesül, sokkal világosb fogalommal bir, mindenről, főleg a természettudományokról, melyek csak ily oktatás után válhatnak édes honunkban virágzókká, anélkül, hogy hitközönytől kellene félnünk. Mert hisz hitközöny mostani nemzedékünket is jellemzi, pedig a természettudományok titkaiba, az előbbi tanrendszer szerint nevekedvén, vajmi kevéssé volt beavatva! Söt inkább a természettudományok avatottjai minden növény, állat vagy ásvány alkatrészeiben a teremtő csodálatos müvét látják, s minél világosabban belátják a természeti tünemények okait — annál világosabb fogalmuk van a Mindenható teremtő erejéről.

Egyébaránt Győr rövid történelme, régi és jelenlegi alakja s nevezetességei a „Vas. Ujság“ 1858-ki folyamának 6-ik számában elég tökélylyel leirvák. Csak azt az egyet akarom érinteni, hogy Győr virulása legujabb időben nemcsak vasut és gőzhajózásszülte kereskedelmének, hanem leginkább a nemzeti mivelődés iránti vonzalmának tulajdonitandó. Hogy a „*Győri Közlöny*“-nek, mely vidéki lapjaink között legrégibb, e részben szép érdemei vannak, szivesen bevalljuk. Nevezetesek még a „*Győri történelmi és régészeti*

füzetek", melyek Simor János püspök magas pártfogása mellett látnak időnkint világot. Az eddig megjelent 7 füzet nagyrészt Ráth Károly s Römer Flóris akad. tagok buvárlatainak közlönyei. Irodalmi egyéb mozgalmakról is olvasunk e város köréből, miáltal Győr vidéki városaink között első helyen áll.

Győrött időzvén, egy rég ápolt titkos vágy vonzott *Pannonhalmára*. Vagy melyik honfit ne érdekelné azon halom, melyről Árpád honalkotónk lelke e föld szépségén gyönyörbe merült? Szép az jelenleg is; mert hisz 7 — 11 vármegyének, tehát honunk mintegy ötödének láttára nemde érdekes panorámát varázsolhatunk szemeink elé? — Vagy ki nem óhajtja látni azon zárdát, mely mögül keresztyénségünk első hajnalcsillaga föltünt, s honnét polgárosodásunk s hitünk jótékony sugarai ragyogtak szét az egész honra? hol első apostoli királyunk buzgó imákat rebegett a honért s annak diadaláért. Vagy emlitsem-e jeles gyüjteményeit, melyek épen a leirások után le nem küzdhető vonzerővel birnak minden honfira nézve, de reám nézve sokszoros érdeküek már csak azért is, mivel régi tanáraim kegyeletes tiszteletére is siettem ide.

Alig bontakozánk ki a Bakony sürüjéből, már is figyelmünket felhivja a sz. mártoni főapátság Pannonhalmán emelkedő pompás épülete. A nagy terjedelmü kolostor pompás kúptornya fejedelmi külsőt ad az egésznek. Győrből megfordulva közeledvén feléje, a kegyeletet az aranyozott keresztgombról visszavert napsugarak ragyogása csak fokozák. A 30,000 ftba került kőút (mely 1840. tájban készült) tekervényes lejtőin fölérve, a zárdakerités kapuja előtt a 60° mélységből géppel fölhajtott viz medenczéjét pillantjuk meg. Belépvén a zárda tágas, de kissé homályos — s mintegy 60. szerzetes lakó daczára is csendes folyosóira s ezek egy czellájába, öröm érzettel üdvözlém felejthetlen tanáromat, kitől e lak perjelének tiszteletére siettem. A 17 év ótai viszontlátás örömére leomlottak a tanitvány és tanár s igazgató közötti válaszfalak — a bizalom testvérekké avatott, s az átélt korszak élményei bő anyagot nyujtának, hogy a beszéd fonala egyhamar meg ne szakadjon. Másnap a főapátság egész

egyházát tüzetesb szemlére vevén, s az ivek, oszlopok, ablakok s az egész épület vegyüléke a századok mulandóságát s a változó építészeti izlések különféleségét látszék hirdetni. Legantikabb külsejü csakugyan a némelyek szerint még a Nagy Károly idejéből, de mindenesetre Géjza vezérünk előtti korszakából való kápolna, mely *katakomba* nevet visel, minthogy mellékfalain látszó sirkövek hirdetik az itt temetkezettek emlékét. Ide az egyház hajójából kétfelül 13 márványlépcső vezet le, mint a veszprémi s tihanyi egyházban. Az egyszerü oltár, a tiszta góth csúcsivezet, oszlopainak lombfejezetei, s az oltárral szemben levő vörös márvány-fülke — mely mint a sz-áhitat regéli, sz. István imaszékhelye, a föléje épült szentély és templom főhajójának csillaghálózatu boltozata, oszlopai, mind mind külön századok hirnökeiként tünnek föl; fájdalom, az oszlopfejezetek mészszel bevonvák. A mellékhajók, az énekkar, s a templom homlokzata, végre a torony, mind legujabb korbeliek. Az ajtó fölött egy remek óndombormüvü csoportozat, röviden s igen elmésen e szerzet rövid történetét hirdeti. A személyesitett vallás trónja előtt t. i. Sz. István 3 szerzetesnek mutatja az alapitó okmányt „*Praedicate 1001*“ jelszóval, mig balra Ferencz király visszaállitó-okmányát „*Docete 1802*“ fölirattal. E fölött emelkedik a kúppal végződő, szép oszlopokkal és erkélylyel ékeskedő torony, honnét tiszta időben jó látcső segélyével a 19 mérföldnyire eső Schneeberg, s 17 mfdnyire Selmecz mellett a Szitnya hegyén levő József nádor-emlékszobor s több más érdekes pontja a Kárpát- Vértes-, és Bakonyhegységnek látható. (L. mindezeket a Vas. Ujs. 1856. 25. sz.).

A templomból Minerva csarnokaiba, a könyvtárba siettem, hol a 100,000-re menő könyvkincsen kivül még harmadfélezer okmány, 1001-től mostig, őriztetik. A könyvtárt 16 jóni oszlopon nyugvó karzat folyja körül — alatta és fölötte a diszes könyvszekrényekben a könyvek ezrei szakonkint osztályozvák. Világosságot e termek fölülről 16 ablakon át nyernek, melyek a födélzeten elhelyezvék. A melléktermekben a gazdag régészeti-, érem-, állat-, növény-, ásvány-, képs egyéb ritkaságok tárlatait láthatjuk, melyek e fő apátságnak egyedüli kincseit képezik s melyekre nézve páratla-

nul áll e monostor e honban. E kincsekkel terhelve mintegy méhköpüből szállnak e szerzetes-rend tudós tagjai a tanszékekre s lelkészi állomásaikra; magukkal lelkesültséget és képzettséget vive teljesitik, a könyvtárban is életnagyságu szobrok által örökitett első alapitójuk és visszaállitójuk parancsait.

A nap többi részeit majd tisztelt tanárom magán-éremgyüjteményének, majd egyéb ritkaságoknak (mint a Sz. István palástja s adományzó okmánya), majd a mintegy 50 holdnyi kertnek megtekintésére forditám, hol mindenütt a hasznos pótolja a fényt, s minden lépten meggyözödünk, hogy e rend gazdag javadalmait szellemi kincsek gyüjtésére forditja, melyeknek kamatait a hon ifju sarjadéka húzza. Végre e tanyájától a tevékenységnek, mely egy homokhegyen annyit volt képes teremteni, a vendégszeretet felejthetlen emlékével távozám, örülvén, hogy e rend iránt — a töle nyert képezésért — hálám s tiszteletem adóját némileg leróhatám. Különös, hogy e nemü érzelmek annál öszintébbek hajdani tanáraink iránt, minél nagyobb lesz képzettségünk, s minél jobban ismerjük e rögös pálya fáradalmait saját tapasztalásból is. S a tanárok iránti kegyeletből a tudományok s közmiveltség iránti vonzalmat, s ebből a közönség miveltségi fokozatát is kiolvassuk.

Győrbe visszatérvén, s jó barátomtól és tisztelt családjától is érzékeny bucsut vevén, Gönyöre rándulék, hogy a nagy Dunán részint szülöföldem szép határának szemléletén gyönyörködjem, részint egy levéltár kutatása élveiben pár napig részesülhessek. Ennek elmultával ismét állomásom helyére siettem, hogy onnét e tájnak más iránybani kutatását folytathassam.

VIII. Veszprémtöl Pápáig.

Szives olvasó! Ha Veszprémmegye székhelyéből e megyének második, sőt sok tekintetben első városát akarod megtekinteni: akkor nyugotnak indulj, s az országutra érvén, váratlanul sikságon találod magadat. — Örömöd azonban alig tart egy óranegyedig, s ismét hegyek kerete közé kerülsz s a Veszprémhez tartozó Csatár nevü szölöhegy fokát elhagy-

ván, ismét egy német gyarmatnak, *Márkónak* egyháza és fényes tornya bukkan elő. Kevés és köves szántóföldjein a termések sem kecsegtető eredményüek, lejtőiről s erdős hegyeiről leomló esővizei a Séd patak árjait néha rögtön növelik, s a völgyben elterülő réteket is vizenyősökké teszik. Az 1000-nél több német lakosnak van csinos plebániája, elemi iskolája s fiókegyháza a mintegy félórányira eső *Bánd* nevü helységben, hol szintén 700-ra menő német lakosságnak szép házsorai gerjesztenek figyelmet, mi e tájban — a hegy-völgy miatt is — valódi ritkaság. A lakosok az erdei és mezei munkán kivül a gyümölcstenyésztést üzik. Elemi iskolájok mintegy 100 tanulót számlál — kik közül többen felsöbb tanintézetbe is lépnek. S ki hinné, hogy ilyen idegen ajku községekből a magyar irodalom bajnokai is válhassanak? mi édes hazánkban nem tartozik épen a nagy ritkaságok közé. Példa erre a Lausitzban született fáradhatlan *Venczelünk*, jeles két *Hunfalvynk*, kik a Szepességen, s a buzgó tanár s történelemiró *Schröck* vagy most már *Somhegyi* Ferencz, ki Bándon látá először a nap-világot. De vannak, kik bár idegen nyelven, történelmünkre nem kis világot vetének, vagy a külföld rólunk elterjesztett előitéletek eloszlatásában fáradoztak. Ilyenekül csak Fesslert és Majláth grófot emlitem. Mire mutat ez? Véleményem szerint arra, hogy nemzetiségi lelkesedés nemcsak Árpád vérből csergedez, hogy a honfiui érzelem nincs épen nyelvhez, eredethez kötve, hanem hogy a hazafiság szent fogalma a nemzet és hon dicső multja és jövője iránti lelkesedésből, ez pedig annak tökéletes ismeretéből fakad. Hisz azt, kinek erényeit, sok jeles tulajdonát közelebbről ismerjük, kinek jótéteményeit születésünk első perczétől élvezzük, aziránt lehetetlen kegyelettel nem viseltetnünk — azért lehetetlen nem lelkesednünk — élnünk halnunk. Vagy honunk jeles latin irói kevésbbé valának jó hazafiak? Ők tollukkal örökiték hazájuk babérait, mig mások harczmezőn vivák ki annak diadalmait.

Bándról kiérve, egy cserliget mellett haladunk egy ideig, mig ezt ismét százados fák váltják föl, melyek után ismét irtások tünnek szemeinkbe. Ezeknek egyikén a helységgé nött *Herend* pusztája áll. A magyar s német lakosok száma

800-ra emelkedett, kiknek egy kath. fiók egyházuk van. A mi azonban itt figyelmünket leköti, az a magyar, párisi, és londoni iparmükiállításokon érmekkel és dicséretekkel világhirt szerzett *porczellángyár* s annak messziről uri kastélynak látszó épülete.

E gyár már 23-év óta Fischer Mór tulajdona levén, azóta mindig előre törekedett. Porczellán diszedényei nemcsak alakjokra nézve képesek az angol, franczia, chinai és meisseni legelső gyártmányokkal a versenyt kiállani, — hanem átlátszó finomság, tartósság és főleg könnyüségben azokat fölül is mulják. A kiállitási pontosság és aránylagos jutányosságnak tulajdonitható, hogy e gyár a legfelsőbb köröktől is megrendeléseket kap. Csak megrendelések folytán foglalkoztatott eddig 50-munkást, s nem a sokban, hanem a tökélyben keresé dicsőségét!

A gyár előtt megállapodván, a tulajdonos családtagjai által szivélyesen üdvözöltetik az utas, s csakhamar a gyár mühelyei és kemenczéi megszemlélésére vezettetünk. Érdekes látni már a malomban tésztává gyúrt porczellán-agyagnak mintázását, szabad kézzeli esztergályozását. Itt kiállitvák száritásra, ott már homoru korongok közé rakvák az edények, s ölnyi magas hengerekbe összeallitvák, a kemenczékben 24 óráig fokozott höségben kiégetnek, mi után a festők és aranyozók szabad ecsetei alá kerülnek. Föltünő, hogy az aranyozás az égetés előtt feketének látszik, végre ismételt égetés után kikerül a világhirü porczellán-edény — melynek mindegyikén Magyarország czimere, és Herend neve diszlik. A porczellánedény átalános vegyarányai: 100 rész porczellánagyaghoz 9 rész kovag, 4 rész fösz (gypsz) és 7 rész porczelláncserép-por. Ezen alkatrészek természeti jelességétől — milyen e táj porczellánagyaga — s a kezelés értelmességétől függ az edény tisztasága, fehérsége, s finomsága.

De legnagyobb élvezetet szerez Herenden egy muzeumnak beillő mintatára — hol t. i. az eddigi gyártmányok példányai mind s köztök kétszáz forintnyi értékü remekmüvek is láthatók. Az utolsó londoni iparmükiállitásra kiállitott edényekre magyar népéletből vett jelenetek festvék. Egy 5 □ lábnyi tálcza könnyüsége bámulatra ragadja a szemlélőt. —

Ily mintatárlata e gyárnak Pesten gr. Károlyi György palotájában és Bécsben is van, hol legközelebb nyilt kereskedést is nyitand.

Nehány diszdarab vásárlása után, oly óhajjal hagytuk el ez ipartelep helyiségeit, vajha honunkban minél előbb, s minél több ily jóhirü gyár keletkeznék! — Mert hiában -- az ipar korában élünk. Az ipar tökélye a nemzeti müveltség mérve, s kincsbányája — s a jólétnek, gazdagságnak hatalmas tényezője. „Magyar ipar"! ez legyen a jelszó! Vasutaink szaporodása aligha fejlesztője iparunknak. Elárasztatunk iparczikkekkel, pedig termesztményeink jó kelete nem elég fokozója jólétünknek!

A herendi ugynevezett pusztát — mert hisz tán nehány száz holdnyi térséget képez — elhagyván, ismét halmokra emelkedünk, s völgyekbe ereszkedünk. Szemeink nem eredmény nélkül keresik az ide közelfekvő *Ecseg* vagy *Essegvár* s Himfynek, Mátyás királyunk udvarmestere lakásának romjait, melyeket némelyek *Essetia minor* maradványainak tartanak. — Nemsokára egy igénytelen külsejü, *Gombás* nevü csárda viskóját pillantjuk meg, hol mintegy két év előtt Illés rablótársulata mintegy 30 katonával csatába ereszkedvén, veszedelem nélkül tünt el a fölötte emelkedő s messzire terjedő erdők homályaiba!

Nemsokára *Városlőd* helységnek egy részét, s magasabb helyen fekvő vendéglőjétlátjuk, hová betérvén, mig ebédünk elkészült, a völgy ölébe szorult helység megtekintésére s netán nevezetességeinek és a 2000 német lakosság foglalkozásának kikutatására siettem. S mily meglepetéssel hallám azt, minek léte eddigi figyelmemet kikerülte. Ujabb épitményü temploma helyén hajdan a karthausiak honunkban legnevezetesebb s legnépesebb zárdája állott, melyben állitólag 300-an élték szigorteljes életüket. Istvánfy szerint e zárdát s hires templomát Nagy Lajos épité, mely 1600-ban lön romokká a török hadjáratok következtében. [1]) Falainak maradványai, elemi iskoláján és plébaniáján láthatók. E zárda gazdagsága

[1]) Cod. Dipl. Tom. IX. Vol. V. 239 — 244 l. és Thuróczy. Chron. Bud. 1838. 335 l.

kitetszik a magas alapitó 1378. mart. 14-én kelt okmányából és azon kötelezettségéből, melynélfogva az ország hadaiba 200 lovast állitani tartozott. [1]) Végre perjelének az országgyülésen megjelenhetési jogából. [2]) S ime hajdani fényéből egy parányi sugár sem maradt hirnökül. Hacsak nem az a plebánia lépcsőfalába illesztett márványtábla, melyen két egymás fölött, de ellenkező irányban kivésett dombor halkép — az örök némaság jelképe — van, és egy vizmedenczéül szolgált szintén márványnégyszög, melyen két szárnyas angyalfő látható. Mert az oszlopfejszerü nyolczoldalu kő egyik lapján az 1521-ik évet mutatja, ugyszintén a templomban levő, tán talapzatul szolgáló négyszögü kő egyik lapján ugyanazon év olvasható s igy ezek II. Lajos korából valók, kinek czimere az oszlopfejezet három vértében látható is. Az egyikben Magyarország hármas halmon álló apostoli keresztje, a négy szelemen, és a kiterjesztett szárnyu lengyel koronás sas. (Ezen ereklyék az „Archäol. közlemények“ II. köt. 182. lapjának sejditése szerint keresztkut oszloplábrészei lehettek.)

Városlöd három domb közé szorult völgyben fekszik, melyek egyikén kálvária diszelg, másikán egy mérnök állitása szerint vár-árkok láthatók, mit Gross-Schlossberg neve is megerősitni látszik, a harmadik csucsot Klein-Schlossbergnek hija az odavaló lakosság. Városlöd neve régi nevéből *Város* és *Leweld* szóból alakult, noha N. Lajos érintett okmánya már „oppidum“-nak nevezi. S igy e nevek is vár eredetre mutatnak. Időfogyta miatt e hegyekre föl nem mehetvén, még csak egy népmondát érintek, mely a néma barátok eltünésére vonatkozik. E szerint a vár ablakaiból egy fogolynő megpillantott egy arra vándorló utast, azt magához szólitván, nagy ajándékigéretek között egy iratnak Fehérvárra vitelére fölszólitá, melynek következtében a nő szabadságát visszanyeré, de a néma barátok is e tájról elköltözének — örökre.

Egyébiránt a régi, fölfedezett pinczék további ásatása

[1]) Fuxhoffer monasterologia 1858, I. 98. l.
[2]) Vályi M. orsz. leir. III. 601. l.

még sok adatnak nyomába vezethetne, mert a lakosok elrejtett kincsekről s ott talált érmekről is sokat tudnak regélni; különben mezei, s erdei munkaszünetkor fuvarozással s gazdászati faszerek készitésével, s gyümölcstenyésztéssel foglalkoznak.

Van Városlödön még köedénygyár is, mely a herendihez tökélyre nézve nem közelithetvén, csak teng. Van sörháza, póstahivatala s a helységen keresztül folyó patakon egy fürész- és egy gabnamalma, végre jó vendéglője.

Innét elindulván, a hegyormok tüzhányókként sürü ködöktől füstölgének, később egészen beborulának. A láthatár egyre szükebb lön, az ut a legsürübb erdőktől is zománczozva levén, különösen esett, csak eget s földet, illetőleg csak felhöt és fatengert látni. Soha ily ép és terebélyes tölgyeket, és büszkén égbe nyuló bükköket nem láték, mint milyekkel itt találkozunk. A sürü eső egyre vidorabbá tevé a hosszas szárazság és országut daczára is porment falombokat, tán hogy a Bakony ezen legsürübb részét teljes fényben láthassuk. Még a madarakat is rejtekeikbe üzte a zápor, mire önként eszünkbe jutának a Bakony eleven rémei. De utasokkal sem lehete találkozni. S mire egy hintó utólért, szinte biztosabban haladtunk, s egy órai utazás után *Jákóra*, 1380 egynehány némettől lakott faluba érénk, mely szinte egészen kiholtnak látszék. Az eső sürüsége alig engedé megpillantani a kath. szentegyházat s a *Bitva* patak hidján át gyümölcsterhelt kertek között ismét az erdő sürüjébe ereszkedénk, mig félórai sebes hajtás után a *Koplaló* vagy *Farkasgyep* nevü csárdát — melynek azonban két csinos házsora és 180 német lakosa van, — ejtők utunkba, mely szintén, mint Városlöd, a veszprémi püspök birtokához tartozik. Még egy vagy két negyed telik, s egy domb tetején Pápa lapályára szép kilátás kinálkozott volna — szép időben. Ez élvezetről jelenleg lemondván, a mindinkább ritkuló erdők között *Tapolczafő* helységbe ereszkedénk, mely a győri püspök vecsei nemesszékéhez tartozik, s igy ez 1500 lélekkel biró, nemesszék lakosai magyarajkuak, s a mi föltünő, nagyrészt helvét vallásuak, és tekintélyes templommal birnak.

Még rövid ideig döczögünk az esömosta országuton

s ime a legkellemesb sikságok egyikére érünk, melyen az előbbi helység erdejében eredő *Tapolcza* patak hömpölyög, mely ismét több malomnak nyujt mozgató erőt. Szép legelők, dúsfüvü rétek, fekete agyagu szántóföldek között haladva, végre *Pápa* sorompói elé jutunk. Bevezető utczája tágas és egyenes. Épületek egyre szebbek következnek s a boltok szép kirakatuak. Látjuk a reform. kollegium csinos épületét, az irgalmas szerzet betegápoló intézetét, a Benedekiek vezetése alatt álló gymnasiumot s templomot s végre Pápa főterén a renaissance styl egyik legszebb példányu templomát (melynek rajza és leirása a „Vas. Ujs.“ 1859. 22 számából ismeretes). Láttuk a város régibb részének görbe és rosz kövezetü utczáit. Azonban élvezettel szemléltük a gyönyörü és nagy terjedelmü angolkert közepén levő grófi kastélyt és temérdek disznövényeit; nagyszerü malmát — és jól rendezett kalváriáját, melynek állomásai mindannyi kápolnák, hol a Megváltó szenvedését életnagyságu szobrok ábrázolják, mig végre egy mesterséges magaslatba végződik, honnét szép kilátás kinálkozik a környékre. Azonban jelenlegi mulatásom Pápán sokkal rövidebb volt, semhogy jóhirü szellemével és tudós tanáraival érintkezhettem volna. Föltünt azonban, hogy hajdani várának — melyből annyi viharral szembeszállának hös kapitányai, és vi·ézségéről hires örsége — alig találni nyomát, noha eröditvényei csak 1702-ben romboltattak le. Remélhető, hogy e város tüzetesb leirását megkisértendi oly toll, mely a vár és város történetébe teljesen be van avatva. Ily jóhirü, s történetekben dús város megérdemelne egy monographiát. Csuzy, Káldy, Huszár, Enyingi Török, Bezerédy itt szereztek babérokat, 1357. 1402, 1576, 1602 és 1662-ben. Ezeket korunkban senki sem elevenitené föl? Bikásy, Hatos, Pataky és Somogyi nevei már egészen feledékenységbe merülnek?

IX. Veszprémtől, Komárom, Esztergom felé, Pestig.

Ha Veszprémből Fehérvárnak irányozzuk kirándulásunk iránytüjét s onnét a fehérvár-szönyi vasutvonalnak tartunk : akkor a Bakony északi és a Vértes déli lejtőiben

gyönyörködhetünk. Mindkét hegység egymással versenyezni látszik szép tájakban. Itt a kopár hegyek szőlőktől mosolygó magaslatokkal, a téres sikságok szük völgyekkel, a virányos rétek dúslombozatu erdőkkel, s édes vizü patakok ásványos forrásokkal váltakoznak. Mindezekhez a tapasztalat embere örömtől sugárzó arczczal azt jegyzi még, hogy a magyar elem a szerint növekedik : amint enyésznek a zord erdők és meredek hegyszorosok. Mintha a nyilt tér szeretete által, nyilt keblét akarná a magyar az egész világ előtt megismertetni.

Fehérvártól Szöny felé tartván, első vasuti állomásul a nyilt térségen elterülő *Mohát* köszöntjük. A pályaudvartól nem távol savanyu vizforrás van — mellette fürdőintézet is létezik már. A helységnek mintegy hetedfélszáz magyar lakosa nagyrészt helv. vallásu s egyházzal is bir. *Gaja* nevü patakja vizimalmot hajt. Földjei termékenyek. Szőlőnedvét a helységhez közel dombokon szüri. — Volt földesurának b. Bajzáthnak *Iszka-Szent-Györgyön* levő kastélya szép angolkerttel dicsekszik, mely a vasuti állomástól szintén meglátszik.

Nemsokára *Csurgón*, a lelkes gr. Károlyi György nyaralója tünik szemünkbe, (melynek rajzát s leirását a „Vas. Ujs." 1858. 15-ik számából ismerjük). E hely kún halmait az ifjú grófok tudós nevelője, Pados Jánosaz „Uj. m. muz." 1857. folyamában ismerteti. Tatárhegy, hamvvedrek, mészkövületek, homokrétegekben, Isten veletek! a gőzmozdony füttyei tovább szólitanak; titeket „A Bakony" czimü könyvből s a fennérintett nevelő irataiból ismerünk s alig adhatunk helyt jámbor óhajtásunknak az itteni jeles gazdászat részleteit szinről szinre láthatni, s ime már ismét a „Vas. Ujs." 1862. évi 17-ik számából ismert *Bodajk* bucsu- és fürdőhely helyiségeit pillantjuk meg. Lakossága magyar, német; épületei közt urilakokat is találunk.

Nemsokára *Moor* halmai közé vágott pályán röpülünk, s anélkül, — hogy magát a mintegy 20 év előtt már látott s azóta aligha változott — de gyönyörü fekvésü várost és annak legujabb emlékü csatatéreit megszemlélhettük volna, rövid félóra mulva *Kis-Béren*, a hajdani Batthyány Kázmér

gróf kastélyának ablakain katonaruhákat látunk lógni. A világ változandósága különféle érzeteket keltett, s csodálkozva távozánk ezen most cs. k. lótenyésztési teleptől. *Nagy-Igmánd* határában, valamint eddig is, már több ingoványt észlelénk, mely tán a sok forrásnak, melylyel e vidék bövelkedik, tulajdonitható. Innét magyarázható a pázsit és rétek élénkebb szinezete, mi a száraz évszakban meglepöleg kellemessé teszi e tájt.

Végre Uj-Szöny terjedelmes indóháza csarnokaiban leljük magunkat, sokkal hamarább, mintsem véltük volna. Tehát Székesfehérvárt, Uj-Szönyt három óra alatt megjártuk, pedig kétizben késleltetett egy tengelynek meggyuladása, és e kocsi kifogatása.

Uj-Szöny, a mennyiben egy pillanatnyi körültekintésből észre lehete venni, igen élénk és érdekes állomása a bécsfehérvári vasutnak, nemcsak, hogy a királyfolyammal hozza kapcsolatba a forgalmat, hanem leginkább az átellenben fekvő bevehetlen várért, s a mellette terülő élénk városért, s ha Uj-Szöny eddig pusztából csinos falunak küzdé föl magát, egy pár évtized mulva viruló várossá nőheti ki magát. Eszembe jutott a hajdanban Ó-Szöny és Ács és tán Ujszöny között elterült ősváros, *Bregetio*, mely mint a római legiók hires tanyája s I. Valentinian császárnak Kr. u. 375. táján a Quadok elleni hadjáratában itt történt haláláról híressé lön. Hajdani fényét sejtetik az itt kiásott pompás sarcophagok, hamvvedrek, sirkövek és érmek, melyek a nemzeti muzeumban diszlenek. Vajjon mikor ismerendjük Pannonia egész multját?

Most Uj-Szöny elöerödeiről nevezetes, melyekre mind a vasutról, mind a gözhajóról egy pillantást vethetünk. Hadtanilag leirva, szakértöknek érdekes olvasmány lenne. Mi ezt mellözve, a hajóhidon egy szigeten, s innét egy álló fahidon *Révkomárom* csinos Dunasorán találjuk magunkat, s örömmel mondhatjuk, hogy az 1849-iki hadjárat s későbbi tüzveszélyek után egy uj várost látunk hamvaiból támadni. Uj élénkséggel s hangyaszorgalommal látjuk a lakosságot szenvedett veszteségeinek helyrehozatalával elfoglalva. Régi utczáin azonban még sok kivánni való van, de hiszszük ezek

sem fognak elmaradni a szépülésnek indult részektől. Kellemes meglepetéssel látjuk a csinosan rendezett sétány közelében az ujon épült tisztilak diszépületét Fényes urasági laknak is beillik. Innét a vár kapui is láthatók. Egy pár kedélyesen töltött óra mulva a gőzöst vevém ismét igénybe, hogy dunántuli kerületünk ez eleven keretét — a Dunát — ismét láthassam.

Valahányszor az ős Duna hullámain a mintegy 30 év óta járó gőzhajók segitségével kétszer huszonnégy óra alatt az egész országot keresztül szelhetjük : mindannyiszor e hatalmas folyam fölszinén egy nagy tükröt vélünk látni, melyben e föld történetének hü, de fájdalom, nagyrészt elmosódott képe pillantható meg. Vagy nem volt-e e hontest nagy és fő ere tanuja 1000 éves ittlétünk minden mozzanatának , jó és bal sorsának, békéjének és küzdelmeinek, romboló viharainak? — De e képek a folyam hullámaival együtt eltüntek, mint eltünt az idő, mely azokat teremté.

Ily elmélkedések között szállánk ismét Dunánk egyik hatalmas járművére s bucsut mondánk Komárom füget mutató köszüzének, ismeretes levén előttünk ugyis, hogy e folyam a bájos dévényi völgy ormai között mintegy diadalkapun lép át be e hon határaiba, s második — szintén romban heverő őrhelyét — Pozsony várát is elhagyván, délkeletnek kanyarodik, s miután a pozsonymegyei „*aranykert*“ s Mosonymegye határain száz szigetet képezett, tömérdek füz, eger, és gyümölcsfák árnyai között honunk kisebb siksága felé hömpölyög, anélkül, hogy a Duna jobb partján legalább távolról egy-egy tornyot vagy falut mutatna a látni vágyó utasnak.

Igy jutunk a jobb part első állomására, *Gönyőre*, igy Ujszöny — s illetőleg *Komáromba*, hol e magyar folyam 4 hajóhidjának másodikán keresztülbocsátva, önként szemünkbe ötlenek az uj utitársak arczvonásai. Boldog! kinek alkalma volt, e hosszas és egyöntetü vidék unalmait jó társalgás vagy érdekes olvasmány által elűznie. De sikságunk észreveszi unalmunkat — egyre emelkedik s mire *Almás* igénytelen tornyát megpillantjuk, már szőlődombjaiban is gyönyörködhetünk. Partjain kőfaragó-kunyhókban munká-

sokat látunk, kik a szomszéd hegyekből hozott mész, épitkezési és márványkövekkel a maguk módja szerint elbánnak. E hegyekből került Komárom erödvényeinek anyaga is.

Nemsokára *Neszmély* hegyormain látjuk a most már európai hirre vergödö bornövény szépen viruló töveit is. E helység földesuri joga nem régen egy honunkon kivüli szerzet birtokába jutott — készpénzért!

Vajha ez lenne az utolsó birtok, mely idegen kézbe kerül. — Hogy néhai *Albert* királyunkat 1439-ben okt. 27-én itt érék utól a még török táborban kapott vérhas végfájdalmai, az mindenki elött ismeretes, noha senki sem tulajdonitja ma már e bajt dinnyeevésnek — mivel ily késö évszakban, még Nándor vidékén is, ez már valószinütlennek látszik. De hogy Mária Terézia koráig, egy igénytelen kápolna érctáblája tanusága szerint, itt voltak eltemetve a királyi hült tetem belei, azt Pray bizonyitja [1]), kinek saját följelentése folytán a belek a bécsi sírboltba szállittattak.

Tovább haladván, egy pár igénytelen falut látunk a távolban fehérleni, *Süttöt*, *Piszkét*, s *Nyergesujfalut*, mely utóbbinak helyén, Schönwiesner bizonyitéka szerint, *Villa curtia* állott.

Végre szemünkbe tünik honunk büszkesége, az esztergami várfokon emelkedö magyar kath. egyház fötemploma — honi épitészetünk és három áldornagyunk áldozatkészségének emlékszerü örökitöje, s bár a Duna sikjáról kisebbnek látszik — e látszólagos aránytalanság azonnal meg fog szünni, mihelyt a tervezett épitkezések körüle elkészülnek. Ezek befejezése az utókori áldornagyok, s az egyház buzgalmának van fönntartva. — Azoknak pedig, kik ezen épitkezést Pesten szerették volna inkább véghezvitetni, megsúgjuk, mily nagyszerü emlékekkel van e bazilika összeköttetésben, melyek keresztyénségünk s polgárosodásunknak egyszersmind nagyszerü emlékei.

Esztergam böven van ismertetve a „Vasárnapi Ujság“ 1856-ik évi részletes leirásában és rajzaiban. Harmadik hajóhidunk megnyilása után csakhamar kikötünk. Azután

---

[1])Hist. Reg. Hung. II. 301. l.

nyilsebességgel elsikamlunk a várfok alatt, s nehány szigetet — hátrahagyván, a mind két parton magasbuló hegysorok, a kellemes kilátással kecsegtető hegynyilások, az erdők, szőlők, a parthoz közeledő vasuti vonatok füttyeinek viszhangja, a találkozó gőzösök viszonzott kitérési jelsivítása csak érdekelni képesek az utast -- akár hányszor jár erre. Továbbá a Vérteshegyek tündéri alakváltozatossága mintegy versenyezni látszik a szemben álló Kárpátok végső ágain üzött szőlőmivelés által szebbé varázsolt tájképekkel.

A Vértes egyik kellemes torkolatánál s fokán látjuk elterülni *Dömös* helységet, mely I. Béla rövid, de bölcs kormánylatu királyunknak kedvencz mulatóhelye volt, de halálának is váratlan okát magában rejté. Laka t. i. nem tudni mi oknál fogva — fölötte összeroskadván, oly sérülést és ijedséget okozott neki, — mely a királynak tevékenységét Kanizsa vidékén — hová országos ügyben távoznia kelle, egyszerre megzsibbasztá s megszünteté. [1]) Honnét hült tetemei, végakarata szerint, az általa emelt és töle elnevezett szegszárdi zárdatemplomba vitettek. — Egy század után II. Béla atyja, Álmos hg, ugyanott egy gazdag prépostságot alapit, [2]) melynek javadalmai az idők viszontagságai következtében az esztergami káptalan birtokába mentek át. [3])

Ez alapitványtételkor Álmos nem sejté 5 éves fiának itt történendő gyászos megvakitását, sőt, és nem sokára, szerencsés megmentését Kálmán király boszuállása vagyis inkább féltékenységének második parancsa elől — a monostorbeliek eszélyes és erélyes ellentállása következtében.[4])

Mig igy a multakon merengünk, egyfelől Esztergam dicsfénye sokáig kisér bennünket, másfelől *Visegrád* bájos völgyében találjuk magunkat, melynek koronája a kormos rom. E királyi várlak alighanem az I. Endre alapitotta apátság düledékein emelkedett. Itt lakolt Salamon király állhatlansága, itt van szinhelye Zách Bódog és I. Károly iszonyu boszujának. Itt őrizteték sok ideig sz. István koro-

[1]) Chron. Bud. 1838. 121. l.
[2]) Ugyanott.
[3]) Fényes Geogr. szótár. I. 280. l.
[4]) L. Szalay M. o. tört. I. 214. l.

nája. Azóta Visegrád fölött ezer meg ezer vihar vonult el, anélkül, hogy hajdani fényének legalább árnyéka, legalább bús emléke megszünt volna lenni. Mögötte terül el az igénytelen falu — alatta a Salamon tornya — mely alatt elhaladván, hiában keressük az Anjouk palotájának európai fejedelmeket látott 350 termének fényét — hasztalan keressük a Drugethek s egyéb főuraink lakházainak messzenyuló sorát. Mindezek nincsenek többé. A kormos és mohlepte falak gyászolni látszanak hazánk mostoha sorsát!

Még egy pár óranegyed s a hegyszorosok tágulnak, a láthatár nyiltabb lesz; a balparton *Kis-* és *Nagy-Maros* és a *Migazzivár* — a váczi püspökök nyaralója. A Vértes lejtőin előttünk vonul el *Bogdán* képe, alatta *Kis-Oroszinak* kertekből kilátszó tornya jelöli a Szentendrei sziget előfokát, s a Duna e sik sziget elől két hatalmas folyammá oszlik, mintha a magyar faj elemét, a sikságot, ismét emlékezetbe akarná hozni, s mi kénytelenek vagyunk a gőzös menetrendjeért Dunántulunk keretétől egy kissé távozni, s a balparton fekvő *Verőcze* — *Vácz* és *Dunakeszi*, és a szigeten fekvő *Tótfalu*, *Monostor* és *Pócsmegyer* távolróli szemléletével megelégedni — melyeknek leirása rajzaink közé nem levén sorozható — itt mellőzni is akarjuk, alig várván a pillanatot, melyben a sziget tulsó fokánál egy hosszu pillantást vethetünk a kies fekvésü *Pomázra* — az Árpád seregének Dunán történt átkeléséről hires *Békás-Megyerre* és a hét templomu *Szt.-Endre* mezővárosra.

S ime ismét egyesülve látjuk Dunánk hatalmas habjait, melyek az ujra meg ujra kiemelkedő pestvárosi — a hajógyári — és a szent romokkal telt Margit-sziget fokain visszaverődve, a hajómalmok kerepelése s a föl s alájáró gőzösök zugása közé vegyülnek. Végre Budán megállapodunk, az ős fővároshoz most nem méltó épületek- és szennyes partok előtt — s csakhamar a lánczhid szövevényes ivei alatt elhaladva, Pestre kanyarodván, ujra gyönyörködünk a palotaszerü házsorokban, a diszes kikötön — az ott horgonyzó gőzösökön.

A partra kiszállván, a forgalomszülte nyüzsgés kedves ellentétet képez vidéki városaink holt utczáival — s önként

kémleljük a történt ujitásokat. Mert hisz ilyeneket Pesten — egy évi távollét alatt mindig lehet találni. Jelenleg az Akademia és a redoutpaloták vonták magukra figyelmünket. Ez utóbbinak fószből készült mintája is már remekmű, mely egy ölnyi nagyságban az egész palotát minden részleteivel szemeink elé állítja. — Föltüntek továbbá a megsokasodott photographok mütermei és kirakataik.

Különös figyelmünk tárgyává tevök ezuttal a nemzeti muzeum éremgyüjteményét, s örömmel értesülénk az éremtár 200,000-re növekedett példányairól, melyből mintegy 30,000 magyar birodalmi veretü. Azonban szomoruan tapasztalók, hogy e kincsnek csak egy része van közszemléletre kitéve. — Vajha ez intézetünk hiányai minél hamarább orvosolva lennének!

X. Pestről Mohácson át Siklósig.

Pestet egyébaránt ezuttal is, mint mindenkor — csakugyan az egész ország központjának tapasztalám, nemcsak szellemi, és kereskedelmi tekintetben — mely főleg az augusztusi vásárra annyi idegent vonzott a fővárosba, hogy az utasok szállodából szállodába siker nélkül járának, annyira, hogy soknak, mint édesmagamnak is, nem maradt egyéb hátra, mint magánszivességet venni igénybe: leginkább azért, mivel csak is itt lehet igazán az ország legtávolabb vidékeiről jó barátink s ismerősinkkel meleg kézszoritást váltanunk. Hogy ily viszontlátásoknak kellemes oldalaik vannak, alig szükséges vitatni.

Ily véletlen találkozásnak gyümölcse lön egy szivélyes meghivás is Baranyába. S Mohács, Siklós, Pécs és Szigetvár sokkal nagyobb varázserővel birtak, mintsem hogy e már másodszor történt meghivást visszautasitani elég erőt éreztem volna magamban, annálinkább, minthogy az e dunántuli tájrajzaim malmára igen kedvező viz leendett. Az elindulás tehát el lön határozva, a megérkezés napja kitüzve, hogy a mohács-pécsi vasut egyik állomásáról a barátságosan fölajánlott alkalommal a kitüzött helyre eljuthassak. Mindezen érdekeket az fokozá még inkább, hogy augusztus 29-

kén e nemzeti nagy gyásznap 336-dik évfordulóján Mohácsot látni akartam, s e nap ép közeledett.

Ily vágygyal eltelve, a pesti magán vendégszeretet legkellemesb emlékeivel távozám fővárosunkból; ismét gyönyörködém a Duna habjainak szeldelésében, nem ugyan Luczenbacherék fényes Zrinyijén, vagy deli Mátyásán, mert ezeknek aug. 29-kén épen szünnapjuk vala — hanem a gőzhajótársulat egyik hatalmas és pompás járművén. Még egyszer bucsut mondánk Pest füstgomolyainak, bucsut a komorszikláju öreg szt.-Gellérthegynek s gőzölgő fürdőintézeteinek — s ös Buda magaslatait tündér tájképnek találtuk, minél inkább távozánk tőlök.

Mintegy félóráig haladván a jobb parton, *Promontort* — Budaelőfokát — később *Tétényt* sok pinczéivel, s *Érdet* vagy Hamzsabéget pillantjuk meg, mely helységek népes uj telepitvények, s csinos épitkezésükből vagyonosságukra következtetünk. Szorgalmas német lakosai t. i. sok élelmi szerrel látják el a testvér két fővárost. — De történelmileg is érdekes pontokat képeznek e helységek, az utánok következő *Bata* magyar helységgel együtt. Szinhelyei valának t. i. Károly lothringi hg. 1684. — jul. 22-én Mustafa szerdár fölött vivott diadalainak, mely Buda visszavételére az utat egyengeté. De e tájon, Kézay szerint, római város is létezett, melynek Pótentia vala a neve — hol Atillánk Tethricus — Ditrich — és Macrinus római hadosztályai fölött diadalt aratott. Az itt legyilkoltak sirjairól — (mások szerint kun, tatár, vagy török halmok) — Bata hajdan Százhalomnak is neveztetett. Hogy e helységeket koszoruzó szőlőhegyek akkor nem oly mosolygók valának, mint milyenek jelenleg, azt könnyen elgondolhatni.

Végre *Ercsi* vagy *Ercsény* állomás lobogóját lengeti a szellő felénk. Közben helységeink egyik legrégibbjére, *Adonyra* figyelmeztettünk, melynek közelében *Vetus Salinum* római gyarmat vala. — A török uralom alatt Adony Buda előerödje volt, s Dsankurtarannak — lélekmentőnek neveztetett, minthogy Szoliman Bécsnél kudarczot vallván,

sőt veszélyben levén, ide vonult lélekszakadva — s itt minden veszélytől mentnek hitte magát. [1])

Mig igy 7 mérföldre jutánk, a jótékony nap magasbról lövelé már sugarait nemcsak hajónk födélzetére, hanem a jobb parttal párhuzamos, már Pest alatt kezdődő, s idáig nyuló *Csepel* sziget gyönyörü sikságaira, buja legelőin vidoran tenyésző gulyáira, s fáczánokkal telt erdeire, sőt még itt-ott sikerrel mivelt szőlőkertjeire is. E sziget Árpádnak s kiséretének is annyira megtetszett, hogy ide nagyszerü lakok épitésére munkásokat külde, de ismét harczba szállván, Csepel kedvencz lovászmesterére bizá azt és méneseit. [2])

Itt jelenleg 10 viruló helység van. Hajdanában e sziget királynéink jegybirtokaihoz tartozott. Később Jenő szavoyi herczeg nyeré ajándokba. — Most ismét az uralkodó család birtokaihoz számittatik. 12 ezernyi lakossága nyelv s vallás tekintetében igen különbözik s szembeötlők a föltünőleg számos csinos tornyok. *Lórében*, 1848 évből egy szomoru esemény emléke kápolna által jeleztetik!

Ezután hatalmas folyamunk ismét egyesül, de alantabb ismét három nagyobb szigetet képez, *Gemenczet*, *Rezet* s *Gógánfát*, mintha példázgatni akarna, menyi szigetet képez történetünk folyama is. Jobbra tekintvén, *Ráczalmás* dombjai tünnek szemünkbe — honnét az 1000 mérföldre terjedő délibábos puszták pestmegyei részeire esik kilátásunk. Azután *Dunapentele* házai fejérlenek hol egykor *Anamantia* vagy *Anamaria* római város létezett. Az Archaeologiai közlemények II. köt. 36-dik lapja szerint pedig *Intercisa*, vagy *Intercisa mansio* római legiók szállodája volt. Őrségét lovas nyilazók képezék. [3])

Pázmánd mellett is elhaladván, *Dunaföldvár* homokdombjai előtt kötünk ki, hol e napon vala eltemetendő Ovid jeles forditója, néhai *Egyed* Antal apát jeles hazánkfia, ki gyilkosok kinzásainak áldozata lön 83 éves korában. Hogy e magyar várost utóbbi időkben tüzvész és árviz nyomorai látogaták, ezt a sok épitkezésről is lehete gyanitanunk. De hogy

[1]) Egyet. M Encyclop. I. 705.
[2]) L. Béla névtelen jegyz. 44. §.
[3]) L. Pierer Universal lexicon VIII. 943.

13,000-nél több lakosságának méhszorgalma e károkat helyreütni egyre törekszik, annak szivből örvendünk.

Dunaföldvár már 1199-ben sz. Ilonához czimzett sz. Benedekrendi apátság birtoka volt, melyet II-dik Béla alapitott, de 1009-ben is létezett s *Zemogny* (mi Földvárral egyjelentésü) nevet viselt, mely szláv gyarmat volt. [1]) — Apátsági épülete még 1705-ben is vár gyanánt szolgált, melyet Bothián, Rákóczy vezére elfoglalt. [2]) Végre 1769-ben II. Mária királynénk Dunaföldvárt a nagyszombati egyetem törvénytudományi s orvosi kara különös rendelkezésére bocsátá. [3]) — A török uralom emlékét itt egy torony hirdeti. (L. Vas. Ujs. 1860. 49). Tovább haladván, távolról *Bölcskét* látjuk, melyről legnevezetesb az, hogy Fényes E. egy földirati munkájában sem található föl. Pedig 4229. lakossággal szép községet képez (1755 kath. és 2280 helv. vallás követője. Hajdanában mezőváros volt. Kath. temploma az ide közel létezett madochai benczés zárda omladványaibol épült 1792 — 1796). [4])

Nemsokára *Kömlődöt*, s kevés idö mulva *Paksot* érjük. Ez utóbbi, okmányok nyomán régente *Pákosnak* nevezteték, s hasonnevü családnak nevet kölcsönzött — mely később szintén Paksyra változott. E család e birtokot I. Lajos királytól nyeré 1345-ben, midön öse urának életét a tatárok ellen viselt háboruban megmenté. [5]) A család 300 évig virult, mely idö alatt Nándorfehérvár, és Szerémnek bánokat, Tatának és Veszprémnek várkapitányokat adott, többeket föispáni, sőt egyik tagját a győri püspöki székre látjuk emelkedni (1526). [6]) Jelenleg csak leányágban él e derék család.

Paks mintegy 9000 lakost számlál, és számtalan közbirtokost.

Rövid idö mulva *Tolnán* vetünk horgonyt, hol sz. István törvényeket alkotott, hol 1463-ban és 1518-ban országgyülé-

---

[1]) Fuxhoffer I. 236. l. Czinár kiadás.
[2]) U. ott.
[3]) Bél. Comp. Hung. Geogr. 172. lap.
[4]) Schem. Cleri Dioec. Q. Eccles. 1863. 99. l.
[5]) Fényes Geogr. szótár III. 185. lap.
[6]) Nagy Iván M. O. családai.

sek tartattak, s hol 1526-ban II. Lajos király 11. napig várakozék az ország minden vidékéről a lanyhán gyülekező zászlóaljakra. Hogy Tolna kir. város korában terjedtebb, s élénkebb lehetett mint most — képzelhető onnét is, hogy a Duna sekély vizállásakor épületromok mutatkoznak. Legujabb időkben a kisdedóvódák jótékonyságainak sugarai terjedének innen az ország különböző tájaira.

Végre *Bátta* magyar mezőváros falait látjuk. A fölöttök emelkedő homokhegy ormainak egyikén látszanak még a sz. László által alapitott apátság gyér romjai. Bátta napjainkban a bécsi Theresianum-féle növeldének birtokaihoz tartozik.

Tolnának ezen elszámlált helységei homokhalmokon s bájosviránvu völgyeken terülnek, s a balpart termékeny rónáival versenyezve mintegy szemlét látszanak tartani azok fölött — s büszkén néznek jóizü boraikra, melyek ott túl hányzanak — s melyek az árviz nyomorainak is néha áldozatai.

Most a balparton Bácska végtelen rónáit, a jobbon pedig Baranyának nyájas halmok s völgyekkel váltakozó határait, üdvözöljük. Ott kis távolságban a kis erdő mögül *Baja* tornyai s magasb épületei fejérlenek. Itt *Szekcső* lejtőin látjuk a magyar, szerb, s német ajku lakosokat mezei és szőlőmunkával békésen egymás mellett foglalkozni.

A mai Szekcső 4700. lakossal bir. Helyén hajdan *Lugionum* vagy *Lutionum* nevü római gyarmat vala. Ödö fejedelmi személy Árpádtól e táj meghóditására küldetvén, ez fegyvereinek csakugyan hódolt, mire Ödö itt várat és *szék*helyet épittetett magának. Miből Szabó Károly, — történelmi kutfőink szorgalmas forditója, Székcső nevét is származtatja.[1])

Végre *Bár* kis német helység, s a Báttától idáig, sőt még tovább is nyuló és 114,700 hold sürü erdőséget képező Mohács sziget mellett elsurranván, gőzösünk egy kanyarodása után egy szép völgyi sikságon *Mohács* fényes tornyaival találkozunk. Mire önként egy neme az elfogultságnak lepi meg a föleg itt először megforduló utás honfiui keblét, s fájdal

[1]) L. Béla névt. jegyz. 47. §.

mas gondolat villan meg agyunkban, s egy sóhaj kiséretében költönk elegiai szavaira nyilik ajkunk:

„Hősvértől pirosult gyásztér! sóhajtva köszöntlek,
Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács!“

Igen, szent borzadálylyal nézünk Mohács földére, melyen minden hant egy-egy nemes bajnok hamvait takarja, egyét azon 20,000 vértanu közül, kiknek sorsát Perényi nagyváradi püspök a királynak enyelgőleg megjósolá.

Elhagyván a gőzös korlátait, meglepőleg egy régi jó barát nyujtá kevés málhánk után szives karjait. E viszontlátás annál becsesebb volt, minél több okom vala örvendhetni, s minél váratlanabb vala ez e helyen. Csakhamar az e napon (aug. 29) megtartott gyászünnepély részleteiről értesültem. — Később Mohács derék honfiszellemü prépostja s lelkésze szives vendégszeretetét élvezve — ez ünnepély eredetéről részint élőszóból, részint az ide vonatkozó okmányok olvasásából értém, hogy 1807-ben néhai *Király* püspök az egész gyásztért több izben keserves könyhullatások között bejárván, s a gyászos napok semmi emlékét nem látván, elrendelé, hogy aug. 29-ke ezután örök időkre egyházi szertartással sz. misék és az e tájon lakó nemzetiségek számára három szent beszéddel megünnepeltessék. — Köszönet a haza nevében a nemes keblü honfi szellemének, ki igy örökité évkönyveinkben nevét, s azt teljesité, miről az egész hon megfeledkezett! De köszönet ft. Grager Gábor urnak is, ki semmi fáradságot nem kimélt, mig e téren legalább egy csinos kápolnát nem sikerült a honfiui kegyeletnek fölállitani. E kápolnaépités költségeit nagyrészt a pécsi püspök viselé. — A kápolna — mely 5° hosszu s épen oly széles — homlokán, hol az ajtó fölött egy kis erkély pótolja a nagy tömegre számitó szószéket — e szavakat pillantjuk meg:

SIt Vt praeCo CLADIs MohaCsIensIs.

azaz 1859, mely évben t. i. e kápolna fölszenteltetett.

Belsejének négylapu kupján a keresztelő sz. Janos életéből vett jelenetek festvék. A fővételt — melynek ünnepe aug. 29-re esik, terv szerint az oltárkép fogja ábrázolni. — Legbecsesbbé azonban e kápolna falait két nagymérvü — 18-láb hosszu s 9-láb magas félkörü, mondhatnók nagyszerü olajfest-

mény teszi (Dorfmeistertől) — melyeket néhai gr. Eszterházy Pál mint pécsi püspök (1780 — 1799) Mohácson levő kastélya számára festetett, melyeket müvészetkedvelő jelenlegi utóda kijavittatott és e kápolnában elhelyeztetett. Az egyik az 1526-ik szerencsétlen — a másik Jenő savoyi hg. 1687-évi diadalmas csatáját ábrázolja életnagyságu alakokban! Az ellentét jó benyomást tesz a szemlélőre. A sekrestyével szemben egy helyiség képtárnak van szánva — azok arczképei számára t. i., kik e csatákban résztvettek. Fájdalom, eddig még csak két kép van benne. A többieket — a honfiui lelkesedéstől várja az utókor.

A kápolna külső falait e csatákban szerepelt három vaságyu támogatja. A dombról, melyen e kápolna áll, legszebben átnézhetjük a csatatért — mi annál tökéletesb látványt fog nyujtani, ha a torony, a terv szerint még fölebb fogna emeltetni. Ott látjuk ugyanis a kelet-északi dombok mögött fekvő *Nyárád* és *Földvár* épületeit fejérleni — mely utóbbit a nép maig *Sátoristye*-nek nevez Szolimán sátorairól. Itt végzé ő — a boszuállástól lihegő — diadalért esdeklő imáját. — Onnét látá át egy pillantással a csatarendbe állitott magyar sereg csekélységét — onnét ereszté a sikságba rohanó seregének árját, onnét dörögteté 400 ágyuja s puskáinak ezreit a magyart zavarba hozandó soraira.

Délnyugatnak fordulván, szemünkbe tüntek *Landschuk* s *Babarcz* helységek tornyai s az azokat környező erdők. Amannak állitólag a lándsások adának nevet, ha t. i. Lanchuk létezése már 1338-ból nem volna olvasható Kollernél.[1]) — Az utóbbinak helyén jelenleg német gyarmat áll — s igy hihetőleg a *papharcz* elferditéséből veszi nevezetét.

E sikságon mintha látnók a hosszura nyujtott magyar sereg négy sorát 80 ágyujával. De fájdalom, a csatát kezdő Perényi s az egész sereg lelkesedése mitsem használt, s türelmetlenségének gyümölcse 20,000 halál volt. — Vajha csak ennyiét jegyezhetnők fel! Vajha a magyar szivek ezrei sőt százezrei nem estek volna áldozatul soha! Vajha nemze-

[1]) Hist. Episcopatus Q. Eccles. II. 468.

tünk lelkesedését a következményeket számitó hideg ész is vezérelné mindig!

Végre még csak *Szekcső* felé vessünk egy két pillantást, hol a mohácsi hegyekből egy vizmosta mély mederben a Duna felé hömpölyög az öt malmot hajtó — de hirtelen áradásairól jelenleg is közmondásos *Csele* patak — mely a nemzetet megsemisüléssel fenyegető szerencsétlen másfélórai csata után roppant zápor következtében megáradván, a menekülő II. Lajos gyászos sirjává lett.

E patak nevét vevé a már 1331-ben itt létező *Chele* helységtől [1]) mely 1478 ban már mezőváros nevet visel [2]), de 1526-ban ismét falunak mondatik, és a Nyulakszigetén lakó apáczák birtoka vala. [3])

Nemsokára a város egyik hosszu s tán legegyenesb utczáján a mohácspécsi vasut indóházába sieték, s rövid háromnegyed óra alatt az egyre regényesbbé váló villányi völgyben fekvő helységek szemleletében gyönyörködém. Itt *Nagy-Nyárad* után, *Rácz-Tótsön*, és *sz. Mártonon* állomásozunk, mig balra *Virágos* gyönyörü virányait szép jegenyesorok diszitik.

Végre *Villány* szük völgyében állapodik meg a vonat, s én bucsut vevén a dunagőzhajózási döczögő magán vaspályától, egy Siklósra — utam czélpontjára üresen menő uri fogatot vettem igénybe, s *Villány* — (hajdan *Vig leány* [4]) helységben Albrecht főherczeg pinczéje előtt megállapodván — abba egy kissé betekinték, sőt borait is megizlelvén — szembe ötlének azon csekély hegyláncz lejtői, melyeken az országszerte hires villányi nedvet szürik. E hegyláncz közepén emelkedik a harsányi csúcs, honnét — fölséges kilátás kinálkozik Bács, Baranya s Veröcze megyékre. E kúp tetején egy vár létezett, melynek alvárnagya 1338-ban valami Miklós vala. De a vár már romokban hevert 1553-ban, midőn Veráncz Antal követsége a Dunán Konstantinápolyba evezett.

---

[1]) Koller II. 354.
[2]) U. ott. IV 413.
[3]) U ott. V 62.
[4]) L. Schem. Cleri Dioec. Q. Eccl. 34. 1.

Akkor beszélték, hogy e vár rendkivüli mélységü kutjába bedobott récze a Dráva szinén jelent meg. [1])

E hegy — valamint az egész hegyláncz márványrétegekből áll; fölülete e kúpnak rézsutos vonalokat mutat — melyek barázdáknak látszanak. Innét a monda, hogy e barázdákat az ördög szántá fogadásból egy vénasszonynyal — miért ember és lólábnyomok volnának láthatók. A nép maiglan e kúpon gyülésezteti — a boszorkányokat.

Az alatta elvonuló *Nagy- és Kis-Harsány* helységekben egy késögóth ablaku reform. egyház létezik. Azután *Nagy- és Kis-Tótfalut* jobbra elhagyván, mosolygó szölöhegyek, vidám rétek s termékeny szántóföldektől környezve egy hosszu fasoron át jó ideig lebeg szemeink előtt, a sikság közepett emelkedő szikladombon álló *Siklósi vár*. Hosszu és elég csinos házsor után végre bekopogtatunk, régi jó ismerösünkhöz az urodalom főtiszti lakába s Nikl Mihály Siklós uradalmi vezénylö tiszttartó becses családja körében csakhamar szivélyes elhelyeztetést nyerék.

Kellemes eszmecsere és társalgás volt a magyaros zamatu estebéd füszere — mely ily módon késö éjfélig nyult. Mielött álomba merülék, hálát adék az égnek, hogy a magyart a vendégszeretet szép tulajdonával oly nagy mértékben megáldá.

Másnap *Siklós* diszét, a várat, vevém szemle alá, s azt 14. évi elhanyagoltsága daczára is sokkal érdekesbnek találám, mintsem egyelöre gondoltam. Külsején a gyakori javitások s épitkezések nyomai szembeszökök. Nehány csonka, kerekded és négyszögü örtornyon kivül védfalai nagyrészt földdel egyenlitvék, árkai betemetvék. Az első emelet vonalába eső elökapuhoz egy hid — mely fölhuzható vala — vezet. Az elökapu köivét a Batthyány család herczegi czimere disziti. Innét mintegy nyilt folyosón a valódi kapuhoz érve, a vár udvarára lépünk. Itt megnyilik mindenekelött a kápolna ajtaja, melynek ragasztékain a Garák czimerei (vértben kigyó) láthatók. Azután mindenekelött a szentély vonja magára figyelmünket, mely az ujabb épitkezésü hajótól vál-

[1]) Koller. II. 471. lap.

ivezet által választatik el, melynek támtövéből, valamint a karcsu faloszlopok fejeiből is négy-négy gerincz fut ki — s 4 és 7 gerinczes ferde négyszögü hálózatot képez. A szentély hosszu négyszögü ablakait csúcsiv zárja be — melyeket külsöleg 6 támfal környez. A karzat szintén hálózatos ivezeten s két karcsu oszlopon nyugszik, melynek fejezetét ismét két czimeres vért diszíti. A szószéken gr. Batthyány czimerét látjuk, s az oltáron gyöngyházból készült mozaikmüvü Immaculata-kép gerjeszt figyelmet, melynek keretében festett virágok s a sz. szüz életére vonatkozó 4 képecske, végre egy szögben „*Thomas p. m. 1640.*“ olvasható.

Innét a vár felső emeletébe megyünk, hol a szolgabirói hivatal teremébe benyitván, egy mellékszobába vezettetünk, hol *Zsigmond* király 1401-ben, történetiróink többsége szerént 18, — Pesty Frigyes kutatásai szerint [1]) pedig csak 6 hétig és három napig belebbezve és kezesség mellett tartatott, honnét csak Gara Ilona esdekléseire s fiainak kisérletei által, hogy Zsigmondot az ország nagyjaival kibékitsék, nyeré vissza szabadságát és trónját. Mily bünbánat szállá meg Zsigmond változékony kebelét, mutatják azon szavak — melyeket állitólag maga vésett a kandalló szürke márványkeret párkányzatára. A szavak ezek: „Misit Deus misericordiam suam super me, et eripuit me de medio catullorum leonum, dormivi conturbatus.“ De a betük tökélyes alakja, s idoma nem engedik hinni, hogy e vésmény Zsigmond kezétől származik. Hozzájárul, hogy a keret párkányzata egy vértben két struczszárny között egy borzas föt mutat, mely állitólag a Garák czimere mellé, vagy ha jól emlékszem, alá van helyezve — s mely, mint alább látandjuk. a Perényiek czimerét képezi.

Az épületből még a várat környező bástyára, és a már már enyészetnek induló figyelő erkélyre menénk — honnét az egész táj gyönyöreit élveztük, melyek a Dráváig és azon túl terjednek. Alatta nem csekély mélységben kert s rét terül el — honnét számitva, Zsigmond börtön-ablakának 60 lábnyi magassága kikerül.

---

[1]) Tud. értekező I. köt. 5. füzet

Megemlitendő még, hogy 1823-ban a vár „szép és régi izletü tornya“ villámcsapás következtében az egész tetővel együtt elhamvadt. Az utóbbi helyre állittatott, mig a toronynak nyoma sem látható — tehát csak fából lehetett.

A várból Siklós plebániájára a sz. Ferenczieк zárdájába menénk, hol a tisztelt főnök szivességéből *Actus Siklosienses* czimü kéziratot valék szerencsés nyerni olvasásul, melyben Siklós történetéhez több adatot találtam. A vár falának körülete 573, magassága $2^1/_2$ öl, e falnak pedig 14 örtornya vala, tehát jóval nagyobb kiterjedésü, mint a jelenlegi. — Ezen s egyéb kezemnél levő kutfőkből Siklós hajdanának képe következő lenne fővonásaiban. Siklós keletkeztét s első urát mély homály födi. Czerpán Incze szerint — igy hiják a fentebb érintett kézirat szerzőjét — régi neve Schuklós, vagy Soklós, vagy Sokles volt, s az egész tájt a Dráva áradásai következtében örökös viz födé. Sok ló vala tehát szükséges, hogy a magas sziklán épült várral közlekedni lehessen, s igy e vár neve a sikos vagy siklós táj — fogalomból is veheté eredetét.

Sz. Benedekrendi apátságát Jula bán, vagy egyik ivadéka alapitá, mely 1249-ben már viruló állapotban levén, már sok évvel előbb alapittathatott a sz. Háromság tiszteletére. Czime maiglan is fönnvan, s adományoztatik is.[1])

1303-ban az apátságot valamely „Magister Petrus filius comitis Nicolai de Schuklós ex progenie Magni Jule bani“ a czisterczieknek akará átadni, mi azonban soha sem teljesedett.

1382-ben épült volna kerekded vára, Gara Miklós költségén, ki Erzsébet királynéja védelmében elvérzett. Fényes csak kijavittatja vele.[2])

1401-re esik Zsigmond király sanyaruságos fogságideje — mit némely történetirónk $^1/_2$ — 2 évre nyujt. Azonban -- mint fölebb látók — mind ez mendemondának bizonyult, Pesty Frigyes kutatásai következtében. — 1452-ben itt gyüjté össze s innét inditá 30,000 népfölkelő kereszteseit Nándorfehérvár elé Kapisztrán János.

---

[1])Fuxhoffer Monast. I. 274. lap.
[2]) Geogr. Szótár IV. 27 lap

1482-ben a Garák utolsó ivadéka, Jób halálával sirba szállott. A siklósi urodalmat tehát Mátyás király, fiának adományozá.[1]) Ennek halála után özvegye, Brandenburgi György nejévé lön, s Siklóst hozományozta. De pazarló s valószinüleg pénzszükében levén — az Ujlakyaknak eladá, kiktől leányágon a Perényiek birtokába ment át — s a mohácsi vész idejéb n csakugyan Perényi Imre koronaör volt Siklósnak ura — ki 1529. a sz. koronával saját várába menekült, kinek a zárda jelenlegi éléstárában két struczszárny közötti borzasfő-féle czimere mellett következő föliratot olvasunk egy köbe vésve:

„Emericus Perényi Supr. com. Abbaujvariensis.
Reformatae Ecclesiae Gubernator.“

Ugyanezen czimerrel egy más követ is találunk e zárdában következő igen nagy röviditésekkel körülirt fölirattal: „Cum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea, quae possidet. Luc. 11. C.“ E kö 1540-ből való.

1543-ban juliusban török iga alá hajlik Siklós. Az örség élén Vas Mihály és Heniczy Bernát állott két század magával, kik 14 napig oltalmazták — illetőleg fegyverszünetet kértek Amhád basától, de segély sehonnan sem érkezvén, miután Pecs is meghódolt, szabad kivonulás föltéte alatt átadák a várat az ellennek, — azonban a gazdagabbak mind legyilkoltattak.

Ezen időtájban jelent meg e vidéken Luther tanának honunkban első hirdetője, Statius Mihály.

1562-ben Kálvin nyert itt hiveket.

1566-ban Siklóst Zrinyi ostromlá, de Szigetre vonult vissza.

Most egy szomoru századon át sürü felhő nehezedik Siklós egére. Clio jegyzetei elnémulnak — mert a Korán barbár hivei ilyeneket ugy is örökre megsemmisitettek volna.

1680-ban a pestis dühöng e vidéken.

1686-ban végre elhomályosul ismét a félhold Siklós egén, Scherfenberg vitéz fegyverei s a sz. kereszt fényé-

[1]) L. Nagy I. v. Magy. orsz. család. V. 330.

től. A török uralom azonban emlékül még is egy mecsetet hagyott fönn napjaink számára.

Siklós ezután Caprara cs. tábornok birtoka lön, ki 1681-ben a Tökölyi elleni harczokban szerzett érdemei fejében a magyar országgyülés által honfiusittatott [1]), s ki Siklós várát ujra fölépité.

1689-ben I. Lipót király a hajdani sz. Benedekrendi apátság romjait a sz. Lászlóról nevezett sz. Ferenczrendieknek adományozá, melynek késő góth csucsivezetü szentélyén ismét a Garák kigyói láthatók.

1704-ben Siklóst Garnizone cs. tábornok Rákóczy csapataitól foglalá vissza, tót és horvátországi határőrök segélyével, kik Siklós lakosai közöl sokat iszonyu kegyetlenséggel legyilkoltak.

1715-ben Siklós négy vásárjogot nyer III. Károly királytól.

1731-ben Caprara Victoria grófnő fölszabaditja Siklóst a tizedfizetéstől. Ugyanezen időben megváltja Siklós urbéri tartozásait is 1900 forinton!

1738-ban ismét dögmirigy tizedeli a lakosokat.

A Caprara családtól Siklós Stratmann család birtokába jutott 92,000 forintért, melynek Eleonora ivadéka Batthyány Károly neje lön s igy a siklósi urodalom ismét ősmagyar család birtoka lett. Ezen Károly gróf volt az, ki II. József gyámja levén, a herczegi czimert szerzé családja számára.

1743-ban a vallásháboru szomoru jeleneteire akadunk.

1747 és 1748 ban a napot is elboritó sáskák milliói emészték Siklós terményeit.

1753-ban gr. Batthyány Lajos visszahelyzi a sz. Ferenczieket, s számukra a templomot romjaiból fölépiti.

1766-ban pórlázadás dühöng Járó Péter vezérlete alatt egész Baranyában, de különösen ezen urodalomban a jobbágysági terhek miatt. Mig Eszék s Pécsről segély érkezett, Strobel várnagy védé Siklós várát az ezt ostromló tömeg ellen, mely barátságos fölszólitására szét nem oszolván, s vaklövésre „*nincs golyóbis*“ gúnykaczajra fakadván, rendes

[1]) L. Nagy Iván Magy. orsz. családai. III. 5. l.

csatát vivott, melyben 200 pór esett áldozatul. Spolaris Zsigmond versekben igy irja le az egész eseményt:

„Ezer hétszáz hatvan hatban
Esett paraszt nagy romlásban
Siklós mezővárosában
Imit amot az utczában.

Fegyverek volt csákán és bot.
Sok öreg és ifju ott volt
De karókra fordult az bot
Midőn emeltek furkós botot.
Járó, Mitter és az Madzag
Ezek előjárók voltak
Kik hamis levélben biztak
Magukat is igy megcsaltak.
Gyerünk egyben gyülekezzünk
Igazságrul beszélgessünk
Azt mi magunkban feltegyük
Hogy uraknak ne engedgyünk.
Kilenczedet eltörüllyük
Robottól megmenekedgyünk.
Hogyha egy szivüek leszünk
De ki nem jő azt megöllyük.
De bezzeg reménységtekben
Megcsalattatok ezekben
Midőn jártatok gyülésben
Estetek veszedelemben.
O te balgatag emberek!
Miért mingyár nem mentetek
A kik Harkányba mentetek
Mind lettetek volna eprek
O te Járó arestomban
Hevertél te nagy fogságban
Pécsi püspök városában
Vallál keserves rabságban.

1767-ben Dráva-áradás és marhavész látogatá Siklós városát.

1770-ben máj. 7-én II. József néhai gyámját a várban meglátogatá, de az éjt a Pelikánhoz czimzett vendéglőben töltvén, 16 darab aranyat fizetett egyszerü szalmaágyaért. Aligha incognito utazott.

1771. Az antitrinitáriusok Siklóson ujra fölélednek.

Ezután, ugylátszik, a béke angyala lebegett e sokat szenvedett város fölött. A régi sebek lassankint behegedtek. A földmivelésen kivül a selyemtenyésztés már a mult század végén kedvezőleg üzetett, miután 4 mázsát termelt évenkint. Hogy mily eredménynyel üzetik most, nem tudom.

A vár körületébe esett a zárda is, mint azt nehány őrtorony omladványaiból is láthatni, s azon langyos vizü cisternából, melyet egyik Batthyány gróf a várban ásatott, s azt 8—10 oszlopos hiddal ellátá. Ez azon kénes vizü tó lehet, melyhez a zárdából alaguton juthatni, s mely 14° *Reaumur* mérsékleténél fogva soha be nem fagyván, ruha-

mosásra jó szolgálatot tesz, és zsilipre vezetve, malmot is hajt.

Végre az 1849-ki évben Siklós birtokosa, Batthyány Kázmér gr. külföldre menekülvén, a 24 faluból álló urodalom a kincstár igazgatása alá jutott.

Siklós gazdag termésü rónáin szemeinket körülhordva, kellemes hatásuak az azokat szegélyző erdők, a dülöknek gyümölcsfákkali elkülönitése, a mezei munkának Clayton Shuttleworth-féle gépekkel végzése, mi leginkább Nikl Mihály ur bölcs kormányzásának köszönhető, kinek sikerült, az urodalom jövedelmét 14 év alatt majd négyszerezni.

Nyugatnak, szép jegenyékkel szegélyzett uton *Harkányba* rándulunk, hol csinos falun kivül, egy jótékony hatásu és jutányos élelmezésü fürdöt találunk, melynek keletkezése nevezetes esetlegességnek mondható. Mondaként e gyógyforrás azon helyen keletkezett — hol a harsányi hegyről menekvő rosz lélek ismét alvilágába visszaköltözött. Az urodalom évkönyve szerint pedig gr. Batthyány Antal e birtokának virágzását látni óhajtván, 1823-ban a siklósi várt környező posványságokat kiszáritani elhatározá. Mérnökök által tehát árkokat huzatván, a munkások a vizet e tájon szokottnál melegebbnek, sőt a lábbajokban szenvedők meggyógyulásukat tapasztalván, ezt szájról szájra adák, mi közfigyelmet gerjesztvén, a forrás fölfödözésére vezetett. A vidék szárazzá, sőt buja növényzetü rétekké, s termékeny szántóföldek s kertekké varázsoltatván, e helyen gyógyintézet fölállitása vétetett foganatba. A források gyógyereje orvosi vizsgálat következtében — Rospini hévmérője szerint 41 fokunak, kén és több alkatrészénél fogva pedig több betegségben igen hathatósnak bizonyulván be, egymásután emelkedtek a vendégek számára kényelmet és szórakozást nyujtó épületek és sétányok — melyek a történeti nevezetességü siklósi várral, az igéző fekvésü Máriagyüd bucsus helylyel s az azt koszoruzó szőlőkkel és márványképletü hegylánczczal vannak összeköttetésben. Mindezek $^1/_2$—1 órányi sétákra ösztönözik a szórakozást kereső vendégeket. Ide járul, hogy Baranya fővárosa, Pécs, ugyszintén a gyászos emlékezetü Mohács, valamint a Drávas Duna is csak 2—3 órányira esik —

s igy a közlekedési vonalokkal is könnyü összeköttetés kinálkozik. A betegek ápolásával az intézet rendes orvosa, az intézet kormányzásával az uradalmi főtiszt van megbízva. S hogy az intézet a luxus magasabb igényeinek is megfelelhessen, az csak a vendégek nagyobb számától függ. Eddiglen is évenkinti vendégei az 1000 számot megközelitik, s számosan köszönik fölgyógyulásukat e jótékony kútforrásoknak, melyekből a viz, meritő gépezet segitségével rézcsöveken át a fürdőkádakba vezettetik, hol a tisztaság és pontosság föltalálható.

September első vasárnapján kirándulék a hivek ezreitől látogatott *Máriagyüd* bucsushelyre. A zárda kettős tornyának fénye az egész tájra kellemesen terjeszti a nap sugarait. A zárda tisztelt főnökénél látogatást tevék, s a hely keletkeztéről adatok után tudakozódván, elém terjeszté egész készséggel a zárda évkönyveit, melyekből azonban kevés, de nem érdeknélküli adatot lehete kiböngésznem. *Máriagyüd* helyén hajdan rengetegek valának, melyekben II. Gejza király vadászgatva, a b. szüz iránti tiszteletét itt is leróni akarván, 1148-ban kápolnát épittetett, melyben később valószinüleg a siklósi apátság végezteté a rendes isteni tiszteletet. Bizonytalan azonban, vajjon a mai templom van-e a hajdani kápolna helyén vagy azon templomok közül valamelyik vala annak helyén, épitve, melyeknek romjai még e század elején valának láthatók. Az egyik *S. Mariae majoris*, másika pedig *S. Gelasii et Gregorii* czim alatt voltak ismeretesek.

1543-ban Máriagyüd szintén a félholdnak hódolt, mint Pécs, Siklós.

1689-ig a helvét hitvallásuak birtokában vala, de ezen évben Kapronczáról egy b. szüz szobra hozatott ide, mely 1704-ben Eszékre vitetvén, 1739-ben Vécsey tábornok által ismét visszaadatott, s igy nem csoda, hogy e helység *Máriagyüd* nevet kapta, mit egy mult századbeli kézirat *Mária jött, visszajött*-ből magyaráz — mit a köznép *gyött, gyütt*-tel szokott fölcserélni.

1742-ben Batthyány Károly gr. bőkezüségéből épült mai temploma, mely a sz. Ferenczieк gondnokságára bizatott,

kik ide zárdát is épitének, mely 1846 óta plebániává emeltetett.

Föltünő, hogy M.-Gyüd helység lakosai, valamint az urodalom egyéb helységeiben is nagyrészt a helvét vallásnak hivei tulnyomó szám mal, mit Perényi Imre közreműködésének tulajdonithatni. Csak Siklós 4000 lakosa között harmadfélezer a kath. tanok hive, mig a többi több felekezethez tartozik.

Az nap még kirándulánk az uradalom *czűni* pusztájára, a sok jó legelőjéről nevezetes *Ipacsfán*, a templomromokat mutató *Szerdahe'yen*, és a termékenységével kitünő *Csepelen* és *Kemesen* át. A puszta gazdaságait ügyesen kezelő ispán urban egy föl.it fedezven föl. csakhamar otthonosnak érzém magamat, ki a gazdászat egész szenvedélyével mutogatá a kitünően mivelt szántóföldeket, melyek szintén a Dráva és Almas vizáradásai ellen biztositvák — látám az egész urodalmat igás marhákkal ellátó gulyát és menest — az olasz mintára itt készült téglaalaku sajtot, s réjein a sok takarmánykészletet. Az utak fasorokkal s itt-ott gyümölcsösökkel levén szegélyezve, az egész gazdaságnak mintegy angolkert szinezetet adnak. A Dráván tuli parton néhány helység fehérlik. Egyébaránt a virányokon mi den némának látszott, mintha nem is laknának ott hét százados államtestvéreink — kikkel törvény és alkotmány, boldog s komor napjaink közössége oly szoros viszonyba hozott — mit egy vagy két évtizedi viszály, illetőleg félreértés, örökre egymástól el nem szakaszthat. Vajha a nyujtott jobb kezek ismét derültebb napokat engednének e két hős nemzetnek élvezni! minél hamarább!

XI. Siklóstól Pécsig, Szigetvárig.

Ismét visszatérvén Siklósra, az urodalmi szivélyes főtiszt társaságában Baranya büszkeségét sietem meglátogatni. Oda rándulánk tehát, s mi thogy utamat Szigetvár felé valék folytatandó — a családtagoktól érzékeny bucsut vevén, a Mecsekhegy hullámzatos dombjain s völgyein *Csarnota*, *Szava*, *Kemse*, *Turon'* és *Szalan'* határain át megpillantók végre a gyönyörü fekvésü *Pécs* tisztes épületeit, s mi tagadás

benne, szivünk örömtől repesett, ily nevezetes város ismeretével gazdagodhatni, melynek hirével történetünk lapjai minden korban telvék. Pécs sorompóinál azonnal egy vasgyári épület tünik szemünkbe. Egyre csinosb épületek között emelkedünk a belváros főterére, s egy csinos vendéglőbe elhelyezvén magunkat, s a nevezetességek hatalmas vonzerővel birván, azok megtekintésére sieténk. Hogy a rajzokból ismert székesegyház kiválólag lebegett szemünk előtt, alig szükséges mondanom. Azonban részletes megtekinthetésére az utat kelle egyengetnünk. A vendégeinek czéljait páratlan készséggel előmozditó házigazda barátunk itt sem szünt meg közbenjáró lenni, s bemutatott a pécsi terménykiállitás, s gazdasági egylet szervezése körül nem mindennapi érdemeket szerzett Daróczy Zsigmond cz. püspök ő méltóságánál — mint az egylet elnökénél.

Igy tehát hazánk egy lelkes főpapjánál szerencsénk levén tisztelkedhetni, kedves alkalmunk nyilt ő méltóságát megkérni, lenne kegyes utba igazitani, s nekünk egy vezetőt ajánlani. S ime legnagyobb meglepetésünkre ő msága önmagát ajánlá föl kalauzul. Mielőtt azonban e ritka szerencsében a délutáni órákban részesültünk volna, szemlére vevők a 122 évi török uralom alatt kilenczből fönn maradt két mecsetjét, — a belvárosi plebania-templomot, s a sz. Vinczéről nevezett szürke nénék gondjaira bizott kórház csinos kápolnáját, (mely utóbbinak rajzát a „Vas. Ujság“ 1855 évi 11-ik száma ismertette). Megtekintők a többi között a jelenleg primási polczon s biborban ragyogó egyháznagy mint pécsi püspök által alapitott és 1855-ben magas személye által fölszentelt Notre Dame-i leánynövelde templomát s egyéb nyilvános és magánépületekkel diszeskedő utczáit, főterét és szép kirakatu boltjait, s be kell ismernünk, hogy e mintegy 20,000 lakossal biró város szép virulásnak indulván, nem utolsó helyet foglal el, akár jótékony intézetei, akár tanodái tekintetéből. Vajha jogakademiája is hamvaiból phoenixként föltámadna. Nevezetes az, hogy 1686 óta, midőn t. i. Pécs ismét fölszabadult a török iga alól, 9 nagyobb templomban s 10 önálló kápolnában dicsérik a kath. hivek Istenöket. Hogy a székesegyház ezek között, de az egész hon

templomai között kitünő helyet foglal el, arról a délutáni órákban vala alkalmunk meggyőződhetni.

Ugyanis állitólag ezen egyház már a *Sopiana* nevü római város erődjét képezé. Mások szerint sz. István által kezdett épittetni, s Péter király alatt lön befejezve. E valódi bazilika négy csonka tornyával együtt négyszögü terméskövekből van román-góth izléssel épitve, s külseje ép úgy, mint belseje méltóságteljes. Déli homlokát a 12 apostol 13' magas, homokkőből faragott szobra ékesíti. Belsejének terjedelméről fogalmat nyujt a benne levő 15 márványoltár, az 5 kápolna — az egyik a szentély alatt katakomba nevezettel, — a 4 orgona s a három szószék, hol egyszerre sz. beszédek tarthatók, anélkül, hogy egyik szónok a másikát halland. Mindezek igen fényesek és izlésteljesek. A török uralom alatt, mint mondják, mecsetnek, mások szerint istállónak volt használva. Mai magasztosságát e század első három tizedében éré el, mit gazdag ruha- és egyházi edénykészlete még csak emel.

Végre érdekes még Péter királynak állitólagos sirhelye, mely — Ipolyi jeles régiségbuvárunk szerint — csakugyan XI. századbeli, s bár durva, de eredeti, és épen azért becses dombormüvekkel bövelkedik. 30 alakban ábrázolvák itt Péter király viszontagságai bibliai képekben. Ilyen a kisdedeket lemészároltató Herodes, a megvakitott Sámson, a sz. család Egyiptomba menekülése, stb. — Ezekután a nyájas főpapnak szivességéért hálát mondván, kalauzunk lön lelkes tanodaigazgató s népnevelészeti irónk, Szauter Antal ur, ki a székesegyház terének jobbján egy pinczeszerü folyosón át egy régi keresztyén katakombába vezetett, mely Ipolyi okadatolt véleménye szerint, a római katakombákhoz hasonlit, s minthogy ezek 3—4 századbeli, — a keresztyénség symbolikus állatainak festményeivel ékesitvék, ezek az itt korán hirdetett evangelium és keresztyén-cultus régi emlékeiként tekinthetők.

Innét a püspöki lak termeit, s a püspökök arczkép sorait, a classicus csinnal épült sz. Maurus-kápolnát, a lyceum 16,000 kötetnyi nyilvános könyvtárát számos incunabuláival, s kéziratával — ezek között Koller már többször emlí-

tett művéhez szolgált anyagát s muzeumát tekintők meg, melyek nagyrészt a halhatatlan emlékü b. Szepessy néhai püspök érdemeit örökítik.

Meg kell még emli enem — hogy az e város határában fekvő dús köszénbánya-telepet — (neve *Colonia*) — is megtekintém, melyet a dunagőzhajózási társulat 10 év óta nagyszerü munkáltatás alá vőn, s mely a pécsi völgyek tán legszebbikében terül el. Gyönyörü szőlők között — tiszti és bányászlakokkal s aknaépületekkel találkozunk. - - De hogy magába az aknába bejuthassunk, a főtiszt távollétében, nem egy utánjárásba került. Végre sikerült két vezetőt nyernünk, s tömérdek lépcsőn, s borzalmas sötétségü köszénfolyosókon — melyek gerendákkal bélelvék s boltozvák — 60 ölnyi mélységben föl s alá járnunk, mécseink lidérczes világánál a vassineken ide s tova 10—15 mázsa köszénnel terhelt kocsikkal s tolóikkal, a csákányok tompa ütéseinek visszhangjával találkoznunk. A köszénfejtéshez kéményalaku rézsutos csatornákon juthatni — melyeken a köszén mint pinczelyukon a fa a kocsikba rohan s e moraj — valamint a sineken tolt kocsik zörgése — s a tolók mécse sajátságos érzést gerjeszt.

Egy órai körüljárás teljesen eloszlatja a tapasztalatlanok borzadalmait is — s végre oda jutunk, honnét az ipar e megbecsülhetlen kincse a földszinére huzatik — ráállunk párjával a gép egyik állványára — s mintegy varázsütésre az alvilágból az akna előtermében találjuk magunkat, minden fáradság nélkül; s ha a gép csekély zörejét, s a falat boritó faszerkezetet mécsünk világánál nem látnók, s emelkedésünket nem éreznők — álomnak gondolnók — s fölébredésnek — midőn egymást ismét a napvilágnál láthatjuk.

S ime e bányából évenkint 5 milliónál több mázsa köszén jő használatba — mely vaspálya segitségével Mohácsra szállittatik. Mázsája 36 krba kerül. — E telepnek 1861 óta csinos plebániája is van. A hivek száma 1156. Nyelvök szláv és német.

Pécsett töltvén az éjt, más nap ismét a legkellemesb septemberi napra virradánk, s ime még egy óhajtásom is

teljesedett, midőn Pécsről, a czúni ispán alkalmán s kiséretében csakugyan Szigetvár felé megindulánk.

Pécs hegygerinczeit gesztenyeerdők szegélyzik, s a szőlők kellemes koszorúját képezik, s ha valami zavará a Pécsett szerzett benyomásokat, ugy az a rosz ut vala, melyen döczögve érheténk az első, csinos épületekből álló faluba, — neve *Német-Ürögh*. – Jobbra bájos hegymélyedések s völgynyilások, balra termékeny rónák kecsegtetik a szemeket. Ezután a *sz. lőrinczi* pusztán túl az ugyanazon nevü falu mutatkozik. Nehány csinos épületéről uri lakókra következtetének. Pósta és szolgabirói stb. lakok valának. Nemsokára *Kacsóta*, szőlő s erdőlombozataival, azután az igénytelen falu még igénytelenebb házaival találkozunk. — Itt is eszünkbe jutott, hogy népünk házai különösen azt nélkülözik, mi az egészségre leghathatósb, s mi a háznak kedves külsőt is kölcsönöz, s ez: a nagy ablakok és a csinos sor! — Végre *N.-Petend* kétfejüsasos, bádoggal födött tornyát, nemkülönben *Botyka* szintén ref. uj templomát s barátságos paplakát elhagyván, alig vártuk a perczet, — hogy Zrinyi dicsőségének szinhelyét üdvözölhessük. Egy rövid félóra mulva czélt értünk.

Szigetvár megtekintése előtt azonban röviden gyomrunk déli bajait akarók lecsillapitani, de vendéglőnknek sem tisztasága, sem az ételek s italok izletessége, sem a szolgálat pontossága nem valának olyanok, hogy szerény igényeinknek megfeleltek volna. — Nagy baj ez kisebb városainkban, hogy az utas a tömérdek kényelmetlenség kellemetlenségeit ép oly drágán fizeti meg, mint a fővárosi fényt stb. S ezt — oh igen sok helyen vala alkalmunk tapasztalni, a mi országos baj. — Egyébiránt ide magasabb élvért zarándokoltunk. Itt hős Zrinyink s társai vérszentelte helyét akarók szemle alá venni. — Kalauzul fölkérők e kis városnak aligha nem legtudósb férfiát – kihez ajánlva bátran fordulánk. Egy tisztes ősz ez, de ifjú lélekkel, eredeti magyar jellemü ügyvéd s városi tanácsnok. Ő vala az, ki a vár igénytelen, nem mondom falairól, hanem töltéseiről magyarázgatá, hogy az 1566-ki catastropha s a világra szóló elszántságu kirohanás nem a mai kapunál, hanem a mai vármaradványok keletnek

nézö részén történt, mutatá a félórányira fekvö *Turbég* pusztát, hol egy hasonnevü bég örök álmát aluszsza. E pusztán jelenleg a b. szüz templomába a hivek ezrei sereglenek bucsunyerésért. Mutatá végre Szulimány helységét, hol Szolimán sátrai állottak s honnét 20 rohamot intézett a vár ellen, s hol haragjában sept. 7-én megpukkadott, mit a történetirók szélhüdésnek neveznek. A szép olvasottságu kalauz figyelmeztetett azon kutfökre, hol mindezeket böven olvashatni, fölemlité Papanek azon állitását, hogy Zrinyi Miklós e höstette férfikorának legszebb évére, a 48-ra esik, — hogy elszántsága, 12 élö gyermeke tudatában s Istenbeni bizalmában, öt a honszerelem s hösiség valódi ideáljává avatja, s nagyságát az egész világ minden évkönyveiben megalapitja. S kérdem, tisztelt honfitársak! Z. e nagyságát mily emlék jelöli? — Semmi. De mégis van itt egy szerény kápolna. Évenkint sept. 7-kén a csatában elestekért gyászszertartást rendeznek itt néhai Juranics László pécsi kanonok alapitványából. Sokkal ismertebb a szigetvári höstett, mintsem itt az egész ostrom képét rajzolni akarnám. Csak azt mondom, hogy a legélénkebb leirásnak is csak ugy van valódi hatása — ha a helyszinét közelebbröl megismertük. — Igaz, hogy a várt környezö posványságok, melyek bevételét oly annyira nehezité, most az Almás lecsapolása következtében mind eltüntek — s a gyönyörü rétségen — s a hösvértöl termékenyitett szántóföldeken a gazda legszebb reményei zöldelnek, — s minden tavaszkor meg-megujulnak.

A török a romok fölött szomoru uralmát megalapitá — a várt saját szükségletei szerint kiigazittatá, s 122 évi birtoklásának emlékeül a várbástyán egy kéjhajléknak látszó — a városban pedig egy másik tekintélyesb mecsetet hagyott. Amabból szép kilátás esik az egész környékre, ez plebániai templommá alakittatott át, homlokzatához egy igénytelen torony kapcsoltatott. Belül a templomkup frescofestményei Szigetvár elestét s visszafoglalását müvészi fölfogással s kivitellel ábrázolják. Néhai Csorba József szerint Dorfmeister müvei. [1]) — A képek elsején mennyire magam

[1]) Somogy várm. ismert. 205. l.

kivehetém s kimagyarázhatám — a követek és foglyok hősies nyilatkozatain Szolimán megütközik, mi boszuját fokozza, s a vár romba dül. A következő fölirat az 1566-ik évet tudatja :

„SoLIManI ZrInIqVe fatIs sVbDIta."

A második csoportozat a török járom sanyaruságait tünteti szemünk elé, mely alatt a magyar népnek 122 évig kelle görnyednie, következő jeligével :

„SVb. LVna. hIs. pLanXIt."

A harmadik kép Lipót királynak hűséget esküvő jeleneteket mutat; mit fölirata igy fejez ki :

„ReVInDICata. faMe. IVre. VeterI. eXVLtaVerat";

mi 1689-dik évet képvisel. Végre a negyedik képen a járomtól szabaduló alakokkal találkozunk. Az évbetükből 1788-at olvasunk ki :

„HoDIe pICtVrIs eXornata oVans saeCVLVM serVat."

Ez évben t. i. e templom kicsinositva nyilvános isteni tiszteletnek adatott át.

A templomból a városház termébe mentem, Zrinyi Miklós eredeti arczképében (L. Vas. Ujs. 1860. 2. sz.) a hősies magasztossággal párosult férfias elszántságot megtekinteni. A levéltárban őriztetik egy német föliratu s 1597 évszámu kétfejüsas himzetü kék selyem-zászló.

Végre megtekintém az 1731-ben épült sz. Ferenczieк zárdáját és templomát, a város utczáit — s ide s tova emelkedő csinosb épületeit. Az estebédre a városi intelligentia több tagjával vala alkalmam találkozni — kik mindnyájan az emlékünnepély készületeiről lelkesedéssel szólának. De hogy olvasókörük volna, mitsem hallottam. A vendéglő termében szinészek tartának előadásokat.

XII. Szigetvártól Kaposvárig, Veszprémig.

Másnap a pécsi egyházmegye amaz utolsó helyét elhagyván, utamat Somogynak tovább folytatám. Az éji jótékony zápor a hosszu nyári szárazság miatt már tikkadt levegőt fölüditvén, a növényzet éledését hatalmasan előmozditá. Szép jegenye- és nyárfasorok között, melyek az utat szegélyzik, rövid óra alatt *Nagy-Dobszára* juték, mely a magyar s

erdélyországi kegyesrend birtoka; itt a sürü fák árnyaiban, szép rendezésü kerttel ellátott ispáni lakba benyiték, s mig a tiszt hivatalos teendőiből hazatért — megtekintém az igen szerény házikápolnát s a gazdasági épületeket, melyeket fényeseknek találván, a jövedelmek szerencsésb kezelése mérveül tekintém. A tagositás megtörténvén — az ispánlak közelébe esik az uradalom tagrésze is, mely tehát folytonos fölügyelet mellett szerencsésebben is mivelhető. Egyébaránt a tiszt szakismeretei mindig nagy tényezői a jövedelmeknek is, miben itt, ugylátszik, fogyatkozás nincs.

Nagy-Dobsza helység az ispán-laktól egy puskalövésnyire esvén, ennek megtekintésére ódonszerü tornya vonzott. A helységben szép sorban vannak az épületek — s köztük csinja által föltünt a ref. lelkészlak s iskolai épület. Beköszönték tehát a lelkész urhoz, s tőle szivélyesen fogadtatván, bátorságot nyerék a helység eredetéről némi adatokról kérdezősködni. S ime bizalmam nem csalt. Előhozá a derék lelkész Buday Ezs. Magyarország lexiconát s onnét a Ponith vagy Ponics nevü czikkből kiolvasá, hogy Ponich Jakabnak — ki Buzád családból származott, — Erzsébet királyné 1277-ben Següsd vármegyében létező (Segesdvár mainap is közel esik) két Dubcza nevü helységet adományozott, s ennek hálátlanságáról panaszkodik nevezett királyné fiának IV. Lászlónak 1286-ban.

Nagy-Dobsza tehát 600 év előtt már falu volt, hova Kálmán király *Csehi* nevü cseh gyarmatjából Huss tanai átszivárogtak — minthogy ennek lakosai is valószinüleg csehek valának. — Ma mind törzsökös magyarok!

1545-ben itt a helv. vallás az eklézsia ugyanazon koru énekes könyve szerint *Stanius Mihály* által hirdettetett, ki a 94-dik zsoltárt magyar versekbe szedé, s ugyanazon énekes könyvbe — melyben több latin jegyzet is van — sajátkezüleg leirá,[1]) melyek, valamint „*a Hiszek egy Istenben*“ magyar szövege is nemcsak nyelvtanilag, hanem egyháztörténetileg is érdekkel birván, ez utóbbit lemásolva itt közleni tán nem

[1]) Fölirata: „94. zsoltár contra impios. Ez éneket szerzettuk enni időben ezer ötszaz niegieven utben szivünk banatában, hogy emberek az ő érdemükben csak bizzanak erős hittel Christus érdemében.“

lesz fölösleges dolog, hogy nyelvtudósaink figyelmét — e tudtommal ismeretlen codex-re irányozhassam: — „Symbolum Apostolorum. i hizünk mind eg' Istenben mennek földnek és az benne ualokk teremptoieben ki flaiua minket valastot, ü testünkrül és lelkünkről, mindenkoron gondot visel, mint edös attafiairol, semmi azért nekünk nem arthat akaratta nelkül, mert mindenök vadnak az mi Istenünknek nag' hatalmaban. Mi hizünk Jesus Christusban az ö sz. Fiaban mi Urunkban ki az at'a istennel eg' Isten és ki öröktül fogvan volt Szüz Mariatul születek az körözt fan erőttunk aldozek pokolra szabadulásunkert és halottaibol föltamada iduözsegünkert. kit varunk jonni az itéletre. — Mi hizünk szent Lelök Istenben ki az atat s fiu Istennel eg' Isten niomorultaknak vigaztalóia ió minket visel igazgat biztat szeret es meg szentöl uiuen Christusnak szent g'ulekezetében, hol nekünk megboczattatnak minden büneink az Christusert kivel ez mostani testnek" — *a „testnek" szóval félbeszakad az irás!* —

Dobszától az azt környező sikságot csak erdök szakitják félbe s itt-ott egy torony fejérlik elő, ilyen például *Istvándi* mezővárosáé — melyben a napsugarak letükröződnek — ilyen a már 1193-ban létezett s jelenleg dohánytermelésről s ennek jó minőségéről nevezetes *Szuloké* és több más helységé is, melyek mind igen termékeny földekkel megáldvák, s melyek gazdászatának az erre vezetendő pécskanizsai vasut csak emeltyüi lesznek. Végre Dobszán római érmek is találtatván, e nemü gyüjteményem számára is nehány példányt, szerencsés valék nyerhetni. Valerian, Gallien s több más caesartól!

Másnap a szives gazdatiszt egy pógárt — mint a hajdani jobbágyok e tájon nevezik magukat — adott rendelkezésemre, ki Kaposvárnak, az urodalom központjára, Mernyére szállitott.

Utközben e polgártárs öszinte örömét tejezé ki az urbéri viszonyok megszünte ótai gyarapodásuk fölött, s örömmel hallám, hogy a nép minden tagja a földből minél több hasznot igyekszik előteremteni. Azonban figyelmeztetém, hogy a nép vagyonosodása azon mértékben fog emelkedni, minél több ipart fog a mezei munkától fönnmaradt időben s évsza-

kokban kifejteni. Igy a téli idény a gazdasági eszközök készitésével, vászonkészitéssel hasznos könyvek olvasásával, stb., a tavasz pedig a selyemhernyók tenyésztésével stb. töltendő.

Mig igy elmélkedénk, *Pata* helység nem épen legszebb sorban épült házai között s a ref. egyház mellett haladánkel. Itt is a bort s kenyeret adó gazdaság szép jeleit látók. — Jobbra *Basal* helységet találjuk, melyről hijába keresünk egy kis fölvilágositást Rés̈ö-Ensel „Helynevek magyarázójá-nak II. füzetében. Ezután *Csertő* határát látók távolról — hol a monda szerint, Patkó elökelő szépek által ápoltatá az üldözésben nyert sebeit. Kedves kis mulatság lehetett! — Nemsokára utunkba esik *Apáti* helység, hol egy dombon a tiszti lakok s gazdászati épületek fénye sejtetik a hatalmas birtokost. Jelenlegi bérlője, valamint Viszló és több e tájbeli helységé, Biedermann Károly, bécsi izraelita gyárnok. A már hullámalaku szántóföldeket bükkerdök s fiatal fenyvesek szegélyzik — melyek a vidék szépségét ismét kiemelik az egyhanguságból.

Nagy-Harságy fölött, emelkedő hegyre visz most föl az ut, mely hir szerint egy 1848-előtti időkben halálra itélt és kegyelemért esdő rabló utmutatása szerint készült, mig az előbbeni a völgy mentében Kapos felé igen hosszura nyúlt. Itt egy gözmalom magas kéménye jelzi, hogy e föld terményeit értékesitni is tudjuk, — ha akarjuk. A völgy lejtöin, fiatal s öreg szőlőültetvényeket és pinczéket szemlélünk. — *Kis-Harságy* szerény házai előtt pedig hársfasorok diszlenek, mik a helységeknek mindig idylli látszatot adnak. A hársfa e tájakon, ugylátszik, sikerrel tenyészik s tán innét veheté e hegy s két helység nevét. Itt hegy s völgy sürü berkek és erdök tanyája. A vén fák elszáradt koronáinak a berkekből kiálló részei a mulandóság néma emlékeztetői. A sürüség nöttön nő, s csak a keresztülfutó ut biztosságaért 10 — 20 ölnyire kivágvák vagy kiégetvek a fák ezrei. Az ut mindenütt homokon, ritkán agyag-talajon vonul, s csináltatása az égre van bizva. Az erdő mindenféle fák keveréke, s bükk, cser és hársfák terebélyes koronái között nem épen ritkaság a fenyőfajták égbe nyuló sudarait is látni, mig a galagonya,

kökény- s mogyoróbokrok s egyéb erdei virágok ezrei között borókafenyőt is látunk, jelül, hogy az épitkezésül könyebb anyagot nyujtó fenyvesek itt is diszlenének.

Végre ritkul az erdő, tágulnak a völgyek.

Mielőtt a sürüségből egészen kibontakozánk, egy völgyben jobbra *Sz. Jakabot* látjuk, emberemtől Fej Jakabnak — hallám neveztetni — hol II. Endre király 1230-ban a sz. Benedekrendiek számára remeteséget alapitott, mely később apátsággá alakult, melynek azonban mainap czime sincs fönn. [1]) Balra *Töröcske* falu szétszórt épületeit látjuk, s irtásain a kukoricza mellett a hajdinát vagy tatárkát is látók virágjában.

Végre erdő s hegyfokok, gyümölcskertek s jegenyesorok között — *Kaposvár* kálváriáját s tornyait üdvözlők. Utczáin csinosb emeletes házakat is találunk. Megyeháza palotának is beillik. Emeletes főelemi iskolaépületén „A haza kis polgárainak 1832.“ olvasható. Gymnasiumi rozzant épületének valóban szüksége volt egy Somssich lánglelkü szózatára. Vendéglőjében a tánczterem elég fényesnek mondható, melyben mükedvelők jótékony czélu hangversenyeket és szini előadásokat rendeznek, mi az egész környékbeli intelligentia nevezetes müveltségi fokozatára mutat.

Kaposvárnak egyébiránt régi nevét, Kapos-Ujvárt, a Kapos vizétől vevé, mely itt örökös mocsárt képezett.

Kaposujvár neve történetünk lapjain tudtomra először a 14-dik században fordul elő, midőn azt Ujlaky Lőrincz birta, ki Ulászló király haragját magára vonván, nemcsak javaitól megfosztottnak nyilvánittatott, hanem azok elfoglalására királyi csapatok is küldettek Drágfy vezérlete alatt. Kaposvárt ekkor Dombay Dávid — Szalay szerint Márton — védelmezé, s míg Drágfy a szomszédvárban menyegzői ünnepélyben vesz részt, azalatt a királyi csapatok tivornya után álomba merülnek. Erre Dombay a várból kitör — a királyiak ágyúit elfoglalja — s ellenök irányozván azokat, Bornemisza hadosztályát megfutamitja. Drágfy e hőshirén ejtett vereséget Pécsről és Budapestről nyert segélycsapatokkal

[1]) L. Fuxhoffer. Mon. 1858. I. 255. l.

helyreütni akarván — a várt ujolag ostrom alá vevé és elfoglalá. [1])

Ujlaky kegyelemből holtig birá még javadalmait, s magvaszakadtával a Dersffy-család nyeré Kaposvárt, mert 1554 a budai várparancsnok ezt elfoglalni akarván, Dersfy István és Farkas birtokában találá, kik Szél Péternek, a vár védőjének segélyére siettek, ez azonban az ostrom hatodnapjára a várt hűtelenül elhagyván, azt a török kezére játszá, miért azonban Pápán bitofán lakolt. [2])

1599-dik év deczember utolsó hetében Nádasdy, Pálfy, és Schvarzenberg egyesült erővel a várt visszavenni kivánták, de zilált törekvéseiket siker nem koronázá. [3])

1619 ben Dersffy Ferencz főpohárnok és sárosi főispánnak egyetlen leánya s a család utolsó ivadéka gr. Eszterházy Miklós második neje lőn, vele Kaposvár az Eszterházy család birtokába ment át [4]) — melyet jelenleg a herczeg birtokol.

1686-ban Lajos bádeni herczeg visszafoglalá a várost. A váron erőt nem vehetvén, a várost fölperzselé.

1688-ban végre Szigetvárral együtt Kaposvár fölött is a török félhold elhalaványult s végkép leáldozott.

Ezután Rákóczy csapatai is megfordultak e tájon, s a várt egészen leronták. [5])

1718-ik évben épült igénytelen kath. egyháza — sövényből — a jelenlegi 1746-ban emelkedett.

1778. épült megyeháza [6]) — a jelenlegi 1830-ban nyittatott meg „*a közjónak*“, mint fölirata is mutatja. Terjedelménél fogva minden tisztviselőnek volt szállása benne, hol maiglan is a megye hivatalai székelnek.

1810-ben alapittatott hat osztályu gymnasiuma, melynek épületét hg. Eszterházy ajándékozá a tudományok gyarapitására.

1831-óta megyei kórházban ápoltatnak a szegények is.

1832 épült elemi iskola épülete — melynek 4. osztályá-

---

[1]) Istvánfy 1724. 25. lap.
[2]) U. ott. 220. l.
[3]) U. ott. 458.
[4]) Wagner Coll. Geneal. hist. familiar Dec. IV. 41.
[5]) Bél. Comp. Hung. Geogr. 178. l.
[6]) L. Vályi. Magyar Ország leirása II.

ban a leányosztálylyal együtt 300 tanoncznál több nyeri első kiképeztetését.

S igy e város a mivelődés pályáján fokonkint emelkedik. Vásárai élénkeknek mondatnak. 5000 lakosa között 800. Mózes vallásu; kik épen, midőn e várostól bucsut vevénk, egy uj imaház ékitésén fáradoztak. Határán a föld és szőlőmivelés szép sikerrel üzetik, még pedig irtványokon, milyenekkel ismét találkozunk *Kaposfüred* határán is. Azután megint százados bükkök árnyas koronái alatt folytatjuk utunkat, mig egy forrás közelében — melyek itt igen gyérek — egy czigánytanyára bukkanunk. Gazdaságukat házi állatok árulák el. A nők bográcz alá tüzelének, a férfiak teknővájással foglalkozának, mig rajkóik nehány krajczárnyi dijért lovainkkal versenyt futának. — *Aszaló* helységen keresztül hajtatván, föltünőleg sok cserépfödélt láttunk — alighanem a gyakori tüzvész által okult lakosok közmegegyezéséből. Vajha e példa minden község által követtetnék! Mennyi család ovatnék meg a koldusbottól!

Végre *Mernye* ölébe ereszkedünk, a kegyesrend urodalmának középpontjába, mely Erdély s Magyarhonban évenkint 6000 növendékkel közli a tudományok s művelődés mindennapi kenyerét. Ezen urodalomhoz 14 helység és több puszta tartozik, melyekben nagyrészt a tagositás be van fejezve. Ezen urodalmat a szerzet anyagi és szellemi czéljainak előmozditására b. emlékezetü Ferencz király kegyeiből nyeré 1807-ben jul. 10-kén kelt kir. adománylevele következtében. Az urodalom neve „*Custodiatus Albensis*“ és Szvorényi szerint valószinüleg sz. István által lőn a korona és egyéb kincsör részére adományozva, noha 1382-ben Mária királyné legtöbbet ajándékozott e javakból a Custosnak, mit 1387-ben Zsigmond király megerősitett. Az ör tisztét emlékezet óta egy külön egyházi személy viselé, mely méltóság létezéséről a római curiának már 1198-ban tudomása vala. — 1249 — 1803 ig 22 ily egyházi férfiunak neve ismeretes — kik között több izben püspökök és érsekek is fordulnak elő. E méltóság czimét s javait még akkor is birák az egyháziak, midőn az 1498. évi 25 t. cz. s 1500-dik évi 23-dik t. cz. világiakra bizá a koronaöri tisztet, sőt még midőn e

tájon — a törökuralom miatt — sem papi, sem világi méltóság nem lakott is.

Mernyét 1536-ban már *Oláh Miklós* — ki Somogy és Zalamegyét leirja — már „*oppidum meum*"-nak nevezi — noha e század elején (1805—9) ismét 4 vásárjogot nyervén, a mezővárosok sorába vétetett föl, — minek egyéb jellegét e város fölmutatni nem képes.

1696—1699-ig Dörgicse volt az urodalom székhelye.

Egyébaránt Mernyén csak egy estét s éjt töltvén, alig tekinthetém meg az uraság tagrészét — a tiszti lakokat, s miután a gazdaság részleteiről a jószág kormányzósága részéről bövebben értesülhetni szerencsés nem leheték, utamat más nap tovább folytatám — s uj meg uj irtások és buja növényzetü rétségek között haladván, egy lejtön *Mocsolád* falut láttam elterülni; balra *Sz. Miklós* kegyesrendi puszta pompás gazdasági épületei vonják az utas figyelmét magukra. Utána *Kisbaba* puszta, és *Gamas* helység mellett ismét a kegyesrend egy majorja, t. i. *Vádé* tünik szemünkbe. Az ut mindenütt az alföld homokosait juttatá eszembe, csak hogy itt futóhomokká nem válhatik — minthogy a szántóföldeket és réteket erdős hegygerinczek koszoruzzák. Következnek a jasztvinei, babodi puszták. *Tur* ismét község és egy kath. és ref. egyház székhelye. Ily község hirnöke *Szemes* egyháza is; *Rád* pusztáján gr. Festeticsnek pompás gazdasági épületei vannak.

Végre egyre enyésznek a dombok, s a hegygerinczek nyilásain ismét megpillantjuk a Balaton sima tükrét s fölötte koronkint *Csobáncz* és *Sz. György* hegycsúcsait. Balra *Látrány* és *Lelle* csillogó tornyai festöivé teszik a tájt, mig *Öszöd* faluban a kegyesrend 3-dik tiszti épületébe behajtunk. Az ispán-lakhoz 1820-ban egy csinos kápolna csatoltatott, melyben a falu kevés kath. hivei zengik az Ur dicséretét.

Még *Szárszó* és *Körösheg*y (l. „Vas. Ujság" 1863. 4-ik sz.) határát érintjük — mely utóbbiból messziről sötétlenek a tüzvész által elpusztult kormos házfalak — mig ha mindenütt nem is, de többnyire a szölölombok is emelik a táj bájait. Végre 5—6 órai kocsizás után a szántódi pusztára érünk, hol mind a Kisfaludy-gözösnek — mind a buda-

kanizsai vaspálya csinos állomáshely várótermének ablakaiból a Balaton széltől fölkorbácsolt hullámain, és sötét szinváltozatain jártatók szemeinket — mig a jósolt vihar csakugyan közeledett. De hála a gőz hatalmas erejének, — ez elől most az egyszer a vonat nyilsebessége segélyével sikerült elsikamlanunk, s borzadva látók — ha visszatekinténk — mint egyesülnek a rémitő felhők a Balaton hullámaival, s a villámczikázások mutaták, mint ömlik a villanyfolyam testvér elemébe, a Balaton hullámaiba. E fergeteg mulatságát a Kisfaludy-gőzös vendégeitől nem irigylők, s mi Siófoknál a Sió fölötti hidon átrobogtunk. *Lepsénynél* nehány gazdatiszt beszállván kocsinkba, érdekessé tevék e vonaloni utazásunkat. Örömmel mutogaták a *fülei, polgárdi, battyáni, csilléri* és *sárpentelei* gazdaságokat. Utközben látók az *akarattyai* puszta magányosan álló tiszti lakát, s örömmel emlékezénk az ott és *Kenesén* tapasztalt vendégszeretetre, honnét *Litér, Sz. István* és *Soly* falvak határain át Veszprémbe juthatni — melyhez tehát a lepsényi állomás legközelebb (3 órára) esik.

Azonban szives olvasók! bocsánat, ha e tájrajzok már is hosszabbra nyultak, mint magam is akartam. — Immár leteszem tollamat — hazánk dunántuli részéről közlött tájrajzaimat szintén Vörösmarty szavaival fejezvén be :

„Szép vagy oh hon! — bércz, völgy változnak gazdag öledben,
Téridet országos négy folyam árja fedi.
Ám természettől mind ez lelketlen ajándék.
Nagygyá csak fiaid szent akaratja tehet.“

Jegyzetek a titkos tanok köréből.

Közli P. D.

Ha a történelemmel visszamegyünk az emberinem bölcsejéhez, sok, előttünk megfejthetlen, sötét jelenségre bukkanunk ott, melyeket most mosolyogva vagy szánakozva írunk az álhiedelem, a babonaság rovására, de melyek mindamellett a történész buvárkodásainak tág tért nyitnak, hol a régi népek képzelmei óriásokként lépnek eléje s csak azon csodálkozik az ember, honnét vehették ama titkos tanok irói azt a sok sötét gondolatot, hogy tudták tanaikba azt a titkos világot beszöni s oly meggyözödéssel ecsetelni, mintha akár benne éltek volna.

Itt áll elöttünk Con-fu-cse az ő számtalan irományával, melyeknek ő azonban inkább rendezője, mint szerzője volt; itt van Zoroaszter az ő sötét és érthetlen Zendavestájával; Menu és a Vedák, Upavedák, Vedangák, Purangák stb. Mózes és a Talmud, mind megannyi tanok, melyekben a sötét helyek csak ugy hemzsegnek s melyek fölé fényesen ragyogó csillagként emelkedik Krisztus és az Evangelium.

Egészen külön áll mindezen tanok között a Kabala (titoktan), mely nem egyes nemzetnek, hanem úgylátszik az egész ó világnak sajátja volt.

E titoktan röviden vázolva körülbelől a következő :

„Földünk felett bizonyos nemtők uralkodnak, kik az egész emberi nemet korlátlan hatalommal kormányozzák. E nemtőknek kettős életük van : égi és földi.

Vallást alapítani annyi, mint az idő *folyamáról* az örök végtelenségig hídat épiteni, ezzel az eget és földet összekapcsolni, isten és emberek közt szakadatlan közlekedést eszkö-

zölni. Ez a nemtők feladata, kik kettős életüknél fogva isten és az emberinem között az összeköttetést létrehozzák s valahányszor a földre leszállnak, a túlvilági élet örökké csillogó fénye fejük körül sugárkoszorút képez. Ők a föld első törvényhozói s az istenség titkos ismerését, az ember és az egész természet átpillantását, mit ők a teremtőtől birnak, hatalmuk és bölcseségük örököseire s a földön képviselőire a papokra hagyják, hogy ezek azon ismeretekkel felruházva, a szellemi, erkölcsi és anyagi embert vágyainak czéljához vezessék, mely a kezdetleges tisztaság és boldoglét újból elérése. — Az anyagi ember kitanulására, az alchymiára oktatják őket. A szellemit és erkölcsit a csillagokból s a bűvészetből tanulmányozzák.

Az emberi gondolatok *gépezetét*, a lélek tehetségeit s hatalmát a természet fölött, a túlvilági életet s minden tárgynak titkos életét, képességeit s alkatrészeit a bűvészet előttük feltárja; egy szóval, őket mindezen titkok, az egész világ s az ezt kormányzó összes örök törvények megismerésére a Kabala vezeti.“

Mózes, ha némely történésznek hitelt adhatunk, a titoktant Egyiptomban szintén tanulmányozta; de bizonyitja ezt a Talmud is, mely itt-ott csakugyan oly sötét, hogy azon korban is csak olyanok érthették tisztán, kik a kabalistika kulcsát ismerték.

Mikor a keresztyén hit a pogányok szertartásai fölött Európában győzedelmeskedett s az evangéliom világító szövétnek gyanánt üzte a sötét tanokat tova; mikor már a felvilágosodás mindig tovább és tovább terjedni kezdett: még ekkor is fennállott egyes vidékeken, sőt egyes embereknél a kegyelet és ragaszkodás régi szokásaik- és vallásos szertartásaikhoz. De nemcsak a külsőségek maradtak fenn, hanem a görög bölcsészek tana s az úgynevezett *neoplatonismus* még mélyebb gyökereket vert, melyet sem az alexandriai *serapeon* elpusztítása, sem a kegyetlenül üzött üldözések kiirtani nem voltak képesek.

Olasz- és Franciaországban ragaszkodtak még leginkább az ősi intézményekhez: a nép nem akarta régi, szenteknek hitt helyeit elhagyni, templomait, oltárait, bálványait

elpusztíttatni s hol ezeket keresztyén egyházakká és imahelyekké átalakítani elmulasztották, ott folyt a régi szokás, a régi isteni tisztelet.

S most, midőn régi szertartásaikat csak titokban gyakorolhaták, most fejlődtek a régi, magukban is sötét, érthetlen tanok valóságos büvészetté : a fanatizált nép mindennek, a mit felfogni képes nem volt, titkos hatást, titkos eredetet tulajdonított s a babona ezer meg ezer alakban szerepelt, melyeket ma már mind leírni, lehetetlen volna. Mindez még mai napig sincs egészen kiirtva : a köznép nagy része ma is meg van győződve boszorkányok, garabonczás diákok, éji büvésznök (Alraunen), megbüvölt fák, barlangok, házak, romok stb. létéléről, sőt tanult, felvilágosodott emberek, mint De Villars, a mult században tértek némileg vissza a pogányok hitére, állítván, hogy a régiek képzelt istenei létező lények voltak, kiket a teremtő a föld kormányzásával bízott volt meg, s kiknek csak akkor szünt meg hatalmuk, mikor Krisztus tana terjedni kezdett. De Villars még a régiek oraculumait is isteni sugallat és közvetlen befolyás alatt állottaknak mondta s pedig a XVIII-ik században, mikor mindezektől már elég messzire távoztunk.

Sőt ezen 18-ik századbeli magikusok rendszere szerint a régi istenek lennének azon szellemek, melyeknek létezése ellen a keresztyén tanok kiválólag nem tiltakoznak : így váltak volna ők a légben sylphidekké, a tüzben salamanderekké, a vízben nymphákká, a földön gnómokká.

És e rendszer felett Villars és a jezsuita Bougeant között hatalmas vita keletkezett, mely a mult század bölcseit és tudósait badarságaival sok ideig mulattatta. Az utóbbi tagadta de Villars azon állitását, hogy a régi istenek szellemekké, az elemek nemtőivé lettek volna s azt állította, hogy, mint égi lényeknek még feladatuk befejeztével is megsemmisülniök lehetlen levén, az állatok testeibe mentek s legkisebb alkatrészeikre oszolván szét, minden egyes ily isten számtalan állatnak szellemi részét képezi. A tiszta szellemek a hasznos állatokba, a rosz szellemek (démonok) a kártékonyakba és vadakba mentek át : ez volt Bougeant tana, melyet ő fennen hirdetett és védett, anélkül, hogy eretneknek,

pogánynak mondták volna; de a mult században az ilyenek igen felkaptak, mert a számtalan bölcsész és mindennemü új eszmék hirdetőinek tanai közt annyi mysticismus és áleszme fészkelte be magát, hogy — főleg e század vége felé, mikor mindehhez még a socialismus és communismus ferde rendszerei, a háborúk és forradalmak is járultak — efféle badarságok nemcsak apostolokra, de követőkre is elégre találtak.

Bougeantnak ez állítása egyébiránt, csupán a félistenekre, a Zephyrekre, Nereidákra, Satyrokra stb. vonatkozott, mert szerinte a valódiak Krisztus ideje után a földet vagyis inkább az Olympot (mely csupán a mi földünknek volt *kormányszéke*) odahagyván, a csillagokba tették át lakásukat.

E hiedelmek az egész középkorban uralkodtak s a kabalisták, csillagjósok, alchymisták, orvosok, voltak e tannak papjai, melynek kifolyásai a csillagvetés (horoscop), babona, boszorkányság, a bűvszerek stb. stb. még ma is alig kiirthatók, bár annyira mégis eljutottunk, hogy holmi Bougeantféle ferdeségeknek hivői a müveltek közt alig akadnának s ezek hirdetőit a világ most — azoknak a mik csakugyan — eszelősöknek tartaná. Egyátalán a rómaiak és görögök köztársasági korát kivéve, a történelemben alig fogunk korszakot találni, mely oly mérsékelt, józan s bárminemü fanatismustól annyira ment lenne, mint a mienk.

A régi kabalisták kútfői a kezdetleges hittanok, imádságok és törvények voltak, melyeket mindjárt kezdetben említettünk; e kútfőket használta Pláto [1]) és Pythagoras is, kik szintén foglalkoztak kabalistikával és csillagjóslattal. Egyátalán sajátságos az, hogy e sötétenczek között a világ legjelesebb tudósait találjuk, kik mind communistikai, cosmopoliticus elveket hirdettek, a nemzetiség és vallás egybeolvasztásáról álmodoztak. A kabalista minden embert testvérének tekint, oktatni és felvilágosítni akar, a köz-

---

[1]) A tünet *szörnyü* metaphysikus,
S badar beszédén látni, hogy sokat,
Forgatta Plátót. . . . . .

mondja Kazinczy Sípos Pálhoz irt levelében. — A „*szörnyü metaphysikus*“ nem jelenthetett egyebet holmi sötéteskedésnél.

jólétre törekszik, melynek eléréseért a magáét örömest feláldozza.

És most nézzük részletesebben a rendszert, melyet ők a túlvilág lényeire s azok hatalmára vonatkozólag felállítottak.

A mindenségre 72 nemtőnek van befolyása, melyek az ég lakói s Istent színről színre látják. Mindenik egy-egy országnak, egy-egy nemzetnek különös pártfogója. E nemtők a négy elem szerint négy sorozatra vannak osztva s mindenik sorozat 18 ily szellemből áll. Ezek a jó szellemek; — rosz szellem ugyanennyi van s ugyan így vannak sorozva. Agrippa szerint minden embernek három nemtője vagyis őrangyala van : az első az ég szelleme, a második a csillagvilágé, a harmadik a földé. Az első a független lelket; a második a lélek viszonyát a testhez és a külvilághoz, vagyis az erkölcsöt; a harmadik a testet, s ennek egészségét kormányozza.

A kabalistikai táblákból mindenki kitudhatja az ő angyalait, söt nemcsak a magáéit, de bárkiéit s bármely országéit s nemzetéit; igy :

A magyar nemzet főnemtője *Leuviah*, ez az ember emlékezete és értelmi tehetsége fölött uralkodik; a ki az ő befolyása alatt született, az kedélyes, víg hangulatú, szeretetreméltó ember; szerény és egyszerü életet él, minden bajt nyugodtan, türelemmel visel, nemes és jó szíve van.

Ennek ellenese vagyis a démon, ki ellene van, a búra, veszteségre, kínra bir befolyással; czivódásokat s kétségbeesést okoz. — Idejük, mely alatt befolyásuk tart : junius 18-ikától 22-ikeig. — A ki e napok közt született, az olyan jellemü lesz, mint fenn leirtuk.

Az olaszok őrangyala *Hariel* : ez a tudományok és müvészetek nemtője; a hasznos fölfedezéseket, és új módszerek feltalálását segíti elő. A ki ennek csillaga alatt született, az vallásos lesz s tiszta erkölcsü, de boldogtalan e földön.

Ennek démonja a vallásos vitákat és háborukat gerjeszti s minden új, veszélyes vallási szekta keletkeztét és gyarapodását segíti elő. Befolyásuk tart május 29-től junius 2-ig.

A lengyel nemzet védangyala *Caliel*, kitől az igazság származik; ő védi és vezeti győzelemre az ártatlanságot, bünteti és vezeti vesztére a bünt. A ki ennek hatalma alatt született, abból becsületes, igazságszerető ember és törvénytudó válik.

Ellenese a hamis tanúk és hazug, jellemtelen pörlekedő emberek pártfogója. Idejök junius 13—17-ike.

A latin nemzeté *Lauviah* : ez a hírnév és dicsőség nemtője; pártolja a tudományokat, tudósokat s mindazokat, kik eszük és ismereteik által lettek nevezetesekké. — Ellenese a hiúságot, gőgöt, irigységet és rágalmat segíti elő. Idejök : május 9-ikétől 13 dikáig.

A görögök nemtője *Hahaiah*, ki az álmok felett uralkodik s választottai előtt a titkokat fedi föl; leginkább bölcs, szellemdus és szerény emberekre van befolyása s kik az ő csillaga alatt születnek, azok erényesek, nagylelkűek, kellemes külsejűek s hajlandók a szerelemre. — Ennek ellenkezője a nemtelenség és hazudság démona. Befolyásuk tart : május 14-től 18-káig.

A muszkák örangyala *Pahaliah*. Ez a vallás, hittudomány és erény nemtője; a szüzességet, ajtatosságot és mindazokat védi, kiknek hivatása a papi pálya. Ellenese az eretnekeket, szabadszellemüeket, renegátokat pártolja. Uralkodnak : junius 23—27.

A zsidóké *Vehuiah*, első rendü nemtő s a tüzvilág lakója. A ki ennek jelében születik, az fényes szellemi tulajdonokat hoz magával a világra, minden gondolatában, tettében az égi tüz nyilvánul, mely rá közvetlen befolyással bír. Szereti a nemes küzdelmeket, a háborút és haditudományokat. — Vehuiah ellenese a fényüzés, nemtelen vetélkedés, czivódás, boszú és harag szelleme. Idejök : martius 20 dikától 24-ikéig.

A francziák örszelleme *Hakamiah*. Különösen a királyok és fejedelmek nemtője; ő adja a győzelmet és hadi szerencsét; ő gondoskodik a háborúkról, hadseregekről, fegyverekről; a ki az ő befolyása alatt születik, az nyilt, őszinte jellemű, nagylelkü, bátor, rettenthetlen, becsület dolgában

igen érzékeny, rendületlen híve szavának, szenvedélyes és állandó a szerelemben.

Ellenese a hitszegők, házasságtörők, hűtlen szerelmesek rosz szelleme; árulást, csalást vérontásokat okoz. Uralkodnak junius 3-tól 7-ikig.

Az angol nemzet nemtője *Jeiaiel.* Ez a gazdagság, pénz, kereskedelem és diplomatia őrangyala. Az utazások, fölfedezések, tengeri hajózások állanak az ő befolyása alatt, ki egyszersmind a viharok és hajótörések ellen óvja nemzetét. A ki az ő csillagában születik, az a kereskedésre s iparra bír hajlammal, szabad és emberbaráti elvei által tűnik ki. — Ellenese a tengeri rablók, kalózok, rabszolgák démona; a tengert felzajdítja, viharokat okoz, örvényeket csinál. Idejök julius 8—12.

A csehek védangyala *Nelchael,* az elvont tudományok, a csillagászat, mennyiségtan, észtan, bölcsészet stb. fölött uralkodik; a bölcsészek és tudósok állanak különös befolyása alatt. A ki ennek jelében születik, abból költő, zenész, énekes s a tudományok szenvedélyes művelője válik. — Ellenese a naplopókat, ingyenélőket, butákat, tudatlanokat és tolvajokat pártolja. Befolyásuk tart : junius 28-tól julius 2-ikaig.

A bölcsészek és költők nemtője *Aniel*; a kabalistáké és csillagjósoké *Haamiah* : az előbbi september 16-ikától 20-kaig, az utóbbi 21-től 25-ikeig uralkodik.

Térjünk át most nehány ujabbkori kabalistára, kikben kétségkivül Francziaország volt leggazdagabb. Ki ne hallott volna Cagliostróról, ki XVI. Lajosnak a tükörben, Marie Antoinette-nek a pohárban mutatta meg lehullott fejét? — Ennek tanitója St. Germain volt, kiről — bár tévesen — még ma is sokan azt vitatják, hogy Cagliostróval egy személy lett volna.

Saint-Germain Pompadour asszonynyal szorosabb viszonyban állván, XV. Lajos udvaránál tekintélyes személy volt. Ő leginkább az aranykémlettel (alchymia) foglalkozott, de a többi tudományokat sem hanyagolta el és sem oly szemtelen dicsekvő, mint a kontárok lenni szoktak, nem volt; sem a fanatikusok bőbeszédűségével nem bírt; sem jóslatait úton útfélen nem hirdette. Ő XV. Lajosnak

büvészi tükörben szintén megmutatatta unokája fejetlen testét.

Cagliostro és Saint-Germain Némethonban találkozván, köztük csakhamar szorosabb viszony keletkezett; emez amannak lett mestere s bevezette öt a büvészi tanokba, míg később a kabalát, csillagjóslatot, alchymiát stb. együtt tanulmányozták s gyakorolták; s együtt is készítették a tükröt, melylyel a megholtak lelkeit idézték. St. Germain is azt állította, hogy ő már többször élt s számtalan kalandot tudott elbeszélni magáról régmult időkből. Egy alkalommal valami eseményt adván elő, melynek ő Julius Caesar korában volt szemtanuja, eziránt hallgatói inasához fordultak, vajjon igaz-e? „Bocsánat uraim“ — felelt az inas — „nem adhatok felvilágositást, mert én mindössze is még csak 300 éve vagyok uram szolgálatában.“

Cagliostro neje, férjének mindenben követője volt; ő vitte a házi asszony szerepét ama mystikus lakomáknál, hol Francziaország minden élő és holt sötétenczei jelen szoktak lenni. Dalembert, Diderot, Voltaire, Choiseul, Voisenon, Farber stb. Ha hat élő jelent meg, úgy az asztalt mindig tizenkettőre terítették, mert ez esetben még halott is ugyanannyi jött fel, kik azután az élőkkel vigan poharaztak, mulattak s beszélgettek (mint egy ide vonatkozó iratban olvasom) *de omni re scribili et quibusdam aliis.* — Ez asszony egész akademiát állított fel csupa büvészek- s büvésznökből.

Buchez, Cabet, Dézamy, Leroux, Noiret, Pillot, Proudhon, Chateaubriand, Considerant stb. mind skeptikus bölcselők, communisták s többé kevesbbé kabalisták is.

Befejezésül megemlítem még Lenormand asszonyt, a francziák Sybilláját, kinek 1843-ban kiadott jóslataiból itt nehányat le is fordítok.

„Ma éjjel Azrael, a halál angyala szárnyainak csattogása rezzentett fel álmomból.

Brutus utódai, ti még egyszer fel fogjátok ragadni szétrongyolt zászlóitokat.

Ifjú rab, légy türelemmel, békóid le fognak hullani, de karjaid nem lesznek elég erősek, hogy Nagy Sándor pallosát emeljék.

Páris, te újkori Babylon, nézd a fekete fölleget, mely fölötted közeledik. Ez oly baj, mely fel fog emészteni. Orvosaid nem fogják a csapást elhárítni. Temetőid meg fognak telni, utczáid, téreid, útaid telve lesznek hullákkal.

A főpap, ki az örök város fölött uralkodik, elhagyandja trónját s leteendi kulcsait.

A franczia királyságból másodszor is császárság lesz. Régi határait visszanyeri s azokat el fogja ismerni minden hatalom, melylyel érintkezik. Egy nagy néppel fog végre szövetséget kötni, mely szövetség neki nagy előnyére leend.

Baljóslatú világot, fényt látok. — Lángok ezek, melyek Babylont fölemésztik. A vészharang búsan kong . . . a megrémült nép az utczákra rohan.

Rendületlen falak, melyek Párist öveztétek, bástyák, melyek védtétek, hova lettetek? A helyen, hol még az imént büszkén álltatok, most fü nő! Ki volt az, ki feldúlt titeket? — A pártszellem dúló vihara.“

A jelen századot a sötét tanok közül leginkább a delejesség (magnetismus) s az asztrál szellemek foglalkodtatták; de ezek is hamar elvesztették hitelüket, mert a XIX. században csak a kézzelfoghatóknak levén becse, a ki e megfejthetlen dolgokban nem hitt, fel sem vette; a ki pedig hitt, mint megfoghatlant csakhamar félretette.

Pápaválasztás.

Közli V. J.

Ugy hiszszük, nem lesz érdektelen olvasóink előtt, ha egy tekintély tudósitása alapján, ki IX. Piusnak pápává lett választatásakor Romában jelenvolt, a pápaválasztás mikénti végbemenetelét főbb vonásaiban megismertetjük.

Mindenekelőtt megemlitjük, hogy a keresztyénség három első századában a pápák az egybegyült papság s a jelenlevő összes nép által választattak. Csak III. Sándor pápa alatt a 3-dik laterani zsinatban (1179) határoztatott, hogy a pápa csupán bibornokok által, bibornokok közül választassék, s ugyanekkor megtiltatott minden szó- vagy irásbeli közlekedés a conclaveval (pápaválasztó gyüléssel).

Egy századdal később (1274.) X. Gergely pápa alatt a lyoni zsinatban az is kimondatott, hogy a conclavisták (pápaválasztók) külön-külön cellákba zárkózzanak; s a későbbi pápák bullák által szintén állapitottak meg egyes szabályokat a választásra vonatkozólag, minők: a bibornokok megesketése, a szavazatok mikénti átadása stb. mig végre a választás jelen alakja emelkedett érvényre.

A Capitolium nagy harangja, mely Róma lakóinak s az összes keresztyénségnek a pápa elhunytát hirdeti, kilencz nap és kilencz éjjel szünet nélkül szól. E kilencz napi gyászünnep imádság, zsoltárok éneklése s egészen világias sürgésforgás közt telik le; a szinházak, törvényszékek s az egyetem zárva vannak, mert a pápa halálával minden hivatal, minden nyilvános foglalkozás és nyilvános örömélvezetek megszünnek, illetőleg felfüggesztetnek.

A theokratiai felségjog a szent collegiumra száll vissza, s annak teljes egybegyülteig, a conclave megnyitásaig, a bibornok kamarás (camerlengo) némileg az állam feje, az idő-

közbeni kormányzó, ki érmeket is veret saját nevével és czimerével.

Az interregnum (trónüresedés) a római népnek egy felségi jogot is enged, t. i. a fölfegyverkezés jogát, mely azonban most már semmi jelentőséggel sem bir s valóságos játék. Ugyanis mihelyt a pápa halála bekövetkezik, a „római nép védői“ a század tanácsát összehiják a Capitoliumba, hol mintegy 200 embert toborzanak a Vaticanhoz leghübb alattvalók közül; ezek aztán katonai csapattá szerveztetnek egy kapitány vezénylete alatt, ki Róma legtekintélyesb nemes családaiból választatik; a zászlóvivöt a camerlengo választja. E békés katonaság főhadiszállása a Capitoliumban van; ez teljesiti az örszolgálatot Róma 14 kerületében, örjáratokat tart éjjel-nappal, s örzi a ghettót és a hidakat; az angyalhid kivételével, mert ennek örzése egy régi privilegium szerint a nagyméltóságu Mattei-családot illeti, mely e czélra egy kis csapatot szerel föl. Ebből áll jelenleg a római nép fölfegyverkezési joga.

A város rendörségi ügyeit Róma senatora s a caprionik (kerület-főnökök) kezelik, kik a conclave tartama alatt házaik kapuja előtt egyházi zászlót tüznek ki, jeleül — semmiségöknek; mert mindez csupa üres szin, miután a caprionik valósággal egy egyszerü rendörbiztos tekintélyével sem birnak, s Róma senatora csak puszta árnyék. A régi „patres conscripti“-k ezen örököse a középkorban még jelentékeny szerepet játszott, de tekintélye századról századra alábbsülyedt, s daczára aranytól ragyogó öltözetének, aranylanczának és elefántcsont kormánypálczájának, az örökváros e legfőbb hatósága most inkább egy közönséges aedil; s mindamellett e hatalomnélküli méltóságot maig is római herczeg viseli; ülése még mindig a Capitoliumban van, s három segéde, kik nem kevesebb pompával vannak öltözve, viselik a fennebb emlitett „római nép védői“ czimet.

Tehát a pápa meghalt; e hir fölrázta álmából az ös várost, s e lethargicus gépnek hatalmas lökést adott. Egyszerre talpon volt az egész város, de a roppant sürgésforgás tétlen, czéltalan volt. Az emberek jártak, keltek, ezerek meg ezerek apró csoportokká alakulva lepték el a köztéreket; nép és föur,

szerzetes és kalmár, angol, osztrák, franczia, minden rendű s minden nemzetbeli hullámzott az utczákon, téreken czélnélkül.

Még jóformán ki sem hültek a meghalt pápa tetemei, s már senkisem gondolt reá; mindenki gondolata kiváncsiság, ohajtás, dicsvágy által sarkalva, a leendő egyházfejedelem felé volt irányulva.

Némileg egy sereg conclave volt ez, melyek nyilt utczákon tartattak; választottak s meg elvetettek husz pápát is; fogadások történtek, daczára IV. Pius bullájának, egyik vagy másik bibornokra, s az egymással vetélykedő pártok ezrei iparkodtak az alkalmat saját czéljaikra felhasználni; sanfedisták, forradalmárok, valamennyi külföldi követség, valamennyi párt küldött ki ügynököket, hogy egymás terveit keresztülhuzzák, egymásnak cselt vessenek, s mig saját szándékukat, ravaszul álarcz alá rejtik, a tömeget láthatlanul körülhálózzák.

Ilyen Róma köztéreinek képe az interregnum s a conclave tartama alatt; azonban a fényes palotákban sem kevesebb a mozgalom, az izgatottság. Ugyanazon hurkok, melyeket az alsó diplomatia az utczákon vet, alkalmaztatnak a fényes termekben is a magas diplomatia által. Minden excellentiás és eminentiás ur hadjáratot nyit; kocsiik és kémeik mindenütt megfordulnak, keresztülkasul járva a néptömegen. A hatal. mak követei kétségkivül a legfőbb tényezők itt, mert a Vatican kis választó respublicája Bécs, Páris, Madrid és Lissabonból nyer sugalmakat.

A gyásznapok leteltek, a conclave már nyolcz nap óta állt nyitva, s mindamellett az eredmény igen csekély volt. Az ellenfelek szemközt álltak ugyan egymással, de csak kémlelték egymás mozdulatait, méregették saját erejöket, anélkül hogy tusába elegyedtek volna; erejét mindegyik az eldöntő pillanatra tartogatta.

A szent választó Collegium ezuttal egészségi szempontból a Quirinalpalotában gyült össze, mely a Vatican mellett méltó helyet foglal el; azonban a szent választók, szük és meleg celláik négy deszkafala közé vi sszavonulva, sem a nagyszerü palota kényelmes és fényes termeit nem használhatták,

sem a hozzátartozó pompás kert tiszta, hüs levegőjét nem élvezheték. [1])

A bezárkozattak rendszerint számosan vannak, s a conclave kicsinyben egy egész világot tüntet föl: orvosok, sebészek, borbélyok, gyógyszerészek, komornyikok — szóval van itt minden; ezenkivül még mindegyik bibornoknak van titkára mellett különös gyóntatója és komornyikja is.

Ha egyszer a conclavisták bezárkóztak, cellájokat többé el nem hagyhatják, mig a választás meg nem történt. Belépkor mindegyik választó köteles az előirt esküt letenni.

A palota rendőrségi ügye egy magasrangu katonatisztre van bizva, kinek czime: „a conclave marsallja.“ Ez a palotában lakik, az ő gondja s őrizete alatt vannak az összes kulcsok, s csupán neki van joga, a cellákat megnyitni és bezárni, melyek ajtai előtt sveiczi zsoldosok állnak őrt. A marsall valóságos Cerberusa a conclavénak; az ő tiszte, mindenkit, a ki a palotába lép, megmotozni; ő vizsgálja meg az étkeket is, melyek a bibornokok asztalán megjelenendők lesznek, nehogy valami levélke legyen azokban elrejtve egy vagy más választó számára; mert az étkek nem helyben, hanem a bibornokok saját konyháiban készittetnek, honnan minden délben szolgáik által hordatják ebédjöket egy nagy, biborszinre festett bádogszelenczében, még pedig sajátságos szertartással. Az ebédvivő menetet t. i. két cseléd nyitja meg gyalog, bottal kezében, s ő eminentiája államkocsija zárja be, akár ül benne valaki, akár nem. E pompás menetek, a nép által bámultatva, haladnak naponkint az utczákon végig, mig végre a conclave palota előcsarnokához érnek. Itt a főbejáratnál négy nyilás van, hajtókerekekkel ellátva, melyek segélyével az ételek a bibornokoknak betolatnak, mindannyiszor meg neveztetvén az illető bibornok, kinek ebédje betolatik.

Egy másik ceremonia, melyet a római nép nem kevesebb

---

[1]) A palota nagy termei fenyüdeszkák által szük négyszögü cellákká korlátoltatnak el, melyek mindegyik oldala 10 láb hosszu; a cellákat ½ láb széles üres köz választja el egymástól; a cellából egy kis lépcső egy elkülönzött felsőbb térbe vezet, hol a cellatulajdonos titkára és gyóntatója nyernek szállást. — A cellák mennyisége a választók számától függ, s megszámoztatván, a bibornokok közt kisorsoltatnak; ezután mindegyik cellára tulajdonosának czimere kitétetik. Maguk a cellák sötét gyapjuszövettel vannak bevonva.

kiváncsisággal les, a *fumade*. T. i. a választók minden délelőtt és délután a szavazatok megvizsgálására (scrutinium) mennek, s ez mindaddig ismételtetik, mig a jelöltek valamelyike a szavazatok két harmadrészét el nem nyeri, mert ennyi szavazatra van szükség IV. Sándor pápa rendelete szerint, hogy valaki érvényesen megválasztott pápának tekintessék. Valameddig ez el nem éretik, az átadott szavazatjegyek mindannyiszor elégettetnek, s a füst egy magas kéményen jö ki; mit a közönség az utczáról láthat. Ezt nevezik *fumade*-nak. [1])

Délelőtt 11 s délután 5 órakor tehát roppant néptömeg tolong a titokteljes palota felé, hol mindenki ama jóskéményre függeszti szemeit, feszült figyelemmel lesvén, ha jö-e ki belőle füst, mely esetben bizonyos, hogy a szavazás nem vezetett eredményre; ha pedig a füst nem jelentkezik, az azt jelenti, hogy az uj pápa már meg van választva.

A mi a conclavistákat illeti, elzárkozottságuk sokkal terhesebb rájok nézve, hogysem azt nagyon is kellemetlennek ne találnák. Aggok és gyakran betegesek levén, igenis érezik hiányát a palotáikban megszokott kényelemnek; innen magyarázható, hogy néha meglepő gyorsasággal egyesitik egy személy körül szavazataikat a szükséges számig, hogy a dolognak véget vessenek; ezt bizonyitja a következő olasz közmondás is: „Akkor választatik meg a pápa, midön a bibornokok unatkozni kezdenek.“

Habár az elzárkózott választóknak az apostoli szabályok minden közlekedést a külvilággal szigoruan megtiltanak, mindamellett egy mellékajtón fogadhatnak el látogatásokat, azonban mindig csak a négy ascoltatori egyikének jelenlétében, kinek kötelessége a beszélők minden szavára és mozdulatára figyelni.

Különös belépti joguk van az idegen hatalmak követeinek, mert miután a pápa halála által mindnyájan tényleg visz-

[1]) A formula, melyet minden bibornok szavazóczédulájára föl-egyez, igy hangzik: „Ego eligo in summum Pontificem Reverendum Dominum Cardinalem N. N.“ (Én főtisztelendő N. N. bibornok urat választom pápául.) — A czédula négy boritékba záratik, s az utolsóra a bibornok saját nevét irja fel s az egészet bepecsételi. A kápolnában a választók sor szerint padokon ülnek, s kezökben tartják a szavazat-jegyet; onnan aztán egyenkint az oltárhoz mennek, melyen kehely áll, s e kehelybe dobják a czédulát.

szahivottaknak tekintendők, most nagy pompával egymásután azért jelennek meg, hogy meghitelvényöket átnyujtsák. A követeket a conclave egyházi marsallja vezeti a kihallgatóterembe, hol meghitelvényöket a bibornok-kamarásnak s a három bibornok-rendfönöknek nyujtják át, kik fogadtatásukkal megbizattak.

A rendfönökök minden reggel fölváltják egymást magas méltóságukban; a conclave tartama alatt ök a Vatican lelki és világi souveränitásának valóságos gyakorlói; valamint a bibornok-kamarás (camerlengo) a 9 gyásznap alatt, ugy e három bibornok a választás teljes bevégzéseig uralkodik Róma s az összes kath. egyház fölött.

Ezen egész idő alatt Róma összes papsága imádsággal foglalkozik, mindenféle szerzetek szakadatlan mozgásban vannak, s templomról templomra járnak az oltáriszentség imádására. Minden reggel összegyülekeznek Róma összes papjai és szerzetesei sz. Lőrincz templomában, s innen körmenettel, a minden szent litániáját énekelve, a conclavehoz mennek; ezt mindaddig ismétlik, még az uj pápa meg nem választatik.

A conclave belsejében szertartások közt imádkoznak. Reggel a szavazatvizsgálat (scrutinium) előtt a conclave kápolnájában a szentlélek segitségül hivására mise mondatik, délután pedig a „Veni Creator Spiritus"-t éneklik.

Megemlítjük itt, hogy a négy katholikus hatalom, u. m. az osztrák, franczia, spanyol és portugall, különkülön a kizárás (exclusio) jogával birnak. E jog abban áll, hogy a nevezett hatalmasságok bármelyike a neki nem tetsző (mert talán politikájára néve veszélyes) pápajelöltet vetójával visszavetheti, azaz megválasztatását meggátolhatja. E jogával azonban mindegyik hatalom ugyanazon conclaveban csak egyszer élhet. A választók e jogot azáltal igyekeznek paralysálni, hogy először mindig oly egyénre szavaznak, a kiről előre tudják, hogy a tiara sohasem érinti fejét, mert abban az illető hatalmasság vetója gátolandja.

De az idegen diplomatia sem hagy magán egy könnyen kifogni, a legbizalmasb összeköttetései vannak magában a sz. collegium belsejében is, és sem a conclave marsallja nem őrzi oly szigorun a foglyokat, sem a „nép védői" meg

nem vizsgálják oly pontosan az eledeleket, hogy naponkint bizalmas egyének és kis levelkék be ne juthatnának a cellákba.

Azonban e titkos mesterkedés eredménye csaknem mindig ugyanaz, s csaknem teljes bizonyossággal lehet előre megmondani, hogy egyik párt jelöltje sem leend győztes; mert a hármas korona, mely sokáig majd e, majd ama bibornok fölött lebegett, rendszerint egy addig figyelemre sem méltatott egyén fejére száll, a kire azelőtt soha senkisem gondolt, s a ki legtávolabbról sem merte volna remélni, hogy valaha ő lesz hivatva, a megürült pápai trónt betölteni. Ezt jelenti amaz olasz közmondás is: „A ki mint pápa lép be a conclaveba, mint bibornok lép ki onnan.“

A flibustier-ek.

Közli P. Ö.

Azon korban, midön a spanyol hatalom, mely egész Európát bámulattal s borzalommal tölté el, tetőfokáról alá sülyedni kezdett, s midön más nemzetek ez összeomlott alkotmány romjaira felkapaszkodni törekedtek, koronkint egyes vakmerő kalandorok is fel-felmerültek, hogy az események szinhelyének hátterében, a hol őket a minden oldalról elfoglalt ellenség karja el nem érheté, a véghetetlen kincsnek egy részét, melyet a spanyol korona oly hosszas ideig egyedül birt, ármánynyal és erőszakkal kezökbe ragadhassák.

Legcsábitóbbak voltak az uj világ kincsei, melyeket maguk a spanyol gyarmatosok, kik anyaországuk önző politikája s üzletük megszorítása által elkeseríttetvén, az Antilli tenger rejtett zugaiban, egyetértve az idegen nemzetek csempészeivel, azoknak mindent kezükbe játszottak.

E vakmerő csempész-kalandorok, nagyobbrészt francziák és angolok, kölcsönös egyetértés és segélyezés következtében, csakhamar elég erősek lettek arra, hogy az ellenük küldött hajócsapatokkal szembeszálljanak; ekként keletkezett a harcz élethalálra e kalandorok s mind azok közt, kik csak spanyol nevet viseltek, kivétel nélkül. Csempészekből kalózok lettek.

Miután többé a gyarmatok kikötőiben megjelenni nem bátorkodtak, s így élelmiszerekkel sem láthatták el magukat, tehát mindenekfölött egy gyülhelyről kellett gondoskodniok, a hol a szükségeseket beszerezhessék s a közös vállalat tervezetéről értekezhessenek.

A spanyolok példátlan zsarnoksága miatt St. Domingo

szigete csaknem egészen néptelenné lett; ennek nyugati részén, mely a vadban felette dús volt, a spanyol hatalom hanyatlása óta számosan gyülekeztek s telepedtek le mindazon egyének különféle nemzetekből, kik a társasélet korlátait nem türhették. Ezek leginkább normandiai francziák voltak, kik itt szabad vadászatot üztek, mely bizonynyal jövedelmező volt, minthogy az Antillák gyarmatai nagy hiányt szenvedtek a húsban. De mi legfőbb, e zabolátlan kalandorok szabad s fejetlen helyzetben éltek itt.

Ezen szabad vadászok jól mívelt kisszerü ültetvények közepett laktak; kunyhóik ugyan födöttek, de minden oldalról nyitva állottak, melyekben az elejtett állatok húsát tüzhelyeik fölött füstölték, vagy besózták, a böröket pedig kifeszítve szárították. Egy ily lakhely neve a bennszülöttek nyelvén *bukan* volt, miért is e vadászok *bukaniaknak* nevezték magukat.

Minthogy sem nejeik, sem gyermekeik nem voltak, egy kunyhóban kettesével laktak s egymásnak mindenben kölcsönösen segédkezet nyújtottak.

A mi legjellemzőbb: e korlátlan egyének közt teljes vagyon-közösség uralkodott, s szükségleteit mindenki minden tartózkodás nélkül más bukanból fedezheté; s bármily értékes tárgyat elzárni, a legnagyobb bünnek tekintették. Miután a tulajdonjogról mitsem tudtak, a viszálkodás gyér eset volt nálok, s ha olykor támadt is, a barátok közbenjárása által lecsillapodott.

Ezen sajátságos köztársaság egyénei keresztyéneknek vallották magukat, de a vallás parancsai keveset aggasztották, ép oly kevéssé törődtek a törvényekkel, kivéve azon szokásokat, melyeket egymás közt összebeszélés utján megállapítottak.

A spanyol parancsnokot, ki a hozzájok legközelebbi Tortuga szigetén lakott, főnöknek ugyan elismerték, azonban az általa kiosztott parancsokkal mitsem törődtek mindaddig, míg csak bukani életet éltek.

Ha valamelyik közülük megnősült, a társai iránti kötelezettség megszünt, s azonnal a gyarmat elöljáróságának hatalma alá helyezték.

E szövetség beléptével mindenkinek le kellett családi nevéről mondani, s egy más nevet, mely sajátságaira vagy pedig szokásaira vonatkozott, választania. Sokaknál ez álnév az utónemzedékre is átszármazott; némelyek csak akkor vették föl családi nevüket, midőn megnősültek, miért is az Antillákon még most is szokásos e példabeszéd : „csak nősüléskor ismerhetni meg az embert.“

A bukaniai életmódja sok tekintetben a vadsággal határos s minden legcsekélyebb kényelmet nélkülöző volt, mely nélkül a rendes, erkölcsös életü egyén, habár legzaklatottabb nyomorában is, nem, vagy alig lehet el. Kenyeret és bort soha nem élveztek, egyedül az általok elejtett vadak húsával táplálkoztak, s reggelire csemege gyanánt a csontok velőjétették.

Lakomáiknál asztalra s lóczára nem volt szükségük, ennek helyét a kő s fatuskók pótolták, s a puszta földre telepedtek le.

Ruházatuk az elejtett vad vérébe mártott s durva vászonból varrott ingből állott, melyet a vadállat böréből kivágott övvel erősítettek meg derekukhoz, nadrágjok ugyanazon vászonból, és sertésbőrből kivágott lábbelijök volt. Fejöket széles karimáju kalappal födték. Övükről néhány kés s egy rövid kard lógott; s ha vadászni mentek, egy nagy puskát is vittek, mely két lat súlyú golyóval volt megtöltve.

E vad életben annyi kéjt találtak s azt oly szenvedélylyel üzték, hogy sorsuk változtatására nem is gondoltak, sőt sokan, kik hazájokban gazdagon örökösödtek, arról lemondtak s holtig bukani életet folytattak. Ezen emberek senkinek nem vétettek, senkit nem nyugtalanítottak, s kiknek vétkük egyedül abban állott, hogy az általok elejtett vadak húsát a csempészeknek s a kalózoknak adták el, ép úgy, miként a gyarmatosoknak; de a spanyol kormány azon hiedelemben, hogy ezáltal ellenségeinek segédforrását megsemmisíti, a St. Domingo szigetről elüzetésüket s ha lehet végképeni kiirtásukat határzá el.

A spanyol kormány cseluton remélt czélt érni : a semmi vészt nem gyanító s a szigeten szétszórt bukanikat orozva

támadta meg, sokat legyilkolván s fogságra hurczolván közülök. De az életben maradtak ezután óvatosak lettek, s szorosan együtt tartva ellenállásra fegyverkeztek.

Ebből elkeseredett harcz fejlödött, melyben habár a szabad vadászok majd mindig győztesek lettek is, mégis végre a spanyolok oly biztos eszközhöz nyúltak, melylyel elleneiket tökéletesen megsemmisítették, midőn t. i. a szigeten általános hajtóvadászatot rendelvén, minden vadat kiirtottak, s ezzel a bukani vadászok egyetlen élelmi forrását megsemmisítették, de egyszersmind a gyarmatosokat is élelmüktől fosztották meg.

E szétszórt vadászok közül sokan a sziget gyarmataiban telepedtek le , sokan elleneiknek engesztelhetlen boszút esküdvén, a *flibustierekhez* csatlakoztak.

A *flibustierek*, kiknek nevük nem jelent mást, mint a rosz franczia kiejtésből származott elferdítése ez angol szónak : *Free-Booter* (szabad-zsákmányló), kik azonban *partbarátoknak* (testvéreknek) nevezték magukat, csempészekből keletkeztek s a XVII. század vége felé oly hatalomra vergödtek, melytől nemcsak a nyilt partok lakosai, hanem az erödített helyek is reszkettek.

Eleinte számra kevesen s csak nyomorult járművéken összeszorítva, a viharral, éhséggel s a viszontagságok minden nemeivel küzdve, a sokkal nagyobb hajók ellen vakmerö megtámadásokat intéztek, s mindaddig meg nem nyugodtak, mignem jól fölszerelt s fegyverzett hajó-csapatjaikkal az Antillák tengerét el nem borították.

Tudván azt, hogy rend és szervezés nélkül az egység fenn nem állhat köztük, rövid és szigorú törvényeket állapítottak meg, melyre mindenkinek, ki társaságukba lépett, meg kellett esküdni. E törvények első czikke teljes egyenlöség volt; mindenkinek jogában állott fontos ügyekben szavazatát adni; az elrablott élelmiszerekből s szeszes italokból kiki tetszése szerint annyit élvezett, a mennyire csak szüksége volt; szigorú körülmények közt azonban a mértékletességet szótöbbség által határozták el.

A nönemet, a szerelemféltés s az abból keletkezhető viszálkodások elhárítása tekintetéből, végképen számüzték

a hajókról. Ha egy nő férfinak átöltözködve a hajóra lopózni merészelt, azt minden tekintet nélkül halállal büntették; halállal lakolt az is, ki megszökött, vagy ki a harcz alatt a számára kijelölt helyet gyáván, vagy hütlenül odahagyá.

A tolvajlást szintén szigorún büntették, akár az egyesek, akár a társulat vagyonán elkövetett orzásért, és a tetten rajta kapottat miután fülét s orrát levágták, egy lőfegyvert, lőport, ónt és egy üveg vizet adván neki, lakatlan szigetre tették ki és saját végzetének engedték át.

Kisebb vétségeket egy, a csapat által választott biró itélete szerint büntettek, mely vagy koplalásból, vagy a zsákmányból jutott osztályrész elvesztéséből, sőt olykor korbács-ütlegből is állott. Kétséges eseteknél a vádlottnak, hogy ártatlanságát bebizonyítsa, a bibliára vagy a feszületre kellett ünnepélyesen megesküdni.

Ezen gyülevész kalandor emberek, bármily kegyetlen rablók s gonosztevők voltak is, a vallás kül-szertartásaihoz szigorún ragaszkodtak; így péld. ha a harczbá mentek, buzgón imádkoztak, s mint megbánó bünösök, összeszorított ökleikkel mellbe verték magukat, s érzékeny ölelkezések között, az egymás ellen elkövetett megbántásokért bocsánatot kértek egymástól.

Czivódásokat nem volt szabad kiegyenlíteni a hajón, az a feletti határzatot mindaddig elhalasztották, míg csak a szárazra nem értek, ekkor pisztolylyal vagy karddal vívtak egy itélőbiró felügyelete alatt, ki azonnal, midőn az első vérző seb a legyőzöttet megjelölé, véget vetett a párbajnak.

A kit egyszer vezéröknek választottak, annak föltétlenül engedelmeskedni tartoztak. Ellenben a vezér esküvel kötelezte magát, hogy a csapat szükségleteiről gondoskodni fog s a zsákmányból semmit el nem sajátít.

A zsákmány fölosztása következő módon volt megállapítva: először a hajó-fölszerelési költségek és a csatában harczképtelenekké vált társak számára biztosításul megállapított összeg vonatott le, mely a tagcsonkítás minémüsége szerint határoztatott meg; a fennmaradt zsákmányból a vezér hat részt, minden tiszt hármat, a többi egy-egy részt kapott. Azonfelül még külön jutalmak is voltak kitüzve

azok részére, kik a harczban hösiségük által kitüntették magukat.

Midön a harczba vagy valamely vállalatra készültek, mindenekfelett az élelmiszerekről gondoskodtak, mely leginkább sertéshúsból és besózott teknös-békákból állott; ezeket a bukáni vadászoktól, addig, míg azok léteztek, szerezték be, később a spanyol gyarmatosoktól csikarták ki, ha pedig ez nem sikerülhetett; valamely partvidéket megrohantak s kiraboltak. Minden, a hadjáratban részvevő egyénnek elegendő löporral s golyóval kellett magát ellátni.

Mielőtt a hajó ily vállalatnál a tengerre bocsátkozott volna, minden flibustier végrendeletet tett, melyben nemcsak a birtokában levő vagyonról, hanem a neki leendő zsákmányból jutandó osztályrésze fölött is intézkedett, s azt valamely bajtársának vagy pedig családjának hagyományozta. A végrendelkező végakaratja pontos és lelkiismeretes végrehajtásáról teljesen meg volt győződve, mert az ily csalást az összes társaság a legborzasztóbban megbüntette volna.

Minden flibustier attól fogva, midön valamely hajón szolgálatba lépett, fegyverzetét, mely egy löfegyverből, több pisztolyból és egy kardból állott, mindig a legjobb rendben s éjjel-nappal a harczra készen kellett tartania.

Ha az ellenségtől távol s biztosak voltak, ivással és játékkal üzték el unalmukat. Pénzben játszani ugyan tilos volt, s a rendszabályok értelme szerint a tüzet 8 órakor el kellett oltani s a tivornyával fölhagyni, ezt azonban nemcsak a tulságos ivásban s a hazárdjátékban szenvedélyes csapatok, hanem az azt kedvelő vezéreik is áthágták.

Ha a tengeren spanyol hajót pillantottak meg, azonnal harczra készültek, anélkül, hogy az ellenség túlnyomó ereje az ágyúkban s emberekben aggályt keltett volna föl bennük. A veszély nagyságát soha sem vették tekintetbe, ők győzni akartak, győzniök kellett és győztek.

Bár mint dörögtek is az ellen ágyúi, ők a sortüzek daczára is vakmerő elszántsággal rohantak az ellen hajóira, azonnal csáklyázni kezdtek, s ha egyszer a megtámadott hajó tetején voltak, a harcz csakhamar véget ért, mert azon

öntudat, hogy ez emberek legyőzhetlenek, végtelen zavart idézett elő, s az ellenség lélekjelenlétét s bátorságát vesztve, annak védelmi eszközeit is lehetlenné tette annál is inkább, mert tudva volt, hogy csak a leggyorsabb megadás által volt lehetséges e rettenetes kalózokat irgalomra indítni; az ellenállás rendesen azzal végződött, hogy a legyőzötteket mind, állás-, kor- és nem-különbség nélkül a tengerbe dobálták.

Hogy kivált ilynemü hadakozásban a legborzasztóbb kegyetlenségek s vérlázító tettek hajtattak végre, könnyen elgondolhatni. Azok, kik ezen rémületes kalózok közelébe, sőt társaságába jutottak (péld. *William Dampier* és mások), egyhangulag azt állítják, hogy a flibustierek nagy részénél csak az emberhús-evés hiányzott, hogy a legnyersebb s legvérengzőbb vadak osztályába soroltassanak.

Ha a merénylet sikerült, akkor egy biztos helyre, a szárazra siettek, hogy a zsákmányon osztozzanak, s azt gyakran a legoktalanabbúl fecsérelték el. Olyankor a legdrágább kelméket s öltönyöket vásárolták össze, himzésekkel s arany sujtásokkal ékítve, s azokból többet egymás fölé öltöttek föl; a lakmározásoknál a legbecsesebb edényeket és serlegeket zúzták össze, s ez őrjöngő kicsapongásokban a vad tulságnak minden jeleit adák.

S ha ezen embereket kérdezék, miért fecsérlik el az oly sok fáradozással s annyi életveszélylyel szerzett kincseket, azt adák nevetve válaszul: „mi csak a mai napnak élünk, holnap, úgy lehet, meghalunk, miért gyüjtsünk kincseket? Midőn már a zsákmányt eldözsölték, ismét derült kedvvel, s közönyösen szálltak hajóikra, hogy az új győzelemnek, vagy a halálnak elébe menjenek.

Ezen veszélyes testület borzalommal árasztá el a nyugati tenger partvidékeit, a spanyolok ostora volt, s kiirtásuk sok vérontásba került. Hatalmuk tetőpontján a XVII. század vége felé állottak.

A HANGYA.

Irta S. E. A.

Eredj a hangyához, oh te rest ember! nézd meg az ő utait, és tanulj tőle. Péld. 6. 6.

Sokan és sokat irtak már a hangyáról, s még eddig mindannyian megegyeztek abban: hogy eleven képe és hü tükre az iparnak, szorgalomnak és kitartásnak. Nem kér, nem kölcsönöz ő senkitől, a természet-tanitotta serénykedésben nem tágit, nógatás és szorgalmazás nélkül munkálkodik, megkezdett munkájával föl nem hagy, mig azt be nem végzi: a tolvaj ragadozó állatot, minő p. o. az egér, gyülöli, keruli; ellenségei kikerülése miatt, minő a kigyó, rejthelyeit tekervényes utakkal látja el; gondol a jövőre, aratáskor gyüjt, s hogy egybehalmozott gabonája a föld gyomrában csirát ne verjen, végét megharapdossa; holdvilágos éjeken folyton dolgozik, mert érzi, hogy holdfogytával ereje is csökken. Ut hosszasága, nap heve nem lankasztja, bármily tömegesen dolgozzanak, egymást nem akadályozzák: tudnak emberséget, egymás előtt kitérnek, sőt erejökön, állatiságukon felül látszanak cselekedni.

Megmász például halmot, dombot, pinczét, csürt, fát, tornyot, megjárja a falat kivül belül; láthatsz hangyát a legmeredekebb sziklákon is, tehát megküzd minden nehézséggel; még nevezetesebb, midőn eledelt gyüjt: kisietnek a szántóföldekre, benyomulnak a vetések közé, a korosabbak fölkapaszkodnak a kalászokra, az ifjabbak a földet lepik el. Amazok levágják és lehányják a szemeket, emezek körülfogják, a toktól megtisztitják, s viszik és hordják erejök és tehetségök szerint a köztanyára hömpölygetve vagy tolva sokszor nagyobb darabokat, mint önmaguk.

Nincs szebb látvány, mint a köztanya közelében: ezer

meg ezer sürög-forog; némelyek az ismerhető járt ösvényeken befelé, mások kitörekesznek, azok eleséget vonszolnak, ezek azért mennek. Ezrek találkoznak szemben, de ezek amazoknak mindig szabad tért engednek, sőt utközben folyadékokra akadván, azokat azonnal fölszedik, s az eleséghordók közé állanak.

A hangya, halottait is eltakaritja; hogy tisztaságot mutasson, az elhullottakat nem hagyja ugyan a hajlékban, de el sem veti öket. Kiviszik tisztességesen, gabnatörekbe rejtegetik s behantozzák; teszi pedig ezt az uj sarjadék, épen mint mikor gyermek ad végtiszteletet apának.

A hangyatársulatnak háromrendbeli hajléka van: egyikben laknak és esznek, másik az éléskamra, a harmadikban temetkeznek.

Néha megesik, hogy egymás hajlékába eltévedvén, ugyanott halnak is el. *Aelianus* e tárgyat igen jellemzőleg így fösti le mint szemtanú, ki az idegen hangya kiadatását és eltakarittatását látta.

Néhány hangya az érdekelt boly ajtajánál megállapodik, a többi a kiadatással foglalkozik, s az idegenekkel mintegy alkudozik. Ezalatt járnak-kelnek folyton, mig végre váltságul egy gilisztát czipelnek, s erre a halott kézbesittetik. A fenirt szavak valóságát tehát a mondottak eléggé igazolják. Hátha még hozzávetjük amaz éber bátorságot, melynélfogva minden veszélylyel megküzd, inkább tagjait hagyván szétszaggattatni, mint a csatatért ellenfelének átengedni, vagy ama szivélyes gondosságot, melylyel sarjadéka iránt viseltetik: akkor valóban bámulnunk kell az anyatermészetet, mely a sokszor lankadó, sőt restelkedő emberiség ellenében, ily parányi állatban annyi vonzerőt rejtett el.

Ezen ép oly tudnivaló, mint tanulságos előzmény után vegyük szorosabb figyelem alá a minden tekintetben érdekes jelenségü hangyát.

A hangyatársulat majd szárnyas him és nöstényekből áll, melyek azonban szányaikat hamar és könnyen elvesztik: majd szárnytalan és nem tojó nöstényekből, melyek nemetlenek s munkásoknak mondatnak.

Lakaik ugyan nem oly müvésziek, mint a méhekéi, de

azért mégis figyelmet érdemelnek; s aztán fajaik szerint változnak is, annyi bizonyos, hogy rendesen föld alatt vannak.

A benne előforduló nemeket alább látandjuk; most azt jegyezzük meg, hogy mind anyagra mind alakra nézve az üregek és halmok egymástól nagyon eltérők. Megszámithatlan tömegben laknak együtt, s ha béka, gyik vagy máshasonló nagyságu állat fészkökbe dobatik, az a boszus állatkáktól azonnal a szó értelmében ellepetik; s mert csipésök, ha nemis éles vagy mint némelyek hiszik, halálos és nemis tartós fájdalmú: ha megkötözött ember vettetik fészkökre — mint azt gonoszlelkü rablók cselekedni szokták, — kellemetlen mászkálások és szakadatlan csipkedésök következtében, ennek iszonyú kinokat kell kiállnia.

Némelyek földdarabkákból s egészen rejtett helyekre rakják fészkeiket: mások apró galyakat hordanak össze s golyó- vagy oszlopalaku halmokat emelnek, mig vannak olyak is, melyek a fák üregeit keresik, sőt azokat teljesen kivájják.

A munkások közönségesen fészekanyag és eledel után járnak, munkásságukat észrevehető nyomok mutatják. A hangya finom szaglásu állat, a tárgyakat könnyen megkülönbözteti; a lelt konczot egymással tudatják, egymásnak segitenek, egymást védik; rovart, gyümölcsöt s minden tárgyat közösen hordanak egybe; a lárvákat etetik, s hogy a jótékony nap melegét is élvezhessék, kihordják őket a napra, de ott is ugy helyezik el, hogy a nap heve csak közvetve hasson rájok: a közel beálló éjjel vagy zivatar jöttével megmeg visszahordják, fészkeik üregeiben elrejtik, s minden ellenségtől a leggondosabban védelmezik. Ép ily gondot forditanak a bábokra is; miket sokan hamisan hangyatojásoknak neveznek, az öregek kiirtásával kapzsilag egybegyüjtenek, és nagy reményekkel, kivált kora tavaszszal, zsákszámra piaczokra hordanak, hogy velök a madárbarátoknak jó pénzért, kivált a fülmile és csalogány gyöngéd étvágyának kedveskedjenek, sőt mint hiszik, őket e kedvencz falatok által szaporább éneklésre birják.

De a mondott czélra használják a bábokat télen is; t. i. elsőbb megszáritják a napon, aztán száraz helyen tartogatják, s kellő esetben igy alkalmazzák czéljaikra, leöntik langyos

tejjel a száraz bábokat, erre kissé megereszkednek; most meghintik zsömlyemorzsával, aztán főtt marhaszivet reszelnek bele, az egészet összevegyitik, s a kedves állatka ép oly étvágygyal és haszonnal eszi, mint tavaszszal. — Nálam is volt eset, hogy ily tartás mellett — figyelve gondosan a tisztaságra is — a csalogány uj évi ajándokul kedves dalát hallatá.

A hangya nagy barátja a *levelésznek* — aphis, — mely a növényeken csoportosan él, s a levelekben érzékeny károkat okoz; szereti ugyanis a mézet, miért is a levelészt fészkébe hurczolja, s mint tehenét használja.

Tavaszszal és nyáron elébujnak a szárnyakkal ellátott himek és nöstények, s azonnal összepárosodnak; eztán a himek szétröpködnek, s elhullanak; a nöstények helyben maradnak, elhullatják szárnyaikat, s csak a következő tavaszszal tojnak. A tojás elhuzódik mintegy augusztusig, és egy-egy fészekben 4 — 6000 tojomány is található.

Kijárván a fészekből, az elhullott és utközben talált himeket eltakaritják, ha pedig a fészekben nagyon megszaporodtak: összeáll egy uj gyarmat, s közel a másikhoz uj tanyát keres. A kivándorlás juliusban szokott megtörténni; az előcsapatot néhany nöstény képezi, a tömeg ezek után halad, s rögtön hajlékkészitéshez fognak; mások üreget vájnak, mások folyosókat készitenek, mig a többiek a kivájt földet hordják. Ha a talaj kemény, az üregeket szük tér választja el, ellenben széles falakat hagynak, ha a föld porhó vagy homokos. Födelet az üregekre részint porondból, részint galyakból, majd bimbókból és fenyütüből készitenek. A hangyák járását a szomszéd fákra nyilt utak jelölik.

Az erdei *vörös hangya* közönségesen gömbalaku fészket rak, s az erdőkön tanyáz; fészke pudva, galy, bimbó, vékony ág, moh, fenyütü s különféle növénygyapjuból áll; szivesen tanyáznak odvas fákban, de különösen száradt fák gyökerei körül. Fészkök hollétére egyenes nyilt utaikrol ismerhetsz, melyek annál nagyobb számban vannak, s annál távolabbra terjednek, minél tömegesebb a gyarmat. Az utakat apró darabkákra harapdált fákkal hintik meg, ezeken ugylátszik könnyebben és gyorsabban haladnak mint a sik földön. Jönek, mennek, tolnak, vonszolnak, hömpölyögnek, de egymást

soha nem akadályozzák. Az utak végei fákra és bokrokra vezetnek, hol levelészeket- és rovarlárvákat szednek, vagy a mézédet ugyanott szopják ki belőlök. Oly bogár és rovarbábokat, melyek tejes nedvet tartalmaznak; fészkeikben találni nem ritkaság; nyugottan megvannak együtt s átalakulásukban nem abajgatják egymást.

Legritkább a vendég a *nagy vörös* hangyáknál: a *fahangyáknál*, a *fekete* és *apró vörös* hangyáknál sok mindenféle tehetlen vendég tartózkodik. A vörös nagy hangya igen eleven tevékeny állat, foglalkozásánál nagyon szemfüles, s hivatlan vendégnek nem igen nyit ajtót: a többiek renyhébbek, tétlenebbek, s innen magyarázható, hogy ezeknél több a hivatlan vendég; ilyenek a fülbemászó, poloska, cserebogár, pók, hernyó stb.

Érző és szaglótehetségök nagyon kifejlett, de mert az édeset oly kiválólag szeretik, izlésök sem lehet rosz. Egymás jeladását nagyon és hamar megértik. Érints meg csak egyet, az rögtön jelt ad, s ezerek sietnek segélyére; az egész boly talpra kel, sőt a jeladást a távollevők is megértik, s védelemre mindannyian a köztanyára sietnek. Ha a fölzaklatott bolynál megállapodol: azonnal körülfognak, rád másznak, marnak; vigyázz, hogy mezetlen testedhez ne férjenek, különben igen kellemetlen háborunak leendesz kitéve. Nemcsak szurnak, harapnak, hanem kellemetlen büzt is bocsátanak magukból. Ha a fészket szétverted, helyreállitják rövid idő alatt az egészet.

Egy hangyahajlék, több kamrácskából áll; ezek száma és nagysága a gyarmat tömegességétől függ: a gömbölyüek tanyául, a hosszukások költőfészekül szolgálnak; ezekbe helyezvék a tojományok, itt fejlődnek a bábok, tetőzve pedig ugy vannak, hogy a leendő sarjadéknak mindig kellő melege legyen, hogy a tél fagyától el ne veszszen, huzamos esőzéskor még leveleket is hordanak a fészekre, hogy belrejtekébe viz ne szivárogjon.

A tojományok nem nagyobbak, mint a köleskása, de fejérek.

Néhány nap multával előtünnek a lábatlan lárvák, s a munkások által 12 — 18 napig tápláltatnak. A báb tovább

mint egy évig az marad, gondozásuk a munkásokat illeti. Nagy hőségben a hajlék mélyébe czipelik őket, kellemes melegben a szabadba hordják, de mihelyt esős felhőt éreznek, a legnagyobb sietséggel eltakaritják. Ime az idöjós!

Szép látvány a költözködés, vagyis midőn uj tanyára kelnek.

Az anyai laknak minden tagja mozog, sürög, forog. Minden társ a vándorlásban tevékenykedik. Ilyenkor a legközelebbi bokorhoz siess, annak minden ága telve, s mindannyia a csucsra törekszik, s hajlong a régi tanya felé, mintha Isten hozzádot mondana. Uj tanyára nem mennek tova, de a himek párosodás után itt sem kapnak szállást, ide s tova barangolnak, mig vagy fölszedik őket a röpködö madarak, vagy elhullanak.

Meleg fogytával fogy bennök az életerö is, s az első hideg beálltával téli alvásra dermednek: mihelyt azonban bemelegült fészkök, a tavasz hirnökeül azonnal elébujnak. Ime ismét az idöjós! — Télen eledelre nem levén szükségök, nem is gyüjtnek előre: de a kora tavasz is azonnal foglalkozásban találja őket. — A hangyanemben minden tekintetben legnevezetesebb a *termesz*, mit sok természettudós is hamisan *fehér hangyának* nevezett. Ez igen népes csoportokban él, s tanyául nagyszerü épületeket emel.

A termesz tropikus állat, s óriási épületeket rak; az első európaiak, kik eme fészkeket látták, négerek gunyhóinak hitték. Mellék elneveztetése: *dühös*, *veszélyes*, *irtó*, nagyon megfelel természetének. *Linné* igen találólag India csapásának mondá. Csak ércz és üveg daczolhat harapásukkal; egész államokat képeznek mint a méhek, s egyegy királyné 80,000 tojást is rak, melyekből him, nöstény és katonák támadnak.

Tulajdonképen 5 fajtát különböztetnek meg egy tanyán, mi csak az emlitett háromnál maradunk, az utolsókat nagy fejök ismerteti meg.

Rendes tanyájok a forró égöv, azonban az ugynevezett *fénykerülő* és *sárgahalmu* — termes lucifugus és flavicollis — található Olaszhon, Portugallia és Dél-Francziaországban is. *Afrika* sivatagain agyag és homokból, miket nyálukkal

tapasztanak össze, folyosók által megszaggatott nagyszerü épületeket emelnek. A tanya több láb magas, s oly szilárd, hogy csak fejszékkel bontható szét, és hasonló majd a hegyes golyóalaku halomhoz, majd a hengeridomú, de csucscsal ellátott toronyhoz. *Amerikában* már nem bajlódik földdel, hanem az emberi épületek körül vagy üreges fát és oszlopot keres, vagy maga vájja ki azokat magának. A termesz nagyon harczias állat, a miért *hadakozónak* is mondatik. *Smeathman* figyelemmel kisérte ezen állatok tanyáit, s azokat igen jellemzőleg igy irja le:

Eme lakok egészen földből vannak, közönségesen 12 láb magasak, s aránylag tömöttek is, majdnem mint a vad emberek tanyái. Elsőbb 2 — 3 czukorsüvegalakú, 1 láb magas halmot raknak, s ez mintegy alapjaul tekinthető az épitménynek; ezek szám és nagyságban hamar szaporodnak, alul mindig terjedtebb tért foglalnak, felül kúpivek kötik egybe, a körben vastag földfalak emelkednek. Biztos lábon állván az egész, az alsó tornyocskák lassacskán mind eltünnek, s csak azok emelkednek tovább, melyek ormokul szolgálandnak.

Lakhelyül csak az épület alja szolgál, a kúp üresen áll, s zivataros időben védelmül szolgál; s mert e kúp vastag és szilárd, czélja az is, hogy a sarjadéknak kellő meleget tartson, s ellenség előtt menedéket nyujtson. Alul van tehát a király és királyné laka, közel hozzá a dajkaszoba vagyis költőhely, az éléskamra, átjáratok, folyosók stb. A kemenczealaku királyi lak tulajdonképen a középen foglal helyet; ez kezdetben alig egy ujjnyi üreg, de mint a királyné vastagsága megkivánja, egyre tágittatik.

A király és királyné e tanyán mintegy fogva van; a bejáratok ugyanis oly szükek, hogy a legkisebb jobbágy is alig fér be hozzájok, ők ki sehogy sem jöhetnek; ezt nagyobb kisebb kamrák környezik, s azokban katonák tanyáznak, s ezrenkint várnak indulókészen a' királyi parancsra. Eleinte a költőszobák is kicsinyek, de a sarjadék szaporodtával azok is tágittatnak; ezek vékony faszálkákból állanak, s ragadós nyállal vannak egybecsatolva. E kamrácskák kicsinyek, de mindannyiát egy köztér fogja körül, mely gyermekfő nagyságával is vetélkedik. Az éléstárak rendesen tömvék szálka,

mézga és csomósitott növénynedvvel, ezek földbe vájvák, s keresztül-kasul futó tornáczok által egybekötvék, mindannyia falig terjed, egy központon mindannyia találkozik, s az épületnek mintegy $^3/_4$-ét foglalják el.

A lak- és tápszobák külön tetőzettel birnak, s ugy épitvék, hogy rajtok a netán romlott kúpon beszivárgott nedv is lecsöpöghessen. A folyosók átalában tágasok, néha van 1 láb is átmérőjök, s ezek is tetőzettel födvék; irányok görbe, s a közfolyosók az épület alatt néha 3 — 4 láb mélységet is foglalnak el; az épületben külön féleágakra szakadnak, az egészet körülfogják, s a bejáratnál mint nyiladék, belül mint szelelő lyukak szerepelnek, gömbölyüek, egész az oromig emelkednek, s majd a kamrákba, majd egyéb üregekbe nyilnak. — A termesznek minden utja, tornácza tekervényes; mert függőlegesen mászni nem tud, rajta néha hágcsó-alaku nyomok is látszanak épen oly formán, minők a hegyoldali utak szoktak lenni, hogy könnyebben és biztosabban haladhassanak.

A termesz utját meg is tudja rövidíteni. A fenéktől a felsőbb tetőkig iveket emel, melyek majd lépcsöül, majd hidul szolgálnak, s arravalók, hogy rajtok a tojományok az alsó kamrákból magasabbakba szállittassanak. Smeathman egy ily hidat megmért, s volt $^1/_2$ ujj széles, $^1/_4$ ujj vastag, 10 ujj hosszú, és teljes ivet képezett. Mily hihetlen szorgalom, mily kitartás és mennyi ügyesség kivántatik egy ily óriási műhöz! Mert ily parányi állat tekintetéből e munka csakugyan óriásinak mondható.

Majdnem képzelni sem birjuk amaz összetartást, mely annyi ezer meg ezer állatka lankadatlan szorgalmában mutatkozik! szakadatlanul járnak, kelnek, turnak, czipelnek, hordanak, s mégsem akadályozzák egymást!

De nézzük, mi a katonák dolga és foglalkozása?

Ha fejszével vagy más hason tárgygyal rá csapunk az épületre, egy pár másodpercz alatt megjelenik egy katona, körülnéz s eltünik. Erre egész tömege tolakodik elé a csatároknak; haragjokat és dühöket nem lehet leirni. Hemzsegnek az egész épület körül, s boszujokban, mert nem látnak, minden tárgyba beleharapnak. Eme tömeges harapás órapetyegéshez

hasonlit. Ha eleven testhez férnek, hatannyi vért szopnak, mint mennyit maguk nyomnak, s a megszünt hely hüvelyknyi magasra dagad föl; állkapcsaikat oly mélyen befurják, hogy inkább széttépheted testöket, mint hogy megszabadulnál tölök. Ha kitérsz elöttök, félóra mulva mind visszatér; ekkor eléállnak a munkások, állást emelnek, s a szájokban hordott rögekkel a tört nyiladékot hamar betömik.

Minden 1000 munkás közt láthatsz föl s alá futosni egy katonát, ez az állványhoz támaszkodik néha, minden másodperczben az épületbe harap, ezáltal valami sziszegés hallatszik, s rá a munkások megkétszerezik lépteiket. Ha ekkor megzavarod öket, eltünnek a foglalkozók, s helyöket a katonák foglalják el; s e csere annyiszor történik meg, ahányszor zaklattatnak.

Ha belépületüket akarod vizsgálni, a katonaság azonnal eléáll, az utakat, utczákat, folyosókat pedig elzárják a munkások.

Verd szét az egész épitményt, s csak a királyi lakot hagyd meg, a boly ott marad, s egy év és egy nap mulva az egész talpon áll. Ha pedig magát a királyi lakot veszed ki, és burok alá helyezed: a jobbágyok mind körülfogják, tojásait a királynénak elszedik és bizonyos helyen egybehordják. A királyné minden perczben 60-at tojik, tehát már ennél fogva is sok munkásra van szüksége.

A király nagyon piczi állat, a királyné mellett alig vehető ki, de hozzá a jobbágyok nagyon hivek, halálig vele maradnak, s ha lehető, a burok alatt is trónt törekednek emelni számára. Minden található anyagot fölhasználnak, s mig a szó értelmében halálra nem fonnyadnak, folyton foglalkoznak.

Leggonoszabb és legkártékonyabbak az amerikai termeszek, melyek egész emberi lakokat is szétrombolnak.

Az állat magában véve ugyan nem nagy, de mert millió számra tanyáznak együtt, és roppant összetartással működnek: leirhatlan a kár, melyet fák és épületekben okoznak. Elpusztitnak átalában minden fából készült szobabutort, a házak pallóit, gerendáit, még a ruhákat sem kimélvén meg.

Aláfurnak t. i. az épület alá, aztán befurakodnak az osz-

lopokba, fölemelkednek egész a tetőzetig; s ha oly tetőzethez jutnak, mely bambuszból van, s melyet fölötte szeretnek, keresztül furdalván annak minden izét, hogy működésök észre ne vétessék, betapasztják a lyukacsokat, az egyenes faoszlopokat pedig teljesen kivágják, és mert tudják, hogy ezáltal roskataggá tétetik, az üregeket agyaggal tapasztják be.

Hurczolkodás vagy szétbontása történvén a háznak, csak azon veszik észre magukat a lakosok: hogy szék, láda asztal, szekrény, palló, gerenda, ruha, szóval, minden általa érinthetett tárgy szitává van alakitva. A kidölt száraz fákat ugy elpusztitják, hogy egy csapásra az egész fa porfellegkint emelkedik légbe. Szóval, ahol megtelepednek, nem látsz egyebet, mint pusztulást és romot.

Rendes hazája India, Afrika és Délamerika.

Alkatára nézve egészen hasonló a közönséges hangyához, csakhogy fara és lábai fehérek, feje sárga, szárnya fehéres és könnyen lehulló, fiatal korában egészen fehér. Tán innét nevezték el némelyek *fehér hangyának*, én *dulárnak* mondanám.

Tanyájok egész várost képez, s minden uj tanya vagy fészek a fő- vagyis anyavárostól függ.

A gyöngyhalászat Ceylon szigetén.

Olasz források után KENESSEY ALBERT.

A condatchyi félöböl *), Ceylon szigetén, az európaiaknak igen érdekes látványt nyujt a gyöngyhalászat ideje alatt. Ezen magában oly borzasztó pusztaság, ilyenkor hasonlíthatlanul élénk változatosság szinhelye. Nehány ezernyi, nagyobbára egy szinezetü nép sürög-forog itt ekkor, folyton igen elfoglalt csoportot képezve. A parton ama sok sátor és kunyhó, melyek mindenikében egy-egy bolt van; a tömérdek naszád, melyek némelyike midön délesten a halászatból visszatér, majd elmerül kincsei súlyától; a naszádgazdák arczáról olvasható aggodalmas türelmetlenség, melylyel naszádjaik kikötését várják; azon futosás, melylyel dús eredmény reményében azok elé sietnek; az a különböző arczbörü és fajtáju tömérdek bennszülött és idegen ékszerész, alkusz, kereskedő, — mindannyi gyöngygyel bánó ember, kiknek egyike szétválogatja, másika osztályozza, ez mérlegeli, az szerbe-számba és értékük után becsü alá veszi, míg mások átlyukgatják a gyöngyöket: mind ezen részletek együtt véve, a legélénkebb benyomást gyakorolják a lélekre s fontos voltát mutatja azon foglalkozásnak, mely e nagy élénkséget előidézte.

A condatchyi öbölcze ép a legkellöbb találkozási pontja a gyöngyhalászó naszádok összegyülekezésének. A gyöngyhalászatra alkalmas zátonyok Manaars Arippo táján és attól délre, Condatchy és Pomparipo partjai hosszában több mérföldre terjeszkednek. Legnagyobb a Condatchy átellenébeni zátony, mely körülbelöl húsz t. mfdre nyúlik a tengerbe. —

*) *Félöböl* vagy *öbölcze*, az olasz „baja“ és német „Bai“ helyett.

Mielőtt megkezdenék a halászatot, gondosan, megvizsgálják a zátonyokat, kipuhatolják a kagylók fejlődési fokát s a kormánynak a tapasztaltakról jelentést tesznek. Ha a mennyiséget elégségesnek s a kagylókat kellőn éretteknek ítélték: a halászatra szánt zátonyok árverés alá bocsáttatnak, mely esetben rendesen feketék (négerek) kezére jut a bérlés. — Azonban nem egyedül ezen eljárás van szokásban. Gyakran előnyösbnek találja a kormány, hogy maga halásztasson és úgy bocsátja áruba a gyöngyöket, mely esetben a vidék minden naszádját kibéreli. Egy időben a hollandok halásztak a kormány rovására, mely aztán India különböző részeiben árulta vagy Európába szállittatta gyöngyeit.

Miután sem időjárás, sem a halászati felügyelők kényelme nem engedte a zátonyok évenkinti teljes kihalásztatását, — 3 — 4 egymástól jól megkülönböztetett részre osztották azokat s igy felváltva árverezik úgy, hogy a kagylóknak elég idejük maradjon meglehetős nagyságra kifejlődhetni. Miután tehát az a rész, melyen először halásztak, már újra megtelt, mire az utolsónál kifogytak: a halászatot évről évre szakadatlanúl folytathatják s a mit összefognak, évi terméskép tekinthető. A gyöngycsiga hét év alatt éri el teljes kifejlődését s állitják, hogy ha azt hosszabb ideig hagyják, — gyöngye mindinkább nagyobbodván, — a csigának oly annyira alkalmatlanná válik, hogy az azt végtére házából kiveti.

A gyöngyhalászat februárban kezdődik s körül-belől april utójával végződik. Másfél — legfölebb két hóig tart s ha a különböző félbeszakittatási eseteket számitjuk, magát a munkaidöt alig lehet harmincz napnál többre tennünk. Ha az időjárás igen rosz, vagy a meghatározott időközben sok zivatar volt: engednek olykor — kegyelem útján — az előre megszabott határidőn túl is nehány napot a bérlőnek. A hét nemzetből gyülekezett búvárok s egyéb halászok összesen eső ünnepei, tömérdek munkaidötől fosztják meg őket. A buvárok nagyobb része „a maravaiak“ néven ismert feketék, kik az átellemi tutucurisei partokon laknak.

A halászatnál alkalmazott ladikok és dereglyék (mely utóbbiakat ők *donia*-knak neveznek) nem ceyloniak, hanem a szárazföld különböző kikötöiből hordatnak-össze, különösen

Tutucurin,- Caracal,- Nagopatam — (a Coromandel partjain) s Colangból. A colangi halászokat egyenlöknek tartják a lubbáhkkal, kik jobb kiképeztetésük végett, Malabar szigetén tartózkodnak. A halászatot megelözöleg minden naszádot a condatchyi félöbölbe visznek, hogy ott megszámozzák és haszonbérét meghatározzák.

Mig a halászat tart, e naszádok együtt szállnak-kelnek. Esti tiz órakor az Arippóban adott ágyuszóra az egész naszádsereg vitorlát ereszt s virradat előtt a zátonyokhoz ér s napfeljöttével a buvárok dologhoz látnak, szünetet nem tartva, mignem a dél közeledtével jöddögélő szellő visszavonulásra készteti öket. A mint ezt a parton észreveszik, egy ágyulövéssel jelentik a naszádok gazdáinak. A megérkezöktől azonnal átveszik a hozományt s még éj beállta előtt mindannyiának ki kell rakodnia. Legyen bármily gyér az eredmény, a bérlök ritkán mutatják elégedetlenségüket, — megnyugosznak azon szerencsében, mit a holnap hozhat. A braminok s ezek jövendölései — tapasztalataik utasításai — jóhiszemben tartják öket; — ezek pedig tudják, hogy mily kész adakozók azok, kik a szerencse kegyeitől várnak s nem könnyedén igérkeznek vágyaik betöltésére.

Minden naszádon húsz egyén van és ezek feje, egy kalaúz. Tizen vannak az evezökhöz, kik egyszersmind a naszádokba fölsegitik a buvárokat, kik ismét tizen vannak s felváltva ötönkint ötször hatszor szállnak le egymás után a tenger fenekére. Hogy könnyebben bukhassanak-le, öt nagy darab vöröses granit — minő e vidéken böven találtatik — van minden naszáddal. Ezen kupdad alakú kövek talpai homorúra vájvák s csúcsuk átlyukasztatik, hogy kötelet lehessen beléjök húzni.

A buvárok gyenge gyermekkoruk óta megszokva, mitsem félnek négy — tíz öl mélyre vízbe szállani, hogy onnan kagylókat hozzanak-fel. A mint valamelyik víz alá akar bukni, jobb lába ujjaival az imént leírt kövek egyikének kötele után nyúl, mig bal lábával egy hálóból készült zsákot vesz magához. — Közbevetőleg megemlitendő, hogy az indusok ép oly ügyesen használják lábuk mint kezük ujjait s lábújjaikkal úgy fel tudnak csipni valami legparányibbat is, mint azt mi

európaiak kezünkkel tehetnők. A buvár, így — mint épen mondók — felkészülve, jobb kezébe egy más kötelet ragad s baljával orrlyukait fogja be, úgy száll a vizbe, melynek csakhamar legmélyebbére rántja le öt a kő s oly gyorsan mint ügyesen kapkodja össze a kagylókat a lehető legnagyobb számban. Foglalkozása mintegy két perczig tart s az előbbi módon összeszedve készségeit, a baljában tartott zsineggel jelt ad s közvetlen a naszádba húzzák fel, — a kő pedig, melyet a viz fenekén hagyott, a rákötött kötél segitségével szintén felvonatik.

A buvárok foglalkozása oly megerőtetéssel járó munka, hogy mindannyiszor, midőn a ladikba visszatérnek, — vizet — a mit benyeltek — sőt vért is eresztnek ki szájukon, orrukon de szemeiken is; mind ez azonban épen nem tartja őket vissza, — a mint egyre a sor rákerül, azonnal ismét víz alá száll. Olykor 40 — 50-szer is lebuknak egy nap, mindannyiszor egy-egy mázsa kagylót hozva-fel. Némelyek olajjal kenik be magukat, s orrukat és füleiket bedugják, hogy viz ne menjen beléjük, mások semmi óvószerről sem gondoskodnak. Megtörtént s történik, hogy egy buvár öt perczet tölt a tenger fenekén; köztudomásilag egy anjangói buvár volt leghoszabb ideig, hét percig viz alatt. Ez volt 1797-ben s eddigelé páratlan esemény.

Az indusok, ezen az európaiak által oly veszélyesnek tartott foglalkozásban, megszokással párosult ügyességüknél fogva, egészen otthonosak. A mitől igen félnek, — az a czápa, az indiai tengereken főképen elszaporodott borzasztó állat, mely őket örökös nyugtalanságban tartja, némelyek azonban ezeket is igen ügyesen ki tudják kerülni, csakhogy erre nézve sokáig kell a viz alatt maradniok. A félelem ez állattól általános s folytonos izgatottságban tartja őket s miután töle menekvésük oly bizonytalan, babonára hajlandó voltuk által is vezettetve, csakhogy biztositva hihessék magukat, — a leghelytelenebb eszközökhöz is folyamodnak. Ugyanis, mielőtt a vizbe szállanának: ördögüzővel tanácskoznak s annak jóslatait tökéletesen elhiszik. Ilyenkor a buvár a szerint, a mint egy vagy más vidékről vagy vallási felekezetből való, különféle előkészületi szertartásokra vesz utasitást, azokba meg-

dönthetlen bizalmat helyez s mi a legkülönösb, babonás hiedelmei mellett még akkor is tántorithatatlanúl megmarad, ha tapasztalása, vagy az események teljesen meghazudtolnák is az ördöngös-mester jövendöléseit. — Ennélfogva a kormány bölcsen enged ez előitéletességnek, melyet kiirtani úgy sem képes s rendesen fizeti is ez ördögüzöket, csak kisérjék a buvárokat, azoknak a véletlen által fölébreszthető félelmeit eloszlatandók. A buvár, volna bár még oly bizakodott, nem száll a vizbe, mig a jós nem végezte vele babonás fogásait, miket ő aztán legszigorúbb figyelemmel kisér. A szertartásos utasitások rendesen és legfőkép egyszerü egészségfenntartási szabályok, p. o. a többek között: munka végével hideg vizben fürödni.

Ez ördöngös-mesterek, kik a malabariak nyelvén „*pillal karras*"-nak, azaz: czápavakitóknak neveztetnek, — reggtől estig, mig csak a naszádok vissza nem térnek, szünet nélkül imádságféléket mormognak, ezerféle különös mozdulatokkal hányják vetik magukat s tömérdek szertartást végeznek, miknek bizonyára maguk sem tudják sem értelmét, sem magyarázatát. Ezalatt sem enniök sem inniok nem szabad, különben imáik foganat nélkül maradnak. Nem példátlan azonban, hogy a hosszú türtözést kissé megsokalják s annyi pálmalevet — mint ott nevezik, „*toddy*"-t — találnak hörpenteni, hogy lehetlen aztán hivatásukban eljárniok.

Közülök egyik másik elkiséri olykor a buvárokat a haszathoz is, mit ezek nagy szivességgel fogadnak; — azonban e szinlett gondosságuk csak a baleseteket szaporitja, miután a buvárokat, a varázslók csalhatlanságában helyzett teljes bizodalmuk, rendén túl bizakodottakká teszi s elhanyagolják az annyira szükséges ovatosságot, — azt se higyje senki, hogy e szemfényvesztők fej nélkül való emberek, s midőn a partról a ladikba mennek, nem volna egyéb gondjuk, mint búváraikat balesetektől ótalmazni. Főkép csak azért mennek ők, hogy alkalmilag egy-egy értékes gyöngyöt mentsenek meg az elveszéstől — — minélfogva a halászati fölvigyázó, ki mind ezt igen jól tudja, kissé kancsal szemmel is nézi az efféle kirándulásokat; de észrevenni még sem szabad vagy legalább, gyanúját magában kell tartania, valamint az sem

szabad, hogy kétségeskedését mutassa az ördögüzőknek a czápákoni hatalma fölött, ha azt nem akarja, hogy a buvárok vonakodjanak víz alá menni, vagy hogy a halászatot teljesen abba is hagyják. A jósok mindenesetre a legjobb nyereményt rakják zsebre a gyöngyhalászatoknál: mert kormányi fizetésükön fölül, mindenféle ajándékot is kapnak, kivált azoktól, kiknek a szerencse kissé jobban kedvezett.

Nem szabad elhallgatnunk a jósok azon ügyességét sem, melyet jövendöléseiknek valamely véletlen következtében történt meghiusultakor tüntetnek-ki. — Történt, hogy egy buvár lábát a czápa elharapta: pajtásai elhozatták a főjóst, hogy magyarázná meg nekik ez esetet. Válaszából látjuk: mennyire tudta, hogy kikkel van dolga? azt felelte, hogy valamely vén, kaján boszorkány, ki Colangból érkezett Malabar partjaira, az ő nézeteivel merőben ellenkezőleg működött s hogy egy időre megrontotta az ő varázslatainak minden hatását, mi neki későn jött tudomására s igy lehetlen volt a balesetet megelőznie; de felsőbbsége immár tudtára adatott ellenfelének s megbüvölendi a czápákat, hogy azonnal minden veszély megszünjön s a folyó halászati idény alatt semmi egyéb szerencsétlenség történni nem fog. — Szerencséjére, úgy lett mint jósolta. Az olvasóra bizzuk elhatározni: ha vajjon a varázsló imáinak vagy tudományának tulajdonitható-e? — a buvárok azonban teljes hitelt adtak a jövendőmondásnak s a jóst még inkább tisztelék és magasztalak. Különben könnyü dolog efféle jövendöléseket csinálni; mert van év, melyben egy baleset sem adja magát elő.

Egyetlen czápa megjelenése elég, hogy a buvárok elrémüljenek. Azonnal, a mint egyik észreveszi e szörnyet, figyelmezteti társait s azok tovább viszik a rémhirt, s a félelem annyira ellepi mindannyiát, hogy gyakran tüstént visszatérnek s az nap többet nem is halásznak. Néha elég, hogy egy buvár a lábával valamely éles kőhöz érjen, — a nagy zavar megvan s miután a halászat ilyesmi által sokat szenved — mindent megkisérlenek, hogy a dolog mibenlétéről bizonyosságba jöjenek s ha csalárdság lappangna közben, annak szerzői megbüntettetnek.

A buvárok fizetése, a naszádtulajdonosokkal való egyezség szerint, különböző: majd ezüsttel, majd a szedett kagylók száma arányában — s ez az általánosb szokás — kagylókkal fizettetnek. Szokás koczkázni is, mi abban áll, hogy az ember bizonyos számú fölbontatlan kagylót kap, miről természetesen még nem tudni, hogy van-e, nincs-e bennök gyöngy? Az európai tisztek s egyéb hivatalos vagy csak kiváncsi nézőkként jelen levő egyének is igen nagy szenvedélylyel üzik e játékot.

Mind a naszádtulajdonosok, mind a kereskedők kitétetvék a veszélynek, hogy gyöngyük (s tán a legszebbje), mig a naszádok parthoz érnek, elveszszen; miután a kagylók, ha egyideig állva hagyatnak, maguktól felválnak s ilyenkor könnyü a bennök rejlő szép gyöngyöt észrevenni, egy kis füvel vagy vesszőcskével viszont bezáródásukat megakadályozni s az első kedvező alkalommal — mi pedig szintén könnyen akad — kéz alól eltenni. — Különösen a csigák belsejét vizsgálók sok hütlenséget követnek el, elannyira, hogy a gyöngyöket el is nyelik; ha ezt azonban a kereskedő gyanitja, bezárja s jóféle hánytatókkal és hashajtókkal vendégli meg őket, még sem hagyja jószágát veszni.

A partra rakott kagylókból külön szedi ki magának minden kereskedő a magáéit s mintegy két láb mélységü gödrökbe helyzi, vagy egy négyszögü kerités közé rakja, — minő minden kereskedőnek legfölebb egy van. Gyékényt térit alá, hogy a földhöz ne érjen s úgy hagyja rothadásba menni. E meglevén, a csigák kiszáraztatnak s a csigahéjak a gyöngyök sérelme nélkül fölnyittatnak, — mi azok nyers korában lehetlen volt volna, mert ekkor oly igen összecsukódvák, hogy csak fáradságosan lehetne rajtok erőt venni. A mint a kagyló szétválasztatott, benne a csigát figyelmesen megvizsgálják, — olykor szét is főzik, mert a gyöngy gyakran az állatka belsejében hever.

A rothadó csigák büzhödtsége kiállhatatlan s a halászat bevégeztetése után is még soká megmarad s Condatchy vidékén több mérföldre elterjed, mely egész környéken a legkellemetlenebb s egészségtelenebb levegő marad, mig erős szelek meg nem tisztitják azt. Azonban, kiket a nyereség remé-

nye üz, e förtelmes büz sem tartja vissza. Nehány hónappal a halászás után csoportonkint látni embereket, kik földre szegzett szemekkel fürkészik a partszéleket s azon helyeket, hol a csigákat rothasztották s nem példátlan, hogy egyik másik egy-egy becsesb gyöngyöt talál is.

A Ceylon partjain halászott gyöngy fehérebb az Arábiában, az ormusi tengeröbölben termettnél; de nem tartják sem oly tisztának, sem oly jó minőségünek, mint ezt, — még is az európaiak inkább azt keresik, a keletiek pedig többre becsülik a gyengén aranyló szinü gyöngyöt. A Coromandel partjain, a Condatchyval majdnem szemben fekvő Tutucurin városa körül is, halásznak gyöngyöket; de ezek amazoknál sokkal selejtesebbek, égkék s vagy kékszürkés szinüknél fogva.

A fekete munkások vagy rabszolgák rendkivül ügyesen fúrják ki és fűzik fel a gyöngyöket. Erre szolgáló eszközük hat hüvelyk hosszú és négy hüvelyk széles, — alakjára nézve, fölforditott csonkakúp, mely három 12 hüvelyknyi magas lábon áll. Ezen eszköz felső részén a nagyobb gyöngyök számára lyukak vannak fúrva, mig a kisebb gyöngyöket csak úgy kalapácsolják a fába. Fúró eszközük valami csőféle, melynek átmérője a gyöngyökével arányban van s melyet egy fába foglalnak, ezzel együtt egy görbe fogantyúnál fogva forgatnak. Fúrás alatt a gyöngyöt folyvást nedvesitik, jobb kis ujjukkal, melyet időnkint egy vizzel telt kókusdió-hajba mártanak. Mind ezt oly ügyesen teszik, hogy munkájukat csak pillanatra sem szakitják félbe. — Vannak egyéb eszközeik a gyöngy köszörüléséhez és lyukasztásához. — Csiszolásra s gömbölyitésre s hogy a gyöngy ismert fényét megadják, a gyöngy saját porát használják. Mind ezen foglalatosságok, a sziget különböző vidékén, sok feketének adnak munkát. Pattahban s különösen Colombo azon részében, hol a négerek laknak, naponkint sok gyöngyművest látni, kik az idegenek figyelmét méltán magukra vonják.

Történelmi emlékek.

Régi magyar oklevelek Tisza-Kürt levéltárából.

Közli BOLGÁR EMIL.

Heves, illetőleg Külső-Szolnok megyének T.-Kürt nevü helységében hosszabb ideig tartózkodván, értésemre esett, hogy a község házánál többnemü régi okirat, s ezek közt a töröktől eredtek is őriztetnek. Nem mulaszték el tehát semmit, hogy mindezeknek másolatait megszerezhessem, s a menynyiben közérdeküeknek találnám, a közönség elé bocsássam; miután az efélét gondosan őrizni szép ugyan, de becsök az eltitkoltatás által csak veszit. Azonban nagy rábeszélés és sok fáradozás kelle hozzá, hogy csak nehányat is megkerithessek, noha ezek oly tartalmuak, hogy a lakosság érdekeit még távolról sem illetik. De nem is létezhetik jelenben oly régi okirat, melynek közlése, köztudomásra jutása valakinek anyagi érdekeit veszélyeztethetné. Ezt azonban a kürti atyafiak be nem látják, s mindazt, mi sejtelem szerint legnagyobb érdekkel birna, nemhogy közölték volna velem, sőt ellenkezőleg, megtudván, hogy az iratok után járok, azokat az egyház ládájába tételék. A bíró azzal mentegeté e titkolózást hogy ő, valamint elődjei is, *megesküdt*, hogy azokat idegennel semmi szin alatt sem közli. S mi ennek oka? — A török bizonyos kiváltságokat, különös határjogokat engedett a kürtieknek, s mint azt nemcsak a birótol, de másoktól is hallám, Kürt lakói hiszik, hogy még jöhet oly idő, hogy *a török visszatér*, s ők ekkor ez iratoknak hasznát látandják. Van állitólag egy pergamenre irt, nagy terjedelmü, arany

betüs *„hódoló levelük“* is, mely legnagyobb becsben áll elöttök, s melyet — törökül levén irva — a mint mondani hallám, Konstantinápolyba is elvinnének, ha szerit tehetnék, hogy azt ott megmagyaráztassák, s ha lehet, a törököt visz szahíják. Ez nem tréfa, jellemzi a népet, melynek képzelete előtt a századok mint megannyi nap vonulnak el, — de jellemzi a jogok féltékeny őrzését is.

Kürt hódolt falu, azaz: a töröknek önként alávetette magát, ennek emléke élénken megmaradt a nép közt. Jelenleg a kezeim közt levő okirat-másolatok egynémelyikét közlöm. Történeti, nyelvészi, vagy hajdani viszonyaink megismerése tekintetéből bizonyosan érdekkel birnak azok a nagy közönség előtt is. Az irásmód az eredeti.

I.

Anno Dni 1688 dje 9. Martij.

Mij Kőrösi Bírák Főbíró Seres Márton, Juratus Asseriu. Sághi János, Szemere Pál, Nagy András, Vas Mihály, Péter Deák, Hadas Mihály. Abani Borbély János, Czeglédi Bobis György, Szabo Mihály, Kecskemétről: Sárközi Pál, Szabo Keresztes, Szentesi részről, Kovács István, Tóth Mihály. Szelei Suba István, zc. öszve szóllittatván, Kőrösi Biro Uramtul a közönséges Város házához Kürtiek Instantiájára föl verettetések után Causajok decidalasara, tettünk ilyen igazitást kőzőttők, meg értvén egymáshoz való feleleteket zc.

T. *Incessio.* A Töröktűl valo fel verettetésekb. a mely Embert levágtak, annak maradéka fizesse é az el vit népnek Sanczát (sarczát) vagy ne? z. Az Adótis a szerént?

Deliberatum. A Töröktűl levágattatott Emberekk (embereknek) maradéki szintén ugy fizesse Sanczát az el vit Kürtiekk (kürtieknek), mint szintén a meg marattak; mivel a megmaradásban és az Ado bé nem fizetésb. edgyet értettek; sőtt még a mint állittyák mások a be felelő személyek, mikor mondották hogy be fizessenek, ellenzette ez is, és mondotta, minek keresnénk töbrültöb Urat (noha meg volt üzenve hogy el mennyenek zc.) Szenvedgyék egy iránt.

In Kőrös Anno et die ut Supra.

Tehát a kürtiek 1688-ban a gyulai törökök által megtámadtattak, s többen levágattak, fogságba hurczoltattak, mint az

a későbbi oklevelekből is kitünik. Okot erre az adó megtagadása szolgáltatott, mivel Leopold király ez időben már e vidékre is kiterjeszté némileg hatalmát, mert csak igy érthető, hogy a kürtiek mit értettek a „többröltöbb ur“ alatt.

II.

Anno Dni 1688. die 16. Martij.

Kőrösi közönséges Város-házánál kürtiek Instantiájára külömb külömb helybéli Convocatus Arbiter Törvény tévő Bírák. Törvény Biró Kecskeméthi részről: Tar György, Csizmadia Gergely. Kőrösi részről: Sághi János; Urházi Péter, Buda Péter. Czeglédi részről: Bobis György, Szabó Mihály. Kétskeiek: Fábjáni György, Szij János, Szijj Mátyás. Szentesi: Thóót Mihály. Szegedi: Dánn György &c. Törvény-széket ülvén megértettük Kürti Uraimékk (uraiméknak) és Nagy Mátyásk (Mátyásnak) edgymáshoz valo feleleteket, Gyulai Törökök által el-vitt, és Sanczon kihozott Cselédekk állapottyáb. (állapotjából) minemű Controversia lett a Falu és Nagy Mátyás között a Tanúk fassióit censeálván a két fél peres között tettünk illyen Deliberatumot s Törvént:

Deliberatum. Nagy Mátyás az el-vitt és már ki hozott népnek fele sanczat fizesse fele Sanczát ismét a Falu, minthogy a Tanuk fassioibúl constál, hogy fele sanczát válalta is Nagy Mátyás, ez is bizonyos, hogy a Falu meg edgyezett a népek (népnek) ki váltásáb. (kiváltásában) és a falu fejéb. (noha Nagy Mátyás emberségére) keresték s kérték fel a Sanczot. Az Adon kivül ehez tartozó minden névei nevezendő Solutiot fizessék edgyaránt mind a Falu, mind Nagy Mátyás, mivel a Falu az előtt numero 82. marhat is számitott öszve az elvitt szegénységk kiszabaditására. A Falunak is nap adatik a fele sanczok letételére, az hol penig az idő alat meg nem fizetnék a fele sanczot, tehát az után is szabadossan hozzá nyúlhasson enyi érő jószágokhoz Nagy Mátyás, mind addig, mig ki nem telik a fele sancz. Anno et die supra notatis in Kőrős. Idem qui ut supra.

E szerint a kürtiek az elvitt lakosok kiválthatásaért folyamodtak a gyulai törököknél; ebben a lakosság és ama bizonyos Nagy Mátyás is egyet értettek; a sarcz lefizetéséért Nagy Mátyás jót állott, miből közte s a lakosság közt egyenetlenségek támadtak, mig a fenntebbi itélet folytán a váltságdíjat Nagy Mátyás és a lakosság egyenlő részekben le nem fizették. De ezzel nem volt vége a dolognak.

III.

In Ao 1723 Die 4 Maji.

Ad Instantiam. . . . . Dnor Incolar T. Kürtiensium Secundum de utri puncta, nobis transmissa subsequantia fassio sic sequitur.

Utrum de et super eo.

1. Vallya meg a fatens hogy ez előtt mintegy 35. Esztendőkkel midőn a Kürti Lakosokk cselédgyeiket a Gyulai Törökök el rablották, azon rabságb. levő lakosoknak szabadulását, és a Törökökkel a rabok szabadulásáért való meg egyezist ki dólgozta, s munkálkodta. 2-do Azon sarczban ki mit fizetett. 3-tio. ki vólt bé fizetője azon Sanczнak. 4-to Maradtanak e a Kürtiek akkoron adóssok.

Testis Acs Mihály An. circit 70. Juratt: et Exd: fatetur. Ad 1-mum Tudgya hogy Nagy Mátyás és Szinási akkori Kürti Lakossak munkálkodtak az Kürti Lakossak Cselédgyeikk az pogány Törökök rabságokbul való meg szabaditások alól és mohácsit Takács Pétert, az fatenst magát, Békési, Öllyvödi és Gellai becsülletes embereket is vettek magok mellé, kiket is Gyulára bé küldvén, magok Békésen maradtanak; kik is bé menvén a Gyulai Törökökkel az Kürti Lakossak Cselédgyeikért sarczoltanak meg ezer Aranyokban. 2-dum. Hallotta hogy Nagy Mátyás ött Száz aranyokat i. e. 500 Ducatt, az Bornemisszáék pénzekbül tött le azon Kürti Lakossak Sarczokban, azon Summa pinzt is a felyeb specificalt becsülletes emberek fizettik bé. *Ad 4-tum.* Tudgya hogy száz tallérokkal vóltanak és maradtanak adósok az adóban az Kürti Lakossak, mely adósságért az Gyulai Basa a Kürti Praedicatort, és Bornemissza két fiait ben akarta marasztani, de Pogányban a keresztyénekhez jó indulattal viseltetvin Ágó Iszpájija, tanácsolta azon Sancz befizető embereknek, hogy ha ben hadgyák azon Bornemissza két fiait soha többé nem látják, hanem interes nélkül inkáb ád eő nekiek száz tallért, mellyel ki váltsák, és hogy adósokba ne maradnának, csak hogy pinzire vagy két tábla szappant vigyenek, úgy is hallotta azon száz tallért Ágó Iszpajiának bé fizették.

Quae quidem Inquisitio Coram nobis peracta, ac usuali sigillo munita, et ad Instantiam civium T. Kürtiensium transmissa taliter sonatt. Ao et Die ut Supra. Iudices in Tur et Senatus. (L. S.)

IV.

Inquisitio.

Pro parte et ad Instantiam Dni Andreae Kiis, Incolae Possessionis T. Kürt, juxta subsequentia De utri puncta, hoc modo sequitur.

Utrum de, et super Eo?

Tudgya-é Hallotta é a Tanu hogy ez előtt mint edgy 35. esz-

tendőkkel a Kürty Lakosok, ugyan akkor Gyulára fogsághban esett Cselédeikk szabadulását munkálódván: 1-mo A sárczot honnét kérték fel? 2-do mennyiben volt a meg edgyezés? 3-tio Ki miatt, s a Tanu maga mit fizetett akor sarczb.? Ha tudgya s hollott, jó lelkiesméret szerint vallya meg a Tanu?

Nomina fatentium, series solutionis.

Csász. Tall.

Kÿs András maga	—	22.	— — — — — — Sörér 2.
Tálas András	—	3.	
Lőrik István	—	33.	
Kÿs György	—	33.	— — — — Rása Dalmány 2.
Pintér Mihály	—	—	Ducat. 1.
Vadász Györgyné	—	33.	Edgy borjas Tehen, edgy ökör.
Tendei István	—	30.	Filius mit Greg. fatetur.
Kijs János	—	30.	
Horgas Istv	—	5.	qui etiam fatetur hogj.
Thoot Balás	—	5.	
Gáál Gergely	—	7.	
Gáál András	—	5.	
Gáál Istvan	—	5.	
Réda György	—	30.	Joh. Kÿs senex Incola Kürtien. fatetur.
Palocz István	—	69.	Steph. Acsai Incola Kürt. fatetur.
Szénásy János	—	30.	Lőrik Istvan, Nagypál János fatentur
Sootőrő Ferencz	—	30.	superstites uno ore fatentur.
Szakács Gergely	—	55.	
Pályi János	—	20.	Johannes Kÿs senex fatetur.
Szabó Istvn	—	24.	Hic vero fatetur — hogy
Bogaras István	—	20.	
Tatár János	—	27.	edj ezüst pohár 8.
Seres István	—	10.	praesentes fatentur.
Torma György	—	10.	Etiam praesentes fatentur.
Gaacsos György	—	10.	Steph. Horgas fatetur.
Pányi György	—	18.	Filius Steph fatetur ejusdem.
Farkas Istvan vel Johannes, quid solvit, ignot.			
Kÿs Péter	—	30.	
Naagj-P. János	—	21.	— edj ezüst pohár
Sárközy-Páál	—	38.	

416.

Peract. die 16. 9-bris 1723. in Kürt.

Coram Judice primario, et Jurassoribus ejusdem. Ibidem.

V.

Anno 1724. Dje 26 8-bris ad Requisitionem Judici et Juratorum Possessionis Tisza-Kürt, In I: Cotu Hevesiensi existentis, et habitae, sunt praesentes Inquisitiones Juxta sub inserta De Eo Utri Puncta per Nos Infra Scriptos, collectae.

De Eo utrum.

Primo. Tugya é bizonyosan? Latta e? avagy hallotta e a' Tanu? hogy ez előt circiter 36. Esztendővel, midőn a Tisza Kürti Lakosoknak Cselédeit a Gyulaj Törökök el rablották, azon rabságban Lévőknek Szabadulásába ki munkálkodott, és ki edgyezet meg a Törökökel?

2-do Azon Sarczban ki, miképpen, és mennyit fizetett?

3-tio Ki volt bé fizetője azon Sarcznak?

4-to Kirtek-e fel, azon Sorcznak lefizetésére valakitül kölcsön pénzt a Kürtiek, és azt visza fizetike, vagy sem?

5-to Magán kévül kit tud jo Tanunak lenni?

Testis Gregorius Barta, Incola Kecskeméthiensis Annor. circiter 70. praemisso corporalj Juramento fassus est ad 1-mum de eo utri punctum, Tudgya bizonyal hogy az egész Falu Lakossaj fáradoztak a Lakosoknak ki szabaditásában. Ad 2-dum et 3-tium Simul ugyan az Helység Lakossaj, meg alkudván a' Gyulaj Tőrőkökel a' Raboknak minyájának el bocsátásáért Ezer Tallérban, azon Ezer Tallérnak részekre való el osztása Kecskeméthen Törvényessen ment végben, ugy hogy az falu Lakossaj közönségessen, Nagy Matyás ugyanott Lakos Emberen kévül, adgyanak öt Száz Tallért, Nagy Mátyás pedig (mint hogy a többinél Gazdagab volt) önnön maga Cseledgyeinek ki váltására adgyon ugyan öt száz Tallért, a mint hogy azon Ezer Tallér Summának akképen is lett megfizetése. Ad 4-tum Néhaj Polya Mihály nevü Kecskeméthen Lakos Embertül kértek fel valamely pénzt a Falu Lakossaj, melynek számát bizonyossan nem tudhattya, mind az által, a mint reá emlékezik három, avagy Négy Száz Tallér volt ugyan eő Fatens többekkel Edgyüt, késérte azon egész Summa Ezer Tallerbul áló pénzt Túr Várossaig, onnand osztán, mások késérték Gyuláig; Felyeb irt három, vagy négy Száz Tallért, annak utánna idővel a Kűrti Lakosok kit marhajul, kit kész pénzül egészlen meg atták Polya Mihálynak. His annectit: három száz Tallérbul álló adó pénzt fizetek a Kürti Lakosok az akkorj Szolnokban lévő Praesidiarius Tiszteknek, melynek nagy része Nagy Mátyásra esett volna (mivel ekkor, hogy azon adot köllet volna meg fizetnj, Nagy Mátyás is Kürtön Lakott volt) de Szentesbe vévén Lakását, semmit sem vehetek raita.

Super qua taliter peracta Inquisitione hasce Nro usuali Sigillo

roboratas Extradandas esse duximus testimoniales, Futur. ad Cautel. Necessarias Signatum Kecskeméthini Anno et dje Supra Notatis. Kecskeméthi Birák és Tanács. (L. S.)

Extradat per Jurat. Notar. Samuelem Muraközj *mp.*

VI.

Tisza-Kürt — ugy látszik — szintén azon birtokok közé tartozott, melyek a török kiüzetése után uratlan találtattak, s igy a koronára visszaszálltak. Az itt alant közlött régi irat, szerint azonban már 1700-ban bizonyos Mihályi Deák Pál nevezte a felségtől nyert tulajdonának, — de az is tudva van, hogy kevéssel ez idő után *Kürt*, Sas, és Ug, mert ezek egy összefüggő uradalmat képeztek, ismét a korona birtokában voltak. — Mihályi Pál Deák levele:

Minthogy a felső esztendőkbe (esztendőkben) Édes Hazánkon közönségessen forgott hadi változások, s azokkal edgyütt járó egyéb nehézségek miatt, több helyekk (helyeknek) lakosival edgyütt a Tisza-Kürthi lakosok is, sok izben kéntelenittetének lakóhellyekről el szélledni, Már pedig kgts Urunk Eő felsége kegyes Graabol (gratiájából), azon Tisza-Kürtiekk (Tisza-Kürtieknek) örökös földes Uraságában én be lépvén hogy azon el szélledett lakosok mind nagyobb securitással haza szállhassanak, és meg maradhassanak, ad interim töttem vélök ilyen Contractust: Hogy valamint ennek előtte Jobbágyi Taxájok hatvanbat magyar forintokbol állott, azon hatvan hat forintokat ők is tartozzanak esztendőnként megfizetni, nyólcz sák buzát, nyólcz sák árpát, egy sák kölest el vetni; Ugy mindenik Gazda edgy edgy nap kaszálni s azt fel takaritani. E mellett három Talléros patyolatot, és husz sós öreg posárokat (öreg = nagy; posár = hal neme).

Enis (én is) az nállok lévő száraz malombéli jövedelemnek fele részét nekiek engedtem, a mi fogyatkozasi lehetnek, annak minden fáit le küldvén tartozk (tartoznak) ők is meg csináltatni. Melynek nagyobb erősségére ez contractualis Levelemet kezem irásával s saját pecsétemmel, igy munialván nekiek kiis adtam. Gyöngyösön 1700. 26. Maji, Mihályi Pál Deak m. k. (p. h.).

VII.

Az alantabb következő, bár ujabb keletü (1732) alispáni körlevél már sokkal töredezettebb nyelven, sokkal helytelenebb irásmód szerint iratott; de érdekes látni belőle, hogy

jártak el azon időben az adó behajtásánál. A körlevél igy szól, a jegyzői másolat azonban, melyről leirám, miután az eredeti nincs meg, igen hanyagul van odavetve:

Dicsirtessék a Jézus Xtus, Szolgalok és Istentül minden Jokat kivanak;

Eset Értésemre, hogy Sok Helyeken az executiosok rendkivül elelekesznek; hivatalyokba (hivatalukban) felesb Lovakkal járnak, mint Sem szükséges, és Diurnumokat is felettéb szedik mint rendeltetett; a N: Vármegyétül, hogy azért tudhassák magokat, mind a Helységbeli Birái mind az executiosok magokat mihez tartani; egy napra egy executiosnak jár négy Poltúra, de nem ugy mint hallatik, hogy szedik, hogy estve be mennek a Falub. (faluban) mindgyárt meg veszik, holott már az más helységbenis meg vették, az honnan jöttek, hanem egy napra, mely 24. orábul ál, ettzakával együtt, a Lövéstül pedig nem egy egy garast hanem egy egy Póturat vehetnek. S mivel hallatik, hogy szükség kivül is lövöldöznek, különben ne lűjenek, hanem ha a Biró kivánja vagy éppen szükségesnek latyák, töb lovat pedig senki magával ne hordozzon egynél; ebédre minden szemelyre tartozik a Biró adni egy egy icze bort; a hol van vagy egy-egy Pint Sert, s többet nem, ezeket pedig a nótariusok mindenut le irjak, hogy meg mutathassák nékiek; Azonba magok között szüntelen szegyek a Quantumot, mert ujjobba 3361: forintokig vagyunk assignálva a nálunk Quártelyozó vzlő (vitézlő) rendnek, a ki nem örömest várakozik. Másként kintelen lészek német executioval szedetni. Ezen currensemet, mindenüt Indorsalván, az utolsó kezemhez külgye. Gyöngyösön 6-ta Marty 732. Jót kivánó NV. Vze. Ispánya (nemes vármegye vice ispánja) K. Páll m. k.

Birom még három német menedéklevél másolatát. Az első Lajos Badeni őrgróf által 1692 september 21-én Szolnokbol kelt, s csak másolatban van meg a községi levéltárban. — A másik bussi-i Rabutin Lajos János gróf, a magyarországi és erdélyi hadak akkori főparancsnokától adatott a kürtieknek 1706. aug. 29-én, a Kún-szent-Márton melletti táborban. — A harmadik Szolnok parancsnokától, Degano őrnagytól 1706. septemb. 23-án.

OSZK

OSZK

OSZK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár